PAUL MICLĂU

SEMIOTICA LINGVISTICĂ

EDITURA FACLA

Semiotica lingvistică, abordează pentru prima dată la noi în țară problemele lingvisticii într-o viziune semiotică, cu numeroase contribuții personale ce s-au bucurat de un ecou favorabil. Ea reprezintă o sinteză asupra semioticii lingvistice, fiind prezentată la zi, sub raportul bibliografiei și al evoluției problematicii. Autorul recurge, pentru a determina structura semnului, la unele teorii generale cu privire la noțiunea de funcție, definită cu ajutorul teoriei mulțimilor.

În partea a doua, consacrată analizei motivării, sînt folosite unele elemente de statistică. În acest fel, un număr apreciabil de categorii lingvistice capătă o semnificație mai vastă și, în același timp, mai precisă.

PAUL MICLĂU

SEMIOTICA LINGVISTICĂ

PAUL MICLĂU

SEMIOTICA LINGVISTICĂ

EDITURA FACLA – 1977

CUVÎNT ÎNAINTE

Lingvistica generală este la fel de veche ca și filozofia: raportul dintre limbă și gîndire i-a preocupat pe filozofi încă din antichitate. Dar nu se poate vorbi despre o teorie a limbii, legată nemijlocit de obiectul ei, decît de la începutul secolului al XIX-lea, cînd se elaborează lingvistica științifică.

Crearea metodei comparative-istorice i-a obligat pe savanți să-și pună și să rezolve probleme privitoare la natura și evoluția limbajului. Cum se știe, evoluția era concepută pe baza principiului fundamental al regularității schimbărilor fonetice, ridicate chiar la rangul de „legi fonetice", care au reglementat dezvoltarea de la limba de bază la limbile înrudite. S-a făcut distincția netă între elementele moștenite și celelalte, mai ales cele împrumutate. Or, asemănarea elementelor înrudite presupune un alt principiu, definitoriu pentru însăși natura limbajului și anume structurarea lui semiotică. Cuvintele sînt semne, latura lor sonoră nefiind determinată de înțeles, ceea ce s-a rezumat în celebrul principiu al „arbitrarului semnului lingvistic" (vezi partea a doua a lucrării de față). Dacă semnele lingvistice sînt arbitrare (nemotivate) și dacă, cu toate acestea, întîlnim forme asemănătoare în grupuri mai mult sau mai puțin compacte de limbi (cf. limbile romanice), atunci

singura explicație este că formele respective au o origine comună, ele sînt înrudite.

Prima generație de comparativiști (Franz Bopp, Rasmus Rask, Jacob Grimm) a fost preocupată îndeosebi de problemele dezvoltării limbii. Trebuie totuși menționată poziția aparte ocupată de Wilhelm von Humboldt (cf. N. Chomsky, 1964, p. 17—25), a cărui teorie este reluată astăzi în contexte noi.

După școala naturalistă (H. Schleicher, M. Müller), curentul psihologist (A. Steinthal, A. A. Potebnja) a avut o mare influență asupra lingvisticii generale. El a introdus în gîndirea lingvistică o orientare nouă care, într-o formă diferită, se manifestă și astăzi. Neogramaticii au interpretat natura limbajului tot din punct de vedere psihologic. Importanța acestei perspective constă în faptul că ea atrage atenția asupra conținutului procesului de comunicare. Chiar și în concepția lui Saussure asupra naturii limbii se găsesc numeroase elemente care se explică prin persistența ideilor curentului psihologist; teoria saussuriană a semnului este în acest sens o dovadă grăitoare.

Toată lumea e de acord astăzi asupra faptului că apariția Cursului de lingvistică generală *al lui Ferdinand de Saussure a deschis un drum nou în știința limbii, atît din punctul de vedere al concepției cît și al metodei. Distincția între termenii celebrelor antinomii (limbă — vorbire, formă — substanță, sincronie — diacronie, lingvistică internă — lingvistică externă) constituie baza unui nou sistem de gîndire și de cercetare în lingvistică. Teoria valorii conține premisele analizei structurale (cf. G. Mounin, 1968).*

Datorită importanței Cursului *și locului pe care îl ocupă în analiza semnului, am luat în general ca punct de plecare tezele semiotice ale lui Saussure. Am folosit de asemenea comentariile ulterioare din cadrul curentului structuralist precum și alte orientări actuale care se conturează în teoria limbii. Altfel*

spus, am renunțat la o prezentare istorică a problemei, cu atît mai mult cu cît acestui aspect i-au fost consacrate deja unele lucrări, la care ne vom referi ori de cîte ori va fi necesar.

S-a scris atît de mult despre semiotica lingvistică încît, în prezent, este foarte greu să se determine stadiul actual al cercetărilor. De aceea, e necesar să stabilim de la început locul semnului în ansamblul faptelor de limbă și nivelele lingvistice la care se plasează cercetarea lui.

Se pot deosebi astfel trei nivele ale lingvisticii generale, care interesează semiotica lingvistică :

a) Studiul structurilor alcătuite din unitățile fundamentale ale limbii, cum sînt fonemul, monemul, cuvîntul, sintagma etc. Cercetările asupra semnului se leagă de analiza unităților semnificative începînd cu monemul.

b) Analiza celor mai importante noțiuni de lingvistică generală, care nu sînt strict indispensabile studiilor particulare, făcute pentru o limbă sau alta, dar a căror accepție influențează într-o oarecare măsură rezultatele studiilor respective. La acest nivel se situează analiza trăsăturilor semiotice generale ale limbajului, a antinomiilor saussuriene, a procesului transmiterii mesajelor etc.

c) Filozofia limbii, în sensul restrins al termenului ; ea se ocupă de trăsăturile cele mai generale ale limbajului, încercînd în același timp să explice dialectica existenței, a funcționării și dezvoltării limbii ca fenomen uman.

Subiectul lucrării — semnul și motivarea ca problemă esențială a semioticii lingvistice — trebuie deci tratat în principiu la toate aceste nivele. În ceea ce privește primul nivel, problema cea mai importantă este poziția semnului față de unitățile limbii, în special raportul lui cu unitățile semnificative — monemele și cuvintele. Dar pentru a explica structura nivelelor în care intervin semnele, trebuie să facem apel la categoriile proprii celui de-al doilea ni-

vel al lingvisticii generale. Din aceleași motive, sîntem obligați să recurgem la cel de-al treilea nivel, deși interesul strict lingvistic al cercetării scade pe măsură ce ne depărtăm de primul nivel.

Rezultatele obținute după al doilea război mondial în cercetările consacrate trăsăturilor generale ale limbajului și ale funcționării sale au dus la schimbarea perspectivei din care erau analizate unitățile limbii. De aceea, într-o primă etapă, trebuie degajate unitățile cu ajutorul mijloacelor puse la punct de metoda structurală; după stabilirea unităților, trebuie cercetate, într-o etapă următoare, structurile și procesele pe care se întemeiază semnele limbii.

În acest scop, lingvistica generală dispune de un însemnat număr de date, obținute fie de către lingviști, fie de către specialiștii care lucrează în discipline învecinate cu lingvistica. E vorba în primul rînd de cibernetică și de teoria informației.

În același timp, practica traducerii automate, cît și pătrunderea tot mai categorică a matematicii în științe care la început o ignorau, au impus modele matematice proprii unor domenii ca: teoria mulțimilor, logica simbolică, calculul probabilităților, statistica etc.

Cibernetica, ca știință a proceselor de informație și de comandă care se desfășoară în mașini și în organismele vii, pune probleme teoretice care depășesc propriul său domeniu, dealtfel destul de vast. Ea contribuie la lămurirea naturii unităților lingvistice informaționale (semne, semnale), dar propune în același timp soluții inedite pentru un număr însemnat de probleme pe care și le punea lingvistica tradițională sau științele cu care ea avea legături directe. Precizînd natura mesajului, a semnalului, a informației, a redundanței etc., cibernetica dezvăluie mecanismul comunicării și al cunoașterii. Astfel, datele oferite lingvisticii generale de către psihologie și fiziologie sînt considerate dintr-un punct de vedere mai precis și mai complex.

Se înțelege de la sine că ne referim numai la concluziile generale ale teoriei informației, care scot în lumină trăsăturile de bază ale semnului, determinate de nivelele la care acesta apare ; nu trebuie însă pierdut din vedere că limba este un fenomen autonom, iar lingvistica modernă are o autonomie cu care se mîndrește, vorbindu-se chiar de faptul că ea a devenit o știință-pilot. Dar se întîmplă adesea ca o știință să nu-și poată rezolva problemele proprii decît cu ajutorul altor discipline. Nu reiese însă de aici că științele înrudite se „dizolvă" una în alta ; epoca noastră poate fi caracterizată, într-un fel, printr-o mare întrepătrundere a disciplinelor științifice, prin ceea ce se cheamă interdisciplinaritate.

Lingvistica generală și semiotica îndeosebi au numeroase legături cu psihologia și cu logica. Desigur, în lingvistica secolului trecut, nu exista o limită clară între aceste discipline și teoria limbii în general, nici în privința obiectului de studiu, nici a metodei. Căutînd să delimiteze domeniul lingvisticii, trăsăturile limbii care să nu fie nici psihice, nici logice, unii specialiști contemporani au declarat „perimat" punctul de vedere psihologist etc. Dar după această negare, necesară drumului spre o știință autonomă a limbajului, a venit momentul ca unele trăsături de conținut „psihic" ale limbii să fie reconsiderate, pe terenul nou al lingvisticii de astăzi. Dealtfel, succesul psiholingvisticii se explică prin această tendință. Pentru descrierea structurii „în sine și pentru sine" o astfel de preocupare poate părea aproape inutilă, dar pentru teoria generală a limbii ea este destul de importantă.

Dacă studiile consacrate „substanței" limbii sînt socotite de obicei ca nepertinente din punct de vedere lingvistic, în schimb, în domeniul „formei" se manifestă extrapolări privitoare la insuficiența tratării lingvistice însăși. E vorba de tendința de descrierea formală împinsă pînă la limitele schemelor matematice. Unii specialiști consideră chiar că lingvis-

tica matematică se confundă cu lingvistica generală. De fapt, analiza relațională și cantitativă a limbii, deși se situează la un înalt nivel de abstractizare, nu poate constitui totuși o teorie generală a limbii. Ea doar presupune o anumită concepție care influențează cercetarea și implicit rezultatele. De aceea, specialiștii care lucrează în acest domeniu trebuie să atragă atenția asupra concepției care stă la baza studiului matematic al limbii, asupra valorii metodologice a principiilor aplicate precum și asupra semnificației rezultatelor obținute. În acest sens, lucrarea de față recurge, pentru a determina structura semnului, la unele teorii generale cu privire la noțiunea de funcție, definită cu ajutorul teoriei mulțimilor. În partea a doua, consacrată analizei motivării, sînt folosite unele elemente, destul de simple, de statistică. În acest fel, un număr apreciabil de categorii lingvistice, cunoscute de multă vreme, capătă o semnificație mai vastă și în același timp, mai precisă, poate chiar unele soluții care n-ar fi fost posibile prin limitarea la procedeele tradiționale.

Cu modificările de rigoare, această carte reprezintă lucrarea pe care am susținut-o ca teză de doctorat de specialitate în 1968 la Universitatea din Montpellier, din Franța, unde predam limba română și în subsidiar lingvistica generală. Vrem să exprimăm pe această cale mulțumirile noastre profesorilor care s-au interesat de elaborarea lucrării și ne-au făcut prețioase sugestii. Astfel, am folosit observațiile competente ale acad. Alexandru Graur și ale profesorului Solomon Marcus de la Universitatea din București, ale profesorilor André Martinet de la Sorbona, Bernard Pottier (Universitatea din Paris-Nanterre), Pierre Miniconi, Xavier Mignot și mai ales ale regretatului îndrumător Louis Michel de la Universitatea din Montpellier.

În același timp, trebuie să amintim sprijinul constant al tuturor profesorilor, colegilor și prietenilor care ne-au sugerat numeroase soluții la problemele pe care le-a ridicat semiotica lingvistică, cît și al tuturor celor care s-au străduit să ne asigure cele mai bune condiții de studiu atît în țară cît și în străinătate.

În perioada elaborării acestei lucrării, semiotica nu cunoscuse dezvoltarea de care se bucură astăzi. Îi sînt consacrate reviste (cf. Semiotica), *apar culegeri, ceea ce ilustrează ansamblul problemelor pe care le ridică cercetarea multilaterală a diferitelor sale domenii. (Vezi* Cercetări asupra sistemelor semiotice *pe care o publică în limba rusă Universitatea de Stat din Tartu cu titlul de* Σημειωτικη *sub redacția lui J. M. Lotman sau volumul* Essays in Semiotics, *publicat de Julia Kristeva, Josette Rey-Debove și Jean Donna Umiker — 1971)*[1].

Acest gen de studii lărgește considerabil cîmpul de aplicare al semioticii, dar se apropie mai puțin de problemele semnului lingvistic; de aceea, nu vom încerca să facem o expunere asupra tuturor dezbaterilor privind semnul în general.

În afara remanierilor impuse de orice nouă lectură, am introdus un capitol care deschide orizontul semiotic; plecînd de la structurile lingvistice concepute ca modele pentru celelalte „cîmpuri" semiotice, am încercat să schițăm unele puncte de reper în „Universul structurilor semiotice".

Am avut în vedere, în același timp, observațiile făcute în recenziile apărute și profităm de ocazie pentru a mulțumi autorilor acestora, cît și tuturor celor care s-au străduit să citească și să consulte

[1] *Sînt de menționat și unele lucrări de inițiere, ca de pildă cele semnate de P. Guiraud (1971), I. S. Stepanov (1971), G. Mounin (1970), U. Eco (1973).*

prima ediție ; aceleași mulțumiri sînt adresate cu anticipație recenzenților și cititorilor ediției de față.

Pentru a avea o imagine a eforturilor consacrate studiului semnului lingvistic ne putem referi la cartea lui E. F. K. Koerner Contributions au débat postsaussurien sur le signe lingustique. Introduction et bibliographies annotées, *publicată în* „Approaches to Semiotics", *2, editată de Thomas A. Sebeok (1972). Subliniind utilitatea unei astfel de cărți ne permitem să facem o singură rectificare. La pagina 27 se citează lucrarea lui Al. Graur și Lucia Wald,* Scurtă istorie a lingvisticii *(București, 1965), în care s-ar vorbi despre motivarea realizată de patru categorii de semne : împrumuturi, onomatopee, limbajul infantil și semne a căror asemănare se datorează întîmplării. De fapt, autorii se referă la metoda comparativă-istorică, iar categoriile menționate sînt invocate numai în scopul eliminării semnelor care nu pot fi folosite în comparație ; există cuvinte a căror asemănare nu se întemeiază pe originea lor comună, fără ca totuși să fie motivate, cum ar fi împrumuturile și asemănările întîmplătoare. Autorilor li se reproșează pe nedrept (ca dealtfel și lui S. Ullmann) de a nu fi adăugat cuvintele compuse și derivatele. Dar în* Studii de lingvistică generală *(1960), Al. Graur s-a ocupat pe larg de semn și de motivare, prezentînd toate categoriile, inclusiv cuvintele derivate și compuse (v. p. 160—170). Dealtfel, personal am utilizat punctele de vedere ale lui Al. Graur și S. Ullman pe care îi citățm la pagina 179 a primei noastre ediții.*

Într-atît e de adevărat că în acest domeniu, mai mult decît în altele, o bună lucrare trebuie să se întemeieze pe o cunoaștere aprofundată a textelor și pe o cooperare internațională mai eficace pe care, sperăm, viitoarele congrese de semiotică o vor realiza.

În sfîrșit, o precizare în legătură cu noul titlu al lucrării de față : întrucît am lărgit cîmpul cerce-

tării la semiotica generală (cf. capitolul VI, nou introdus : Universul structurilor semiotice), *am socotit că este mai nimerit ca în locul titlului ediției precedente* (Le signe linguistique, *Ed. Klincksieck și Ed. Academiei R.S.R., Paris, București, 1970)* [1], *să adoptăm titlul de* Semiotica lingvistică. *El corespunde mai bine modificărilor făcute și chiar conținutului majorității capitolelor din ediția inițială.*

[1] *Ediția de față este de fapt a V-a, fiind precedată de versiunea franceză, tipărită în 1970. La rîndul ei, aceasta este forma îmbunătățită a tezei din 1968 ; și aceasta a fost precedată de o altă versiune franceză (1967), înaintea căreia existînd o primă formă în limba română (1965). Să amintim și unele contribuții publicate în diferite reviste sau volume și vom avea imaginea unei activități semiotice de două decenii, ale cărei rezultate se grupează modest acum.*

ABREVIERI

AL — Acta linguistica
BSLP — Bulletin de la Société de linguistique de Paris
CF — Cercetări filozofice
CFS — Cahiers Ferdinand de Saussure
CLTA — Cahiers de linguistique théorique et appliquée
DLRM — Dicționarul limbii române moderne, București, 1958
DZPh — Deutsche Zeitschrift für Philosophie
FM — La Français Moderne
L — Language
Lg — Lingua
LR — Limba română
PL — Probleme de logică
PLg — Psychologie du langage
PLG — Probleme de lingvistică generală
RP — Revista de psihologie
S — Semiotica
SCL — Studii și cercetări lingvistice
SL — Studia linguistica
TCLC — Travaux du cercle linguistique de Copenhague
TIL — Travaux de l'Institut de linguistique
TLL — Travaux de linguistique et de littérature
VF — Voprosy filosofii
VJ — Voprosy jazykoznanija
W — Word

PARTEA INTII

SEMN ŞI SEMNAL

ACTUALITATEA SEMIOTICII

Natura unităţilor semnificative ale limbii este dezbătută pe larg în lingvistica generală a secolului nostru. Dezbaterile duc de obicei la consideraţii semiotice mai ample ; există, în mare, trei factori care fac ca teoria semnului să fie foarte actuală.

a) Constituirea unei noi teorii a limbajului după răspîndirea ideilor lui Saussure şi elaborarea analizei structurale. În noua orientare, majoritatea specialiştilor folosesc termenul de semn, deşi nu există un acord unanim în această privinţă. Uneori, termenul de semn desemnează un mod de a înţelege unităţile semnificative minimale, monemele. Se vorbeşte de asemenea de „semnul zero", fiind vorba în acest caz de echivalentul unui afix.

b) Elaborarea teoriei informaţiei şi perfecţionarea mijloacelor tehnice de transmitere a mesajelor au impus precizări cu privire la caracterul semiotic al limbajului. Se studiază mecanismul transmiterii, trăsăturilor semnalelor lingvistice, capacitatea lor informaţională.

c) Folosirea din ce în ce mai frecventă în filozofia contemporană a noţiunii de semn. După ce s-a restrîns la filozofie, simiotica a intrat apoi în preocupările psihologiei şi ale fiziologiei. În astfel de domenii, lingviştii au găsit numeroase teze care pot lămuri problemele semioticii lingvistice.

Dar, în ciuda diversităţii preocupărilor şi a opiniilor şi/sau poate tocmai din cauza acestei diversităţi, nu există încă o teorie unitară asupra semnului lingvistic. Vom încerca să dăm o vedere de ansamblu asupra trăsăturilor

esențiale ale semnului, stabilind în același timp, pe baza unor elemente noi, locul pe care el îl ocupă în organizarea generală a limbajului.

1. TEORII MODERNE

a) După cum am arătat mai sus (p. 6) concepțiile actuale despre semn au ca punct de plecare ideile lui Saussure. Iată definiția saussuriană a semnului : „Numim semn îmbinarea conceptului și a imaginii acustice, dar, în mod curent, acest termen desemnează în general doar imaginea acustică, de exemplu, un cuvînt (*arbor* etc.)" (*Cours*, p. 99).

Potrivit concepției sale despre limbă ca fenomen psihic, Saussure consideră semnul ca fiind de natură psihică : „Semnul lingvistic nu unește un lucru cu un nume, ci un concept cu o imagine acustică" (*Cours*, p. 98). În legătură cu aceste elemente, Saussure spune : „Propunem să se păstreze cuvîntul *semn* pentru a desemna totalitatea și să se înlocuiască „concept" și „imagine acustică" respectiv cu *semnificat* și *semnificant* ; acești termeni au avantajul de a marca opoziția care îi separă fie între ei, fie de totalitatea din care fac parte" (*Cours*, p. 99).

Deseori se consideră că definiția care s-ar potrivi cel mai bine cu doctrina lui Saussure este cea care consideră semnul ca semnificant (R. Wells, 1947) ; dar nu toți lingviștii împărtășesc acest punct de vedere. De fapt, credem că tezele semiotice ale lui Saussure se referă la ansamblul manifestărilor limbajului și că deci ar fi lipsit de sens să se accepte unele dintre ele și să se înlăture automat altele. Astfel, de exemplu, ele sugerează necesitatea de a se face deosebirea între stările semiotice ca atare, aparținînd limbii, și procesele semnalizatoare care se manifestă în vorbire. Tocmai acestei deosebiri îi acordăm o importanță capitală. Dacă se caută neapărat o accepție prioritară la Saussure, se pare că definiția bilaterală și implicit relațională s-ar potrivi cel mai bine cu sistemul său de gîndire.

O trăsătură esențială a semnului, analizată pe larg de Saussure, este caracterul său „arbitrar", adică nemotivat. Ideile lui Saussure au provocat o adevărată polemică în jurul arbitrarului semnului, rezumată în a doua parte a lucrării (VII, 1).

Dintre școlile structuraliste, îndeosebi glosematica a continuat analiza saussuriană a semnului lingvistic. În *Prolégomènes à une théorie du langage*, L. Hjelmslev acordă o mare atenție semnului ; acesta este redus în teoria lui Hjelmslev, la relația dintre forma expresiei și forma conținutului. Hjelmslev vorbește despre funcția semiotică, prin care cele două forme sînt interpretate ca functive ce se găsesc într-un raport de solidaritate (cf. p. 71—85).

Hjelmslev a arătat că părerile sale se deosebesc de concepțiile tradiționale și că teoria lui se apropie de tezele lui Saussure și ale lui Weisberger [1]. În glosematică, teoria semnului este considerată piatra de încercare a lingvisticii. Semnul este studiat pe larg în toată structura limbii, dar în special în cadrul noțiunilor de funcție, formă — substanță, limbă — vorbire. Din această cauză, după studiul raportului între semn și celelalte unități ale limbii, am considerat utilă introducerea unor paragrafe speciale cu privire la aceste noțiuni (cf. cap. V).

În concluzie, se poate spune că în lingvistica generală actuală există trei categorii de concepții privitoare la semn (care dealtfel se regăsesc chiar în tezele lui Saussure) : a) semnul este alcătuit din semnificant și semnificat ; b) semnul este o simplă relație între două forme ; c) semnul nu este reprezentat decît de semnificant, semnificatul fiind ceva exterior semnului și naturii sale. După cum se va vedea, aceste accepții nu sînt atît de contradictorii pe cît se pare, deoarece ele se referă la domenii distincte.

b) După cum am mai arătat, discuțiile asupra semnului au devenit de o mare actualitate, în urma aplicării la studiul limbii a noțiunilor de teorie a informației și de cibernetică în general. Acest lucru a ușurat aprofundarea cercetărilor asupra naturii semiotice a cuvîntului, asupra

[1] Ideile lui Leo Weisberger sînt analizate de H. Spang-Hanssen (1954), de M. M. Guhman (1961) etc. (v. bibliografia). Una din lucrările sale reprezentative este *Die Muttersprache im Aufbau unserer Kultur*, Düsseldorf, 1957.

rolului acestuia în semnalizare, atît la nivelul comunicării cît şi la cel al cunoaşterii.

Din punct de vedere informaţional, limba este un cod, format dintr-un ansamblu de semne, organizate după o schemă combinatorie. În calitatea lor de semne, unităţile semnificative servesc la codificarea unităţilor invariante ale cunoaşterii.

Luînd ca punct de plecare ideile de bază ale cibernetici, am lărgit semnificaţia deosebirii fundamentale dintre *procesul* propriu-zis şi *starea* structurală care îl precedă sau care rezultă din el. Am subliniat această distincţie şi prin folosirea unor termeni deosebiţi pentru fiecare aspect : în ceea ce priveşte procesul, s-ar putea rezerva termenul de *semnal*, iar pentru starea opusă cel de *semn*. În comunicare, unităţile lingvistice sînt semnale ; în structura limbii, ele au, dimpotrivă, statut de semne.

c) În antichitatea greacă, filozofii au făcut observaţii asupra caracterului de semn al cuvîntului, încă din secolele V—IV înaintea erei noastre. Platon, Aristotel, stoicii s-au ocupat de acest aspect în controversa binecunoscută asupra raportului dintre cuvinte şi lucruri. Prin intermediul lui Augustin şi Boethus, teoriile asupra semnului intră în preocupările filozofilor medievali Abélard, R. Bacon, W. d'Occam.

O serie de filozofi au contribuit în epoca modernă la dezbaterea problemei semnului, pentru a determina în special natura conţinutului său : F. Bacon, Hobbes, Descartes, Locke, Leibniz, Kant, materialiştii francezi, Hegel şi alţii. Cercetări recente au relevat divergenţele care au existat între filozofi în ceea ce priveşte teoria cuvîntului, după cum aceştia erau materialişti sau idealişti. Se citează ca exemplu opoziţia între tezele filozofului Hobbes şi ale lui Berkeley (v. E. I. Basin, 1963). Michel Foucault a întreprins o „arheologie" a cunoaşteri, în care semiotica capătă semnificaţii ontologice şi epistemologice. Modul în care e conceput raportul dintre semnificat şi semnificant variază în funcţie de epocă : Renaştere, epoca clasică, epoca contemporană (cf. M. Foucault, 1966, de exemplu, p. 72—81).

Prima teorie a semnului cu serioase implicaţii lingvistice a fost elaborată în secolul al XIX-lea. Ea aparţine filozofului american Charles Sanders Peirce (cf. prezenta-

rea făcută de J. B. Carrol, 1955, p. 34), care a influențat considerabil teoriile semiotice ulterioare. Peirce a stabilit o foarte analitică tipologie a semnelor, din care se reține de obicei trei mari categorii : semnele indiciale *(index)*, cu rol preponderent de orientare a comportamentului uman, semnele iconice *(icons)*, caracterizate prin capacitatea lor de a „zugrăvi" semnificația, cum ar fi hărțile, tablourile, fotografiile și *simbolurile*, luate în accepția lor formală ca în logică sau matematică (cf. Ch. S. Peirce, 1931—1935, 1958 ; cf. și fragmentele reproduse în antologia lui André Jacob, 1969, p. 424—428).

În secolul al XX-lea, semiotica a cunoscut o mare dezvoltare, marcată, printre altele, de lucrări ca cele ale lui Roland Barthes în Franța (cf. R. Barthes, 1964, 1967). În filozofie, există două direcții principale : teoria lui R. Carnap, pe de o parte, care se ocupă de trăsăturile semiotice ale limbajelor formalizate, de sistemele de semne în general. Această teorie se leagă de filozofia neopozitivistă (cf. A. Boboc, 1974), de logica simbolică și de semantica logică. Pe de altă parte, semiotica este reprezentată de teoria psihologică a semnului, bazată pe doctrina behavioristă și pragmatică, ilustrată mai ales de Ch. W. Morris. Contextul general în care s-au dezvoltat aceste două direcții de cercetare este discutat pe larg de H. Spang-Hanssen în cartea sa și astăzi actuală *Recent Theories on the Nature of the Language Sign* (1954).

La început (1934), Carnap considera trăsăturile semantice, psihologice și sociologice ale limbajului ca fiind nepertinente ; trăsătura esențială a semnului constă doar în apartenența sa la un sistem. Mai tîrziu (1942), Carnap a arătat că logica nu trebuie întemeiată numai pe principii sintactice ci și pe baze semantice. Bineînțeles, aceste discipline sînt concepute într-un fel propriu, formal, diferit de accepția lor curentă în lingvistică. Sistemul lui Carnap prezintă un aspect teoretic general, legat de filozofia neopozitivistă și un alt aspect, practic, care se găsește la baza unor anumite principii logice și semantice.

În prezent, pentru cercetătorii din domeniul semioticii, distincția pe care o stabilește Carnap între latura descriptivă (studiată de științele empirice) a semanticii și sintaxei, și latura logică a acestor discipline (care cuprinde construcțiile de sisteme) este semnificativă. În funcție de acestea există două feluri de limbaje : limbajul-obiect

(„object-language") și metalimbajul ; acesta din urmă cuprinde un sistem de semne și de reguli care servesc la interpretarea primului (cf. R. Carnap, 1961, p. 23—33).

Se pot distinge astfel două aspecte ale semioticii : 1) Teoria semnelor poate fi elaborată la un nivel abstract, ipotetic, în care elementele nu sînt riguros definite ; ele pot fi luate ca atare prin intuiție. La acest nivel se folosesc procedee proprii logicii simbolice, matematicii, de exemplu noțiunea de corespondență din teoria mulțimilor. Nu contează decît relația semnificant — semnificat, fără a se stabili însă criteriul conform căruia un obiect este semnificant iar altul semnificat. 2) La un alt nivel, teoria semnului e legată de filozofie, de gnoseologie, de logică, de lingvistică, de istorie (v. Walter A. Koch, 1963, p. 31—48, unde se dă și bibliografia filozofică a problemei ; A. A. Zinoviev, 1963).

Această distincție, esențială ca metodă, nu poate însă împiedica cercetătorul să recurgă la ambele domenii în același timp. Dacă ne plasăm în prima perspectivă, ne putem dispensa de datele celei de a doua, dar acestea sînt incluse cel puțin în „intuiția" specialistului. Situația se schimbă dacă studiul este orientat spre al doilea punct de vedere. O teorie „empirică" trebuie să scoată în relief principiile relaționale, stabilite în cadrul primului domeniu, ceea ce va contribui la o mai bună descriere a însăși naturii semnului.

Trebuie să menționăm printre teoriile psihologice, binecunoscuta carte a lui C. K. Ogden și I. A. Richards, *The Meaning of Meaning* (ediția întîi, 1923). Pentru ei, semnul este un stimul particular, dar asemănător stimulului original. Autorii folosesc trei noțiuni fundamentale, plasate în cadrul celebrului triunghi semiotic, și anume : simbolul, gîndirea sau referința și referentul. Aceste distincții pot servi la o mai bună înțelegere a „arbitrarului" semnului lingvistic în cadrul relației semnificant — semnificat — referent.

Dar, teoria care interesează cel mai mult semiotica este cea elaborată de Ch. W. Morris. În principala sa lucrare — *Foundations of the Theory of Signs*, (1938)[2] —

[2] Ulterior, Morris a publicat alte lucrări ca *Signs, Language and Behavior*, New York, 1946, 1955 (analizată amplu de H. Spang-Hanssen) ; *Signification and Significance*, Cambridge, Messachusetts, 1964, unde autorul comentează și unele teze lingvistice.

autorul se declară un adept al behaviorismului. În general, behaviorismul a influențat mult concepția lingviștilor americani, chiar dacă nu există un acord unanim în această privință ; teoria semnalizării este adoptată limpede de L. Bloomfield în cartea sa fundamentală, *Language* (1933).

După ce stabilește factorii care intervin într-un proces semiotic, Morris împarte semiotica în trei „dimensiuni" : semantica, pragmatica și sintaxa. Pentru el este foarte importantă deosebirea dintre *simboluri* și *semnale* ; această distincție, privită dintr-un alt punct de vedere, este esențială pentru cercetarea noastră.

Morris a încercat să stabilească un acord între poziția pragmatică și pozitivismul logic. El a construit o semiotică universală în care nu mai există diferențe calitative între semne ; Morris exclude gîndirea din procesul de semnalizare, ceea ce constituie o opoziție radicală față de teoriile semiotice marxiste (cf. L. O. Reznikov, 1963).

Desigur, dacă ne limităm la expresia lingvistică putem face abstracție de factorul gîndirii (cf. Z. S. Harris, 1961, p. 188) ; în studiul funcțional al elementelor expresiei, se poate examina doar comportamentul, reacția vorbitorilor, fără ca ceea ce se petrece în mintea lor să fie luat în considerare. Dar cînd trecem în domeniul conținutului semantic, gîndirea intervine, sub o formă sau alta, oricît de formalizată ar fi analiza.

2. SEMIOTICA ROMÂNEASCĂ

a.) UN PRECURSOR : PAUL IORGOVICI

Practica semiotică în civilizația românească tradițională este una din cele mai interesante, concentrînd sisteme și valențe, rar întîlnite la alte popoare în etnografie, folclor, artă, tezaur lingvistic. Chiar în cultura noastră mai veche, întîlnim unele considerații semiotice pertinente, ca la Simion Ștefan. Dar abia cu școala ardeleană se conturează semiotica propriu-zisă.

Cercetările consacrate şcolii ardelene au elucidat numeroase probleme privitoare la locul şi importanţa reprezentanţilor ei în cultura românească. S-a mers de la consideraţiile generale, istorico-politice, sociale, culturale pînă la detaliile filologice. Mai puţină importanţă s-a acordat, credem, aspectelor teoretice ; s-ar putea reconstitui o filozofie a şcolii ardelene, o teorie a cunoaşterii şi a limbajului.

În ansamblu, se poate spune că demersul şcolii ardelene se plasează pe tărîmul semioticii angajate, însufleţită de aceleaşi idealuri şi promovată cu aceleaşi instrumente, printre care cel lingvistic ocupă un loc de prim plan. Dacă pentru unii, scrierile corifeilor au îz de cronică, dacă pentru alţii ideile lor par uneori dogmatice, pentru cititorul avizat este impresionantă modernitatea şi actualitatea gîndirii şi faptei iluştrilor înaintaşi.

Important este însă că implicit, dar şi explicit găsim în lucrările ardelene ale epocii concepte şi interpretări semiotice. Cele trei dimensiuni ale acesteia — semantica, sintaxa şi pragmatica — sînt ilustrate în lucrările respective. Există, în împrejurările de atunci, o luptă pentru semnificaţie, realizată într-un program vast, care merge pînă la „învăţătura firească spre surparea superstiţiei norodului".

Dimensiunea semantică şi sintactică sînt pe larg dezbătute în lucrările şi poziţiile lingvistice ale învăţaţilor, unele dintre ele fiind în consonanţă cu achiziţiile ulterioare, ca în cazul lui Petru Maior. Există însă şi alte domenii semiotice luate în considerare, ca obiceiurile, îmbrăcămintea etc. a căror semnificaţie şi alcătuire sînt explicitate, e drept, mai mult diacronic (cf. Samuil Clain, Damaschin Bojincă ş.a.).

Pragmatica e ilustrată de întreaga acţiune, mergînd de la reformele economico-sociale şi politice pînă la ortografie (pentru acestea din urmă, vezi mai ales lucrările lui Ion Budai Deleanu, Constantin Diaconovici Loga). Se viza influenţarea publicului prin retorică (cf. *Propovedaniile* şi *Predichele* lui Petru Maior), prin modele de redactare (cf. *Epistolarul* lui C. D. Loga), prin sfaturi directe de comportare în viaţa curentă (cf. *Omu de lume* al lui V. G. Csokotis).

Într-un asemenea context se plasează şi Paul Iorgovici. Născut, cum se ştie, la Vărădia în 1764, Iorgovici învaţă la

Vîrşeţ şi Seghedin, după care face studii superioare de filozofie şi drept în Universităţile Imperiului. Studiază apoi la Roma, iar ulterior îl întîlnim la Paris, în vîltoarea evenimentelor Revoluţiei. Face o călătorie în Anglia. Ocupă postul de cancelist imperial la Viena, de avocat al diocezei din Vîrşeţ. În amurg de veac (1799) publică „*Observaţii de limbă românească prin Paul Iorgovici fecute*. În Buda s-au typărit la Crăiasca Universităţii Typografie". În urma lor, autorul este arestat şi lucrările, printre care un glosar şi o gramatică, sînt arse. Dovedindu-se nevinovat, poate ocupa un post de profesor de latină la Vîrşeţ ; în 1808, înainte de a prelua însărcinarea de director al şcolilor din Caransebeş, moare în chip misterios.

Paul Iorgovici ocupă o poziţie aparte în cadrul curentului ardelean prin consideraţiile de semiotică teoretică, întemeiată epistemologic, prin înţelegerea corectă a relaţiei limbă — societate, prin unele soluţii mai realiste în privinţa cultivării limbii.

În introducerea „La cetitoriu" el arată : „Calea către lucru, la care eu te îndemn, e ne umblată şi e pline de spini şi de rugi împlicaţi ; îns ia duce la o cămpie lată, înfrumseţată de multe feliuri de flori, din care albinele serguitoare sug sucu şi fac din trănsu aşa gătiture care trece preste poterile minţii omenesci". Iată deci un admirabil elogiu adus cunoaşterii, închipuită ca o strădanie răsplătită cu **nectar.**

În contextul general a sensualismului veacului, Iorgovici vede sursa cunoaşterii în simţuri : „faptele acelea . . . le conoscem prin simţiri, adeche prin ecsperienţie, au că sunt noo bune, au ba" (*Observaţii*, p. 3). În plus, rezultă de aci că tot în experienţă adică în practică, am zice noi, stă şi criteriul aprecierii valorii cunoaşterii, ca adevăr şi ca morală.

Lumină a minţii este loghica „cu care potem conosce ce e adevărat a judeca şi a încheia de toate cele ce cad sub simţirile noastre, care operaţie (lucrare) a minţii o aretem prin cuvinte ; deunde a loghichei este a învăţa în ce se cuprinde virtutea cuvintelor care spre acela svărşit se întrebuinţaze ca nişte semne a perceptului minţii, ca tot însul auzind cuvăntul să înţăleagă şi perceptul minţii ce e ligat cu cuvăntul acela" (p. 7). Cunoaşterea se realizează deci prin cuvinte care sînt „nişte semne" ; cuvîntul ca semn se comportă ca un semnificant, de fapt un semnal în pro-

cesul de comunicare ; el este „legat" cu „perceputul minţii", care este semnificaţia sau semnificatul semnului, transmis ca mesaj.

Iorgovici înţelege complexitatea comunicării semiotice, atît ca sursă, cît şi ca proces de elaborare a instrumentului, de achiziţie a lui : „Dar pentru a face cunoscute la alţii aşa trebuinţe, este dată la fie ce om potinţa de a cuvânta. Cu care şi cei muţi se nasc, ci întrinşii e numai împedecată prin organele cele imperfecte (nesăvărşite) a trupului. Precum vedem în copii sugători care ne având încă organele trupului cuprinzetoare de cuvinte, putinţa de areta lipsa sa, o face cunoscută prin alte semne, şi auzind dese ori aceleaş cuvinte, le începe a spune de jumetate" (p. 3—4). Nu se anticipează oare în acest fragment teoria competenţei lingvistice înnăscute, atît de dezbătută astăzi, după lansarea teoriilor lui Noam Chomsky ? Şi nu sînt invocate sistemele semiotice prelingvistice, precum şi cele paralingvistice, studiate de psiholingvistică şi de teoria comunicării ?

După explicitarea naturii semiotice a limbajului, a funcţiilor sale de exprimare şi de comunicare, învăţatul bănăţean trece la lămurirea trăsăturilor inerente semnelor lingvistice : „ins cuvintele şi modu de a descoperi perceputul minţii prin cuvinte, nu sunt la toate naţiele într-o forma. Nici într aceiaş naţie nu vorbesc toţi cu acelaşi mod. Căci, încă de la început, au fost unii omeni mai aleş la minte, deci întrinşii şi cuvintele ca semnele a perceputului minţii, au fost mai alese" (p. 5). Există deci o diversitate a semnificantului de la o limbă la alta şi chiar în interiorul aceleiaşi limbi există sinonime, diferite feluri de a reda un oarecare semnificat.

Iată însă pasajul în care autorul lămureşte şi mai limpede ideea, introducînd şi termenul care avea să devină celebru după mai bine de un secol prin succesul doctrinei lui Ferdinand de Saussure : „Apoi vedem că chiline Naţii chiline au cuvinte, macar că acelaş perceput au, aşa dar cuvintele sunt semnele arbitrarie : adeche în voia oamenilor stă a numi ore ceva într-aşa sau altmintrelea chip" (p. 21). Nu se poate mai clar formulat principiul arbitrarului semnului lingvistic. Iorgovici îi asociază însă explicaţia prin convenţie deliberată, veche din antichitate şi readusă în epocă de un Jean-Jacques Rousseau.

Se semnalează implicit însă și categoria opusă arbitrarului și anume motivarea, sugerată prin intermediul figurilor semantice, dezvăluite de retorică : „nici întro limbă nu se au cuvinte din destul . . . Deci sîntem siliți a da unui nume mai multe înțelegeri . . . spre exsemplu zicem viață scurtă, bucurie scurtă ș.a." (p. 22—23).

Iorgovici a aplicat asemenea principii în lucrările sale ; plasîndu-se în ansamblul teoriilor școlii ardelene, el marchează însă unele nuanțe demne de semnalat. Constatînd că limba noastră e „stricată", el leagă această stare sociolingvistică de istoria zbuciumată a neamului nostru și recomandă întoarcerea la sursele latinești. Dar aceasta, am spune noi, numai în disperare de cauză, căci în mod normal lucrurile ar trebui să se întîmple ca la englezi : „Dela englezii nu se poate lua paritate la națiia noastră. Căci anglezii, macar mestecați cu alte nații, au în limba lor vorbe depertate de la redecina lor. Dar ei tot sunt nație nesuppuse la alta. E de sine stepănitoare. La ei înfloresc sciințele, cu aceasta floresce și limba" (p. 79). Iată deci că evoluția normală a limbii, progresul ei este legat de neatîrnarea nației, de civilizație. Din păcate . . . „Toate acestea sunt contrarii la romani. De ream fi fost noi păn acuma tot în starea aceia în care am perdut florea, și noi ream fi schimbat limba noastră, ci în mai bine, nu în mai reu. Că multe domnii, multe meșteșuguri s-au descoperit de atuncia în coci, la care și alte cuvinte multe se cer" (p. 80). Rezultă că Iorgovici vede mai dialectic decît se crede de obicei superioritatea latinei : aceasta este utilizabilă ca sursă de îmbogățire, îndeosebi pentru o limbă mai săracă, cum era a noastră la acea vreme. Oricum, legătura limbii cu societatea este pregnant formulată : „starea limbii și a națiii în acelaș pas umblu" (p. 11).

Înaintașii s-au străduit spontan că cultive limba : „osteneala lor au respuns pornirii" (p. 76). Pornirea, „județul" cărturarului cărășean este de a îmbogăți conștient limba cu împrumuturi din latină și se știe că și el, ca ceilalți, au exagerat. Această exagerare vine din tendința, justificată în contextul istoric al timpului, dar la Iorgovici ea este nuanțată de principii înaintate : „Să nu gîndească cineva că eu umblu să laped din limba noastră cuvintele cele streine ; căci mie bine este cunoscut că nici o limbă nu e, să nu fie mestecată cu cuvinte streine" (p. 77).

Există o justificare a recurgerii la latinisme care merge pe linia înțelegerii motivării semnului lingvistic ca o coerență în interiorul unei familii lexicale. Vorbind despre opoziția dintre cuvintele străine și cele moștenite, autorul arată : „căci cele a noastre curr una din alta, precum curre apa limpede din izvorul seu cel neturbat ; iar la cele streine ne vedem siluiți" (p. 78). În definitiv, tonul general este conciliant : „Mai preurme slobod este la fie care a vorbi cum lui place, mie m-au mai plăcut cuvintele romanesci, care se trag iar din cuvinte romanesci, decât cele streine, și me voiu ținea de aceste a nostre, în toate scrisorile mele" (p. 78).

Așadar găsim la Paul Iorgovici o teorie a semnului lingvistic articulată complex pe armătura școlii ardelene. El reprezintă o voce cu inflexiuni armonioase, un moment semnificativ în istoria semioticii românești, caracterizată printr-o trăsătură constantă : militantismul cultural pus în slujba binelui nației.

b) TENDINȚE ACTUALE

Cum se știe, teoriile Școlii ardelene au avut ca urmare unele exagerări latinizante. Însă destul de repede lingviștii români din secolul trecut s-au încadrat în curentele dominante ale epocii, nuanțîndu-le și uneori chiar depășindu-le. Merită să fie menționată în această privință activitatea multilaterală a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu care lega limba de societate, de obiceiurile celor care o vorbesc, făcînd prin aceasta o semiotică implicită, aplicată pertinent la domenii extrem de cuprinzătoare.

După dominarea istorismului de proveniență neogramatică, lingvistica românească modernă s-a preocupat de probleme de teorie a limbii, în consonanță cu doctrinele contemporane. Astfel, un ecou al *Cursului de lingvistică generală* al lui Ferdinand de Saussure este lucrarea lui Al. Rosetti, *Le mot, esquisse d'une théorie générale* (1943), în care se face o coerentă teorie a cuvîntului și implicit a semnului lingvistic.

Prima sinteză a semioticii lingvistice din țara noastră o găsim în cartea lui Al. Graur, *Studii de lingvistică generală* (1960), în care, într-un amplu capitol, se prezintă cuvîntul ca semn, precum și diferitele categorii de motivare.

Între timp, semiotica s-a conturat în mai multe domenii, s-a cristalizat în lucrări ample și reviste, devenind chiar o mișcare științifică și culturală. S-au făcut și unele încercări de interpretare a principalelor momente ale semioticii. Poate fi menționată în această privință concisa, dar profunda analiză efectuată de Sandu Galopență-Eretescu (1971), în care se schițează trăsăturile principalelor tipuri de semne și ale „dimensiunilor" semiotice.

Au existat și preocupări de organizare a eforturilor semiotice, mai întîi în cadrul unui laborator de semiotică la Universitatea din București, marcat prin tendința de cuprindere a unor domenii cît mai felurite și întinse, cu ajutorul metodelor preluate din lingvistică, mai ales cea structuralistă, și din științele formale — logica și matematica. Destul de curînd laboratorul de semiotică a încetat să mai funcționeze ca atare, iar unele direcții de cercetare au fost preluate de Secția de studiul sistemelor, condusă de S. Marcus, care a imprimat o abordare deductivă, matematică cercetărilor semiotice, aplicate diferitelor domenii, cum o dovedește și recenta lucrare *Semiotica folclorului* (1975).

În 1974 s-a organizat, în cadrul Societății Române de Lingvistică, Grupul Român de Semiotică, care a devenit un important centru de dezbatere a problemelor de semiotică generală, cu aplicații mai ales în domeniul lingvisticii, al literaturii și, mai recent, al mijloacelor de comunicare de masă. Președintele de onoare al Grupului este Mihai Pop care aduce o largă perspectivă în semiotica noastră, de la folclor pînă la cultură în ansamblu, cum rezultă, printre altele, din *Cuvîntul înainte* la lucrarea lui I. Lotman, *Studii de tipologie a culturii* (1974). Activitatea curentă a Grupului este coordonată de semnatarul acestor rînduri, care se ocupă și de pregătirea studenților în domeniul semioticii.

În capitală mai există și alte centre semiotice, cu caracter mai mult sau mai puțin specializat. În provincie se remarcă un grup de tineri la Timișoara, reuniți de revista *Orizont* și preocupați îndeosebi de problemele semioticii literare, ilustrate de pildă de lucrarea lui Livius Ciocârlie, *Realism și devenire poetică* (1974).

La Iași există preocupări analoge care își fac loc în coloanele revistei *Cronica ;* de semnalat este însă cercetarea semioticii într-un cadru mai larg în care se cuprinde perspectiva istorică, precum și difuzarea principalelor direcții

din semiotica actuală, cum rezultă, spre exemplu, din cercetările Mariei Carpov care a tradus și prefațat lucrarea lui A. J. Greimas, *Du sens* (1970).

La Cluj semiotica este legată de lingvistică și de literatură ; de obicei, cercetările de semiotică sînt grupate cu cele de poetică și chiar de stilistică, care merg de la abordarea „clasică" pînă la formalizare, la modelare ; semiotica literară este ilustrată aici de magistrala carte a lui Ion Vlad, *Povestirea. Destinul unei structuri epice* (1972).

Semiotica este așadar reprezentată la noi de studii în mai toate direcțiile sale de bază : semiotica generală și formală, semiotica lingvistică și literară, a mijloacelor de comunicare de masă, a imaginii, a muzicii, a dansului, a arhitecturii, a medicinei etc. Există și preocupări de semiotică aplicată la învățămînt sau în domeniile tehnicii folosite în comunicarea de diferite tipuri.

Dar specificul semioticii românești este reflexul însuși al specificului poporului și culturii noastre. Acest specific s-a ancorat în limbă, iar lucrarea de față încearcă să-l pună în lumină tocmai în sectorul organizării semiotice al limbii noastre. Însă limba ca fenomen semiotic trebuie încadrată în alte sisteme de semne, cum sînt obiceiurile, folclorul, arta, producțiile vechi și noi în diferite domenii, prin care românii au exprimat mesajul lor de omenie. Cu alte cuvinte, există o semiotică obiectivă, iar ca știință, semiotica este chemată să dea seama de întemeierea social-istorică a „cîmpului" său.

Se reproșează unei anumite semiotici, îndeosebi celei formalizante, ruperea de istorie, de subiect. Asemenea izolări sînt posibile cînd se neglijează determinarea materialist-dialectică a sistemelor de semne. Pentru a evita astfel de alunecări, am încercat în cele ce urmează, ca după analiza formală a semnului lingvistic, să prezint și întemeierea lui epistemologică și încadrarea în sisteme semiotice mai largi, iar trăsătura lui de bază — motivarea — am abordat-o și din punct de vedere istoric.

SEMNUL ÎN STRUCTURA LIMBII

1. SEMN UNILATERAL SAU BILATERAL ?

Am văzut că la Saussure sînt prezente cele trei accepţii ale semnului lingvistic — unilateral, bilateral şi relaţional. Aceste accepţii au fost pe larg discutate la Simpozionul de la Erfurt, consacrat semnului şi sistemului limbii (cf. volumele *Zeichen und System der Sprache*, 1961, 1962)

În cele ce urmează, vom lua în considerare principalele trăsături ale semnului, care implică o accepţie sau alta, trimiţînd la tezele anumitor participanţi la această dezbatere publică, deosebit de importantă în istoria semioticii lingvistice. S-a făcut adesea observaţia că sensul nu poate să facă parte din însăşi alcătuirea semnului (cf. II, 66 — cifrele romane indică volumele noi sus citate, în timp ce cifrele arabe trimit la pagini). În opoziţie cu sensul, semnul are un caracter material şi tocmai sub acest aspect poate el să acţioneze în cadrul comunicării umane (v. I, 100—109 ; II, 242 ; I, 77—78). Trebuie să subliniem că în principiu, teoria comunicării ajunge în cele din urmă la o concepere unilaterală a semnului, pentru că ia în considerare, tocmai aspectul de semnal al cuvîntului. Acesta intră în categoria mai generală a semnalelor, deşi îşi păstrează trăsăturile proprii (cf. I, 142—143). În acest caz semnul nu ar fi decît o formă exterioară pentru sens care ar fi conţinutul său (vezi şi I, 16).

Se pune deci problema dacă este cu putință ca un conținut să se poată organiza într-o formă al cărei suport este exterior naturii conținutului. Teoria actuală a modelelor arată într-adevăr că același obiect poate fi descris cu mai multe aparate formale, fiecare subliniind un anumit aspect, fără ca acest conținut să fie totuși epuizat. Generalizînd, s-ar putea spune că cel puțin acolo unde conținutul nu este direct perceptibil, forma unui obiect poate să *reprezinte*, să „modeleze" conținutul altuia. Așa stau lucrurile și cu semnalul lingvistic care, în comunicare, reprezintă el singur mesajul ; în mare, el este forma acestuia. Avînd în vedere importanța problemei, îi vom consacra un paragraf aparte (vezi V, 1).

În același timp, semnul are un caracter social (cf. I, 148, 34, 223, 249, 73) ; această trăsătură presupune existența unui cod cu valoare supraindividuală. Or, în codul ca atare, se iau în considerare de obicei cele două aspecte ale semnului — semnificantul și semnificatul. Numai atunci cînd este transpus în funcționarea practică, mai ales în circuitul material al mesajului, codul poate fi redus numai la semnificanți.

Acești semnificanți sînt realizați în secvențe, ei au deci o organizare sintagmatică, fiecare segment referindu-se la experiența actualizată de către vorbitor (cf. I, 109). Nu este de mirare deci că accentul pus pe structurile sintagmatice duce la o concepere unilaterală a semnului ; dezvoltarea considerabilă a „sintagmaticii" se explică în bună parte prin greutățile întîlnite în cercetarea sensului unităților lingvistice ; deoarece el este eliminat din analiza claselor se întîmplă uneori să fie eliminat din însăși structura unităților cercetate.

Sensul este considerat ca fiind exterior semnului pentru că spre deosebire de aceasta, el nu este arbitrar (cf. II, 206—208, I, 231—232). Avînd în vedere importanța acestei probleme și comentariile pe care le-a prilejuit, vom reveni asupra ei, mai ales în cea de-a doua parte a lucrării, consacrate motivării ; în principiu, semnificatul este arbitrar numai în măsura în care este delimitat mai mult sau mai puțin accidental (a se vedea tezele lui Saussure asupra valorii, precizate de Bally și dezvoltate în contextul nou al semanticii structurale).

Accepția semnului ca element unilateral reflectă unele aspecte de concepție și de metodă (vezi și L. Antal, 1960 ;

T. P. Lomtev, 1960) ; astfel, dacă semnul este considerat din punct de vedere extralingvistic se vede mai clar latura sa materială, semnificantul. S-a sugerat chiar că semnul aparţine *limbii* (cf. I, 222—223, 267), situîndu-se într-o ierarhie de nivele. Raţionamentul ar trebui să fie dus mai departe : anumite laturi semiotice ale unităţilor semnificative se manifestă în limbă, altele în vorbire ; numai în acest din urmă caz ele sînt unilaterale.

Semnul face parte din nivelele mai largi ale unităţilor semnificative ; de aceea, el se defineşte prin referire la monem şi mai ales la cuvînt (vezi I, 96, R. Jakobson, II, 66—67, şi 1963, p. 163 şi passim). Dacă semnul a fost adesea confundat cu latura *signans*, în schimb cuvîntul a fost întotdeauna socotit o unitate bilaterală ; dar aşa cum se va vedea mai departe, el este una dintre noţiunile lingvistice cel mai greu de definit.

Dacă semnul este asimilat cuvîntului, atunci este foarte normal ca el să fie socotit bilateral (cf. I, 136—139). În mod firesc punctul de vedere structuralist implică o definiţie bilaterală a semnului (vezi II, 92, 114—119, 98—102, 59—60). În cazul acesta, unităţile limbii sînt luate ca un întreg cu două feţe inseparabile. Sensul face parte din semn şi numai desemnatul îi este exterior (cf. II, 70).

„Unilateraliştii" concep semnul ca atare, fie din grija de a nu confunda latura semnificantului cu cea a semnificatului, fie dintr-o tendinţă spre descrierea sintagmatică. „Bilateraliştii" aşa cum am văzut, pun în lumină unitatea dintre cele două „feţe" ale semnului ; tocmai această unitate contează înainte de toate ; nu contează dacă semnificantul şi semnificatul se bazează pe substanţe diferite, căci ei au acelaşi tip de organizare, conform principiului isomorfismului planurilor (cf. J. Kuryłowicz, 1949).

Conceperea bilaterală a semnului ajunge la o a treia accepţie — relaţională — susţinută în primul rînd de reprezentanţii glosematicii (cf. I, 141). Această teorie se sprijină pe opoziţia substanţă — formă, care provine din *Cursul* lui Saussure : conform tezelor învăţatului genevez, dezvoltate de Hjelmslev, se consideră forma ca fiind primordială, iar semnul doar ca un caz particular al acesteia (vezi şi I, 47, 212—213, I, 99).

Dar chiar plecînd de la acest punct de vedere funcţional ne putem referi la substratul substanţial al semnului (cf. I, 41). Altfel spus, punctul de vedere substanţial nu

contrazice total punctul de vedere relaţional şi invers. Se poate chiar considera relaţia dintre semnificat şi semnificant ca un „proces" (cf. J. Marouzeau, 1951, p. 27). Termenii între care există relaţia pot fi socotiţi fie ca substanţă, fie ca formă, dar la urma urmei se ajunge întotdeauna la substanţă, oricare ar fi interesul ei lingvistic. Noţiunea cea mai sintetică care cuprinde întregul ansamblu semiotic este funcţia ; ea include în acelaşi întreg atît termenii cît şi corespondenţa care există între ei. Vom recurge la ea mai ales din punctul de vedere al logicii claselor.

Orice definiţie unilaterală (în sensul obişnuit al termenului) este periculoasă ; e adevărat că semnul este un obiect material, dar a-l reduce numai la acest aspect înseamnă a-i vedea doar funcţionarea şi a-i neglija structura în afara procesului. E de asemenea adevărat că semnul nu există ca atare decît în virtutea relaţiei sale cu ceea ce el semnifică sau desemnează ; dar a nu vedea decît structura sa statică, înseamnă a-i neglija capacitatea de semnalizare, procesul de transmitere a mesajului.

Mai mult, dacă se consideră sensul ca parte constitutivă a structurii semnului, trebuie să se explice natura semiotică a faptelor de conştiinţă, plecînd de la cele mai recente date ale neurofiziologiei (a se vedea mai departe IV, 3).

2. TERMENI ŞI NIVELE SEMIOTICE

Studiul semnului lingvistic este îngreunat şi de terminologia folosită : în filozofie, în lingvistică, se utilizează un mare număr de termeni pentru a desemna caracterul semiotic al unităţilor semnificative ale limbii. Fără a întocmi un inventar al acestora, vom face doar unele observaţii, cu atît mai mult cu cît una din distincţiile de bază ale lucrării de faţă constă, aşa cum s-a văzut, în opoziţia dintre doi termeni esenţiali : semn şi semnal.

De obicei, specialiştii se ocupă de deosebirile care există între semn şi simbol (cf. I, 230, 136, 140). Simbolul este mai degrabă o categorie psihologică ; în *Cursul* lui

Saussure el apare (p. 101) ca parţial motivat. Simbolul este studiat de mai mulţi autori contemporani [1].

Există în această privinţă două direcţii principale de abordare : pe de o parte, tradiţia inaugurată de Peirce vede în simbol un tip de semne convenţionale, arbitrare, folosite în limbajele formale, cum este cel logico-matematic ; pe de altă parte, conform unei străvechi tradiţii culturale, preluate şi în gîndirea filozofică, simbolul este un semn motivat, cu o puternică marcă reprezentativă (iconică, în terminologia lui Peirce), al cărui semnificat cuprinde o largă sferă conceptuală, cum este, de pildă, balanţa ca simbol al justiţiei. Tot pe această linie se plasează şi simbolistica artistică, care a dus la crearea curentului simbolist, unde simbolul este cultivat în unele laturi mai particulare. Am preferat această accepţie a simbolului, dată fiind determinarea lui culturală, deschisă la ample valenţe reprezentative în cadrul semnificantului şi la numeroase implicaţii ale semnificatului, în cadrul unor nuanţate fapte de conştiinţă, mergînd pînă la unele adeziuni ideologice. De fapt intr-un context mai larg este discutată tipologia semnelor în ultima vreme, cu accent deosebit asupra realizării lor în literatură (cf. R. M. Browne, 1971).

În limbă, există într-adevăr un număr (destul de redus dealtfel) de cuvinte cu valoare de simbol ; este vorba de cuvintele motivate prin propriul lor semnificant, vorbindu-se chiar de un simbolism fonetic. Pentru că această problemă se leagă în special de motivare, o vom analiza mai amănunţit în a doua parte a lucrării (VII, VIII).

Distincţia între semn şi semnal este foarte importantă pentru determinarea naturii semnului în general. După ce defineşte semnul, Emile Benveniste afirmă clar : „Dar cădem într-o gravă confuzie dacă identificăm „semnul" cu „semnalul". Dacă vrem să ajungem la o oarecare claritate

[1] M. Sandmann. *Subject and Predicate. A. Contribution to the Theory of Syntax*, Edinburg, 1954 ; L. O. Reznikov, *Gnoseologiceskie voprosy semiotiki*, Leningrad, 1964, cap. III—VII, în care se face o distincţie clară între diferitele categorii de semne ; Tatiana Slama Cazacu, *Limbaj şi Context*, Bucureşti, 1959 ; B. Simeonov-Dimitrov, *Zeichen* ... II, p. 200—201 etc. Pentru aspectul sociologic al simbolului, vezi Georges Gurvitch, *La vocation actuelle de la sociologie*, Paris, 1962, p. 92—101. Implicaţiile filozofice ale distincţiilor între categoriile semiotice sînt pe larg analizate de Adam Schaff în *Introduction à la sémantique*, Paris, 1968, p. 143—193, şi în *Langage et connaissance*, Paris, 1969, p. 319—336.

este important să menţinem absolut distincte aceste două planuri" (II, p. 93 ; vezi şi R. Godel, 1966, p. 54). Alţi cercetători subliniază diferenţele care există între semnal şi simbol (A. Pagliaro, 1957, p. 19—46). Se menţionează de asemenea faptul că semnalul este un „mijloc de comunicare printr-un canal" (II, 255). Efortul de a deosebi noţiunea de semn de cea de semnal e explicit în aceste observaţii succinte : în principiu, acolo unde intervine un *proces* cibernetic este vorba de semnale, în timp ce acolo unde nu este vorba decît de structura codului, ne găsim în prezenţa semnelor. Charles Bally a luat (1939) ca punct de plecare deosebirea între fapt şi act pentru a explica diferenţele dintre multiplele manifestări ale fenomenelor semiotice. Contribuţia cea mai interesantă, care demonstrează limpede necesitatea distincţiei între entităţile concrete ale vorbirii şi entităţile abstracte ale limbii, se datorează lui Luis J. Prieto în lucrarea binecunoscută *Messages et signaux* (1966 ; a se vedea, de pildă, p. 40). Caracterul de proces semiotic al limbajului a fost analizat îndeaproape la Simpozionul de la Erfurt (cf. I, 118—123 ; II. 1—6, 165—170, I, 145—148, I, 29—33). De obicei, în acest caz, se subliniază cu pregnanţă caracterul semnalizator al limbajului ca formă de cunoaştere şi de comunicare.

O atare distincţie provine deci din fiziologie şi psihologie. În această direcţie, unii cercetători s-au inspirat din ideile lui K. Bühler. Pentru Bertil Malmberg (1966 *a*, p. 208), teoria lui Bühler e complementară cu analizele structurale, care consideră limbajul în stare „pură". În concepţia învăţatului german, semnalul se leagă de funcţia apelativă (1934, cap. I, mai ales pag. 28). Cuvîntul este un semnal atunci cînd este adresat unui ascultător (S. Ullmann, 1962, p. 12—13). A. Nehring face precizarea că dintre semnele percepute de receptor numai unele categorii pot fi considerate semnale, şi anume elementele specializate în funcţia de semnalizare, pe care el le numeşte „referenţi" cum sînt interjecţiile şi în general deicticele (*Sprachzeichen*, p. 83—86, cap. V—IX).

Dar din punct de vedere informaţional, orice cuvînt poate deveni semnal : „Semnificaţia poate orienta semnul spre o concordanţă stabilă cu evenimentele. În acest caz, semnul se transformă într-un purtător de informaţie, în semnal". (A. A. Brudnîi, 1961, p. 178). Rezultă, cît se poate de limpede, că orice cuvînt devine semnal în cadrul pro-

cesului de comunicare ; însă, cuvîntul este semnal şi în procesele proprii gîndirii.

În mod independent, am ajuns la concluzia că deosebirea între semn şi semnal este de cea mai mare importanţă în semiotică (a se vedea PLG, IV, 1962) ; de aceea, i-am acordat toată atenţia şi am încercat să stabilim un sistem global pentru a putea cuprinde toate aspectele semiotice ale limbajului. Raportul dintre semn şi semnal va fi urmărit la toate nivelele limbajului şi în cadrul principalelor noţiuni ale lingvisticii generale actuale. Nu trebuie să pierdem din vedere teza modernă conform căreia e necesar „să facem deosebirea între limbaj ca aspect abstract şi limbaj ca aspect fizic. O atare dihotomie e implicată în perechi de termeni ca cod — mesaj, limbă — vorbire, sistem — proces şi metalimbaj — limbaj-obiect" (S. Saporta, 1961, p. V).

Am prezentat pînă aici principalele domenii în care s-a dezvoltat teoria semnului cît şi unele din cele mai importante aspecte ale semnului, insistînd asupra contribuţiilor mai recente, în special asupra celor care au fost rezultatul unei confruntări publice ; se impune însă o concluzie.

Semnul este un ansamblu unitar, format dintr-un semnificant şi un semnificat. Unităţile semnificative ale limbii, după cum îndeplinesc funcţia de semn sau de semnal, se pot manifesta la două nivele [2] lingvistice principale, cărora li se alătură două nivele extralingvistice :

1. a) Semnul în *structura limbii* se prezintă ca un element constitutiv ; el se situează într-un anumit punct al ierarhiei lingvistice, organizate după principiul stratificării. Semnul apare la nivelul unităţilor semnificative minimale — monemele, apoi la nivelul cuvintelor ca unităţi complexe lexico-gramaticale. Trebuie făcută deci deosebirea între semne elementare şi semne complexe. Interesul noţiunii de semn constă tocmai în faptul că ea reprezintă o unitate generică, cu caracter suplu, lucru care nu ar fi posibil în cazul celorlalte unităţi lingvistice, rigide chiar prin însăşi definiţia lor.

Semnele lingvistice constituie o structură în care elementele se definesc prin relaţiile lor reciproce. Există deci,

[2] Dintr-un alt punct de vedere, Bohumil Trnka vorbeşte la rîndul său, de mai multe nivele de manifestare a semnului (1964, p. 33—40).

un ansamblu de semne, organizat conform unei scheme structurale, care este determinată de relaţii semiotice de diferenţiere.

b) Structura limbii presupune existenţa unei *structuri de semnificaţi.* La acest nivel există numeroase implicaţii extralingvistice privind organizarea cunoaşterii ; clasele de semnificaţi formează o ierarhie în funcţie de trăsăturile lor.

2. a) Semnalul în actul de *comunicare*. Procesul transmiterii mesajului cuprinde toate aspectele semiotice ale limbajului. Semnele apar în circuitul informaţional sub formă de semnale complexe. Un semnal, ca unitate complexă de comunicare, concentrează cel puţin un semn cu valoare lexicală, la care se adaugă determinări introduse de semnele cu valoare gramaticală.

b) Semnalul se manifestă şi în *procesul cunoaşterii* ; cuvîntul, ca semnal, este un stimul general care permite memorarea trăsăturilor esenţiale ale claselor de obiecte şi fenomene. Semnalul lingvistic contribuie deci la realizarea efectivă a procesului de cunoaştere.

Teoria semnului ocupă un loc important în lingvistica generală ; ea explică natura intimă a limbajului, structura şi particularităţile folosirii lui în comunicare.

3. CUVÎNTUL CA SEMN

În analizele lingvistice, termenul de semn intervine foarte des : el pare precis, dar în mod paradoxal, se foloseşte mai ales cînd autorul nu vrea să precizeze clar natura unităţii la care se referă ; de aceea, e foarte important să se stabilească locul semnului în cadrul unităţilor limbii. Trebuie totuşi subliniat faptul că diferitele accepţii date semnului nu sînt atît o dovadă a ambiguităţii, cît a relativităţii acestei categorii lingvistice : limba are un profund caracter semiotic, cu care sînt impregnate toate nivelele sale semnificative. E vorba de un izomorfism semiotic al nivelelor limbii, cu rezerva că fiecare îşi păstrează trăsăturile sale specifice. Rezultă de aici că semnul se manifestă ca o categorie generică care cuprinde mai multe feluri de unităţi.

Unitatea lingvistică fundamentală care se bucură de o existență independentă e propoziția. Henri Frei susține faptul că și aceasta (fraza în general) poate fi considerată ca semn (1962, 1963). Credem însă că nu trebuie confundată structura semiotică cu semnul ca unitate. E adevărat că putem distinge între semne elementare și semne complexe ; cu toate acestea, propoziția nu este un semn ca atare ; ea cuprinde doar tipologiile semiotice combinatorii. S-ar putea vorbi, cel mult, de un semn foarte complex în cazul propozițiilor din limbile aglutinante și incorporante (vezi mai departe, p. 226).

Totuși, unele propoziții se reduc la un semn unitar ; ele sînt numite monoreme. Unitatea semiotică a propoziției este realizată sintetic în propoziții exprimate printr-un verb impersonal, de tipul *Plouă ! Ninge !* În aceeași categorie pot fi incluse propozițiile al căror conținut, dominat în general de afectivitate, se concentrează într-un singur cuvînt. O persoană care constată decesul cuiva poate spune doar *Mort !* În acest caz însă, semnul *mort* transmite un mesaj cu mult mai bogat decît sensul curent al cuvîntului respectiv.

Propozițiile de tipul răspunsurilor (*da, nu, mîine*) constituie fără îndoială semne propriu-zise. Totuși, ele se alătură categoriilor menționate mai sus, prin trimiterile la elementele mesajului care le precede.

Cîteodată, pentru a transmite un mesaj complex se folosesc interjecțiile ; statutul lor semiotic depinde însă de situația care face să recurgem la ele. Interjecțiile sînt socotite un tip de monoreme : *ah !, au !, pst !, vai !* etc.

Diremele se deosebesc de monoreme doar din punct de vedere cantitativ : *Bătrînul ! mort !* Fără îndoială aceste semne exprimă un mesaj mai complex decît sensul actualizat în folosirea obișnuită (cf. M. Cressot, 1959).

În afara acestor particularități, propozițiile sînt ansambluri organizate într-o structură coerentă. Analiza sintagmatică actuală, fie că este vorba de cea structuralistă sau generativ-transformațională, e legată de studiul segmentării frazei în elementele sale constitutive — sintagmele.

Sintagma este unul din termenii cei mai controversați și mai vagi ai lingvisticii. Dar toți specialiștii sînt de acord asupra faptului că ea se plasează la un nivel inferior propoziției și superior unităților semnificative minimale.

Sintagma interesează deci indirect semiotica, ca o etapă în descoperirea semnelor. Dar pentru unii învățați chiar cuvîntul ar fi o sintagmă (F. Mikuš, 1957, A. Martinet, *Eléments*, II, 4). În acest caz se subliniază izomorfismul nivelelor și se dă în același timp o soluție problemelor atît de complicate ale definirii cuvîntului.

Tradiția lingvistică, intuiția vorbitorilor și semiotica în general socotesc cuvîntul ca o unitate de bază a limbii. Dar cînd s-a pus problema unei definiții riguroase, au apărut greutăți nebănuite, mai ales din punctul de vedere al cerințelor structuraliste. Structura lingvistică cuprinde elemente semnificative atît de complexe încît încercarea de a descoperi trăsăturile generale ale cuvîntului a părut temerară. De aceea, s-a încercat înlăturarea categoriei de cuvînt din lingvistică, ceea ce nu împiedică pe lexicologi să-l folosească în continuare. În același timp, unii specialiști insistă asupra realității cuvîntului ca unitate (B. Trnka, 1962).

Analiza cuvîntului se impune într-o cercetare semiotică ; aceasta trebuie să dezvăluie trăsăturile cuvîntului și organizarea lui ca unitate semiotică de bază a limbii. Problema esențială, care se pune pentru structura lingvistică la nivelul semnificativ este raportul dintre diferitele feluri de semne pe care acest nivel le cuprinde.

Knud Togeby (1949) a realizat o sinteză a definițiilor cuvîntului, apreciate din punct de vedere structuralist ; autorul prezintă diferitele tipuri de accepții date cuvîntului. În lingvistica românească, Al. Rosetti (1947) a definit cuvîntul prin prisma rădăcinii. Alți autori preferă valorile morfologice ale cuvîntului drept criteriu al stabilirii unității sale (H. Schultink, 1962, p. 362). Cuvîntul a fost definit de asemenea și ca unitate sintactică ; K. Togeby trage concluzia că cuvîntul trebuie definit ca unitate sintactică de conținut. Drept urmare, el stabilește o ierarhie cu ajutorul analizei în constituenți imediați, pentru a ajunge la unități lexicale ireductibile.

În studiul cuvîntului, trebuie totdeauna precizat nivelul de analiză la care ne situăm. Cuvîntul este o unitate complexă, care se manifestă pe diferite planuri și nivele, iar pentru fiecare aspect trebuie să existe un principiu propriu de structurare. Nu trebuie deci să se pretindă ca un principiu de conținut să clarifice expresia și invers, ca tră-

săturile gramaticale să explice particularităţile lexicale şi invers.

Dar indiferent de nivel şi de structură, cuvîntul păstrează întotdeauna un caracter semiotic [3].

Dacă la începutul analizei structurale a cuvîntului, a fost subliniat îndeosebi caracterul său eterogen, în prezent se încearcă să se pună în evidenţă unitatea sa de expresie şi de conţinut (vezi D. L. Bolinger, 1963).

În privinţa aspectului global al cuvîntului, e interesant să menţionăm concluzia lui André Martinet : „Devreme ce analiza în segmente întîmpină greutăţi pe care nu le-ar putea depăşi decît prin decizii arbitrare, e mai bine să renunţăm la orice succesiune şi să considerăm cuvîntul ca pe un complex de trăsături semnificative, în acelaşi mod în care, pe planul unităţilor distinctive, fonemul este recunoscut ca un complex de trăsături fonice pertinente" (1966. p. 47). Această analogie ne va permite să precizăm locul semnului în ansamblul manifestărilor cuvîntului.

În principiu, există trei mari sectoare de analiză a naturii semiotice a cuvîntului : a) conţinutul semantic al cuvîntului în raport cu expresia ; b) relaţiile între elementele semiotice ale cuvîntului ; c) poziţia cuvîntului şi a elementelor sale în ierarhia nivelelor limbii.

a) CONŢINUTUL SEMANTIC AL CUVÎNTULUI

Din punct de vedere semiotic, analiza semnificatului lămureşte toate nivelele la care apare cuvîntul ca unitate. În structura limbii, semnificatul cuvîntului, desemnat cel mai adesea prin termenul de *semem*, este considerat ca un fascicol de trăsături distinctive, numite *seme* (cf. V. Ivanov, 1957). Cum se prezintă de fapt aceste trăsături în reţeaua complexă a planurilor şi nivelelor, la care intervine cuvîntul ?

În primul rînd, trebuie luate în considerare cuvintele polisemantice, a căror analiză e mai uşoară, datorită struc-

[3] J. Laziczius, *La définition du mot*, CFS., 5, p. 37 ; E. Buyssens, *Le signe linguistique*, în „Revue belge de Philologie et d'Histoire" XXXVIII, 3, p. 709. Încă din 1942—1943 (*Les langages et le discours*), E. Buyssens precizase nivelele semiotice ale cuvîntului (vezi şi noua versiune, *La comunication et l'articulation linguistique*, Bruxelles-Paris, 1967, XII—XVII).

turii clasice a articolelor de dicţionar. Iată un exemplu din DLRM : *„Moale* 1. Care cedează uşor la apăsare, modificîndu-şi forma. 2. Neted, mătăsos, fin. 3. (Despre sunete, voce) Încet, stins ; p. ext. plăcut, armonios. 4. (Despre pas, mers) Uşor, domol. 5. Fig. (Despre oameni) Lipsit de energie şi voinţă, apatic". Se poate dovedi că fiecare sens reprezintă o trăsătură distinctivă. De aceea nu vom înlocui sensurile unele cu altele, ci fiecare sens cu un altul, opus ; se obţine astfel o modificare în planul expresiei : trăsătura 1 şi 3 se găsesc în raport de comutare cu „tare", 2 cu „aspru", 4 cu „grav", „apăsat", 5 cu „energic". E de la sine înţeles că acestor trăsături lexicale, li se adaugă trăsături gramaticale de gen, număr, caz.

Paralelismul este mai bine pus în lumină de antonimele legate prin mijloace formale : a se vedea, de pildă, articolele *închis* şi *deschis* din DLRM. Datorită sistemului de formare a cuvintelor, întîlnim corespondenţe formale între trăsăturile distinctive cuprinse în afixe. Trăsăturile distinctive sînt cu atît mai evidente în cuvintele analizabile : *contravizită, reface* etc.

Descoperirea semelor este mai grea în cadrul cuvintelor monosemantice. Dacă semnele monosemantice sînt analizabile, atunci segmentarea va uşura descoperirea trăsăturilor distinctive : astfel, trăsătura conţinută în primul element al cuvîntului *termometru* se găseşte în raport de comutare cu cea a cuvîntului *manometru* (cf. de asemenea *alcoolmetru, lactometru, tensiometru*) ; trăsătura conţinută în elementul al doilea este comutabilă cu cea din cuvîntul *termostat.* Relaţiile de opoziţie, studiate pe baza principiilor logice şi onomasiologice, pun în evidenţă semele, caracterul lor distinctiv.

Cercetarea structurală oferă mijloacele necesare pentru ca această analiză să fie dusă mai departe [4]. De exemplu, cuvîntul *ger* cuprinde trăsături semantice ca „temperatură atmosferică" şi „foarte joasă". Dacă se înlocuieşte aceasta din urmă cu „ridicată" se obţine o modificare în planul expresiei : *căldură.* Este vorba de o analiză prin genul proxim şi diferenţa specifică (cf. J. Rey-Debove,

[4] C. L. Ebeling, *Linguistic units,* în *Janua linguarum,* XII, 1960 ; J. L. Prieto, mai ales *Principes de noologie,* Haga, Paris, 1964 ; G. Mounin, *Les problèmes théoriques de la traduction,* Paris, 1963 ; B. Pottier, *Vers une sémantique moderne,* TLL, II, 1.

1966, p. 71—96), care a dus în cele din urmă la așa-numita analiză componențială din semantica structurală.

Ea se poate aplica și sensurilor particulare ale cuvintelor polisemantice. *Drum* are, printre altele, sensul de „cale de comunicație pe care se poate ajunge de la o localitate la alta" ; ultima trăsătură este comutabilă cu „pe care se circulă în interiorul unei localități" prezentă în *stradă*. În acest caz cuvintele polisemantice reprezintă un „suprafascicol" de trăsături distinctive. Ansamblul trăsăturilor distinctive semantice este desemnat uneori prin termenul de *plerem* (pentru terminologie a se vedea sinteza Paulei Diaconescu, 1962, p. 519—541), atît pentru cuvintele monosemantice cît și pentru cele polisemantice. Primele sînt analoge cu cuvintele monofonematice, celelalte cu cuvintele polifonematice. Astfel, pentru a deosebi cuvintele franceze *à, an, et, hein, au, on, oeufs, un, y, eu*, se face apel la trăsăturile distinctive ale fonemelor [5] ; în cuvintele polifonematice, fonemul apare ca o „trăsătură distinctivă". Acesta este un mod foarte analitic de a interpreta stratificarea : ceea ce la un anumit nivel se prezintă ca o unitate distinctivă, la nivelul imediat superior devine o trăsătură distinctivă. (Pentru Em. Vasiliu ar fi vorba de transformarea invariantei în variantă — cf. 1959, p. 469.)

Procedînd analog, se descoperă trăsăturile distinctive ale semnelor neautonome — afixele lexicale și gramaticale (cf. L. Prieto, 1957—1958, p. 245).

b) LEXEM ȘI MORFEM

După stabilirea trăsăturilor distinctive în cadrul sememului (unitate semantică minimală), trebuie analizată poziția acestuia în ansamblul semiotic, care este cuvîntul. Sensurile lexicale nu sînt izolate, ele sînt întotdeauna însoțite de determinări gramaticale.

În principiu, o unitate de un anumit nivel își poate pierde valoarea distinctivă la un alt nivel. Formal, aceasta înseamnă că unitățile sau trăsăturile distinctive x și y din sistemul A se pot combina într-un singur element din

[5] Aceasta nu înseamnă că fenomenul ca atare ar fi un semn. Andrei Avram (1962, b) respinge cu argumente interesante teza lingviștilor care consideră că fonemul este un semn ; a se vedea, de exemplu, poziția lui F. Kulleschitz-Kolmar (1960).

sistemul *B*. Fenomenul, pe care l-am putea numi *dominanță*, poate fi comparat cu neutralizarea. De pildă, pentru sememul lexical „alb" formele particulare (*alb, albă, albei*) nu au importanță ca atare ; ele sînt strict echivalente. Dominanța e doar analogă neutralizării pentru că nu e vorba de o condiționare prin context ci prin organizarea celor două sisteme semiotice (lexical și gramatical).

Dacă acceptăm această teză, soluția problemelor ridicate de comparația între cuvîntul latin și cel francez (cf. A. Meillet, 1936, p. 13) este ușor de găsit : oricare ar fi forma cuvîntului *lupus*, ea nu afectează sememul lexical ; din punct de vedere semantic, el se comportă în același fel ca și corespondentul său francez *loup*.

Se înțelege de la sine că diferitele clase lexicale au trăsături proprii, în ceea ce privește relațiile lor cu categoriile gramaticale. De pildă, substantivele se deosebesc de regulă de adjective prin faptul că sînt întotdeauna concepute cu un anumit gen. Cînd genul are doar valoare gramaticală, jocul întîmplării este mult mai mare, rămînînd ceea ce L. Hjelmslev numește o *„afinitate* care face ca o categorie noțională să se preteze cu o deosebită ușurință la realizarea formală într-o categorie morfologică dată . . ." (1959 *a*, p. 161).

Prin urmare, cînd un cuvînt poate fi folosit la mai multe forme în cadrul aceleiași categorii gramaticale (fără ca sensul să se schimbe), sememul nu reține decît semnificația generală a categoriei ; aspectele particulare ale acesteia reprezintă un fascicol de trăsături distinctive la nivel gramatical, în timp ce la nivel lexical sensul unităților gramaticale minimale se comportă ca o singură trăsătură distinctivă. Numai așa poate fi interpretată, credem, analogia stabilită de L. Hjelmslev între morfeme și prozodeme (ibidem, p. 155).

De fapt, la nivel lexical, analiza în mai mulți semnificați gramaticali nu este pertinentă : rom. *făcusem* este analizat pe nivele în *făc-* și *-usem ;* pentru sememul lexical sînt distinctive trăsăturile lui *făc-* (radicalul verbului *a face*), în timp ce partea gramaticală se manifestă ca o singură trăsătură distinctivă. Numim *lexem* ansamblul trăsăturilor lexicale+trăsătura gramaticală globală (proprie clasei considerate), exprimate prin semnificanți ca elemente de expresie ; acest ansamblu unitar este semnul lexical.

Este vorba de fapt de accepția obișnuită a termenului de cuvînt atît în tradiția lingvistică cît și în limbajul curent.

La nivel morfologic, situația e inversă : fiecare semnificat morfologic este un fascicol de trăsături distinctive, în timp ce trăsăturile distinctive ale sememelor lexicale sînt asimilate într-o trăsătură generală. În *ținusem*, fiecare semnificat morfologic conține un ansamblu de trăsături distinctive : înlocuirea primei persoane a singularului *(-m)* cu a doua persoană dă naștere formei *ținuseși*, cea a lui *-se* (din *ținuse)* cu zero duce la *ținu* (perfect simplu) după cum cea a lui *-u* cu zero dă *țin* (prezent). În schimb, trăsăturile distinctive ale sememului „ține" se reduc la semnificația verbală generală (proprie clasei de semne susceptibile de a apărea, pe plan sintagmatic, lîngă elementele verbale menționate).

La fel ca în cazul nivelului lexical, cînd mai multe categorii gramaticale se concentrează într-un singur semnificat, acesta poate fi socotit ca un ansamblu de trăsături distinctive : *-e* din (unei) *case* cuprinde trăsăturile „feminin", „singular", „genitiv-dativ" + o singură trăsătură lexicală — semnificația clasei nominale a semnelor. Continuînd analogia cu neutralizarea, s-ar putea spune că datorită dominației nivelului gramatical, sensurile lexicale sînt neutralizate ; rezultatul este un fel de arhisemem ale cărui trăsături se situează între domeniul lexical (trăsătura semantică generală) și domeniul gramatical (semnificația categorială a părții de vorbire). Într-adevăr, la nivel morfologic, opoziția între *cînt-*, *lucr-*, *vorb-* se neutralizează în paradigma mai mult ca perfectului, de exemplu (*cîntasem=lucrasem).* Dar arhisememul „verb" are o valoare distinctivă : cel puțin la modurile personale, el nu poate fi înlocuit prin „nume", „adverb" etc : **lunasem*, **susasem.* Numim morfem, ansamblul trăsăturilor distinctive ale semnificaților morfologici + semnificatul lexical general, exprimați prin semnificanții corespunzători. Prin urmare, această accepție se deosebește atît de cea care socotește morfemul semn gramatical minimal (cf. J. Vendryes, 1921), cît și de cea care asimilează morfemul semnului minimal în general. Morfemul reprezintă deci semnul morfologic.

Pe plan sintactic, cuvîntul reunește — la același nivel — într-un singur ansamblu, lexemul și morfemul.

Conform principiului stratificării, acestea sînt considerate drept trăsături distinctive (în cadrul unei unităţi imediat superioare). Pentru categoria predicatului, sînt luate în considerare lexemele verbale ca semnificaţi lexicali generali — verbalitatea — şi morfemele ca semnificaţi morfologici globali actualizaţi pentru a exprima predicaţia. În structura limbii, cuvîntul sintactic nu cuprinde decît semnificaţiile generale ale claselor, concepute ca serii lexicale şi gramaticale ; pentru predicate (verbe) de pildă, se reţine capacitatea de a exprima procesul, starea (trăsătură semantică generală) şi de a preciza aceste procese şi stări prin categorii gramaticale globale, de care dispune structura verbală respectivă (semnificatul morfologic global). În acest sens principiul stratificării este respectat : unităţile devin trăsături din ce în ce mai abstracte pe măsură ce înaintează în ierarhia nivelelor lingvistice.

În discurs, cuvîntul sintactic grupează sensul lexical general şi trăsăturile gramaticale incluse în partea de propoziţie realizată, mai ales cele prezente în acord şi recţiune ; bineînţeles, se adaugă aci şi trăsăturile sintactice : în ***mîncăm prune*** verbul reprezintă un fascicol format din sensul lexical procesual al lui „a mînca" + plural, persoana întîi, prezent, indicativ, tranzitivitate, luate global. Am putea denumi ***sintaxem*** această unitate semiotică complexă. Semnificanţii din planul expresiei se comportă aici ca nişte trăsături distinctive. Se asigură astfel unitatea cuvîntului ca semn sintactic.

c) SEMNUL CA MONEM. STRATIFICAREA SEMIOTICĂ

Eforturile cercetării structurale s-au orientat spre descoperirea unităţilor minimale ale limbii. În ceea ce priveşte a doua articulare, André Martinet a făcut o prezentare generală a problemelor în culegerea *La linguistique synchronique* (1965). În primul capitol, autorul studiază deosebirile dintre prima şi a doua articulare ; principiile de analiză ale primei articulări în unităţi semnificative sînt stabilite în special în *Eléments*. Pentru unităţile semnificative minimale el foloseşte termenul de ***monem***, care are avantajul de a nu se preta la nici o ambiguitate.

În analiza de mai sus a cuvîntului, am postulat segmentarea în moneme ca un fapt deja stabilit ; dar organizarea structurilor semiotice este realizată în aşa fel încît

monemele nu există în stare izolată. Segmentarea dusă pînă la extrem, fără să se țină seama de raporturile de dominanță devine o operație de laborator. Această problemă se află în centrul interesului diferitelor școli structuraliste. Bernard Pottier oferă o adevărată sinteză a procedeelor propuse pentru segmentarea în unități semnificative minimale (*Systématique*, p. 19—29, 36—65). Datorită faptului că analiza depășește folosirea reală a unităților semnificative, s-a ajuns la stabilirea unor criterii strict formale de simplă distribuție (cf. Z. S. Harris). Analiza în constituenți imediați este și mai interesantă pentru structurile semiotice, pentru că stabilește unele nivele ierarhizate în cadrul segmentării (cf. K. L. Pike). În semiotică, nivelele[6] trebuie considerate din punctul de vedere al structurii generale a limbii (a se vedea paragraful următor) : semnul apare la două nivele fundamentale — monemul și cuvîntul cu sub-nivelele sale.

Socotim deci că în ce privește procedeele de analiză, limitele prea înguste sînt dăunătoare. E important să se vadă care este aspectul esențial, dezvăluit de un procedeu sau altul. Astfel, monemele definite ca clase de distribuție sînt considerate mai ales sub aspectul lor cantitativ. Limitarea doar la acest aspect, înseamnă de fapt neglijarea laturii calitative, existența trăsăturilor distinctive, pe care le putem descoperi numai cu ajutorul analizei funcționale, prin folosirea raportului de comutare, fundamental pentru orice organizare semiotică.

Monemele sînt semne elementare, ireductibile ; ca și fonemele, ele nu există în stare pură decît atunci cînd dobîndesc statutul nivelului imediat superior : monem = cuvînt monomonematic. Rezultă și de aici că stratificarea nu se reduce la un principiu mecanic. În planul expresiei, trecerea de la un nivel la altul, sau realizarea unui nivel într-altul nu pune probleme de analiză prea complicate : dacă fonemul (o) ia statutul unui semnificant de cuvînt — fr. *eau* —, nimic nu se schimbă în structura lui ; este adevărat că prin aceasta el este introdus în relațiile proprii monemului pe care îl realizează, dar ca expresie rămîne ca atare. Dacă fonemul participă la alcătuirea monemelor polifonematice, el se manifestă în cazul acesta

[6] Vezi de asemenea sugestiile lui Benveniste, în *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966, p. 119—131 ; J. L. Pierson, *Langue — parole ? Signifiant — signifié — signe*, SL, XVII, 1.

sub forma variantelor combinatorii /a/=[å] în *oală*. Din punctul de vedere al analizei lingvistice, trecerea fonemului la monem determină o schimbare calitativă. Astfel /o/ nu are decît aspect distinctiv, în timp ce monemul *eau* este distinctiv şi semnificativ în acelaşi timp : apare aici o organizare interioară, între cele două laturi ale semnului : semnificant şi semnificat. Fiecare latură a monemului comportă trăsături distinctive, care antrenează anumite relaţii în cele două planuri — semnificat şi semnificant. Semnul trece de la un nivel semiotic la altul cu consecinţe structurale atît în ceea ce priveşte semnificatul cît şi în ceea ce priveşte semnificantul. În paragraful precedent am arătat cum dispare independenţa elementelor unui nivel sub dominaţia altui nivel : ceea ce este unitate distinctivă se transformă în trăsătură distinctivă şi invers. Aceasta înseamnă că structura semiotică a monemului este determinată de perspectiva nivelului la care ea se manifestă. Luat în stare „pură" de simplu monem, *lupt* nu cuprinde decît trăsăturile rădăcinii verbale „a lupta". Plasat în domeniul gramatical, *lupt* conţine un semnificat complex, determinat de trăsăturile lexicului şi ale sistemului gramatical (persoana întîi, singular, prezent, indicativ).

Semnul se realizează sub forma variantelor ; ca monem, semnul reuneşte semnificantul şi semnificatul. Variantele cele mai importante ale semnificantului sînt formele alternante : fr. *Je viens* — [vjẽ], *nous venons* — [vɔ̃n], *ils viennent* — [vjɛn] etc. Trăsăturile conţinutului, organizarea paradigmatică şi sintagmatică permit să se reunească asemenea forme într-un semn unic (vezi analiza lui A. Martinet în *Éléments*, p. 102—104).

Variantele semnificatului rezultă din folosirea particulară a semnelor ; socotim că variantele individuale şi contextuale ale semnificatului sînt reduse la invariante de către vorbitori. Practica comunicării, ca şi analiza funcţională infirmă poziţia lingviştilor care cred că există tot atîtea sensuri cîte folosiri particulare ale semnelor.

În semnul lexical, variaţia morfemelor produce variante ale aceluiaşi semn : un semn lexical are un număr de variante normale egal cu numărul formelor paradigmei sale gramaticale. De aceea, semnul complex este esenţialmente un semn lexical.

Structura nivelelor semiotice lămureşte şi natura semnului zero (vezi pentru aceasta G. F. Meier, 1961). Semnul

zero este un element care nu apare decît în structura unui semn complex. El reprezintă tot un semn gramatical care figurează în alte variante ale semnului lexical, în cadrul paradigmei acestuia : de exemplu, în perfectul simplu al verbului „a face" persoana a III-a a singularului este „marcată" prin desinența zero : *făcui~făcuși~făcu.* Din punct de vedere lexical, această absență a semnului nu este cu nimic pertinentă pentru că în general semnele gramaticale sînt „neutralizate" sub dominarea lexicului. Din punct de vedere gramatical, semnul zero este termenul unei opoziții care, pentru a putea fi percepută, necesită totdeauna prezența cel puțin a unui monem comun (vezi și L. J. Prieto, 1966).

Prin urmare, domeniul semiotic al limbii se manifestă la două nivele diferite : cel al monemului și cel al cuvîntului. Cuvîntul ca semn complex prezintă trei subnivele, așa cum rezultă sintetic din tabloul de mai jos, în care am izolat cuvîntul oarecum în afara schemei ierarhice a unităților funcționale, el fiind, după distincțiile făcute de Bernard Pottier (1974, p. 33—34), o unitate formală.

SEMN

	SEMNIFICAT	SEMNIFICANT
I	Trăsături distinctive	I. Trăsături distinctive
II	*Monem*=semn elementar	
III	Semnificat { a) Lexical / b) Gramatical	Semnificant { a) Foneme / b) Prozodeme
Cuvînt=semn complex	a) *Lexem*=semn lexical	
	Semnificat lexical+semnificat gramatical global	Semnificant lexical+semnificant gramatical global
	b) *Morfem*=semn morfologic	
	Semnificat morfologic+semnificat lexical general	Semnificant morfologic+semnificant lexical global
	c) *Sintaxem*=semn sintactic	
	Semnificat lexical general+semnificat morfologic global	Semnificant lexical global+semnificant morfologic global

Principiul stratificării este respectat. Primul nivel semiotic este format din trăsăturile distinctive ale nivelului precedent : în cadrul semnificatului este vorba de trăsături semantice (lexicale sau gramaticale) ; în cadrul semnificantului se iau ca punct de plecare trăsăturile distinctive care se combină în semnul monofonematic și unitățile (fonemele) care, combinîndu-se în semnul polifonematic, dobîndesc statutul de trăsături distinctive.

Al doilea nivel semiotic — cuvîntul — este alcătuit din elementele nivelului precedent — monemele, atît în planul semnificatului cît și al semnificantului. Întrucît nivelul monemelor cuprinde două serii dialectic distincte de unități (lexicale și gramaticale), nivelul cuvîntului se organizează în trei subnivele. Primul dintre aceste subnivele — lexemul — reprezintă semnele cele mai concrete, de sine stătătoare. Acest lucru se bazează pe faptul că el păstrează unitatea sememului și nu reduce la statutul de trăsături distinctive decît monemele.

Al doilea subnivel — morfemul — este mai abstract ; el reduce semnificații lexicali la statutul de trăsături distinctive, iar morfemele pe care le păstrează ca unități nu se bucură de independență. Al treilea subnivel este și mai abstract căci el reduce cele două serii — lexemele și morfemele — la statutul de trăsături distinctive. Pentru ca principiul stratificării să fie respectat, ar trebui ca lexemele și morfemele să fie considerate la același nivel — lexico-gramatical. Dar schema pe care o propunem are drept scop să sugereze în mod analitic complexitatea structurilor semiotice ale limbii.

4. SEMNUL CA FUNCȚIE

Pentru a desprinde semnele ca unități, se folosesc procedeele analizei funcționale ; acestea sînt aplicate la studiul raportului semiotic fundamental, comutarea, care există între cele două planuri : semnificați și semnificanți. Dar aspectul funcțional al semnului nu este numai o bază obiectivă a analizei (descoperirii) unităților. Orice cercetare structurală trebuie să meargă pînă la studierea an-

samblurilor de unități. Aceste ansambluri sînt organizate prin relațiile care există între elementele lor. Cum trebuie însă concepute elementele prezente în rețeaua de relații ? S. K. Šaumjan propune o distincție semiotică între două nivele, după cum semnul este considerat ca o intersecție de relații sau ca fenomen observabil (cf. S. K. Šaumjan, 1961, *Zeichen*, p. 197—199).

Firește, această distincție este foarte importantă pentru demersul analizei ; dar în ceea ce privește existența semnelor, acestea conțin amîndouă nivelele : relațiile se stabilesc între semne observabile. Cînd se depășește etapa descoperirii unităților semiotice, trebuie să ne interesăm atît de relațiile dintre unități, cît și de relațiile care guvernează ansamblurile de semne. Se poate recurge în acest caz la noțiunea de funcție, concepută conform accepției actuale din matematică.

O funcție nu intervine decît în interiorul unei structuri specifice. Funcția și structura sînt corelative. Trebuie avută însă în vedere și necesitatea de a considera ansamblul de referință. O funcție ar putea să se manifeste, de exemplu, într-un lanț funcțional (J. St. Greenberg, 1957).

Noțiunea de funcție se manifestă în mai multe feluri, dat fiind că același obiect poate fi privit sub mai multe aspecte. Dar, în cele din urmă, trebuie să se ajungă la același fundament logic.

L. Hjelmslev s-a ocupat pe larg de noțiunea de funcție în *Prolegomene*. Funcția este concepută de el ca un fel de relație de dependență (v. și 1959 *b*, p. 70—71 și 1966, p. 29—30, 131—150).

Funcția și semnul se află într-o strînsă legătură la Hjelmslev ; semnul este, pentru el, o entitate realizată prin relația dintre forma expresiei și forma conținutului. Astfel, el introduce noțiunea de funcție semiotică, care reunește cele două forme. Această teză este subliniată și de alți reprezentanți ai glosematicii (N. Ege, 1949, S. Johansen, 1949).

Raportul funcție — semn din glosematică poate să constituie punctul de plecare pentru cercetarea funcțională a limbajului. Dar, plecînd de la teoria mulțimilor, vom grupa „pe același plan" și „functivii" și raportul de dependență care se stabilește între ei.

De fapt, cînd se vorbește de funcția semiotică, se încearcă să se precizeze că elementele pe care le grupează

sînt niște semne. Prin urmare, limbajul ca sistem semiotic e reprezentat de mulțimea semnificanților A, mulțimea semnificanților B și regula de corespondență f, care asociază fiecărui element din A un element din B, fie $\{A, B, f\}$.

Ansamblurile semiotice ale limbii pot fi considerate din mai multe puncte de vedere[7]. Sub aspect strict lingvistic capacitatea de a diferenția elementele limbii se situează pe prim plan. Se vorbește astfel despre „funcția" distinctivă a fonemelor. Semnele (moneme sau cuvinte) au un aspect semnificativ ; dar, în același timp, ele intră în raporturi de diferențiere.

Să luăm în considerare semnificanții, semnificații și raporturile de diferențiere în care aceștia se manifestă. La baza lor se află monemul. Privit în totalitatea sa, monemul reprezintă o structură formată din semnificat, semnificant și corespondența dintre ei.

În cadrul structurii, semnificantul și semnificatul diferă unul de altul, dar raportul funcțional de dependență le unește într-un ansamblu unitar superior : monemul ca unitate bilaterală.

Datorită existenței omonimelor și sinonimelor „absolute", trebuie făcută observația că, la nivelul monemelor, nu există o corespondență biunivocă. Dar corespondența semiotică poate fi introdusă într-un ansamblu de referință, care arată aspectul unic determinat al unui element. Acest ansamblu e format de paradigmă ; în cadrul unei paradigme, monemul este mai puțin expus confuziilor omonimice (cf. Mioara Avram, 1958 ; S. Marcus, 1961). Rezultă că fiecărui semnificant x_1 diferit de x_2 îi corespunde un semnificat $f(x_1)$ diferit de $f(x_2)$:

$$x_1 \neq x_2 \rightarrow f(x_1) \neq f(x_2).$$

Pentru a distinge semnificații, semnificanții intră în relații de opoziție pe plan paradigmatic și în relații de contrast pe plan sintagmatic. Altfel spus, semnificanții formează o schemă complexă în care fiecare element se definește prin opoziție cu elementele aflate lîngă el în seria

[7] Pentru aspectul semiotic al funcțiilor limbajului, vezi P. Miclău, *Le signe dans les sgonctions du langage*, *Zeichen*, III, p. 174—194.

din care face parte, cît şi în cele din seria corelativă. Saussure numea acest lucru *valoare*, socotind că ea se aplică şi semnificanţilor. Conceptul „nu poate fi cu adevărat determinat decît cu ajutorul a ceea ce există în afara lui" *(Cours,* p. 160). Valorile cuvintelor franţuzeşti ***pied*** şi ***jambe*** se deosebesc, de exemplu, de valoarea românescului ***picior,*** care cuprinde cele două semnificaţii. În gramatică, valoarea timpurilor din limba română se deosebeşte de valoarea timpurilor din limba rusă : în română există un număr mai mare de timpuri verbale decît în rusă ; aceasta posedă în schimb categoria aspectului pe care româna nu o are etc. Analizînd fapte asemănătoare, Saussure trage concluzia că : „În toate aceste cazuri, surprindem deci în locul *ideilor* date dinainte, *valori* emanînd din sistem" *(Cours,* p. 162).

Este bine cunoscută generalizarea lui Saussure privitoare la raportul dintre limbă şi gîndire. „Luată în ea însăşi, gîndirea este ca o nebuloasă în care nimic nu este necesar determinat. Nu există idei prestabilite, şi nimic nu este distinct înaintea apariţiei limbii" *(Cours,* p. 155). Există în această teorie două idei de bază : a) Saussure presupune, se pare, existenţa unei gîndiri dezorganizate prin natura sa ; ea se precizează descompunîndu-se. b) Funcţia „distinctivă" este fundamentală pentru limbă. Aceasta este *o formă şi nu o substanţă (Cours,* p. 156).

a) Putem stabili o anumită analogie între noţiunea de valoare descrisă de Saussure şi categoria de valoare din economia politică. Dar Saussure nu analizează ultimele consecinţe ale acestei analogii [8]. Dealtfel, adesea cuvintele au fost comparate spontan cu banii. Comparaţia se referă numai la circulaţia cuvintelor dar nu şi la structura lor intimă, considerată sub aspectul valorii.

[8] Analogia este reluată în mai multe lucrări ale lui L. Hjelmslev, cf. ***Essais linguistiques,*** în TCLC., XII, p. 28, 40, 77. Pentru că apropierile sînt mai mult sau mai puţin accidentale, este necesar să se insiste asupra acestei analogii. Mai recent, ea este discutată de Henri Lefebvre, *Le langage et la société,* Paris, 1966, p. 336—355. Pentru Michel Foucault, modul în care oamenii trăiesc, vorbesc şi produc explică evoluţia cunoaşterii ; structurile acesteia se realizează prin jocul a trei cupluri categoriale : funcţie-normă, semnificaţie-sistem, conflict-reguli (vezi *Les mots et les choses,* Paris, 1966, p. 362—374). Vom relua noţiunea de valoare în economia politică cu prilejul analizei laturii referenţiale a semnelor (cf. III, 1).

O marfă are o valoare de întrebuințare rezultată din însușirile ei concrete, care pot fi folosite pentru satisfacerea nevoilor materiale și spirituale. Valoarea de schimb a mărfurilor rezultă din diferențele care se stabilesc între ele, din faptul că pot fi comparate din punct de vedere cantitativ. Saussure se referă tocmai la această trăsătură analogă cu faptele de limbă. Dar marfa conține ceva care se regăsește în orice altă marfă și anume elementul valoare ; aceasta rezultă din faptul că mărfurile sînt produse ale muncii umane.

Lucrurile se petrec la fel în cazul valorii semnelor lingvistice : aspectul lor diferențial decurge din manifestarea valorii obiective a semnificatului. Aceasta înseamnă că valoarea unui semn se bazează pe un invariant care reflectă clase de obiecte și fenomene. Avem deci a face cu un proces de transpunere a lumii reale în conștiința subiectului ; nu e vorba de a decupa porțiuni din două mase amorfe, pentru că realitatea desemnată prin limbă este obiectiv organizată. Din punctul de vedere al cunoașterii, se poate afirma că semnul are — prin semnificatul său — o *valoare obiectivă.*

b) Al doilea aspect al valorii se referă la caracterul strict diferențial al faptelor de limbă. Dacă însă în ce privește primul aspect se încearcă să se elimine „substanța" semantică, în ce privește al doilea aspect, există tendința de a da la o parte și substanța fonetică a semnului. Saussure a arătat deja că semnificantul „nu este deloc fonic, el este incorporal, alcătuit nu de substanța sa materială, ci doar de diferențele care separă imaginea sa acustică de toate celelalte" *(Cours,* p. 164). Trebuie subliniat însă faptul că această concepție se referă la limbă ca fenomen de conștiință. Valoarea, privită sub aspectul său diferențial, ar putea fi desemnată prin termenul de *valoare relativă.*

Există deci, pentru a rezuma, o valoare obiectivă a semnificatului, care se manifestă prin corespondența cu realitatea la care trimite semnul ; valoarea obiectivă a semnificantului rezultă din suportul său material (imaginii acustice îi corespunde un semnificant concret, un semnal, de obicei sonor). Valoarea lor relativă se manifestă prin diferențe, prin opoziții.

Dar lucrurile devin și mai clare dacă interpretăm aspectul diferențial al semnului cu ajutorul noțiunii de funcție. În analiza unităților lingvistice, trebuie precizat

întotdeauna punctul de plecare. Dacă se pleacă de la mulțimea semnificanților ca domeniu de definiție (sursa) și de la relația de semnificație ca corespondență, atunci fiecărui semnificant îi corespunde un anumit semnificat aparținînd mulțimii valorilor, numită și cosursa sau adresa (cf. P. Dragomir, A. Dragomir, 1975, p. 11). Semnificantului *pas* îi corespunde semnificatul „pas", semnificantului *bas* îi corespunde semnificatul „bas".

Distincția între semnificați se realizează, pe planul expresiei, prin opoziția dintre elementele semnificanților, de exemplu /*p*/ ~ /*b*/. Bineînțeles, se poate alege drumul invers : se pleacă de la semnificați ca domeniu de definiție și se încearcă să se găsească semnificanții care le corespund în codomeniu.

Cu ajutorul acestor principii de analiză se stabilește ansamblul unităților atît în planul expresiei cît și în planul semnificatului. Ansamblul se prezintă sub forma unui întreg organizat din punct de vedere structural. Astfel, semnele și elementele lor interne sînt grupate pe clase, pe baza trăsăturilor lor comune. Între elementele claselor există o regulă de corespondență, de exemplu, între consoanele surde și sonore, între cele dure și cele muiate etc. Această relație poate fi aplicată și semnificanților. Se stabilește, de exemplu, o corespondență între semnificanții care se disting prin opoziția sonoritate/surditate etc., între semnificanții diferențiați prin două foneme și așa mai departe.

În același timp, astfel de corespondențe între semnificanți atrag corespondențe între semnificați. Într-adevăr, trăsăturile distinctive ale elementelor semnificanților sînt delimitate prin diferențierile manifestate în planul semnificaților. Există, astfel, corespondențe între semnele care se disting prin anumiți indici (unul sau mai multe foneme, ordinea fonemelor, elementele de prozodie etc.). Astfel, mulțimea semnelor se împarte în clase avînd următoarele proprietăți :

a) fiecare clasă conține cel puțin un element ;

b) două clase distincte nu au elemente comune ;

c) dacă se reunesc toate clasele, se obține mulțimea semnelor. Se poate vorbi deci de o partiție a mulțimii semnelor în clase de echivalență (cf. S. Marcus, 1966, p. 28—30).

Diferențele se bazează pe corespondențe semiotice : unui sens y_1 îi corespunde un sens y_2 determinat de o anumită regulă, de pildă de necesitatea ca sensul y_1 să fie exprimat printr-un semnificant x_1, deosebit de semnificantul x_2 (care exprimă sensul y_2) cu ajutorul a două foneme : fr. „parleur" *parleur* ⇔ „pasteur" *pasteur*, „faptă" *faptă* ⇔ „farsă" *farsă*. Există desigur și o corespondență funcțională în cadrul fiecărui semn între expresie și sens. Avem deci două tipuri de corespondențe : pe plan orizontal însoțite de corespondențe pe plan vertical. Hjelmslev introduce aceste corespondențe în definiția comutării : o corelație care contractează o relație cu o corelație din planul opus (L. Hjelmslev, 1959 *c*, p. 46 ; Em. Vasiliu, 1965) Deci :

$$\begin{array}{ccccccccc} x_1 & - & x_2 & - & x_3 & - & \ldots\ldots & - & x_n \\ | & & | & & ! & & & & | \\ y_1 & - & y_2 & - & y_3 & - & \ldots\ldots & - & y_n. \end{array}$$

Se impune o observație : dacă se pleacă de la semnificanți, se constată existența unor corespondențe „naturale" între semnificanți pe de o parte și între fiecare semnificant și fiecare semnificat luate separat, pe de altă parte. Corespondența între semnificați (y_1—y_2—y_3— . . . . . —y_n) se opune radical celorlalte ; ea rezultă din ele și tocmai datorită acestui fapt are un caracter cu totul formal, nereflectînd un sistem coerent.

Aceasta înseamnă că între cele două mulțimi astfel organizate (semnificanți și semnificați) există o asimetrie fundamentală. Nu este vorba despre accepția curentă a acestei noțiuni (diferența dintre numărul unităților din cele două planuri — cazurile de sinonimie și omonimie), ci de faptul că o organizare „naturală", sistematică în planul semnificanților induce o organizare „artificială", nesistematică în planul semnificaților și invers.

Există totuși o structură semantică. Dar sistemul semantic nu a fost încă studiat în întregime. Totuși se pot invoca cîteva aspecte structurale cu caracter general. Desigur, sensurile afixelor gramaticale și lexicale formează sisteme ; caracterul sistematic al morfologiei și al formării cuvintelor fiind de mult lămurit, dificultatea apare numai în domeniul semnelor radicale.

a) Unele categorii semantice „clasice" au sensuri care se leagă între ele. Cea mai importantă este cea a sinonimelor. Există, de exemplu, corespondențe foarte complexe

într-o serie sinonimică din sfera lui „a vorbi" în franceză : *parler, causer, discourir, discuter, disserter, épiloguer, haranguer, interpeller, palabrer ; bavarder, babiller, caqueter, jacasser jaboter, jaser, papoter* (cf. *Dictionnaire Quillet*, s.v.)

Sînt citate, de asemenea, antonimele (cf. Al. Graur, *Studii*, p. 25—26 ; L. Guilbert, 1964), care apar în perechi ; dacă ne referim la sfere mai largi, se pot întocmi serii întregi. Locuțiunile care cuprind antonime demonstrează faptul că ele se evocă unele pe altele : *tant bien que mal, de bine, de rău* etc.

b) Un alt tip de corespondențe funcționale, care se aseamănă cu antonimele, se manifestă în folosirea cuvintelor cu sens ironic (cf. J. Pelc, 1961) ; aproape toate cuvintele care conțin aprecieri (pozitive sau negative) pot fi folosite cu accepția inversă : o *treabă bună* poate însemna în anumite împrejurări „o treabă proastă".

c) Folosirea cuvintelor în sens figurat reprezintă o structură semantică foarte dezvoltată. Fiind dat sensul propriu al unui cuvînt, se poate obține, în funcție de context, o accepție figurată. În principiu, majoritatea cuvintelor nerelaționale pot dobîndi valori figurate ; e vorba îndeosebi de categoriile următoare : nume, verb, adjectiv, adverb. Dar aici nu putem avea în vedere decît figurile de stil din limbajul obișnuit, pentru că ele sînt consacrate prin uz și alcătuiesc un sistem mai riguros decît figurile stilistice literare, deși mecanismul funcționării lor e același.

Astfel, se folosesc la figurat numele de metale *(aur, plumb)*, de flori *(bujor)*, de păsări *(vultur)*, de animale *(măgar, porc)* etc., verbe ca *a înflori, a îngheța, a paraliza*, adjective în secvențe ca : *un glas* (sau o *lumină*) *dulce* ; există o întrebuințare analogă a adjectivelor cu valoare adverbială : *a vorbi aspru* (sau *blînd*). Ne găsim, în toate aceste cazuri, în prezența unei structuri semantice organizate pe baza unor principii funcționale : plecînd de la mulțimea sensurilor proprii, se obține mulțimea sensurilor figurate, cu toate alunecările și imprevizibilul permis de o atare transpunere.

d) În sfîrșit, aspectul cel mai important al structurii semantice se manifestă în însăși organizarea semnificației ca unitate și a grupurilor de unități de semnificați.

Trăsăturile distinctive ale semnificatului, semele, constituie într-adevăr ansambluri bine organizate, după

cum o demonstrează cercetările structurale ale semnificației, ilustrate de lucrări ca cele ale lui J. Dubois (1964), E. Coseriu (1964) etc. Pentru acest aspect se citează de obicei exemplul dat de B. Pottier cu privire la semele grupului de cuvinte al căror semnificat general este cel de „siège" (vezi B. Pottier, 1964). Ne interesează aici faptul că între semnificații caracterizați prin seme comune se stabilesc corespondențe funcționale, de exemplu, între „chaise" și „fauteuil" pe de o parte și între „tabouret" și „pouf" pe de altă parte.

Aceste corespondențe sînt puse în valoare de modelul dat de A. J. Greimas în *Sémantique structurale* (1966). De pildă, organizarea „spațialității" sub formă de arbore prezintă corespondențe funcționale între termeni, cum ar fi orizontalitate/verticalitate, suprafață/volum. Rezultatele studiilor de semantică componențială pot fi deci interpretate în termeni de corespondențe semantice.

Acest tip de analiză este și mai sugestiv în cadrul cercetărilor de semantică generativă și transformațională, ilustrate de studiile lui J. J. Katz și J. A. Fodor (1966, 1967 ; cf. comentariul la S. Golopenția-Eretescu, 1967 ; o viziune mai largă e dată de cartea lui J. Katz, *La philosophie du langage*, 1971). Este introdusă, în acest caz, componenta semantică a gramaticii generative și transformaționale ; ea stă nu numai la baza corespondețelor funcționale dintre semnificații lexicali, dar îi introduce pe aceștia în corespondențe gramaticale : „Semnificația finală a oricărei fraze este obținerea prin demersuri succesive de *amalgame* care acționează asupra sensurilor lexicale și gramaticale ale constituenților săi" (M. Tuțescu, 1974, p. 135).

În ceea ce privește organizarea grupurilor de semnificați, au fost deja puse în valoare anumite domenii care prezintă corespondențe funcționale mai mult sau mai puțin sistematice ; un domeniu deseori invocat este cel al numelor de culori (cf. A. Gleason, 1965, p. 4—5 ; a se vedea pentru limba română A. Bidu-Vrânceanu, 1976, iar pentru organizarea paradigmatică de ansamblu a semanticii, D. Chițoran, 1973, p. 100—147).

Teoria cîmpurilor semantice oferă un model riguros de structurare sistematică, în special în varianta sa modernă. Astfel, în prezent se pune la contribuție analiza componențială, care poate oferi o privire de ansamblu asu-

pra organizării semnificaţilor. Menţionăm ca exemplu cercetările intreprinse de E. Coseriu care stabileşte chiar o tipologie a cîmpurilor semantice, ajungînd la o configuraţie, bazată pe dihotomia unidimensional/pluridimensional ; aceasta ilustrează de fapt corespondenţele funcţionale foarte complexe, căci : „lexicul structurat al unei limbi nu este o suprafaţă plană, ci un edificiu cu mai multe etaje" (E. Coseriu, 1975, p. 51).

Există deci, în domeniul semanticii, numeroase tipuri de corespondenţe care se manifestă într-o structură (o partiţie). Dar structura semantică nu apare decît dacă se iau în considerare anumite constante extralingvistice ; în afară de aceasta, ea nu implică existenţa unui sistem în sectorul semnificanţilor.

La fel stau lucrurile în cazul direcţiei studiate de onomasiologice : se ia în considerare un semnificat general şi se caută semnificanţii corespunzători. Sensurile formează o structură, dar între semnificanţii respectivi nu există neapărat relaţii sistematice. În română, persoana care conduce o organizaţie, o instituţie, poate fi desemnată prin semnele : *cap, şef, căpetenie, superior, responsabil* (cf. U. Ricken, 1960). De fapt, din punct de vedere semiotic, semnele elementare se caracterizează prin faptul că sistemului de semnificanţi îi corespunde un non-sistem de semnificaţi şi invers, sistemului de semnificaţi îi corespunde un non-sistem de semnificanţi.

În aceasta constă diferenţa fundamentală dintre semnele nelingvistice şi semnele lingvistice [9]. În domeniul semnelor nelingvistice, există un anumit paralelism între diferenţele stabilite între semnificanţi, pe de o parte şi semnificaţi, pe de altă parte. De exemplu, în cadrul semnelor de circulaţie, semnul → înseamnă „înainte", semnul → „la dreapta", semnul invers acestuia înseamnă „la stînga".

[9] Diferenţele dintre cele două categorii de semne sînt discutate în general de A. G. Volkov, I. A. Haborov (1959) şi de G. V. Kolšanski (1960) ; pentru o vedere de ansamblu vezi, A. G. Volkov *Iazyk sistema znakov*, Moscova, 1966 ; a se vedea, de asemenea, analiza pertinentă a lui Lius J. Prieto, în studiul *Fonction et économie*, în „La linguistique ", 1965, 1, p. 1—13, 2, p. 41—66, cît şi *Messages et signaux*, Paris, 1966, passim. Lucrarea lui Prieto este comentată de Christian Metz în „La linguistique" 1967, 2, p. 41—56.

Ele pot fi combinate : înseamnă „înainte sau la dreapta". La fel, culorile semaforului sînt aranjate corespunzător organizării semnificațiilor lor. Aceasta deoarece semnele nelingvistice sînt elaborate conștient, în scopul satisfacerii unor nevoi limitate ; ele sînt dispuse într-un sistem determinat de structura obiectivă codificată.

La originea sa, limbajul avea trăsături analoge : cuvintele simbolice (interjecții și onomatopee) reproduceau în mare, diferențele dintre obiectele și fenomenele desemnate. Mesajele care trebuiau exprimate erau puține la număr, și se puteau reproduce diferențele dintre situațiile care interveneau în activitatea practică cu ajutorul unui sistem nuanțat de interjecții.

Dar în momentul în care numărul mesajelor comunicate a sporit considerabil, combinațiile de semne s-au desprins de sistemul exprimat. Numărul semnelor a crescut extraordinar : raportul „natural" între denumire și lucru dispare. În acest moment, asimetria, despre care s-a vorbit mai sus, apare ca o condiție esențială a limbajului ; este vorba de o asimetrie statornicită din motive istorice, dar care se justifică și prin împrejurările deosebite de realizare a comunicării lingvistice. Într-adevăr, aceasta impune deseori introducerea și menținerea unor trăsături redundante : dacă unei diferențe minime între semnificanții lexicali i-ar corespunde (în majoritatea cazurilor) o diferență minimă între semnificați, confuziile ar fi prea mari : dacă de pildă, antonimul cuvîntului *prost* ar fi *brost* deseori, confuzia ar fi cel puțin supărătoare. În română, sînt confundate foarte des denumirile lunilor *iunie* și *iulie*.

Dispariția cuvintelor ca urmare a ciocnirilor omonimice, deși rară, este o dovadă a acestui fenomen. În convorbirile telefonice, se schimbă regulat numărul *șapte* prin *șepte* pentru a evita confuzia cu *șase*, deși diferența e marcată prin *pt/s*. Rezultă de aici că structura diferențială a limbajului este subordonată procesului de comunicare (vezi IV, 1, 2).

CLASE DE SEMNIFICAȚI

Am prezentat pînă aici problemele generale privitoare la poziția semnului în structura generală a limbii. Locul pe care-l ocupă semnul la un nivel sau altul e determinat de cele două aspecte — semnificant și semnificat. Dar, în principiu, semnificanții sînt cei care consacră o structură lingvistică ca atare ; în cadrul semnelor complexe, fiecare semnificant al monemului este un fel de marcă pentru semnificatul său. De exemplu, într-un cuvînt ca *reîmpărțiram*, semnificații *re, îm, părț, i, ră, m* „desfășoară" semnificații respectivi : aceeași unitate de mesaj este segmentată și organizată sistematic. În capitolul precedent, am arătat cum se regrupează astfel de segmente în funcție de manifestarea semnului la nivel lexical sau gramatical.

În capitolul de față vom analiza structurile semnificaților ca atare, în cadrul așa-numitei dimensiuni semantice a semioticii. Vor fi luate în discuție trăsăturile semantice generale ale claselor de semne, în raport cu referința ; se va stabili astfel o ierarhie a trăsăturilor semice în funcție de distanța cu referentul : individuale, particulare, reprezentabile, abstracte, categoriale.

În lingvistica tradițională s-a încercat gruparea semnelor lingvistice în părți de vorbire ; criteriile folosite în acest scop sînt următoarele (cf. Al. Graur, 1972, p. 170—175) :

1. **Criteriul morfologic** face deosebirea între cuvintele flexibile și neflexibile ; astfel, se deosebesc, pe de o parte, clasele de substantive, adjective, pronume, verbe, pe de alta, prepozițiile, conjuncțiile și interjecțiile ; adverbul este o clasă intermediară. Dacă se recurge la catego-

riile gramaticale, se pot deosebi în cadrul cuvintelor cu flexiune, cuvintele care variază în funcție de număr, gen, caz și verbele care suferă modificări pentru a marca modul, timpul, diateza, persoana.

2. **Criteriul logic.** Conform acestui criteriu există cuvinte care desemnează noțiuni, cum sînt substantivele, pronumele, verbele, adverbele. Alte clase de cuvinte exprimă raporturile între noțiuni, idei : prepozițiile, conjuncțiile, articolele. În sfîrșit, există clase care redau stări afective sau imită zgomote : interjecțiile și onomatopeele.

Din același punct de vedere, se recurge și la sensul lexical general al claselor : astfel, substantivele se deosebesc prin faptul că desemnează obiectele, verbele, mișcarea sau stările, adjectivele, însușirile etc. Un astfel de criteriu este criticat (E. Benveniste, 1966, p. 63—74) pe drept cuvînt ca fiind extralingvistic și chiar neprecis, căci, de pildă, *a fugi* și *fugă* exprimă același proces, deși în esență aparțin unor clase diferite.

3. **Criteriul sintactic** este folosit îndeosebi în cazul limbilor cu flexiune săracă, cum ar fi engleza ; dar chiar în limbile cu flexiune bogată folosirea criteriului e utilă pentru a putea face unele distincții în cadrul claselor de cuvinte invariabile cum sînt prepozițiile și conjuncțiile.

Clasificarea cuvintelor în părți de vorbire este unul din cele mai criticate capitole ale lingvisticii tradiționale. S-a observat, pe de o parte, că deseori lingviștii aveau idei preconcepute, stabilite încă de filozofii antici ; ei luau ca punct de plecare schemele din limbile clasice și încercau să încadreze în ele, de bine de rău, cuvintele din limbile moderne. Pe de altă parte, punctul de plecare îl constituie întotdeauna o concepție substanțialistă, care ignoră realitatea lingvistică formală, proprie fiecărei limbi în parte.

În lingvistica structurală, orientarea distribuționalistă este cea care a elaborat, în mare măsură, procedeele obiective, necesare delimitării cuvintelor în clase. Contribuția cea mai importantă în acest sens este datorată lui Z. S. Harris (1961). Pentru Harris, un cuvînt englez este substantiv numai datorită faptului că poate apărea după *the* și înainte de *s*, elemente care constituie contextul caracteristic clasei. Trăsăturile semantice, logice etc., nu-l mai interesează pe lingvist. O asemenea direcție de analiză a avut urmări deosebite și un număr însemnat de cerce-

tători şi-au consacrat eforturile pentru descoperirea contextelor tuturor clasele de cuvinte, sau mai degrabă de moneme. E inutil să subliniem extraordinara eficienţă a acestui procedeu în tratarea mecanică a limbii.

Pentru gruparea tuturor formelor unui cuvînt într-o paradigmă unitară, unii cercetători pleacă de la teoria lui Hjelmslev asupra selecţiei. Se afirmă astfel că un anume cuvînt este substantiv în toate poziţiile în care el „guvernează" un adjectiv (Valeria Guţu-Romalo, 1964, p. 65).

În cele ce urmează, socotim clasele de semne deja stabilite pe baza unor criterii lingvistice, care să ţină seama în primul rînd de realitatea proprie fiecărei limbi, organizată după relaţii formale ; clasele sînt delimitate astfel, mai ales ca urmare a comportamentului lor distribuţional.

Considerăm, în acelaşi timp, că sensul semnelor este deja stabilit ca fascicole de trăsături distinctive (a se vedea II, 3 *a*, 4). Rămîne de văzut care sînt trăsăturile generale de semnificaţilor, în funcţie de apartenenţa la o clasă sau alta. Această problemă este foarte importantă pentru cercetarea motivării care formează obiectul celei de a doua părţi a lucrării de faţă.

Conform tradiţiei, se face deosebirea între semnificaţi concreţi şi abstracţi. Gramaticile au stabilit distincţia între cuvinte concrete şi abstracte luînd ca punct de plecare caracterul cunoaşterii : senzorială sau raţională. Se arată astfel că numele care desemnează fiinţe sau lucruri, din natură, perceptibile cu ajutorul simţurilor sînt nume concrete. Aşa sînt numele de oameni, de animale, de plante, de lucruri (cf. *Gramatica limbii române*, 1954, vol. I, p. 123). În mod corespunzător se defineşte categoria opusă : numele de acţiuni, stări, însuşiri, relaţii sînt abstracte dacă sînt considerate ca noţiuni (ibid. ; din cauza absenţei, probabil, a unei mărci flexionare pentru opoziţia concret — abstract, a doua ediţie (1963) a renunţat la acest capitol).

Reluarea întregii discuţii în jurul acestui criteriu nu prezintă un prea mare interes aici. Ceea ce a dat naştere la confuzii a fost invocarea procesului senzorial în primul caz şi a formelor cunoaşterii logice în al doilea. Oricum, criteriul psihologic al reprezentabilităţii, folosit şi în pedagogie este cel mai curent invocat. În acelaşi timp, s-a propus să fie depăşit planul cunoaşterii recurgîndu-se la un criteriu ontologic (cf. F. Asan, 1958, p. 42, T. Slama-

Cazacu, 1958, p. 806). Înainte de a propune o soluţie a problemei distincţiei între semne concrete şi abstracte, ne vom ocupa de gradul de generalitate al trăsăturilor semnificaţilor în raport cu referentul.

1 REFERINŢA

Sfera dezbaterilor a fost lărgită tot pe baza teoriei cunoaşterii prin analiza raportului dintre general şi individual. Într-adevăr, aceste categorii sînt strîns legate de cele de abstract şi concret ; există anumite clase de semne care ridică probleme deosebite în această privinţă. E cazul interjecţiilor şi onomatopeelor ; s-a afirmat că şi ele ar conţine trăsături abstracte (vezi I. Coteanu, 1957 *a*, p. 182 şi urm.), constituite pe baza unei oarecare abstractizări. De pildă, interjecţia onomatopeică *pleosc !* folosită pentru a reda căderea unui obiect în apă are ca referent o întreagă serie de acţiuni corespunzătoare. Însă astfel de cuvinte sînt abstracte în măsura în care reprezentarea ca formă a cunoaşterii senzoriale, se apropie de abstractizare ; în cadrul lor nu sînt reţinute toate detaliile imaginii obiectului ca referent, dar nu este depăşit nici stadiul senzorial, reprezentativ. Prin urmare, semnele de acest tip „generalizează" o reprezentare acustică, după cum reprezentarea sonoră a unei note muzicale se bazează pe executarea ei la diferite instrumente.

La fel, interjecţiile care exprimă o stare afectivă sau senzorială (*ah !*, *oh !*, *au !* etc.) sînt supuse unor asociaţii repetate, pînă ce vorbitorii realizează o reprezentare „generalizată" a situaţiei referenţiale, care le produce.

Rezultă de aici că trebuie să se facă deosebirea între generalitatea considerată din punct de vedere epistemologic şi generalitatea considerată din punctul de vedere al codificării sociale. În ceea ce priveşte cunoaşterea, onomatopeele şi interjecţiile sînt semnele cele mai puţin abstracte, ele sugerînd însăşi prezenţa „fizică" a referentului ; dar în privinţa codificării sociale, ele se comportă ca şi celelalte semne, fiind înzestrate cu aceeaşi consacrare socială. Deşi la un nivel inferior, mesajul pe care-l trans-

mit cuprinde trăsături invariante, atît în semnificat cît și în semnificant.

Pentru ca interjecțiile și onomatopeele să fie în întregime semne abstracte, ele trebuie să aibă statut de cuvinte determinate de categoriile gramaticale (a se vedea mai jos, p. 185—186).

Din alt punct de vedere, generalul a fost invocat în studii consacrate evoluției limbilor. De exemplu, mult timp s-a afirmat că indienii americani care aveau douăsprezece cuvinte pentru acțiunea de a spăla se găsesc la un nivel înapoiat de generalizare. Dar antropologia modernă (cf. Cl. Lévi Strauss, 1962), precum și interpretările mai noi din lingvistica generală (cf. L. Wald, 1969, p. 73—94) au demonstrat că gîndirea „sălbatică" și clasificările pe care ea le realizează, exprimă mai degrabă un alt tip de structură decît o stare inferioară față de gîndirea „civilizată". În același timp, trebuie făcută distincția între noțiunile curente și conceptele științifice. În linii generale, aceasta datează de pe timpul lui Aristotel ; primele exprimă obiectele prin determinări elementare, în timp ce celelalte redau esența prin determinări precise și complexe, realizînd ceea ce se numește concretul logic (cf. D. P. Gorski, 1963, p. 89—99, H. Wald, 1959, p. 120—121). Cînd e vorba de un mesaj curent, experiență socială nu este întotdeauna exprimată în forme lingvistice corespunzătoare. În evoluția societății, semnele consacră rezultatele procesului de abstractizare, dar inovațiile din cadrul semnificatului pot fi înglobate, cîteodată fără modificări formale, în structuri anterioare (cf. N. A. Leontiev și A. A. Leontiev, 1960, p. 16, S. Ullmann, 1962, p. 120).

Semnul exprimă deci esența sub diferite forme. El se referă însă în același timp la trăsături generale. De fapt, generalul nu este altceva decît extinderea esenței în fenomene particulare ; el este, cum se spune uneori, latura cantitativă a esenței (A. Joja, 1955, p. 68).

Numele proprii conțin esența cea mai puțin generalizată ; ele sînt semne care se referă la indivizi și care nu se formează prin abstractizarea trăsăturilor comune mai multor exemplare (cf. H. Spang-Hanssen, 1955, p. 75—76, P. Trost, 1958, Al. Graur, *Studii*, p. 208). În general, cercetătorii văd în numele proprii niște semne speciale ; Alfons Nehring le situează între „referent" și „marcă" (*Sprachzeichen*, p. 122—142 ; a se vedea și Claude Lévi-

Strauss, 1962, p. 212—216). Adevărul este că numele proprii, spre deosebire de celelalte semne ale limbii nu se „referă" la o clasă de indivizi, cum se întîmplă, de pildă cu nume de tipul *scaun*, care are ca referent întreaga clasă de obiecte caracterizate prin trăsăturile comune respective. Însă numele propriu se referă la o clasă de manifestări ale individului pe care îl desemnează, realizînd prin aceasta o abstractizare evenimențială, situațională, oricum, diacronică. În același timp, numele propriu are capacitatea de a evoca reprezentarea individului, obiectului desemnat, dat fiind că în zdrobitoarea majoritate a cazurilor el desemnează entități concrete, nu abstracte. Rareori, se botează o idee cu un nume, iar dacă se face acest lucru, ea vă căpăta nu denumiri ca *Maria, Elena, Londra, Dunărea* etc., ci mai degrabă expresii convenționale ca *a, b, x, y*.

Întrucît însă referentul numelui propriu poate să apară sub diferite ipostaze, se face deosebirea între semnificație care ar fi permanentă și sens care poate să difere în funcție de denumirile respective : încă G. Frege arăta (1892) că semnificația semnelor „luceafăr de seară" și „luceafăr de dimineață" este aceeași, în timp ce sensul lor diferă (cf. comentariul la Al. Boboc, 1968, p. 233). Am prefera însă termenul de sens pentru semnificatul invariant, iar semnificația pentru accepțiile particulare.

Celelalte semne exprimă esențe de diferite grade. Dar exprimarea trăsăturilor invariante ridică probleme speciale în cazul semnelor transparente, motivate : trăsătura evocată de semnificant nu coincide totdeauna cu esența, ea se opune chiar acesteia (vezi I. Coteanu, 1959, p. 17) ; e vorba deci de o relație deosebită între semnificant și semnificat ; organizarea semnificantului devine un procedeu comod de a exprima semnificatul : manipularea practică a mesajelor obișnuite cere adeseori utilizarea unei trăsături care să reprezinte ansamblul semnificatului ca în termeni de tipul lui *telefon*. Dar reliefarea unei trăsături nu implică întotdeauna absența celorlalte trăsături esențiale. Activitatea practică verifică și corectează structurile semiotice inadecvate. Istoria semnificatului „atom" oferă un bun exemplu în acest sens ; s-a stabilit inițial, în structura semiotică a cuvîntului, o trăsătură greșit socotită esențială. Dar deși depășită, această structură se menține ; după o perioadă de timp semnul va deveni nemotivat și accidentul va face parte din istoria sa.

Se discută uneori şi manifestarea elementului individual în cadrul semnelor ; în principiu, acestea nu se leagă de obiecte, ci de noţiuni. Lucrul este adevărat numai dacă se iau structurile logice ca atare, în cadrul lor făcîndu-se abstracţie de obiectele reale care le corespund. Dar de fapt abstractizarea nu face decît să despartă vremelnic generalul de particular (P. Apostol, 1956, p. 193). Aceasta dă posibilitatea unui semn să se refere în acelaşi timp la concept şi la obiect. În plan sincronic, utilizarea individuală a semnului este subordonată structurii constituite (cf. teoria denotaţiei şi a conotaţiei a lui E. Goblot, 1924, p. 105 ; dintr-un alt punct de vedere, vezi G. Mounin, 1963, p. 144—164).

Cu toate acestea, într-o secvenţă, nu unitatea ca atare ne reţine atenţia, ci raportul dintre obiect şi o trăsătură care-i aparţine sau raportul între lucrurile implicate în afirmaţia sau negaţia actualizate (*Logica*, 1957, p. 37). Înseamnă deci că la nivelul raţionalului exprimarea particularului se găseşte în stare latentă, deşi nu capătă forme speciale.

Conform unei tradiţii deja încetăţenite, structura semiotică fundamentală are o configuraţie triunghiulară, cuprinzînd relaţiile complexe dintre semnificant, semnificat şi referent :

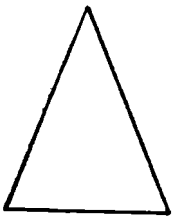

Am adaptat în terminologia cea mai curentă celebrul triunghi elaborat de C. K. Ogden şi J. A. Richards (1923). Trecînd peste concepţia pozitivistă a autorilor asupra statutului referentului (cf. comentariul lui Al. Boboc, 1968, p. 227—228), este totuşi necesar să fie lămurit statutul acestuia în cadrul structurii semiotice elementare. Cum se ştie, problema a fost pe larg dezbătută în filozofia contemporană, iar un bilanţ cuprinzător îl face Leonard Linsky (1974), care porneşte de la tezele lui G. Frege, dezvoltate mai ales de Bertrand Russel (cf. îndeosebi 1920). Pentru acesta, „un nume este un simbol simplu, desemnînd nemijlocit un individ, care este semnificaţia *(meaning)* sa" (B. Russel, 1970, p. 208). Este ceea ce lingviştii numesc, sub influenţa semanticii logice, sen-

sul referențial al cuvintelor (cf. Em. Vasiliu, 1967, 1970, p. 12).

Semnul lingvistic se poate referi la un exemplar unic, cînd spun de pildă *un om*. Cum arăta deja Russel, aici nu e vorba de mai mulți oameni, ci de ceea ce el numește un om ambiguu. Însă, am spune în termeni lingvistici, una este sensul unui semn și alta actualizarea lui, care supune sememul la transpuneri, reduceri sau transformări mergînd pînă la depășirea denotației printr-un adaos de conotație, ca atunci cînd, într-un enunț de tipul *nu suport metroul*, se actualizează senzația de sufocare (vezi R. Galisson, 1970).

Credem că și problema logico-filozofică a referinței poate fi lămurită mai bine dacă se recurge la un model lingvistic, cu condiția ca acesta să aibă o coerență globală, cuprinzînd cei trei termeni ai relației semiotice fundamentale : semnificatul, semnificantul și referentul. Pornim astfel de la principiul ontologic că substanța lor este primordială (vezi mai jos V, 1). Aceasta este însă supusă unei reduceri de redundanță și se obține o determinare prin invarianță : sunetele sînt reduse la foneme ca ansambluri de trăsături distinctive, variația de semnificație la sememe ca ansambluri de trăsături semantice invariante (seme) ; obiectul referențial însuși poate fi conceput ca ansamblu de trăsături invariante. De fapt, analiza semantică de tip componențial este reductibilă la o analiză a lucrului : revenind la celebrul exemplu al lui B. Pottier (1964), nu numai sememul „fotoliu", dar și obiectul fotoliu se definește prin trăsăturile invariante : cu spătar, cu picioare, pentru o persoană, pe care se șade, cu brațe, din material rigid.

Rezultă de aici că semnul la nivelul invarianței se definește la fiecare din cei trei termeni pe baza unui model ansamblist, așa cum S. Marcus (1966) a și dovedit-o matematic în privința semnificantului și oarecum indirect în privința semnificatului (S. Marcus, 1970). Dar modelul ansamblist este cu atît mai valabil dacă luăm în considerare domeniul variațiilor semnului. Aci însă vom arăta că submulțimea variațiilor de la fiecare pol este dominată de trăsăturile invariante ale unității respective. Oricum, variațiile constituie niște clase de echivalență, dat fiind că ele se află în raport de reflexivitate, simetrie și tranzitivitate. De pildă o unitate de semnificant ca /p/ cuprinde

clasa de echivalență a varietăților lui : $C_{(p)}=\{p_1, p_2, p_3, \ldots \ldots, p_n\}$. În mod analog vom judeca semnificatul și referentul : variațiile de semnificație constituie clase de echivalență pentru fiecare semem în parte ; obiectele la care semnul se referă sînt și ele clase de echivalență raportate la semem și la șirul de foneme corespunzător.

Semnul are deci ca referent nu obiectul individual, ci o clasă de obiecte echivalente. Această viziune clasematică este foarte importantă pentru funcționarea artistică, în special literară, a semnului : Tipătescu nu are un referent unic, ci întreaga clasă de prefecți, caracterizată prin aceleași trăsături. Chiar cînd opera este cu cheie ca *Bietul Ioanide* al lui George Călinescu, cutare personaj, deși are corespondent în cutare profesor universitar, se „referă" de fapt la întreaga clasă, marcată prin trăsăturile invariante corespunzătoare.

Pentru a ne menține la același nivel, ar trebui de fapt să admitem că variațiile de semnificant se află în relație cu variațiile de semnificat, iar acesta cu cele referențiale. Cînd spun *ce maasă !*, semnificantul se realizează prin variații, cea mai pregnantă fiind lungirea lui *a* ; în același timp se actualizează unele trăsături semice, îngroșîndu-se cea de dimensiune și evident se face referirea la obiectul particular prezent în situația de comunicare. În structura limbii ca atare relația are loc între invariante de semnificant, semnificat și referent.

Referentul este deci cel de-al treilea termen al relației semiotice fundamentale, iar el a fost menționat sub diferite forme în toate cercetările de semantică, tradițională sau mai nouă. Însă ceea ce nu s-a subliniat în lingvistică și ceea ce este limpede pentru semiotică, este că obiectele însele sînt semne, adică entități înzestrate cu semnificații.

Natura obiectelor poate fi „obiectul" filozofiei, al economiei politice ; producerea lor ține în prezent de tehnica industrială, iar consumul este un fenomen psihologic și sociologic. În schimb, semnificația obiectelor este lămurită în prezent de semiotică.

Un obiect căruia i se atribuie o semnificație este, chiar prin acest fapt, un semn. Ce înseamnă aceasta ? Orice obiect are o funcție, el servește la ceva ; dar obiectul dobîndește valori care-i depășesc simpla funcționalitate. În

termeni economici, funcţionalitatea se reduce la valoarea de întrebuinţare a obiectelor-marfă. Şi cum în lumea de astăzi majoritatea zdrobitoare a obiectelor sînt cumpărate, ele pot fi cercetate întocmai ca mărfurile.

Dar acestea au o valoare mai adîncă, cea care provine din faptul că sînt produse ale muncii omeneşti. Or, tocmai cantitatea de muncă umană conferă valoare mărfii-obiect. Însă de fapt valoarea se manifestă la piaţă sub formă de preţ ; piaţa consacră timpul de muncă social-mente necesar pentru producerea mărfii prin comparaţie cu celelalte, aflate în aceeaşi situaţie. Marfa va avea astfel o valoare de schimb.

Karl Marx a dat prima explicaţie ştiinţifică a valorii, arătînd în acelaşi timp că ea ascunde relaţii sociale între producătorii proletari şi proprietarii mijloacelor de producţie — capitaliştii. Dar aceste raporturi nu sînt vizibile, valoarea avînd deci un caracter abstract.

Iată deci obiectul-marfă înzestrat cu însuşiri pe care nu le putem sesiza în mod obişnuit. Dar oamenii ştiu totuşi că ceva se ascunde în dosul mărfii, în ciuda neputinţei de a şti exact ce. Atunci li se întîmplă să o considere ca un fetiş, iar Marx a consacrat frumoase pagini în *Capitalul* fetişismului mărfii, care constă în însuşirea ei „miraculoasă" de a fi schimbată cu alta.

Valoarea mărfii este cea dintîi şi cea mai profundă dintre semnificaţiile obiectelor. Ea este nucleul în care se concretizează contradicţiile dintre muncă şi capital şi implicit soluţiile revoluţionare. În planul fetişismului, semnificaţia se lărgeşte pînă la nuanţe miraculoase.

Putem oare conchide de aici că chiar la nivelul economic obiectul este un semn ? Răspunsul este afirmativ dacă socotim latura sa exterioară, forma concretă, drept semnificant, iar valoarea ca semnificat. Semnificatul ar fi dat în acest caz de munca folosită pentru producerea obiectului, altfel spus de marca umană.

Însă dacă luăm în considerare obiectul concret (semnificantul) şi funcţionalitatea lui legată de valoarea de întrebuinţare, atunci aceasta îmbogăţeşte sensibil semnificaţia (semnificatul) : astfel, obiectele ca semne se diferenţiază şi calitativ şi cantitativ.

Acest semnificat are un caracter obiectiv, în sensul filozofic al termenului, care provine din practica concretă, dar şi din caracterul său social. Într-adevăr, obiectele-

mărfuri vorbesc, manifestîndu-şi prezenţa, utilitatea şi trăsăturile proprii. Locul acestei vorbiri este piaţa care se constituie ca un discurs. Prin valoarea lui de schimb, obiectul îşi povesteşte diacronia, el vorbeşte de munca autorului său ; interlocutorul avizat înţelege sensul ascuns al mesajului şi va şti să-l denunţe.

Deci, obiectul vorbeşte omului, acesta îi răspunde, răspuns care merge pînă la actul cumpărării, al consumării. Dar obiectele vorbesc şi între ele, iar adesea scriitorii au ascultat acest limbaj pe care l-au transpus în „fabule".

Obiectele sînt o parte integrantă a umanului ; majoritatea oamenilor produc direct sau indirect obiecte, dar totalitatea indivizilor folosesc şi consumă uriaşe cantităţi de obiecte. Contactul nemijlocit al omului cu obiectul implică aprecieri, atitudini, transferări ale trăsăturilor omului în obiect. O simplă opţiune trădează aceste trăsături, căci orice obiect este impregnat de valori atribuite şi consacrate social.

Aceste valori sînt la urma urmei valori morale, stabilite după principii axiologice, explicite sau implicite. Se poate spune că obiectele nu sînt niciodată inocente. Pe lîngă substratul lor economic, funcţionalitatea lor, se adaugă deci semnificaţii morale şi afective.

Dacă luăm, de pildă, un obiect ca stiloul, latura lui aparentă — forma, culoarea, mirosul — constituie semnificantul. Valoarea este dată de timpul de muncă socialmente necesar pentru fabricarea lui ; ea reprezintă o parte din semnificaţia stiloului, care vorbeşte de munca omului, ca muncă abstractă, socială, dar şi concretă, legată de o anumită tehnică uşor sofisticată.

Valoarea de întrebuinţare, funcţionalitatea defineşte clar semnificaţia invariantă a stiloului : obiect cu care se scrie, prevăzut cu un rezervor de cerneală.

Un obiect face parte dintr-un sistem, ceea ce rezultă din cercetări ca cele ale lui J. Baudrillard (1968), precum şi din altele mai specializate ca cele ale lui Cl. Lévi Strauss (1958) sau R. Barthes (1957).

Semnele lingvistice au deci ca referenţi obiectele (care la rîndul lor se comportă ca semne). Ele sînt supra-semne şi din această complexitate rezultă şi locul lor favorit printre celelalte sisteme de semne. Pentru simetrie, vom deduce oare că şi semnificatul este un semn ? Tentaţia e mare şi ei i-au cedat gînditorii de inspiraţie pozitivistă (cf. A.

Dumitriu, 1975, p. 557—574); vom reveni asupra ei în capitolul următor. Deocamdată vom analiza semnificatul tot în zona de dincoace de invarianță, dar la un nivel intermediar : între obiectul perceput și invarianța rațională și anume ca reprezentare.

2. REPREZENTAREA

Semnele care trimit nemijlocit la anumiți referenți au posibilitatea ca, în afara semnificatului invariant, rațional, dedus din clasa de obiecte, să sugereze imaginea unui referent sau a unui grup de referenți. Problema a fost discutată încă de Ch. S. Reirce care se exprimă limpede : „să luăm ca exemplu de simbol cuvîntul „iubește". Acestui cuvînt îi este asociată o idee, imaginea *(icon)* mentală a unei persoane care iubește o alta . . . Și cuvîntul dragoste are ca efect de a face să fie reprezentat prin icon, adică prin imaginea pe care o avem în minte despre un îndrăgostit și iubita lui, cele două obiecte denotate prin cele două semne indiciale *(index)*, Ezechiel și Huldah" (Ch. S. Peirce, 1940, p. 112). Dar problema reprezentării a fost pe larg discutată în teoria referinței mai ales în legătură cu categoria semnelor care desemnează personaje mitologice, fictive în general. Concluzia este că „anumite imagini vin în minte. Imagini ale lucrurilor înzestrate cu forme, dimensiuni și care totuși n-ar fi tangibile" (L. Linsky, 1974, p. 174).

Prin procesul de actualizare, semnul lingvistic își restrînge trăsăturile semice, putînd evoca chiar imaginea obiectului. Este vorba de posibilitatea semnului lingvistic de a fi însoțit de forme senzoriale de cunoaștere : senzații, percepții, reprezentări. Vom reține numai reprezentarea ca ultim pas înaintea invarianței raționale.

Cel mai clar se manifestă reprezentarea la substantive : *om, copil, iepure, grîu, trandafir, masă, scaun* etc. cuprind trăsături reprezentabile, în timp ce în *bunătate, inteligență, dezvoltare, raport, unitate, cauzalitate* etc. acestea lipsesc.

Reprezentările evocate de semnele care conțin primul tip de trăsături nu sînt numai de natură vizuală. Semne ca

fluierat, sunet cuprind trăsături care evocă o imagine acustică. Lucrurile se petrec la fel în cazul celorlalte simțuri : *căldură, frig, pipăit, parfum* etc. Firește, același tip de trăsături apare în semne care evocă o imagine realizată prin mijloacele științei moderne : *atom, virus* etc. (cf. T. Slama-Cazacu, 1958, p. 107).

În sfîrșit, trebuie să menționăm anumite substantive care nu desemnează lucruri existente în realitatea obiectivă ca : *drac, vîrcolac, înger, zînă* ; deși reprezentarea este în ansamblul ei rodul imaginației, elementele sale particulare au o bază reală.

Adjectivele se împart în reprezentabile și abstracte după cum însușirea desemnată este evocatoare sau nu în purtătorul ei. Astfel, *negru, roșu, strident, parfumat, dulce, aspru, acru, moale* etc. conțin trăsături reprezentabile ; *bun, cuminte, deștept, formidabil* etc., sînt abstracte.

Verbele fac parte din primul tip, dacă sensul lor se referă la o acțiune, un proces sau o stare nemijlocit reprezentabilă în subiectul lor : *a fugi, a scrie, a cînta, a fluiera, a înmiresma, a savura, a atinge.* Restul verbelor nu cuprind direct trăsături reprezentabile : *a studia, a descoperi, a deveni, a se îndoi, a gîndi* etc. ; firește, aici intră, auxiliarele și semi-auxiliarele.

E de la sine înțeles că facem abstracție în acest caz de reprezentabilitatea indirectă a unor semnificați cu ajutorul unui cod suplimentar ca gesturile sau mimica. Astfel, de pildă, semnificatul semnului *a fugi* este direct reprezentabil într-o acțiune, fără de care el este de neconceput, în timp ce semnificatul semnului *durere* nu este însoțit în mod obligatoriu de gesturile și mimica care o pot sugera în anumite contexte.

Semnele pe care gramatica tradițională le situează în clasa adverbelor se leagă de verbe și de adjective ; aparțin primului tip cele care determină acțiunea sau însușirea ca reprezentabile : *(a fugi) repede* ; altfel, ele nu sînt reprezentabile : *ieri.* Adverbele derivate păstrează de obicei caracterul cuvîntului de bază, manifestînd totodată o tendință de abstractizare : *cruciș, iepurește, prostește.*

Numeralele sînt semne abstracte deoarece prin ele însele nu pot reprezenta nimic. Se poate imagina o cantitate de obiecte, dar pentru o determinare numerică în sine trebuie să facem abstracție de obiecte. În structura lor, numeralele sînt deci semne abstracte ; dar în folosirea lor par-

ticulară ele pot determina cantități abstracte (în matematică, de exemplu) sau reprezentabile (în viața curentă); acest lucru depinde de sintagmele în care numeralele apar.

În același fel se comportă pronumele care, deși poate fi raportat la un obiect, rămîne abstract : nu se poate reprezenta sensul semnelor *ea, acesta, al meu* și nici să se perceapă *însușirea* semnului *el* într-un obiect. Fără îndoială, referirea la particular implică, în majoritatea cazurilor, posibilitatea reprezentării indirecte : pronumele realizează o coborîre a universalului în particular, dar acesta nu este pronominal, ci nominal reprezentabil. Trebuie să avem în vedere în același timp, o a doua mișcare spre universal, după schema stabilită de B. Pottier (*Systématique*, p. 79), care adaptează la interogative-nehotărîte teoria lui G. Guillaume ; ea este valabilă și pentru alte pronume ca : fr. *on*, rom. *noi, voi.*

Prepozițiile sînt semne relaționale ; de aceea, ele sînt socotite de obicei semne abstracte. Sensul lor e greu de precizat chiar și la acest nivel ; totuși se vorbește uneori de prepoziții concrete și de prepoziții abstracte (L. Vasiliu, 1961, p. 145). Distincția e îndreptățită : există o deosebire netă între *spre, sub*, și *de, pentru.* Distincția care s-a operat în cazul altor părți de vorbire este aici mai largă : conțin trăsături de tip reprezentabil prepozițiile al căror sens participă la constituirea unui ansamblu reprezentabil, în opoziție cu cele care stabilesc raporturi nereprezentabile. În enunțul *Pisica se află* **s u b** *masă*, prepoziția *sub* exprimă un raport realizat într-o situație reprezentabilă. Dimpotrivă, în enunțul *Cartea a fost scrisă* **p e n t r u** *studenți*, prepoziția *pentru* este abstractă, căci raportul dintre semne nu poate fi realizat într-o situație reprezentabilă. Bernard Pottier a comentat cele trei trăsături esențiale ale prepozițiilor : valoare spațială, valoare temporală și valoare nocțională ; el face o analiză amănunțită a acestor trăsături bazîndu-se pe conceptul de limită (simplă sau dublă), precizată prin orientare, punctualitate (cf. B. Pottier, *Systématique*, p. 127—134). Doar trăsătura spațială este reprezentabilă : *din casă-***n** *casă ;* trăsăturile temporale (*din zi* **î n** *zi)* și nocționale *(din ce* **î n** *ce)* sînt abstracte (idem, passim ; cf. p. 214, 254).

Legătura strînsă dintre prepoziție și celelalte părți de vorbire, în special verbul, este pusă clar în lumină de așa-

numita gramatică a cazurilor, în care se face apel direct la semantica ansamblului. Se arată, de pildă, că „prepoziția *de* și locativul pe care îl introduce prezintă anumite afinități semantice cu verbele orientate care se combină de preferință dacă nu exclusiv cu locativul limitei inițiale" (Teodora Cristea, 1975, p. 72). Într-un exemplu ca *țipetele proveneau din această casă*, prepoziția *din* constituie o reprezentare unitară cu verbul *proveneau*. În schimb, într-un alt exemplu ca *logica modernă d e c u r g e d i n l o g i c a clasică*, verbul și prepoziția nu mai exprimă un raport spațial, ci, cum se spune „spațializat".

Conjuncțiile conțin, fără excepție, trăsături abstracte, căci ele nu sugerează niciodată singure o anumită reprezentare. Fără îndoială, conjuncțiile pot uni termeni reprezentabili sau abstracți, dar caracterul enunțului nu este cu nimic influențat de ele. De exemplu, în coordonare, termenii pot fi reuniți cu ajutorul conjuncțiilor prin relații de egalitate *(cartea s a u caietul)* de adunare *(cartea ș i caietul)*, de scădere *(lucrează bine, d a r încet* — vezi B. Pottier, *Systématique*, p. 141—144).

Semnificații interjecțiilor sînt percepuți ca manifestări ale unor stări fizice, afective sau, în cazul onomatopeelor cu caracter interjecțional, ca reproducere a unor zgomote. Ceea ce este interesant în structura lor semiotică e faptul că cele trei laturi ale semnului se prezintă ca trei planuri suprapuse : cînd spun *pac !, poc !*, reprezentarea semnificantului acoperă, deși schematic, reprezentarea zgomotului ca semnificat și implicit ca referent.

Prin urmare, se pot distinge, în cadrul părților de vorbire, două categorii de semne după cum trăsăturile sînt reprezentabile sau nu. Dar, deseori, același semnificat cuprinde amîndouă tipurile de trăsături. Iată de pildă un cuvînt luat din D.L.R.M., a cărui latură descriptivă a fost bine apreciată de către specialiști : „*Piață* I, 1. Loc (sub cerul liber) cuprinzînd amenajări speciale, unde se face comerț de mărfuri cu amănuntul. 2. Loc public, larg și descoperit, înconjurat de clădiri sau de plantații, amenajat în interiorul unei localități pentru a o înfrumuseța. II (Ec. pol.) Sfera circulației mărfurilor, constituind o categorie a economiei de mărfuri care devine complet dominantă și capătă o răspîndire generală în cadrul economiei capitaliste". Sensurile I, 1, 2 sînt reprezentabile, în timp ce sensul II este abstract.

Deosebirea între trăsături reprezentabile şi abstracte este departe de a avea un loc bine determinat în cadrul analizei structurale. Nu numai că nu este cercetată ca atare, dar deseori se ia ca punct de plecare o atitudine antimentalistă, explicabilă prin faptul că distincţia respectivă se deschide spre universul extralingvistic al cărui statut nu-şi găseşte întotdeauna o organizare lingvistică explicită.

Dar cum structuralismul a devenit o metodă universală pentru ştiinţele umane, va trebui să se recurgă la alte discipline pentru a se găsi mijloacele necesare lămuririi în mod satisfăcător, a ierarhiei trăsăturilor reprezentabile. Psiholingvistica oferă în acest scop aparatul explicativ necesar. Se poate recurge, de pildă, la metoda experimentală pentru a se determina implicaţiile fiziologice ale distincţiei între semnificaţi reprezentabili şi semnificaţi abstracţi (a se vedea T. Slama-Cazacu, 1968, p. 384). În ce priveşte gradarea trăsăturilor reprezentabile, ar fi utilă realizarea unor experienţe cu privire la generalitatea acestor trăsături. Dacă se va lua drept criteriu vizualizarea, s-ar putea compara figurile reprezentabile, de pildă în cadrul semnificaţilor care fac parte din cîmpul locuinţei. S-ar obţine astfel rezultate mai sugestive pentru *cocioabă, vilă, zgîrie-nori,* decît pentru *locuinţă.*

Odată stabilită această reprezentare gradată a realului în semnificaţi, se va putea studia funcţionarea sa în cadrul raportului de comutare care leagă cele două planuri — semnificat şi semnificant. Şi în acest domeniu se vede cît de profitabilă este pentru lingvistică, ca şi pentru alte ştiinţe, deschiderea spre semiotică.

Categoria semiotică care se leagă nemijlocit de reprezentare este conotaţia, mult discutată, nesatisfăcător lămurită din punct de vedere teoretic, dar folosită cu un succes rar întîlnit.

Conotaţia se opune denotaţiei. Aceasta, cum s-a văzut mai sus, este dată de ansamblul trăsăturilor invariante ale semnificatului, realizîndu-se la nivelul raţional, abstract. Cum însă am opus peste tot denotaţia reprezentării, rezultă de aci că identificăm conotaţia cu reprezentarea ? În principiu, se poate spune că aceasta este baza conotaţiei, care introduce nuanţe suplimentare. I. Coteanu a subliniat valoarea semantică a conotaţiei, înţeleasă ca un adaos rezultat din asociaţiile de idei, în funcţie de caracterul mesajului ; deşi capătă un contur adecvat, limbajul conotativ nu există

în stare pură, delimitat categoric de cel denotativ (I. Coteanu, 1973, p. 37—42).

Din punct de vedere calitativ, a devenit clasică deosebirea făcută de A. J. Greimas (1970, p. 283) între conotația euforică și cea disforică, după efectul plăcut sau neplăcut pe care îl au semnele lingvistice asupra receptorului. Într-o încercare de sinteză mai recentă se stabilesc diferite tipuri de conotație după natura ei (referențială, socială, morală, afectivă) și după gradul de generalitate (individuale, de grup restrîns, profesionale, naționale, internaționale), raportate la categoriile stilistice fundamentale : afectivitatea și expresivitatea (E. Slave, 1974).

Am discutat cu alt prilej structura stilistică a limbii, în cadrul căreia am plasat și conotația (P. Miclău, 1971, p. 374). Pentru discuția de față prioritară este conotația referențială : un semn lingvistic se impregnează de trăsături semantice apreciative, care provin din felul cum e privit obiectul la care se referă. Semnul *fotoliu* are conotația semantică de „destindere", „confort", provenită de fapt din conotația referentului ; *stilou* are o conotație generală, de genul „intelectual". Dar conotația poate varia în funcție de categoria socială : pentru unii stiloul este un obiect „distins", pentru alții el implică obligația de a scrie, ceea ce nu este întotdeauna euforic ; pentru unii el este un instrument al autorității, cu care se semnează un act oficial, pentru alții un obiect banal.

În toate aceste cazuri, conotația are ca punct de plecare denotația, dar baza ei de elaborare este reprezentarea și, mai mult, mînuirea directă a referentului. Altfel spus, conotația duce la ideea de acceptare sau de respingere a unui semn, făcînd trecerea de la semantică la pragmatică : verigheta ca semn al alianței matrimoniale are o conotație euforică și de adeziune la un sistem consacrat din punct de vedere social și istoric.

Conotația bazată pe reprezentare este foarte limpede în cazul metasememelor : sinecdocă, metonimie, metaforă (vezi analiza lor structurală la J. Dubois ș.a., 1970). Este evidentă conotația reprezentabilă a unor semne ca *măcelar* „om crud", *marionetă* „persoană care execută orbește ce i se cere". Termenul de plecare („om crud") este și el reprezentabil, dar prin metasememul metaforic *(măcelar)* reprezentarea devine mult mai sugestivă : termenul de sosire aduce o imagine pregnantă, bazată pe o pragmatică ieșită

din comun, prilejuită de tăierea animalelor pentru consum. Cînd cineva spune despre un chirurg că este „un măcelar" subliniază denotaţia pînă la semnificaţia de „ucigaş", dar atrage atenţia mai ales asupra imaginii întărită de pragmatică. La fel se întîmplă în cazul verbelor de tipul *a încasa* „a primi lovituri", *a masca* „a ascunde ceva sub aparenţe înşelătoare", precum şi al altor părţi de vorbire.

Nu este cazul să fie discutat aici mecanismul constituirii imaginii prin metasememe : dealtfel, i se va consacra un paragraf special în capitolul IX, rezervat motivării semantice.

Există însă şi o conotaţie nereprezentabilă în semne ca *inteligenţă, cuminte, a studia* etc. Ea se leagă aici de trăsătura (+abstract), despre care va fi vorba în paragraful următor.

3. ABSTRACŢIA

Trăsăturile semice abstracte ţin de denotaţie. Natura lor este cercetată mai ales de logicieni, de psihologi, aplecaţi asupra însuşirilor cunoaşterii conceptuale. Astfel, noţiunile sînt socotite concrete sau abstracte în funcţie de conţinutul lor. Însă cum majoritatea semnelor lingvistice se sprijină pe noţiuni, distincţia operată în logică poate fi folosită cel puţin la nivelul general al semioticii lingvistice. De pildă, „scaun" este o noţiune concretă pentru că reuneşte ansamblul trăsăturilor concretizate în obiect, în referent ; în schimb „înalt" este o noţiune abstractă, deoarece nu se referă la un obiect ca atare, ci la unele trăsături desprinse de referent.

Ar reieşi de aici că deosebirea dintre concret şi abstract se face numai în cadrul substantivelor, restul semnelor fiind abstracte. Dar analiza claselor de semne permite stabilirea unei ierarhii de semnificaţi prin prisma abstracţiei.

A. Semnele cele mai puţin abstracte sînt *interjecţiile* şi *onomatopeele*, deoarece ele realizează reprezentări nemijlocite : prin însăşi natura sa, semnificantul se constituie ca echivalent al semnificatului şi referentului.

B. *Substantivele* sînt concrete sau abstracte : semnificaţi de tipul *scaun, cameră, carte* sînt concreţi. Cei abstracţi se ordonează ascendent, de la o simplă trăsătură distinctivă detaşată *(tristeţe)* şi pînă la trăsăturile conceptelor cele mai generale *(timp, spaţiu, necesitate).*

C. Această categorie cuprinde clase de semnificaţi abstracte din perspectivă logică ; dar în cadrul lor se pot distinge, conform paragrafului precedent, semne cu trăsături invariante abstracte şi semne cu trăsături reprezentabile.

a) *Adjectivele* reprezintă abstracţia unei trăsături proprii mai multor clase de obiecte şi fenomene, ceea ce le şi deosebeşte de substantive : *„Substantivul* este un termen primar : substanţa substantivului îşi este sieşi incidentă (nu se poate spune *pisică* decît despre o *pisică*) ; adjectivul este un termen secundar, incident substantivului (nu se poate spune *alb* decît despre ceva care este *alb*) : *pisică←albă“*. (B. Pottier, *Systématique,* p. 49). Aceasta nu înseamnă că adjectivele nu se organizează pe o scară ascendentă în raport cu trăsătura desprinsă : adjective cu trăsături reprezentabile (*acru, moale* etc.) sau abstracte, începînd cu semne de tipul *bun, deştept* şi sfîrşind cu termeni teoretici : *general, necesar* etc.

b) Verbele exprimă o acţiune, o stare desprinsă de subiectul (purtătorul) lor : acţiunea, starea poate să aparţină domeniului sensibil (de unde existenţa trăsăturilor reprezentabile în *a mînca, a împinge*) sau diferitelor grade de abstracţie *(a deveni, a evolua).*

c) Adverbele sînt rezultatul unei abstracţii superioare, căci prin structura lor, ele se referă la alte clase (verbe, adjective sau la ele însele) ; e vorba deci de trăsături raportate la alte trăsături desprinse, la rîndul lor, de purtătorul lor : *„Adverbul* este un termen terţiar incident, dar nu faţă de adjectiv ci faţă de incidenţa adjectivului faţă de substantiv“ (B. Pottier, *Systématique*, p. 49). Există totuşi o gradare în funcţie de trăsătura exprimată : reprezentabilă, deşi indirect *(încet, înăuntru),* sau abstractă, la diferite grade : *bine, rău, chiar, astăzi, fireşte.*

D. Ultima categorie cuprinde clasele de semne cele mai abstracte. Acestea pot pune în relaţie semne reprezentabile sau abstracte, contribuind în acelaşi timp la alcătuirea ansamblurilor de la care preiau sau cărora le transmit anumite trăsături.

a) Numeralele exprimă doar aspectul cantitativ al referenților făcînd abstracție de semnificație : semnificatul lui *șapte* nu conține nici o trăsătură calitativă a referentului. Dacă substantivele determinate sînt reprezentabile, numeralul se impregnează și el de această trăsătură : *șapte cărți* este o sintagmă în care determinantul este influențat de determinat și invers. Delimitarea cantitativă face ca ansamblul să poată fi mai bine reprezentat.

b) Clasa *pronumelor* cuprinde semne prin excelență de referință : semnificatul pronumelor nu cuprinde niciodată trăsături descriptive ; el este constituit de posibilitățile de referire la obiectele, la persoanele sau la fenomenele de care s-a vorbit anterior, sau a căror prezență este presupusă. Pronumele nu subliniază trăsăturile semnului substituit, ci îi restrînge sau îi lărgește sfera. Pronumele se aseamănă mai degrabă cu numeralele decît cu adverbele : ele pot particulariza substantivele, verbele, dar acestea sînt considerate ca entități și nu ca trăsături reprezentabile. Fie că coboară, fie că urcă pe axa celor două tensiuni ale universaliilor, ele nu realizează decît trăsături care țin de substituție și de actualizare [1].

c) La fel se petrec lucrurile și în cazul *prepozițiilor*. Ele nu sînt niciodată determinanți de sintagmă, dar marchează raportul între T și T′ : T′ își proiectează trăsăturile asupra lui T, iar prepoziția joacă tocmai rolul de a scoate în evidență trăsăturile relaționale ; astfel, termenii se particularizează și devin autonomi. Prepozițiile sînt semne funcționale care conferă autonomie sintactică unor semne care în condiții normale nu o posedă (cf. A. Martinet, 1962 *b*, p. 287).

Prepozițiile aparțin întotdeauna determinantului : „Anumite forme de pronume au însușirea de a absorbi prepoziția *à*. Astfel fr. *lui=à lui : „il faut la* **l u i** *donner, à l u i*“ (B. Pottier, *Systématique*, p. 76). Prin urmare, prepozițiile intră într-un interval închis la stînga, care le include o dată cu determinantul ; indiferent de limite și de orientare, trebuie să menționăm această închidere la stînga care îl separă pe T′ de T : fr. *aller à Paris, venir de Paris*, adică

[1] Analiza structurală a acestor trăsături e nuanțată prin folosirea unor noțiuni din teoria codurilor ; a se vedea în acest scop, **Maria Manoliu Manea**, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, București, 1968, mai ales p. 205—219.

[→·] și [·←, unde am folosit notarea lui B. Pottier adăugînd semnul [consacrat notării intervalului.

E adevărat că prepoziţiile sînt cerute de T, dar ele sînt înglobate în T′ ; dovada acestui lucru reiese din comparaţia cu construcţiile sintetice corespunzătoare : *eo Romam*, în care nimeni nu consideră că desinenţa nominală aparţine verbului.

Gramatica cazurilor precizează şi mai mult rolul prepoziţiilor, arătînd în plus importanţa verbului. Dacă este vorba de trăsătura (+orientare) pomenită aici, putem stabili posibilităţile combinatorii ale verbelor şi tipurile acestora în funcţie de cazurile cerute în structura subiacentă. Există astfel : 1) verbe orientate autodefinite, caracterizate prin determinarea spaţială intrinsecă : *a înrăma* este derivat de la un substantiv reprezentînd locativul ; b) verbe orientate unidirecţionale, care cer alativul *(a se îndrepta spre)* sau ablativul (*a proveni din* etc. ; cf. T. Cristea, 1975, p. 52—53).

d) *Conjuncţiile* sînt mai abstracte decît prepoziţiile, dar în acelaşi timp sînt mai independente. Conjuncţia este cel mai îndepărtat semn faţă de un purtător oarecare ; ea este un operator logic. Faptul că pot fi suprimate mai mult sau mai puţin sistematic în unele limbi, nu înseamnă că ar dispărea într-unul din termenii alăturaţi. Din această cauză vom socoti conjuncţia, la fel ca şi copula, un microsemnal independent (vezi IV, 2).

e) Clasa *afixelor*. În principiu, acestea sînt abstracte, deoarece exprimă trăsături generale incluse în structura de ansamblu a semnificatului. Totuşi, ele pot fi plasate într-o ierarhie conform gradului de abstracţie. În ce priveşte prefixele lexicale, B. Pottier a dat un exemplu de analiză funcţională (cf. *Systématique*, p. 298). În privinţa afixelor gramaticale, cele de număr, gen, aspect pot fi grupate împreună ca fiind mai puţin abstracte ; trăsăturile lor sînt mai apropiate, deşi indirect, de obiectele şi fenomenele determinate. Dimpotrivă, cazul, timpul, modul sînt mai abstracte ; raportul lor faţă de purtătorii relaţiilor exprimate este mai îndepărtat. În afară de aceasta, în sînul fiecărei categorii unele afixe sînt mai concrete decît altele ; astfel, afixele dualului şi trialului, care determină cantitatea obiectelor, sînt mai concrete decît cele de plural care se referă la un ansamblu mai puţin determinat ; locativul este mai concret decît dativul etc.

Afixele nu sînt semne independente : ele constituie elemente care analizează structurile semiotice în trăsăturile lor distinctive, intrînd însă într-un fascicol unic. Rolul lor este mai bine pus în evidenţă de jocul trăsăturilor categoriale.

4. CATEGORII

Pornind de la structura semnificatului şi de la legătura lui cu semnificantul, am încercat să stabilim o distincţie între trăsăturile reprezentabile şi trăsăturile abstracte.

Pe lîngă acestea, urmează să punem în evidenţă un al treilea tip — trăsăturile categoriale, care sînt rezultatul unui proces de abstractizare foarte accentuat.

Deşi abstract, un semnificat are la început un conţinut sărac. Însă pe măsură ce cunoaşterea clasei devine mai profundă, conceptele dobîndesc noi trăsături esenţiale, determinări care asigură trecerea de la abstractul vag la concretul superior (cf. *Categoriile dialecticii materialiste*, Bucureşti, 1957, p. 323—331). De pildă, noţiunea de atom este o categorie foarte concretă pentru fizica modernă, faţă de caracterul schematic, abstract pe care-l avea mai înainte.

Acest proces e valabil pentru conceptele ştiinţifice, dar lucrurile stau la fel, *mutatis mutandis* şi pentru semnificaţii obişnuiţi. Ca urmare a dezvoltării societăţii şi a gîndirii, aceştia se îmbogăţesc cu noi determinări ; în general, semnificaţii obişnuiţi de astăzi sînt mai concreţi decît într-un trecut mai mult sau mai puţin îndepărtat. E de ajuns să ne gîndim la cunoştinţele dobîndite în şcoala primară pentru a constata că „soare", „lună", „cer", sînt mult mai concrete decît în epoca antică. Acelaşi lucru e valabil, cu mici diferenţe, în cazul semnificaţilor de tipul „apă", „cal", „alb" etc.

S-ar putea totuşi afirma că există un fond de semnificaţi neutri din punctul de vedere al determinărilor din cadrul concretului superior : *bine* înseamnă acelaşi lucru ca lat. *bene*, *fac* ca lat. *facio* etc. Dar atît lingviştii (S. Ullmann, 1952, p. 100) cît şi filozofii (H. Wald, 1959, p. 119) sînt de acord cu faptul că numărul acestor semne este

foarte restrîns : evoluţia ansamblului semnificanţilor are întotdeauna un sens ascendent.

Există însă un aspect mai important. Am arătat că clasele de semne nu se găsesc pe acelaşi plan ; semnele relaţionale ocupă o poziţie aparte. La fel se întîmplă în cazul afixelor care, deşi lipsite de independenţă, au o mare importanţă în organizarea structurilor semiotice la nivelul concretului superior. Logica generală se ocupă de concepte în stare pură, ca să spunem aşa, lăsînd la o parte determinările implicate de semnificanţii lor ; la acest nivel, trăsăturile categoriilor gramaticale sînt „neutralizate". Rămîne doar o semnificaţie generală proprie clasei de semne (părţi de vorbire).

Dar, la nivelul trăsăturilor categoriale, trebuie avute în vedere, în afara determinărilor proprii conceptului, şi determinările adăugate ca urmare a organizării semiotice în reţeaua de categorii gramaticale şi lexicale „gramaticalizate". Prin aceasta, semnul nu-şi pierde cîtuşi de puţin unitatea ; dimpotrivă, el realizează ceea ce se cheamă unitatea în diversitate. Într-un cuvînt ca *despachetaserăm* se disting următoarele determinări :

1) sensul general de „pachet" din radicalul *pachet* ;

2) sensul prefixului *des-* care opune pe *a despacheta* lui *a împacheta* ;

3) sensul de perfect al sufixului verbal *-a-* ;

4) sensul de mai mult ca perfect al sufixului *-se-* ;

5) sensul de plural al elementului desinenţial *-ră-* ;

6) sensul de persoana întîi plural al desinenţei *-m*.

Faţă de cuvîntul simplu *pachet*, derivatul, mai ales la această formă flexionară, este mult mai complex : în mare, fiecărei trăsături îi corespunde un segment de semnificant ; aceasta înseamnă că trăsăturilor semnificatului le corespunde un semnificant analizabil, care reuneşte într-un ansamblu sintetic toate trăsăturile, după ce mai întîi le-a desfăşurat. Cuvîntul simplu, fără flexiune, conţine toate determinările date de sistemul semiotic ; el este deci, în planul semnificatului la fel de determinat ca şi toate celelalte cuvinte ; ca semnificant, el este însă evident mai „abstract". Rezultă de aici o asimetrie între cele două elemente ale structurii semiotice. Opoziţia dintre cele două categorii de semne a fost consacrată prin termeni diferiţi propuşi de către Charles Bally (vezi şi VII, 1) : semnele cu semnificant

simplu au o structură *implicită*, celelalte (cu semnificant complex) aparţin unei structuri *explicite*.

Determinările la nivelul trăsăturilor categoriale sînt următoarele :

a) Determinarea prin *părţi de vorbire*. Viggo Brøndal (1928) arăta că substantivul aduce în general ideea de substanţă, numeralul pe cea de cantitate ; adjectivul exprimă categoria calităţii, verbul relaţia, procesul sau starea. Astfel de observaţii există de mult timp în logică, începînd cu Aristotel, dar ele au fost într-o mică măsură „exploatate" de către lingvistică. Singura încercare demnă de a fi luată în considerare aparţine lui Gustave Guillaume (cf. de exemplu culegerea de studii *Langage et science du langage*, 1964), dezvoltată în contextul structural de către Bernard Pottier *(Systématique)*. Indicii gramaticali proprii fiecărei părţi de vorbire completează structura semiotică a cuvîntului : ei adaugă la trăsăturile semantice, trăsăturile categoriale ale claselor. Adjectivul *negru* de pildă, cuprinde, pe lîngă trăsăturile distinctive care-l definesc ca semnificat, trăsăturile de „culoare", de „însuşire" în general. Dacă denumirea e transparentă, i se adaugă trăsături asociative ; de exemplu, negrul poate fi desemnat cu ajutorul cuvîntului „cioară", după cum se petrec dealtfel lucrurile în idiomurile populaţiilor din Arhipelagul Bismarck (cf. E. Albrecht, 1961, p. 94—95).

Nu e nevoie să analizăm aici amănunţit, din acest punct de vedere, toate părţile de vorbire ; articolul, prepoziţia sînt folosite ca indici gramaticali şi în acest caz, ele sînt „incorporate" structurii semiotice determinate. Adverbul ocupă o poziţie intermediară între aceste clase şi celelalte.

b) Determinarea prin *categorii gramaticale* propriu-zise este mai importantă decît prima, pentru că este mai clar percepută de către vorbitori : datorită nevoilor de comunicare şi existenţei mărcilor distincte, ea este înzestrată cu o cantitate mai mare de informaţie. Numărul determină unităţile prin termenii opoziţiei singularitate/pluralitate, genul prin trăsăturile de animat/neanimat, cele de sex etc. ; cazul este o categorie relaţională prin excelenţă ; timpul actualizează trăsăturile categoriei generale de timp, modul exprimă realitatea, posibilitatea etc.

Structura semiotică este cu atît mai complexă cu cît cuprinde mai multe determinări categoriale. Adjectivele

în română, grupează implicit sau explicit determinările obligatorii de număr, gen şi caz ; în cadrul verbului coexistă trăsăturile de număr, persoană, timp, mod, diateză.

Din punctul de vedere categorial, exprimarea trăsăturilor gramaticale (flexionară sau nu, sintetică sau analitică) nu prezintă prea mare importanţă. În principiu, limbile sintetice sînt mai concrete. Dar în celebra discuţie purtată asupra caracterului concret al latinei şi abstract al francezei s-a arătat că forma de exprimare a categoriilor este puţin semnificativă (cf. A. Meillet, 1936, p. 13, S. Ullmann, 1962, p. 24—25).

Cuvîntul este un fascicol de determinări ; dacă limba este analitică, determinările sînt precizate fie prin context (determinare implicită), fie prin folosirea uneltelor gramaticale (determinare explicită secvenţială). Meillet însuşi arătase că noile procedee sintactice formează un sistem cu acelaşi rol ca şi afixele. În ceea ce priveşte organizarea semiotică, Bally a făcut observaţia că elementele analitice au tendinţa de a se grupa în jurul cuvîntului determinat. În limba franceză, acest fenomen este pus în evidenţă prin accentul grupului de cuvinte, ceea ce ar însemna un fel de întoarcere la formula sintetică (Ch. Bally, 1926, p. 70 ; 1950, p. 308).

Întrucît accentul de grup cuprinde cîteodată ansambluri prea vaste, am încercat să găsim un criteriu pentru a dezvălui unităţile semiotice complexe ; în cadrul comunicării aceste unităţi apar sub forma semnalelor complexe al căror element central nu poate fi un element gramatical (vezi IV, 2). Dacă această unitate complexă este proiectată în planul semnificaţilor se obţine structura semiotică de bază, alcătuită dintr-un element central, concretizat de determinările exprimate cu ajutorul procedeelor sintetice sau analitice.

c) Determinarea prin *derivare* şi prin *compunere* este strict explicită : trăsăturilor semnificatului li se adaugă determinările categoriale caracteristice fiecărui segment de semnificant. În cuvîntul *ştergător* (într-o anumită regiune a ţării) se disting, alături de trăsăturile obiectului, determinarea generală adusă de sufixul *-(ă)tor* „instrumentul acţiunii" ; semnul este mai determinat decît corespondentul său simplu *prosop*.

Aceeaşi opoziţie apare în cuvintele compuse : *untdelemn* este mai determinat decît *ulei* : semnificanţii primu-

lui analizează clar semnificatul. Este vorba, în aceste cazuri, de o motivare, adică de faptul că un semn complex trimite la semnele elementare care îl alcătuiesc. Este însă limpede că semnul complex e o unitate al cărei semnificat nu reprezintă o simplă grupare a semnificaţilor proprii unităţilor elementare (vezi mai jos, p. 236).

d) Determinarea prin figuri semantice, prin *metasememe.* Un cuvînt poate dobîndi un sens nou prin procedee ca metafora, sinecdoca, metonimia, etc. (cf. descrierea făcută încă de A. Darmesteter, 1928). În general, trebuie să se distingă, în cadrul acestor determinări asociative, trei situaţii :

α) Folosirea figurată „obiectivă" ; un cuvînt este utilizat pentru a desemna un obiect care nu avea o denumire : dialectal, *mîţă* desemnează instrumentul care serveşte la scoaterea găleţii căzute în fîntînă. Semnificatului tehnic i se adaugă (cel puţin pentru anumiţi vorbitori şi pentru o anumită perioadă de timp) trăsăturile clasematice ale metasememului.

β) Metasememele expresive, din limba curentă ; adesea se preferă în locul unui termen neutru, un semn marcat prin imagine şi trăsături clasematice noi : ia naştere astfel o opoziţie între primul care este mai puţin determinat şi celălalt, determinat de trăsături evocatoare şi clasematice observabile într-o simplă explicitare a semnificaţiei : *zvîrlugă* „persoană vioaie, iute în mişcări, sprintenă". Pe drept cuvînt, unii autori atrag atenţia asupra caracterului, să spunem, mecanic al acestor determinări : „Dar trebuie să avem în vedere natura şi limitele acestei „imaginaţii" care acţionează pe bază de modele şi arhetipuri" (P. Guiraud, 1965, p. 91).

γ) Metasememele literar-artistice : Apollinaire, desemnînd Turnul Eiffel prin termenul de *bergère* „ciobăniţă", obţine o structură semiotică inedită : trăsăturilor iniţiale ale semnificatului tehnic li se adaugă cele antrenate de metasemem, realizîndu-se o sinteză superioară de determinări (cf. şi IX, 2).

Ultimele categorii (*c* şi *d*) formează ceea ce apare, de obicei în lingvistică sub denumirea de formă internă, ca mecanism de bază prin care se asigură motivarea semnelor ; în a doua parte a lucrării, ne vom opri asupra analizei minuţioase a trăsăturilor sale lingvistice.

În acest capitol, am luat în considerare structurile semnificaţilor organizate în clase care sînt inerente sistemului lingvistic. Aspectul cel mai important este distincţia dintre cele trei tipuri de trăsături ale semnificaţilor. Cuvîntul apare ca un semn unitar care concentrează jocul acestor trăsături în toată complexitatea interdependenţei lor. „Unitatea cuvîntului serveşte drept punct de cristalizare pentru multiplicitatea reprezentărilor" (E. Cassirer, 1933, p. 27).

Gustave Guillaume vorbea despre o psiho-semiologie, care studiază structurile gîndirii prin semne şi de o psihosistematică, care se interesează de analiza organizării concrete a unor astfel de structuri. „În limbaj semnul este mediator între semnificatul virtual (*de puissance*) şi semnificatul de efect" (G. Guillaume, 1964, p. 246). Pînă acum, psiho-sistematica a încercat să descopere trăsăturile cele mai importante şi cele mai simple ale structurilor de conştiinţă ; pentru Guillaume faptele psihice aparţin limbii doar indirect, prin intermediul celor semiologice. El face însă deosebirea clară între „starea psihică" şi „starea semiologică", între „sistemul psihic" şi „sistemul semiologic" (cf. G. Guillaume, 1971, p. 87, 257—264) ; rezultă că nivelul psihic ar corespunde semnificatului, iar cel semiologic semnificantului. Oricum, importantă este însă ideea fundamentală a structurii semnificatului în raport cu semnificatul : „Am spus că gîndirea noastră, pentru a deveni conştientă (*prendre conscience*) de ceea ce vrea să exprime, trebuie să fie *structurată*, adică să se adapteze unor cadre, reduse la număr şi bine determinate" (B. Pottier, 1958, p. 111).

Acest cadru structural trebuie să fie stabilit de către semiotică, în funcţie de relaţiile existente între cele trei laturi ale semnului : semnificant, semnificat şi referent. După elaborarea procedeelor formale de analiză, se constată în prezent tocmai tendinţa de studiere a trăsăturilor generale care caracterizează clasele de semnificaţi. În cele de mai sus ne-am limitat doar la precizarea trăsăturilor claselor, fără a intra în amănunte în ceea ce priveşte structurile interne ale acestora, pentru care sînt necesare cercetări speciale.

PROCESE DE SEMNALIZARE

1. TRANSMITEREA MESAJULUI

În capitolele precedente ne-am ocupat de poziţia semnului în structura limbii. La toate nivelele unde semnul apare ca unitate simplă sau complexă, am făcut abstracţie de procese, limitîndu-ne la structuri ca stări date. Dar structurile sînt pe de o parte rezultatul a numeroase procese, pe de altă parte sînt „proiectate" pentru a fi folosite în cadrul proceselor.

Dintre acestea, folosirea elementelor semiotice ale limbii în transmiterea mesajului constituie aplicarea cea mai interesantă. Pentru întrebuinţarea unităţilor semnificative ale limbii în cadrul proceselor, am rezervat termenul de *semnal*, opus semnului, consacrat structurilor „statice". Dealtfel, aceste două aspecte nu sînt separate decît din punct de vedere metodologic, pentru că, de fapt, cuvîntul se realizează simultan ca semnal şi ca semn. Acest lucru e cu atît mai evident dacă luăm în considerare un nivel sintetic ca cel al transmiterii mesajului : rolul primordial al limbajului este acela de a servi ca mijloc de comunicare.

Ferdinand de Saussure a pus pe primul plan limba ca instituţie socială, opusă vorbirii — realizare individuală. Ulterior, structuralismul a găsit procedeele de descoperire a elementelor invariante ale limbii şi a structurilor care le cuprind ; din această pricină s-a ajuns la conceperea limbii într-un mod mai mult sau mai puţin abstract, iar aspec-

tele practice ale funcționării limbii au fost adeseori neglijate.

Pornind de la critica structuralismului „clasic", noua orientare, cristalizată în gramatica generativă, reintroduce într-un context mai precis distincția dintre limbă și vorbire, pe care o reinterpretează în cadrul dihotomiei competență — performanță (vezi N. Ruwet, 1967, p. 16—18).

Pe de altă parte, este interesant de observat că după apropierea structuralismului de lingvistica matematică, paralel cu înțelegerea foarte abstractă a fenomenelor de limbă, se constată și tendința de a studia procesele lingvistice în mod concret, mai ales ca urmare a dezvoltării teoriei informației. Ca disciplină cibernetică, aceasta comportă o latură matematică formalizată, foarte abstractă, dar și un număr mare de aplicații practice, dintre care transmiterea informațiilor pe baza sistemelor lingvistice (transpuse în mecanisme tehnice) ocupă un loc de prim ordin. Nu întîmplător culegerile de lucrări lingvistice moderne cuprind „studii teoretice și aplicate". În cele ce urmează vom încerca să analizăm poziția și rolul unităților semiotice ale limbajului în procesul de transmitere a mesajului prin mijloace lingvistice netranspuse în alte sisteme ; în felul acesta vor fi puse în lumină unele trăsături ale dimensiunii pragmatice a semioticii lingvistice.

Pentru a transmite o informație, vorbitorul trebuie să dispună de un ansamblu de elemente dintre care să aleagă pe cele necesare alcătuirii mesajului de transmis ; astfel, el va alege semnificații pe care îi va corela cu semnificanții corespunzători. Aceste unități semiotice fac parte dintr-un ansamblu organizat, în care ele se înlănțuiesc într-o schemă de relații, adică într-o structură aptă de a fi transpusă dintr-un sistem în altul. Este ceea ce se numește un cod.

Limba reprezintă un cod particular și anume un cod natural. De aceea, ea trebuie să fie descrisă ținîndu-se seama atît de trăsăturile generale ale codurilor, cît și de propriile însușiri de cod natural, alcătuit în evoluția istorică, din necesitățile și posibilitățile de comunicare între oameni.

Codul lingvistic are o existență socială, care se manifestă în practica comunicării : vorbitorii (aceleiași limbi) sînt obligați să întrebuințeze același cod pe care nu-l pot schimba după voia lor. Tocmai caracterul prioritar social al codului determină folosirea lui individuală de către vor-

bitori (cf. A. I. Smirnickij, 1954 ; Al. Graur, *Studii*, p. 388—399).

Procesul de transmitere a mesajului comportă două etape principale : emiterea şi recepţia semnalului. Ambele presupun existenţa prealabilă a codului lingvistic ca mod de organizare a semnificaţilor în general, iar unele din elementele sale au fost înfăţişate în capitolul precedent, consacrat analizei tipurilor de trăsături ale semnificaţilor. Aceste tipuri se întîlnesc în mai toate limbile, însă modul în care trăsăturile semnificaţilor sînt organizate în cadrul unităţilor şi al claselor diferă de la o limbă la alta. Dar oricît de restrînsă ar fi colectivitatea care vorbeşte o limbă, codul lingvistic pe care ea îl foloseşte se bucură de o existenţă socială, impusă ca atare individului.

Adevărul este că însuşi primul moment al emiterii semnalului, adică actualizarea semnificatului, este supus exigenţelor sociale ale codului ; individul nu poate actualiza mesajul decît prin intermediul codului folosit de comunitatea lingvistică căreia îi aparţine.

Există o formă fundamentală a activităţii cerebrale care este comunicată printr-o succesiune minimală de elemente lingvistice raportate la realitate : propoziţia ; prin ea se stabileşte relaţia între un element particular şi un grup de transformări : se afirmă sau se neagă apartenenţa a ceva la o clasă. Pentru aceasta, se iau semnele necesare exprimării mesajului ; de pildă, în afirmaţia „Casa este mare“ sînt actualizaţi semnificaţii „casa“, „mare“ şi copula „este“. Subiectul este actualizat aici printr-un semnificat care comportă reprezentarea unei case mari, integrată în categoria mai largă a obiectelor mari. În felul acesta este actualizat un ansamblu structurat în planul semnificaţilor. Din păcate însă, n-au putut fi rezolvate încă problemele referitoare la natura acestui ansamblu şi a mecanismului intern al elaborării sale.

Oricum, mesajul nu există în stare de gîndire „pură“, ci este transpus în structuri lingvistice ; altfel spus, intervine o operaţie de codaj, care transpune mesajul dintr-un sistem (al gîndirii) într-un altul (al limbii) ; pentru aceasta sînt puse în joc toate nivelele limbii, aşa cum au fost înfăţişate în capitolele precedente.

La nivelul cuvîntului (unitate semiotică complexă) sînt folosite semne elementare (moneme) cu valoare lexicală şi gramaticală, reunite într-un ansamblu care va fi articulat

ca unitate de comunicare, semnalul. De pildă, pentru mesajul „casa este înaltă", se folosește monemul *cas-* și articolul *-a (casa)*, copula *este* și adjectivul format din monemul *înalt*, urmat de desinența *-ă (înaltă)*. Se obține astfel o secvență care cuprinde două unități semiotice fundamentale și un element care exprimă raportul dintre ele.

Codificarea mesajului este dominată și ea de existența socială a codului lingvistic : vorbitorul nu dispune decît de mijloacele oferite de comunitatea lingvistică ; de aceea, el este obligat să-și organizeze mesajul cu ajutorul procedeelor generale, cu atît mai mult cu cît el este actualizat, în cea mai mare parte a cazurilor, pentru a fi transmis.

În comunicarea orală, conform subansamblurilor semiotice actualizate, sînt dirijate impulsuri către organele de articulare, care realizează trecerea structurilor semiotice particulare din domeniul conștiinței în domeniul existenței materiale, acustice. Articularea este un proces fiziologic de comandă și control al cărei rezultat este reprezentat de semnale. Acestea se propagă sub forma vibrațiilor sonore, caracterizate de parametri acustici : frecvență, amplitudine, durată.

Sub aspectul său acustic, semnalul este element fundamental al procesului de transmitere a informației lingvistice. Deși amplu folosită, noțiunea de informație nu este încă clar definită. În orice caz, ea nu se confundă cu alte categorii, cum ar fi materia (substanța) sau energia ; elementele materiale înzestrate cu o anumită energie nu sînt decît purtători de informație.

Informația este deci o proprietate a semnalului acustic ; acesta se înfățișează ca o structură semiotică, care ne informează despre semnificat, fără a-l conține însă în substanța sa ; dat fiind caracterul său strict material, semnalul nu poate fi socotit o unitate semiotică bilaterală : el este reprezentat doar de latura sonoră a cuvîntului. Dar, deși unilateral, semnalul nu există decît în măsura în care este purtător al unei informații ; semnalele reproduc concret structurile semiotice din care fac parte semnificații pe care îi transmit.

A doua etapă a procesului informațional urmează calea inversă : ascultătorul percepe semnalul acustic și recunoaște în el trăsăturile fonice : înălțimea, intensitatea, durata, spectrul. Înălțimea sunetului este analizată spațial de membrana bazilară, care se găsește în organul nu-

mit melc din urechea internă ; intensitatea este transpusă în impulsuri nervoase modulate în frecvenţă : prin topografia ei (prin porţiunea de membrană bazilară de la care vine) fibra nervoasă indică tonul, în timp ce prin frecvenţa impulsurilor .se indică intensitatea excitantului sonor (E. Nicolau, C. Bălăceanu, 1961, p. 165). În acest fel, semnalul este transformat în imagine acustică, fiind din nou transpus din domeniul fizic în cel al conştiinţei. Primit ca un tot de analizatorul auditiv, semnalul este descompus de scoarţa cerebrală în elemente semiotice minimale ; altfel spus, el este supus unei operaţii de decodaj, care este o operaţie de analiză, opusă codajului ca sinteză. Dar, deşi opuse, cele două operaţii se bazează pe aceleaşi structuri semiotice care fac parte din acelaşi cod social. Receptorul recunoaşte în semnele elementare aceleaşi semnificaţii pe care le actualizase emiţătorul : el recunoaşte monemele lexicale, în jurul cărora grupează determinanţii gramaticali care precizează mesajul fie pe plan categorial, fie pe plan individual.

Se ajunge astfel la momentul final al comunicării, şi anume la integrarea în mintea receptorului, a aceluiaşi mesaj pe care-l formulase şi emiţătorul. Pe tot acest parcurs conţinutul semnificat a trecut prin mai multe transpuneri, dintre care cele mai importante sînt codajul în sistemul lingvistic şi decodajul semnalelor în elementele alcătuitoare ale mesajului.

Din punct de vedere lingvistic este important de subliniat că acest proces al vorbirii include trăsăturile invariante ale sistemului. În prima etapă, emiţătorul adaugă la invariante trăsături individuale, accidentale. Dar în a doua, receptorul operează o reducere de redundanţă, reţinînd trăsăturile esenţiale, necesare decodajului. Întregul proces poate fi redus la următoarea schemă :

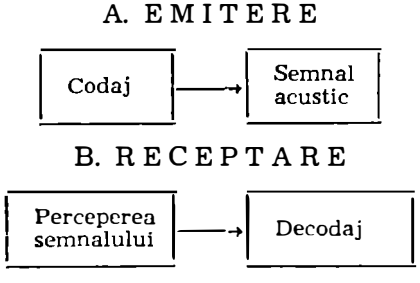

Din acest tablou au fost omişi anumiţi factori care apar în orice proces de transmitere a informaţiei, cum ar fi sursele de zgomot, situaţia etc. [1].

2. STRUCTURA SEMNALULUI

Procesul de transmitere a informaţiei pune în joc toate nivelele semiotice ; în planul structurii lingvistice, se pleacă de la unităţi semiotice, organizate pe axa paradigmatică. Pentru a transmite mesajul, sînt alese anumite elemente din paradigmă, care sînt grupate apoi în secvenţe, pe axa sintagmatică.

Cu alte cuvinte, fiecare element al mesajului este rezultatul alegerii dintr-o clasă de semne. O dată ales, elementul respectiv este realizat sub forma unui semnal ; acesta reprezintă o etapă, o stare a secvenţei. Prin alegeri succesive se ajunge la o suită de semnale care transmit mesajul. Elaborarea secvenţelor are la bază mecanismele dezvăluite de modelele din gramatica generativă-transformaţională, realizate în cadrul celor trei componente de bază : sintactică, semantică şi fonologică. Nu ne vom opri aici asupra avantajelor şi inconvenientelor unor asemenea modele [2]. Oricum, gramatica generativă, îmbinată cu studiul informaţional, pot explica cel puţin bazele transpunerii semnelor în semnale.

Semnele (elementare sau complexe) sînt delimitate după criterii funcţionale ; acestea permit şi o descriere

[1] Pentru scheme mai analitice vezi Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, Bucureşti, 1957, p. 12—13 ; Tatiana Slama-Cazacu, *Limbaj şi context*, Bucureşti, 1959, p. 222—224, 241—280, unde sînt prezentate mecanismele fiziologice ale procesului ; idem *Introducere în psiholingvistică*, Bucureşti, 1968, p. 70—106 ; E. Nicolau, C. Bălăceanu, op. cit., p. 20 ; Bertil Malmberg, *Structural Linguistic and Human Comunication*, Berlin—Göttingen—Heidelberg, 1963, p. 26.

[2] Vezi în această privinţă Nicolas Ruwet, *Introduction à la grammaire générative*, Paris, 1967, p. 91—97. În ceea ce priveşte formalizarea cf. Noam Chomsky, George A. Miller, *L'analyse formelle des langues naturelles*, Paris, Haga, 1968, II.

structurală a întregului ansamblu de semne, în cadrul tuturor categoriilor şi la toate nivelele. Trebuie să vedem acum care sînt posibilităţile de delimitare a semnalelor ca unităţi informaţionale fundamentale.

În orice proces de transmitere a informaţiei există tendinţa de a sesiza segmentele comunicării nu prin elementele lor minimale de expresie, ci prin grupări mai largi. Astfel de pildă, în comunicările telegrafice, semnele literelor sînt grupate automat în funcţie de semnificaţia lor globală, iar, la rîndul lor, grupurile de litere sînt reunite în ansambluri dictate de unităţile mesajului. La fel se întîmplă şi în cazul comunicării lingvistice.

Pentru lămurirea structurii enunţului se poate recurge la analiza în sintagme. Accepţia semantico-stilistică a sintagmei, va interesa mai puţin, din moment ce ea depinde de factorul subiectiv, care este intenţia vorbitorului (cf. I. Iordan, 1956, p. 500—503).

Deoarece însă semnalul este stabil ca model structural, e preferabil să fie plasat în cadrul sintagmelor strict definite prin trăsături sintactice şi morfologice. În acest caz, sintagma va fi socotită ca îmbinare de doi termeni, cu precizarea că uneltele gramaticale nu pot forma singure unul din termenii ei.

În teoria sintagmei avem deci un punct de plecare pentru segmentarea textului în semnale ; după ce s-au obţinut sintagmele, va fi continuată analiza pentru a se segmenta sintagmele la rîndul lor în semnale ; în principiu, un semnal reprezintă un membru de sintagmă.

În planul semnificatului, semnalul trimite la un fascicol de trăsături lexicale şi gramaticale, care sînt necesare pentru a determina mesajul în sensul dorit de emiţător ; el corespunde semnului sintactic aşa cum se realizează el în discurs ; dar semnalul este mai concret decît modelul său existent în structura limbii (cf. II, 3, *c*).

Semnalul este o unitate de expresie cuprinzînd semnificanţii semnelor elementare sau monemelor ; izolate, acestea nu pot îndeplini rolul de semnal decît atunci cînd coincid cu o parte de propoziţie de tipul *lupt*. În acelaşi fel, fonemul poate fi socotit semnal în cazul unui mesaj ca fr. *eau*=/o/. Un fonem sintetizează astfel funcţia semnalizatoare cînd marchează singur o opoziţie întemeiată pe o bază comună : fr. ***donne-moi tes dés !***, rom. *a cumpărat*

pere, bere. Dar asemenea cazuri sînt destul de rare pe axa sintagmatică.

În schimb, în limbile flexionare se întîmplă adesea ca semnificanții să fie legați unul de altul printr-un fel de sudură care nu mai permite trasarea unei limite clare între ei : cf. rus *bratskij* „frățesc", unde limita între radical și sufix trece prin fonemul /ts/. În limbile aglutinante apare un element fonic care asigură unitatea semnalului complex, armonia vocalică : magh. *embereknek* „oamenilor", dar *házaknak* „caselor", turc, *adamlar* „oamenii", dar *evler* „casele".

În analiza structurilor semiotice, am insistat asupra faptului că forma concretă a determinărilor e mai puțin importantă, esențialul fiind ca fiecare unitate de mesaj să fie determinată de categorii gramaticale (cf. III, 4). Înseamnă de fapt că între un semnal sintetic și unul analitic nu există diferențe informaționale esențiale. Într-adevăr, elementele semiotice analitice se grupează în jurul lexemului constituind o unitate de semnalizare. Este vorba de elemente funcționale care sînt echivalente afixelor gramaticale : articol, prepoziție, pronume (ca marcă pentru persoană și număr), verb auxiliar ; aceste clase nu pot comunica prin ele însele unități complexe de mesaj. În enunțul : *Unii copii /s-au îndreptat/ către casă,* există trei mari unități de comunicare, trei semnale complexe.

Putem însă recunoaște statutul de semnale aparte pentru două categorii de unelte gramaticale : copula și conjuncțiile. Trăsăturile lor lingvistice și mai ales funcționarea lor impun acest tratament. Copula stabilește un raport între termenii unui mesaj și a fost întotdeauna considerată ca un element aparte ; în gramatica franceză termenul introdus prin copulă este considerat atribut, ceea ce presupune că predicat este doar copula : *la maison* **e s t** *belle*. Am putea deci defini copula ca un microsemnal de atribuție.

Conjuncția stabilește raporturi mult mai complexe fie între semnale, fie între propoziții. De aceea ea dobîndește o anumită independență, neputînd fi legată de nici unul din termenii între care stabilește relația (vezi III, 3). Conjuncțiile sînt microsemnale operaționale.

În situații particulare pot fi reliefate anumite microsemnale : **o r i** *pleci,* **o r i** *rămîi ;* conjuncția devine în acest

caz un semnal normal. Chiar anumite prepoziții pot fi puse în evidență în construcții exclamative (**P e n t r u** *nimic în lume* !) sau eliptice. Se produce în acest caz un transfer de semnificație de la un semnal autonom la un semn elementar care devine astfel semnal autonom.

Există și tendința inversă : microsemnalele mai ales pot fi articulate cu unul din elementele corelate : *casa-i frumoasă* < *casa e s t e frumoasă* ; dar nu rezultă de aici că copula dispare în întregime ca semnal. În general, semnalele sînt despărțite prin pauze. Limita dintre semnale e marcată și de locul accentului cînd acesta este fix, de restricțiile sistemului fonologic (grupuri posibile numai la inițială sau la finală ; cf. A. Martinet, *Eléments*, p. 91—93).

Prin urmare, în „procesualizarea" unităților limbii, semnalul se constituie ca segment fundamental din punctul de vedere al *procesului* de transmitere a informației.

El este alcătuit din unitățile inferioare : cuvînt, monem, fonem, trăsături distinctive. Iată schema elaborării semnalului, care nu este decît o adaptare a celei propuse de L. Lekomcev (1961, p. 41) :

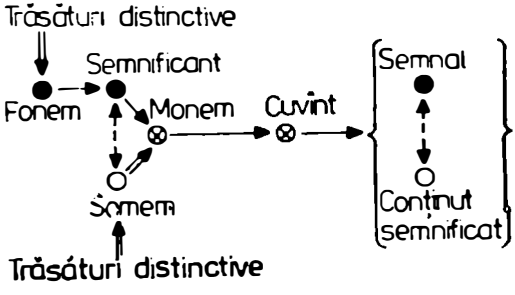

în care :

→ = direcția unităților lineare
⇒ = direcția elementelor nelineare
- → = corespondență semiotică

● = semnificant
○ = semnificat
⊗ = semn

Pentru analiza semnalelor se poate recurge la un model de constituenți, a cărui structură va fi un arbore, adică

un graf aciclic. Dacă se ia un enunț ca *Un elev citește*, vom avea structura :

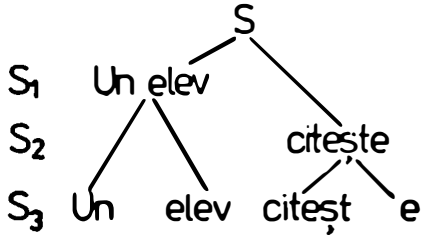

în care :

S = secvență ;

S_1 = macrosemnal analitic, alcătuit din cuvinte însoțite de articol, prepoziție, pronume ca echivalent al desinenței, verb auxiliar ;

S_2 = macrosemnal sintetic, alcătuit din cuvinte unitare, analizabile (în lexic sau gramatică) ;

S_3 = semnal elementar — monem ; acesta devine un microsemnal aparte numai în măsura în care nu este articol, prepoziție, pronume-desinență, verb auxiliar.

După ce am văzut organizarea sintagmatică a semnalelor, urmează să ne oprim asupra structurii lor funcționale. Am văzut că la toate nivelele semnele participă la structuri funcționale, fie că e vorba de semne luate separat sau de ansambluri semiotice. Pentru semnal contează însă mai ales aspectul particular. Astfel, pentru a se realiza o comunicare lingvistică, din mulțimea generală a semnificațiilor se actualizează o submulțime. Între fiecare unitate de semnificat și fiecare semnal se stabilește o corespondență funcțională. În momentul receptării funcția este inversă : semnalele sînt luate ca domeniu de definiție, care se aplică pe submulțimea de unități de semnificați.

Semnalul, ca unitate fundamentală a vorbirii, este purtătorul unei anumite informații. În considerațiile precedente informația a fost abordată sub aspectul ei calitativ, semantic. Există însă și un aspect cantitativ, dealtfel mai aprofundat de către specialiști decît primul : cu anumite mijloace matematice se stabilește cantitatea de informație, purtată de un semnal. Astfel, se ia în considerare proba-

bilitatea de apariţie a unui semnal oarecare : un semnal aduce o anumită cantitate de informaţie, dacă el nu poate fi prevăzut cu certitudine absolută. Cantitatea de informaţie se măsoară indirect, prin incertitudinea înlăturată ; măsura incertitudinii este desemnată cu termenul de ***entropie***, preluat din termodinamică.

Cînd rezultatele sînt echiprobabile, H (entropia) este egală cu logaritmul în baza 2 din numărul de rezultate :

$$H = \log_2 n.$$

Unitatea de informaţie este *bitul*, adică informaţia furnizată prin precizarea unei variante dintre două variante echiprobabile.

Dacă însă rezultatele nu au aceeaşi probabilitate de apariţie, atunci entropia se calculează după formula :

$$H = -\sum_{i=1}^{i=k} Pa_i \log_2 Pa_i$$

unde Σ = sumă ;
i = succesiunea indicilor 1, 2, 3 ... k ai sumei ;
Pa_i = probabilitatea de apariţie a elementului a_i

Dealtfel, prima formulă ($H = \log_2 n$) este un caz particular al celei de a doua, mai exact cazul în care toate probabilităţile Pa_i sînt egale între ele. Într-adevăr, probabilitatea de apariţie a lui a_i fiind aceeaşi pentru orice i, avem :

$$P_{ai} = \frac{1}{n}$$

$$H = -\underbrace{\left(\frac{1}{n}\log\frac{1}{n} + \frac{1}{n}\log\frac{1}{n} + \ldots + \frac{1}{n}\log\frac{1}{n}\right)}_{\text{de } n \text{ ori}} =$$

$$= -n\left(\frac{1}{n}\log\frac{1}{n}\right) = -\left(\log\frac{1}{n}\right) = -(\log 1 - \log n) =$$

$$= -(0 - \log n) = \log_2 n.$$

Cantitatea de informaţie *(I)* adusă de realizarea unui rezultat este egală cu entropia iniţială (H_1), minus entropia rămasă după realizarea evenimentului (H_2), deci :

$$I = H_1 - H_2.$$

S-a calculat[3] mai întîi entropia literelor în structura diferitelor limbi ; cu formule simple, dacă se cunoaşte lungimea medie a cuvintelor se poate calcula şi entropia cuvintelor. În a doua parte a lucrării ne vom ocupa de analiza motivării în funcţie de frecvenţă, care ridică probleme generale cu privire la capacitatea informaţională a cuvintelor după cum sînt sau nu motivate (vezi X, XI).

Pentru a transmite o cantitate de informaţie în condiţii optime, semnalul trebuie să fie organizat după anumite principii. Studierea structurilor de semne care stau la baza semnalului arată că principiul fundamental al sistemului este economia. Aceasta înseamnă că din relativ puţine elemente se poate realiza un număr foarte mare de unităţi. Motivarea relativă (derivate, compuse, figuri semantice — metafore etc.) este tocmai un aspect al acestei tendinţe către economie.

Realitatea lingvistică arată că codul lingvistic nu utilizează toate posibilităţile de a realiza o economie absolută ; fiecare cod lingvistic posedă un număr de unităţi care depăşeşte întotdeauna limita cerută de economie.

Practica transmiterii informaţiei este cea care impune cu necesitate introducerea în semnal a unor trăsături suplimentare pentru a asigura perceperea semnalului, în ciuda deformărilor inevitabile. În realitate, nu există proces de transmitere a informaţiei care să nu fie perturbat de o anumită sursă de „zgomot". Deoarece în comunicarea lingvistică orală există întotdeauna o atare sursă de zgomot, efectele ei trebuie preîntîmpinate. Trăsăturile suplimentare, care intervin pentru a asigura eficienţa transmiterii, care pot fi „ghicite" cu o anumită certitudine, sînt numite redundante.

Există în primul rînd o redundanţă manifestată în sistem, de pildă prin unele restricţii ale codului (în română grupul *zvr-* este imposibil la iniţială etc.) ; dacă ascultătorul va percepe astfel de fenomene, rămase în afara codului cunoscut, el va şti să le transforme în structuri permise.

Ca orice cod, limba cuprinde două categorii de elemente : de informare şi de control ; elementele de control

[3] Vezi şi Z. Rovenski, A. Uemov, E. Uemova, *Maşina şi gîndirea* (trad. din l. rusă), Bucureşti, 1962, p. 80 ; S. Marcus, Ed. Nicolau, S. Stati, *Introducere în lingvistica matematică*, Bucureşti, 1966, p. 251—252.

permit detectarea şi corectarea erorilor survenite în comunicare. Tocmai numărul elementelor de control ilustrează raportul dintre economie şi redundanţă. Organizarea sintagmatică a semnalelor prezintă fapte analoge cu aceste elemente de control, incluse în mecanismul acordului. În principiu, dacă unei singure diferenţe din planul semnificatului îi corespund mai multe diferenţe în planul semnificantului, înseamnă că expresia semnificantă este redundantă : în engleză, pluralul este marcat o singură dată în *the French berets*, deci expresia este economică ; în secvenţa românească corespunzătoare *băştile franţuzeşti*, pluralul este marcat de alternanţa *bască/băşti* în care, în afară de primul sunet, celelalte sînt schimbate (*a/ă, s/ş, c/t*), ca şi de alternanţe din cadrul adjectivului *franţuzească/ franţuzeşti (ea/e, s/ş, c/t')* ; să adăugăm la acestea mărcile pluralului *-i-* şi *-le* şi ajungem la opt mărci pentru o singură distincţie (numărul), ceea ce dă o expresie extrem de redundantă.

O redundanţă atît de clar marcată nu este utilă ; ea apare adeseori în urma „accidentelor" fonetice. În a doua parte, consacrată motivării, vom studia şi căile prin care motivarea, adeoseori redundantă, dispare (vezi XI, 3).

Nu rezultă de aici că redundanţa este inutilă : dacă una dintre mărci se şterge în comunicare, conţinutul va fi transmis de o alta, echivalentă. În plus, există împrejurări în care sursele de zgomot sînt foarte puternice şi în asemenea cazuri este cu atît mai necesar să se introducă elemente suplimentare în procesul de semnalizare pentru a-i asigura eficacitatea.

Este cazul activităţilor care se desfăşoară în condiţii defectuoase de audiţie ; în asemenea situaţii, există un echilibru destul de interesant între elipsă ca expresie a economiei şi redundanţă. Pescarii de la noi folosesc un singur cuvînt, *roată*, pentru a arăta că trebuie să se aşeze în formă de cerc, dar ei îl repetă de mai multe ori : *roată, roată, roată !* Elementele redundante completează mesajul, îl precizează : ele pot avea şi un rol de stimulare, de încurajare, de a atrage atenţia asupra mesajului, de a-i confirma receptarea (cf. T. Slama-Cazacu, 1962, 1964).

Am analizat pînă aici în capitole aparte nivelele semiotice ale limbajului : în sistemul limbii am stabilit o ierarhie semiotică plecînd de la semne elementare (mo-

neme) pînă la semnul complex — cuvîntul lexical, morfologic şi sintactic. Transmiterea mesajului antrenează elementele şi unităţile de la toate nivelele limbii. În acest paragraf ne-am oprit la realizarea lor în forma articulată a semnelor.

În cele ce urmează vom studia anumite probleme privitoare la mecanismele cunoaşterii, care stau la baza structurilor semiotice, pentru a încerca apoi să înfăţişăm organizarea de ansamblu a sistemului semiotic al limbajului.

3. SEMNALIZAREA COGNITIVĂ

a) SEMNAL AL SEMNALULUI

În cursul acestui paragraf vom examina particularitatea limbajului ca sistem de semnalizare, folosind mai ales teoria, devenită clasică, a lui I. P. Pavlov.

Reflexul este cea mai curentă şi cea mai importantă formă de reacţie a organismului la stimuli ; forma elementară a reflexului este reflexul necondiţionat, reprezentat de reacţia de răspuns instinctivă, înnăscută, legată de funcţiile vitale ale organismului. În acest caz, stimulii au un caracter nemijlocit, provocînd o anumită reacţie fiziologică.

Semnalizarea apare ca un proces complex în cadrul reflexului condiţionat ; anumite însuşiri ale obiectului (forma, culoarea) pot trezi unele reacţii, de pildă secretarea salivei, fără să aibă o legătură nemijlocită cu ele (cf. I. P. Pavlov, 1951, II, p. 25). În asemenea situaţii excitantul condiţional apare ca un semnal, fiind însoţit pentru o perioadă de timp de excitantul necondiţional ; după aceea el va putea să determine singur aceeaşi reacţie.

În timp ce reflexul necondiţionat se desfăşoară la un nivel nervos inferior, reflexul condiţionat se fixează numai în creier ; acesta se realizează prin semnale ca excitanţi condiţionali, bazaţi pe funcţia de conexiune a scoarţei cerebrale. Conexiunea se stabileşte de fapt între noul agent şi organul care răspunde în mod normal excitanţilor nemijlociţi. Reflexul condiţionat se poate fixa şi cîteodată transforma, pe cale ereditară, în reflex înnăscut.

Organele semnalizării sînt analizatorii, care pot descompune fenomenele în părţile lor componente. Analizatorii sînt alcătuiţi din organele senzitive, căile nervoase şi porţiunile din scoarţă cerebrală, unde se termină nervii. Ca formă psihică, reflexul condiţionat se realizează în cadrul cunoaşterii senzoriale prin senzaţii, percepţii şi reprezentări care îşi au centrul în scoarţă. Reflexul condiţionat reprezintă o imagine a acţiunii exercitate asupra organismului ; se deduce de aici că înseşi senzaţiile sînt cele mai elementare semnale (imagini) în cadrul relaţiilor dintre organism şi lumea exterioară (vezi şi A. Kiselincev, 1958, p. 133, 233). Rezultă deci că putem socoti semnal nu numai un obiect sau o trăsătură, ci şi imaginea lor senzorială. Dacă senzaţia este pusă întotdeauna în legătură cu însuşirea respectivă a obiectului, ea poate fi considerată un semnal (vezi L. O. Reznikov, 1961, p. 124).

Reflexul condiţionat este prin urmare mecanismul primului sistem de semnalizare. El este comun animalelor şi omului. Dar natura lui explică şi structura celui de-al doilea sistem de semnalizare, propriu omului, amîndouă fiind în strînsă legătură. La om, semnalizarea se realizează prin conexiunea celor două sisteme, al doilea avînd rolul conducător în întreaga viaţă psihică. Limbajul formează cel de-al doilea sistem de semnalizare şi de fapt este un excitant condiţionat, dar foarte sintetic şi general.

Atît în procesul de constituire cît şi în cel de achiziţie a limbajului, pot fi stabilite mai multe etape în ceea ce priveşte trecerea de la primul la al doilea sistem de semnalizare.

a) Emiterea de sunete instinctive. Fiinţa preumană şi copilul în faza prelingvistică emit sunete care nu fac decît să exprime stări chinestezice, fără intenţia de semnalizare. Este vorba de reflexe necondiţionate, care duc la emiterea unor sunete lipsite de un statut fonologic în această fază.

b) Transformarea sunetelor iniţiale în semnale condiţionate. Este etapa în care sunetele emise de mai multe ori în legătură cu excitanţii nemijlociţi devin semnale condiţionate, legate de situaţii concrete, de satisfacerea necesităţilor biologice elementare — hrană, apărare etc. Dar la un moment dat, sunetele pot semnaliza singure unele trăsături esenţiale. Diferiţi specialişti, referindu-se la premisele biologice ale vorbirii, arată diversitatea sunetelor semnalizatoare folosite de maimuţe (cf. A. G. Spirkin, 1963, A. Neh-

ring, *Sprachzeichen*, p. 91—104). Acestea produc sunete nearticulate, care însoțesc acțiuni colective ca împerecherea, rîsul, urmărirea altor animale, fuga în fața pericolului, apărarea, jocul. În afara unor sunete izolate, mai mult sau mai puțin asemănătoare vocalelor și consoanelor din limbajul uman, maimuțele sînt capabile să emită grupuri de sunete, ca : *mlia-mlia-mlia, ak-ak-ak, o-o-u, a-e-e-e* etc., folosite în diferite situații și asociate unor gesturi caracteristice. Dar, în principiu, semnalele sonore au fost superioare gesturilor ; datorită capacității lor comunicative multilaterale, ele s-au constituit în sisteme de transmitere a mesajului. Este vorba firește de semnale de gradul întîi, animalele nefiind în stare să realizeze trăsături invariante de semnificați.

Oricum, antropoizii preumani au folosit unele sisteme semiotice, printre care se detașează net sistemele sonore. „Aceste sisteme reglează comportamentul individului în raport cu un șir sau o succesiune determinată de evenimente, dintre care unul joacă rolul de *indiciu* sau *semnal*, iar celălalt — de regulă un eveniment cu semnificație biologică directă“ — rolul de *semnalizat* sau *indicat* (cf. Cornel Popa, 1976, p. 348).

c) Transformarea semnalelor condiționate în cuvinte propriu-zise. Acest proces a fost posibil datorită evoluției extraordinare a capacității scoarței de a reflecta realitatea, evoluție determinată de trecerea la o atitudine activă în cadrul unor rudimente de muncă în comun așa cum a subliniat atît de pregnant Engels [4]. În acest fel legăturile între indivizi au determinat folosirea sunetelor înzestrate cu trei funcții de bază : imperativă, indicativă și interogativă (G. Révész, 1946, 6, II).

Pentru a denumi primele trăsături abstracte, elaborate în cadrul unui asemenea proces, cuvintele trebuie să aibă o formă motivată, adică determinată de conținutul denumit și comunicat. De aceea, primele cuvinte au fost strigăte naturale, interjecții și onomatopee (cf. Al. Graur, 1929, p. 63 ș.u., *Studii*, p. 186—196). În evoluția structurii semnalului lingvistic, se pot distinge două etape : semnalul nearticulat și semnalul articulat. Primul este propriu ființelor primitive, pitecantropii și desigur sinantropii. Cu-

[4] Friedrich Engels, *Rolul muncii în procesul de transformare a maimuței în om*, în K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 20, București, 1964.

vintele ca semnale de gradul al doilea erau formate din grupuri sonore nediferențiate ; nu poate fi postulată, pentru acea epocă, existența unităților funcționale, a fonemelor.

Prin stadiul intermediar al omului de Neanderthal se trece la vorbirea articulată, proprie tipului evoluat al omului de Cro-Magnon. Numai în urma unei lungi evoluții a aparatului fonator și a scoarței cerebrale, mai ales a centrului vorbirii, s-a putut ajunge la articularea unui semnal organizat din punct de vedere funcțional. Această evoluție este atestată de fapte antropologice, de elemente ale diviziunii muncii, ale perfecționării uneltelor, de organizare socială a oamenilor, de rudimente de artă (A. A. Leontiev, 1963) ; semnalele sînt acum articulate în foneme distincte și se ajunge la construcții destul de ample, însă sub formă paratactică.

În ceea ce privește mesajul transmis, acesta are însă un sens difuz, nediferențiat. Dar datorită activității practice, funcția nominativă a semnalului se va dezvolta prin mecanismul generalizării care va duce la semnificați abstracți (A. Roșca, 1963, p. 243). De-abia din acest moment se poate spune că semnalul lingvistic este deja constituit și că ființa respectivă a devenit un adevărat *Homo significans* (H. Wald, 1970).

Semnalele nu mai sînt folosite pentru un obiect sau fenomen, ci pentru a indica trăsăturile generale, deduse dintr-un grup de obiecte. Altfel spus, semnalul este folosit pentru un grup de transformări, desemnînd elementul structural fundamental, invariantul grupului. Cuvîntul ca semnal are deci un rol organizator : el permite o sinteză a reflexelor condiționate. În acest fel, percepțiile, reprezentările provenite din obiecte sau fenomene sînt reunite într-un stoc de mesaje ; tocmai datorită semnalului lingvistic se reține, printr-un proces de reducere de redundanță, trăsăturile invariante (vezi E. Nicolau, C. Bălăceanu, 1961, p. 408, 414).

Din punct de vedere psihologic, procesul de abstractizare este datorat analizatorului verbal motor, care conduce impulsurile aparatului verbal către scoarță, unde se produce trecerea de la cunoașterea senzorial-concretă la abstracție ; această trecere înseamnă deplasarea proceselor nervoase din primul sistem de semnalizare la un nivel mai îndepărtat de realitate, dar mai apropiat de esența ei. Cu

alte cuvinte, se poate spune că mai multe informaţii sînt grupate într-o singură informaţie sintetică, care se referă la un întreg ansamblu, fiind codificată cu ajutorul cuvîntului ca semnal.

Este necesar să ne oprim puţin asupra expresiei „cuvîntul este semnal al semnalului". Aşa cum am arătat, cuvîntul face parte din al doilea sistem de semnalizare. Dar s-a demonstrat, prin experienţe, că informaţiile senzoriale sînt şi ele legate de cuvînt : de pildă, impresiile provocate de o sonerie sînt raportate la cuvîntul respectiv. Altfel spus, cuvîntul este şi un punct de reper pentru primul sistem de semnalizare ; rolul său este acela de a stabili o corelaţie între cele două sisteme, asigurînd rolul primordial al celui de-al doilea. Cuvîntul (latura sa sonoră) este un semnal al semnalului pentru că, prin intermediul invariantului de semnificaţie, evocă semnale de ordinul întîi (imagini concrete ale obiectelor — senzaţii, percepţii, reprezentări).

Caracterul de semnal al cuvîntului este evident ; atît sub aspectul său fizic, sonor, cît şi sub aspectul impresiilor produse la nivelul scoarţei (imagine acustică), el este folosit pentru codificarea şi transmiterea unui mesaj. Cuvîntul contribuie la însăşi alcătuirea semnificaţilor, precum şi la mecanismul funcţionării gîndirii, odată constituită. Dar prin aceasta cuvîntul depăşeşte trăsăturile unui simplu semnal mecanic, fiind un „semn sui generis, un semn care are propria sa specificitate" (A. Schaff, 1968, p. 190).

Anumite particularităţi ale constituirii limbajului ca sistem semiotic în filogeneză se regăsesc, concentrat, şi în procesul de achiziţie a limbii materne, în ontogeneză. Lăsînd la o parte abordarea psiholingvistică şi psihopedagogică a problemei, sînt de menţionat aici cele două tipuri de cunoaştere semiotică, care constituie de fapt şi două faze ale constituirii limbajului : cunoaşterea ostensivă şi cea discursivă (cf. C. Popa, 1976, p. 355—365).

Cunoaşterea ostensivă constă în însuşirea semnificatului unui semnificant pe baza perceperii directe a referentului respectiv, în cadrul lingvistic natural. Este vorba de situaţia semiotică clasică, care cuprinde întregul triunghi semiotic, plasat în procesul comunicării lingvistice elementare, cînd se însuşesc primele semne ale unui vocabular primar, caracterizat prin trăsături concrete, reprezentabile, perceptibile ca atare într-un referent nemij-

locit. De pildă, un copil care învaţă limba maternă îşi va însuşi semnul *cîine* asociind prin numeroase repetări semnificantul *cîine* cu animalul respectiv sau cu imaginea acestuia, desprinzînd pînă la urmă trăsăturile invariante ale semnificatului. Această achiziţie presupune prezenţa unui vorbitor care cunoaşte dinainte semnul : reproducîndu-l, el arată, indică (gest ostensiv) referentul. Astfel, cel care învaţă semnul va stabili o legătură constantă între semnificant şi referent.

Ulterior, pe baza unei cunoaşteri active se va alcătui semnificatul respectiv, chiar dacă el nu posedă o explicitare în semnele corespunzătoare. Însă important de arătat este că semnul se va constitui prin diferenţieri şi opoziţii, prin negaţii succesive : ambele sale laturi sînt negative, opozitive şi diferenţiale, cum spunea Saussure ; semnificantul şi semnificatul se integrează în structuri.

Cunoaşterea discursivă porneşte de la existenţa unui sistem semiotic constituit, pe baza căruia operează în absenţa referentului, eliberîndu-se de contingenţa spaţială şi temporală. Limbajul devine astfel un sistem semiotic abstract, capabil să efectueze operaţii logice, supuse probelor de adevăr. În capitolul III, am arătat gruparea semnelor pe clase, în funcţie de trăsăturile semnificaţilor, referenţiale, reprezentabile, abstracte şi categoriale.

La nivelul logico-semantic, prin sistemul semiotic al limbajului se efectuează operaţii ca : denumirea, definiţia, diviziunea, clasificarea, abstractizarea şi determinarea, al căror reflex lingvistic este cunoscut în semantica de diferite tipuri, de la cea tradiţională, trecînd prin cea structuralistă şi ajungînd tocmai la semantica de ultimă oră, care se apropie de logică.

Dacă operaţiile de mai sus se referă mai ales la axa paradigmatică, limbajul permite în schimb şi operaţii de natură sintactică ; considerarea, asertarea, contestarea unui conţinut propoziţional poate fi însoţită de operaţii logico-sintactice ca, de pildă : conjuncţia, disjuncţia, implicaţia, echivalenţa, incompatibilitatea. Să adăugăm inferenţa şi demonstraţia şi vom avea un tablou complex al instrumentului ultra-rafinat care este sistemul semiotic al limbajului ca mod de cunoaştere abstractă pînă la nivelul cel mai înalt al reflecţiei logico-filozofice şi al achiziţiilor ştiinţei.

În toate dimensiunile semioticii lingvistice se încearcă „recuperarea" acestor operații ale cunoașterii discursive, dacă n-ar fi decît deschiderea generativismului, care a fost preocupat de dimensiunea sintactică, spre semantică, îmbogățită recent cu aparatura logico-pragmatică, în domenii cum este presupoziția (vezi mai jos, p. 136).

Cunoașterea discursivă permite și operații interlingvistice, cum sînt : modelarea, cifrarea, traducerea. Într-un paragraf special vom discuta cazul cel mai acut al acesteia din urmă : semiotica traducerii poetice (VI, 3).

b) CELE DOUĂ „FEȚE" ALE SEMNULUI

E momentul să examinăm acum semnul în întregul său din punctul de vedere al comportării în structurile semiotice. La constituirea structurilor semiotice semnul participă sub cele două aspecte : semnificant și semnificat ; cum s-a văzut deja, acesta din urmă participă la toate nivelele și formele cunoașterii.

În semnificat sînt incluse însă trăsăturile invariante aparținînd unor grupuri de transformări (clase de obiecte și fenomene) ; de aceea, s-a afirmat că conținutul semantic al cuvîntului nu poate avea un caracter de semn (Al. Graur, *Studii*, p. 172 ; T. P. Lomtev, 1960, p. 99—100). El este abstract, nearbitrar, în timp ce semnificantul este arbitrar, fapt dovedit prin diversitatea limbilor, prin existența sinonimelor și a omonimelor în cadrul aceleiași limbi.

Critica caracterului arbitrar al cunoașterii, implicat în definiția cuvîntului ca semn în ansamblul său, se sprijină pe polemica dusă de Lenin împotriva empiriocriticismului. În zilele noastre această critică a fost reluată într-un context mai larg [5].

De fapt, cum am arătat mai sus, semnificatul se realizează prin forme corelate direct cu referențialul, a căror elaborare are la bază fenomene neurofiziologice complexe. În mecanismul semnalizării lingvistice intervin două categorii de semnale : semnificanții sonori și semnalele

[5] Vezi V. I. Lenin, *Materialism și empiriocriticism*, București, 1972 ; cf. E. Albrecht, *Die erkenntnistheoretische Problematik des sprachlichen Zeichens*, în DZPh, 1961, p. 366 ; V. A. Zvegincev, *Očerki po obščemu jazykoznaniju*, Moscova, 1961, p. 92—101.

neurofiziologice care codifică invarianții de semnificație. Aceștia sînt de două ori mijlociți : prin semnalele cunoașterii senzoriale și prin semnificanții sonori.

Pentru a lămuri relațiile din cadrul procesului de semioză, „fețele" lui pot fi interpretate din punct de vedere funcțional ; vom lua astfel în considerare : mulțimea semnalelor sonore, mulțimea invarianților de semnificație și regula de corespondență între elementele celor două mulțimi. Psihologii și neurologii studiază în adîncime aspectul funcțional al cunoașterii și al semnalului lingvistic [6].

Ei se interesează și de corespondența care există între invariantul psihic și trăsăturile esențiale ale clasei de obiecte sau fenomene pe care o reflectă ; în acest caz avem un lanț funcțional :

Invariant obiectiv — Invariant psihic — Semnal lingvistic

Corespondența semiotică se stabilește nemijlocit între invariantul psihic și semnal ; după cum se va vedea în partea a II-a (p. 175—176), semnificantul nu intră în raport direct cu invariantul obiectiv.

În prima parte a lanțului funcțional, determinantă este direcția invariant obiectiv — invariant psihic ; prima mulțime reprezintă domeniul de definiție. La nivel teoretic funcția poate fi inversată și în acest caz pornim de la invariantul psihic la cel obiectiv, dar aceasta nu înseamnă postularea unei ipostaze apriorice a gîndirii care ar fi capabilă „să creeze" realitatea.

La fel stau lucrurile și în privința celei de a doua părți a lanțului funcțional. Determinant este sensul invariant psihic — semnal lingvistic ; nu rezultă însă de aici că există gîndire fără limbă, ci doar că gîndirea este elementul primordial în raport cu expresia sonoră ; aceasta are rațiunea de a fi numai în măsura în care exprimă elemente de gîndire.

[6] Vezi A. Kreindler și alte contribuții în culegerea *Materialismul dialectic și științele contemporane ale naturii*, București, 1962 ; Paul Fraisse dă o interpretare psihologică a funcției semnalizatoare, mai apropiată de domeniul lingvistic — vezi *Problèmes de psycho-linguistique*, Paris, 1963, p. 158. Pentru implicațiile lingvistice propriu-zise, cf. Andé Martinet, *A Functional View of Language*, Oxford, 1962, p. 49.

Saussure arătase că semnificantul şi semnificatul se **evocă reciproc ;** în cazul de faţă aceasta înseamnă că funcţia poate fi inversată, lucru subliniat şi de analiza mecanismului de semnalizare. Însă şi de data asta, trebuie arătat că trăsăturile invariantului psihic nu sînt determinate ca atare de caracteristicile semnalelor lingvistice. Cel mult, acesta poate fi socotit un model care sugerează organizarea invariantului psihic.

Cînd este în întregime nemotivat, semnul concentrează toate trăsăturile semnificatului : *scaun* reuneşte toate trăsăturile distinctive, semantice şi gramaticale. Semnalele motivate subliniază, prin însăşi forma lor, anumite trăsături ale semnificatului : *televizor*, analizabil în trei unităţi semnificative minimale, „desfăşoară" trăsăturile corespunzătoare fiecărui element. În toate cazurile, semnalul „reprezintă" invariantul de mesaj, contribuind la elaborarea şi la manevrarea acestuia. Diferenţa între semnalele motivate şi cele nemotivate nu este fundamentală. Dovadă este faptul că structuri radical opuse (izolante sau aglutinante etc.) permit mesajului să se organizeze şi să se exprime fără greutăţi notabile. Relaţia este analogă celei dintre un model ştiinţific şi obiectul la care se referă : primordial este obiectul modelat ; modelul acestuia este determinat şi nu invers (cf. S. Marcus, Ed. Nicolau, S. Stati, 1966, p. 109—110).

Am prezentat pînă aici principalele probleme pe care le ridică semnalul lingvistic în raporturile sale cu invariantul de semnificat, insistînd asupra caracterului de proces al semnalizării. Este necesar să analizăm acum semnul ca *rezultat* al acestui proces.

Prin urmare, semnificantul se află în strînsă legătură cu invariantul de semnificat, care are un suport neurofiziologic, ceea ce înseamnă că poate fi abordat, la rîndul sau, fie ca proces (propria sa elaborare), fie ca rezultat. Dar dacă în cadrul procesului putem izola categoria semnalului, mai este legitimă aceeaşi operaţie în analiza existenţei însăşi a structurilor semiotice ? Pentru a răspunde la această întrebare, să vedem cum se elaborează structura cognitivă elementară.

Fixarea unui mesaj este însoţită de modificări în structura neuronilor ; se presupune că este vorba de un

substrat chimic, şi anume de substanţe care au caracteristicile necesare pentru a păstra mesajele — în primul rînd nucleoproteinele. Dar mecanismul intern al acestor procese nu este încă foarte bine cunoscut ; dacă funcţiile inferioare ale cunoaşterii pot fi localizate în scoarţă, alta este situaţia pentru nivelul abstract : se ştie că nu există o zonă care să-i corespundă strict. Totuşi neurologii au stabilit mai multe nivele în procesele care duc la realizarea mesajului lingvistic : 1. nivelul periferic al organelor de simţ (auzul şi vederea) ; 2. nivelul cortical, unde se elaborează organizarea discursului în foneme ; 3. recunoaşterea auditivă, vizuală, care permite raportarea unui cuvînt la un obiect sau la un grup de obiecte ; acesta este nivelul inferior al cunoaşterii şi comunicării umane ; 4. nivelul funcţiilor mnezice, de evocare a mesajelor invariante, a noţiunilor fixate ; 5. nivelul limbajului interior ; la acest nivel se constituie structurile semantice, morfologice şi sintactice ; 6. nivelul funcţiilor superioare de abstractizare şi generalizare (după A. Kreindler, 1962, p. 241—242). S-au găsit chiar corespondenţe neurofiziologice pentru categoriile de semnal, semn şi sens. Dar, deoarece substratul material al semnificatului nu este strict localizat, singura posibilitate de a-l fixa este corelarea consubstanţială cu imaginea acustică a semnificantului.

În opoziţie cu semnele artificiale, în cadrul semnului lingvistic semnificantul reprezintă însuşi mijlocul de constituire al semnificatului. Rezultă de aici că semnul lingvistic are o structură internă, bazată pe o organizare bilaterală. Am prezentat mai sus (II, 1) argumentele „bilateraliştilor". Dar raţionamentul poate fi extins : ar fi nimerit să vorbim în primul rînd de caracterul „bilateral" al semnificatului.

Într-adevăr, acesta are două aspecte — distincte, e adevărat — dar intrinseci naturii sale : un substrat neurofiziologic care reţine informaţia sintetică, invariantul grupului de transformări. El are la bază procese nervoase cu caracter semnalizator, care îi conferă trăsături semiotice. Acesta este primul aspect al semnificatului, care intră ca atare în structurile semiotice.

Dar semnificatul nu se reduce la simpla mişcare materială a scoarţei, ci este mai ales un ansamblu de trăsături abstracte care reflectă, reproduc, mai mult sau mai puţin fidel realitatea.

În afară de aceasta, el este determinat social, dat fiind că achiziţiile gîndirii nu constituie doar suma mecanică a contribuţiilor individuale. Acesta este al doilea aspect al semnificatului, aspect reprezentat în structurile interne numai prin intermediul primului.

În mod analog putem aborda caracterul bilateral al semnificantului. El participă la structurile semiotice prin imaginea sa acustică, care intră în corelaţie directă cu semnificatul. A doua latură a semnificantului o constituie aspectul său fizic, care are o valoare obiectivă, consacrată prin folosirea lui de către societate.

Pe plan intern semnul este bilateral în măsura în care reuneşte în acelaşi ansamblu substraturile neurofiziologice ale semnificaţilor, pe de o parte, şi imaginile acustice ale semnificanţilor, pe de altă parte. În figura de mai jos, planul intern este reprezentat prin partea haşurată :

Prin urmare, caracterul bilateral al semnului trebuie analizat în toată complexitatea sa, prin cuprinderea aspectelor sale materiale şi sociale. „Unilateraliştii" au avut în vedere doar semnificantul ; dar acesta nu epuizează structura semiotică internă, deoarece el alcătuieşte o unitate consubstanţială cu substratul neurofiziologic al semnificatului. Fenomenele semiotice nu pot fi reduse la semnificanţi decît în cazul cînd ne referim doar la existenţa fizică a acestora (cf. Max Bense, 1972, p. 72), şi anume la semnalele care se găsesc în relaţie de proces cu semnificaţii.

„Bilateraliştii" insistă asupra structurii interne a semnului, dar neglijează substraturile ei materiale, sociale. Adeseori se neglijează însăşi existenţa celor două laturi, prin reducerea semnului la simpla relaţie care există între ele. În realitate, faptele semiotice, organizîndu-se în structuri interne care le sînt specifice, depăşesc limitele acestor structuri prin participarea la ansambluri mai cuprinzătoare.

Semnul este studiat de diferite discipline, potrivit cu aspectul care e pus în lumină. Fiziologia subliniază tocmai mecanismul fuzionării celor două elemente ale structurii ; ea este știința care demonstrează cel mai clar simbioza lor, explicînd modificările fizice pe care le implică.

Psihologia are în vedere elaborarea formelor de cunoaștere care intervin în alcătuirea structurii semiotice, relațiile dintre elementele acesteia, precum și relațiile dintre structuri și indivizii care le elaborează și le folosesc ; aceste probleme sînt lămurite prin contribuțiile decisive ale psihologiei experimentale.

În ceea ce privește aspectul fizic al semnificantului, el este obiectul disciplinelor acustice și fonetice ; dar știința modernă a dus la dezvoltarea tehnicii transmiterii vorbirii la o foarte mare distanță, ceea ce a permis elaborarea riguroasă a principiilor și mijloacelor de semnalizare.

Cît despre lingvistica actuală, aceasta analizează cele două laturi ale semnului ; chiar cînd se ocupă de una din laturi, ea ia în considerare trăsăturile și unitățile acesteia într-un raport de solidaritate cu planul opus ; este vorba de raportul de comutare, care asigură calitatea distinctivă a trăsăturilor și unităților celor două laturi ale semnului.

În ceea ce privește relațiile semiotice propriu-zise, s-a ajuns, datorită logicii simbolice, la un nivel superior de analiză a semnului (cf. Em. Vasiliu, 1962, Gh. Enescu, 1965, p. 169).

Rezultă așadar că structurile semiotice pot fi analizate din unghiuri diferite ; esențial este însă să deosebim structurile semiotice ca rezultate ale dinamicii proceselor de semnalizare.

Este neîndoios că lingvistica nu poate să aibă în vedere toate detaliile cercetărilor din celelalte discipline. Dar la nivel teoretic, lingvistica generală trebuie să facă bilanțul datelor fundamentale stabilite de științele care vin în contact cu ea. În același timp, avînd ca punct de plecare aceste date, lingvistica trebuie să stabilească locul unităților nivelelor lingvistice în vastul ansamblu al fenomenelor umane. Numai în acest fel vom putea evalua adevăratele dimensiuni ale sistemului general al limbajului. Aspectul semiotic al acestuia are o importanță primordială, așa cum rezultă și din capitolul următor.

CAPITOLUL V

SISTEMUL SEMIOTIC AL LIMBAJULUI

În capitolele precedente am insistat asupra distincției fundamentale care lămurește natura semiotică a limbajului : dihotomia între aspectul „static" și cel dinamic, consacrată de opoziția dintre cele două tipuri de unități, semne și semnale.

În sistemul limbii există o ierarhie începînd cu semnele elementare pînă la cele mai complexe ; dar la baza lor se află sistemul funcțional al limbajului.

Putem vorbi de o funcție semiotică generală care cuprinde mulțimea semnificanților, mulțimea semnificaților și regula funcțională care asociază fiecărui element din prima mulțime un element din a doua (făcînd abstracție de omonime). După cum s-a mai arătat, această concepție depășește părerea obișnuită, tradițională, care vede în semn mai ales semnificantul, dar și schematismul unor orientări care tind să analizeze semnul numai din punct de vedere relațional.

Interpretarea funcțională a faptelor semiotice impune examinarea sistemului sub aspectul său general. Esențiale pentru organizarea sistemului sînt corespondentele funcționale care se manifestă pe de o parte între unitățile semiotice, pe de alta chiar în interiorul acestor unități. Aceste corespondențe cuprind limbajul în ansamblu, toate nivelele semiotice. Pentru a lămuri organizarea generală a sistemului limbajului, vom recurge în acest capitol la principalele noțiuni invocate în explicarea trăsăturilor esențiale ale limbii.

În primul rînd, vom prezenta poziția unităților semiotice în raportul substanță — invarianță — formă, categorii

care au fost adesea legate de problemele semioticii lingvistice. Ele lămuresc natura trăsăturilor semiotice şi modul de organizare a elementelor prin relaţiile formale pe care le contractează.

În al doilea rînd, ne vom opri asupra conceperii limbii ca structură „statică". Trebuie să vedem cum sînt alcătuite elementele semiotice în ierarhia care se ordonează de la necesar la întîmplător, de la existenţa socială a sistemului la interpretarea sa individuală.

În al treilea rînd, vom încerca să arătăm că sistemul cuprinde şi discursul, procesele de semnalizare, şi anume că el este inclus în vorbire.

1. SUBSTANŢĂ, INVARIANŢĂ ŞI FORMĂ

În capitolul II, consacrat poziţiei semnului în cadrul structurii limbii, am prezentat tezele principale referitoare la distincţia între substanţă şi formă ; este vorba mai ales de ideile lui Saussure despre valoare ca manifestare a unei forme „pure", în opoziţie totală cu substanţa. Am conchis că există o valoare obiectivă a semnului, care are la bază substanţa lui, şi o valoare relativă, care rezultă din raporturile stabilite între elemente (vezi II, 4).

Chiar în titlul acestui paragraf am introdus însă categoria care se corelează nemijlocit cu forma, şi anume invarianţa. Dar, întrucît se vorbeşte curent de substanţă în opoziţie cu forma, trebuie să analizăm toate cele trei noţiuni. Din punct de vedere filozofic ele nu se situează însă pe acelaşi plan : substanţa este o manifestare particulară a materiei, în timp ce forma este o categorie generală care priveşte organizarea internă a obiectelor şi fenomenelor. În acest caz, forma se opune conţinutului ; într-adevăr, din punct de vedere teoretic, conţinutul şi forma au fost îndelung studiate, iar filozofii sînt mai mult sau mai puţin de acord în ceea ce priveşte principiile generale. Dar, cînd este vorba de modul în care trebuie înţeleasă manifestarea celor două categorii în ştiinţele particulare mai există încă numeroase nelămuriri.

Lingvistica ocupă totuşi o poziţie privilegiată : deşi nu sînt încă lămurite toate amănuntele în cercetarea acestui domeniu, există un număr destul de mare de lucrări care oferă posibilitatea de a se vedea cel puţin în ce termeni se pune problema. Şi nu e de mirare : în lingvistica modernă s-a pus accentul pe studiul structurilor limbii, pe descoperirea trăsăturilor sale fundamentale, aspecte strîns legate de categoriile generale de conţinut şi de formă. Nu ne propunem să facem aici o prezentare exhaustivă a problemei nici pe plan filozofic, nici în ceea ce priveşte aplicarea ei la limbaj. Cele două categorii vor fi discutate numai din perspectiva semioticii lingvistice, ierarhizată în cadrul nivelelor pe care le-am schiţat în capitolele precedente.

Orice obiect sau fenomen are un conţinut şi o formă ; conţinutul reprezintă totalitatea elementelor şi proceselor proprii obiectului respectiv ; forma este modul de organizare şi exprimare a conţinutului (cf. *Categoriile dialecticii marxiste*, 1957, p. 205). În raportul conţinut — formă, primul are rol primordial, el dezvoltîndu-se mai repede decît forma, care este determinată de el ; dar forma nu este pasivă, ea putînd influenţa conţinutul.

Rezultă că prin conţinut trebuie să înţelegem, pe de o parte, elementele constitutive ale unui obiect sau fenomen, iar pe de altă parte, procesele interne care îi sînt proprii. Din cele de mai sus reiese că şi forma cuprinde aceleaşi aspecte (vezi şi E. Goro şi N. Diaconescu, 1963, p. 949).

1. A fost firesc ca în istoria filozofiei şi a lingvisticii gîndirea să fie considerată conţinut, iar latura sonoră a limbii — formă. Precizînd că prin conţinut trebuie să se înţeleagă ideile comunicate, Al. Graur arată că sunetele cuvintelor nu reprezintă forma, ci doar materialul din care este alcătuită. Pentru a lămuri mai bine organizarea complexului sonor (forma), Al. Graur apelează la forma internă ; un cuvînt ca *a înrădăcina* cuprinde, la figurat, două tipuri de formă internă : derivare, figură semantică (Al. Graur, *Studii*, p. 156 ; cf. şi Lucia Wald 1961, Al. Ionaşcu, 1962).

2. S-a pornit şi de la o altă premisă, şi anume, că cele două laturi ale limbii — semnificantul şi semnificatul — sînt elemente constitutive inseparabile. Ferdinand de Saussure insistase asupra legăturii lor indestructibile, iar L. Hjelmslev a subliniat că cele două laturi ale limbii sînt solidare.

Tocmai de la distincțiile lui Hjemslev (vezi, pentru acestea, Eli Fischer-Jørgensen, 1966) pleacă I. Coteanu și Em. Vasiliu pentru a explica dialectica dintre conținut și formă în limbă. Autorii iau în considerare opoziția dintre formă și substanță făcută de Hjelmslev în planul expresiei și în planul „conținutului". După părerea lor, conținutul limbii cuprinde în același timp latura sonoră și latura semantică. Forma este raportul de solidaritate care se manifestă între cele două laturi. Dar fiecare din cele două aspecte are un conținut și o formă : în cadrul expresiei, faptele de ordin fonetic reprezintă conținutul, în timp ce opozițiile fonologice alcătuiesc forma ; conținutul formei semantice este gîndirea. Acest punct de vedere pare să corespundă realității faptelor (cf. I. Coteanu și Em. Vasiliu, 1960, p. 9—18) ; el este sprijinit și de unele contribuții filozofice (cf. H. Wald, 1962, p. 135—137).

Prima teorie se referă la caracterul dinamic al limbajului, fără însă ca acest fapt să fie subliniat clar de cercetători ; a doua are în vedere mai ales structura ca atare a *limbii*. În același timp, în cele două teorii se apelează la noțiuni auxiliare, dar fără a li se da o accepție unitară ; este vorba mai ales de noțiunile de funcție și de structură (cf. A. Martinet, 1955, p. 39—93).

Este recomandabil ca funcția să fie luată în accepția cea mai largă, aceea pe care am folosit-o în capitolele precedente, întemeiată pe teoria mulțimilor. Concepută din acest punct de vedere, funcția intră în corelație imediată cu noțiunea de sistem. De fapt, trăsătura fundamentală a sistemului este corespondența dintre elementele sale, dependența. Corespondențele funcționale pot fi stabilite între elementele unei structuri statice sau între elementele unei structuri dinamice. De obicei, în lingvistica actuală termenul de structură este aplicat nivelelor semiotice statice ; el este mai puțin folosit în studiul proceselor dinamice, ale semnalizării. Analiza raportului între conținut și formă reflectă această stare de lucruri.

Pe lîngă aceste noțiuni am introdus și pe cele de substanță și de invarianță. Ele se manifestă diferit în funcție de nivelele de analiză lingvistică : descoperirea trăsăturilor empirice, analiza trăsăturilor și unităților distinctive, studiul structurilor. Această ierarhie apare clar la nivelul

pre-semiotic [1]. Concluziile desprinse mai ales în fonologie pot însă lămuri şi organizarea nivelelor semiotice propriu-zise.

Unitatea minimală a expresiei (cf. E. Coseriu, 1962) ilustrează pe larg raportul dintre categoriile care interesează aici, pentru că în cadrul ei pot fi dezvăluite cele trei niveluri : substanţa, invarianţa şi forma. Substanţa unui sunet, a unei vocale, de exemplu, este reprezentată de caracteristicile ei acustice : astfel, se vorbeşte de frecvenţă, de amplitudine şi de durata vibraţiilor, care alcătuiesc diferitele vocale. Analiza timbrului în funcţie de frecvenţă, adică în funcţie de formanţi, pune în evidenţă tocmai substanţa sunetelor (cf. B. Malmberg, 1966, *b*, p. 13—15).

Iată de ce putem defini fonetica ca un domeniu prin excelenţă al substanţei lingvistice ; dealtfel, aşa cum am subliniat, numai în acest sens termenul de substanţă se potriveşte cu accepţia care i se dă în general în ştiinţe, şi anume o manifestare concretă a materiei, studiată de diferitele ramuri ale fizicii, chimiei etc.

La un nivel superior, avem în vedere capacitatea distinctivă a unităţilor de expresie, şi anume invarianţa fonemelor ; acestea se definesc tocmai ca fascicole de trăsături distinctive, invariante. Ele nu interesează ca substanţă, ci ca elemente constitutive ale structurii semiotice. Iată aşadar în ce sens limba nu este o substanţă : la nivel fonologic, unitatea nu este considerată sub aspect substanţial, ci ca fascicol de trăsături distinctive.

Se ştie că forma în fonologie se manifestă prin corespondenţele opozitive. Şcoala de la Praga şi mai ales Troubetzkoi (1957) a descris pe larg diferitele tipuri funcţionale formale. Pe de altă parte, dacă fonemul este considerat clasă de distribuţie, modelul formal potrivit pentru ilustrarea aspectului funcţional este împărţirea mulţimilor în clase de echivalenţă (cf. E. Vasiliu, 1965). De pildă mulţimea variantelor lui /*p*/ este o clasă de echivalenţă : $C_{/p/} = \{n\}, p_1, p_2, p_3, \ldots p_n$ care intră în corespondenţă cu mulţimea

[1] Pentru sugestii, vezi A. Evdoşenko, *Curs de gramatică istorică a limbii moldoveneşti*, Chişinău, 1964, p. 100—101 şi diferitele contribuţii la colocviul „Forme et substance en phonétique", ţinut la Bucureşti, 10—13 septembrie, 1965, în CLTA, III (1966). Bernard Pottier stabileşte un paralelism cu nivelurile semiotice — cf. *Du très général au trop particulier en analyse linguistique*, în TLL, I, 1963, p. 9—16.

variantelor lui /b/, reprezentînd şi el o clasă de echivalenţă : $C_{/b/} = \{b_1, b_2, b_3, \ldots, b_n\}$. Unui element din $C_{/p/}$ îi corespunde un alt element din $C_{/b/}$: *par/bar.*

Reiese din acest exemplu că corespondenţele între foneme implică corespondenţe între semne, conform principiului comutării. Dar înainte de a trece la analiza locului exact al elementelor semiotice în toate aceste raporturi, trebuie să ne oprim asupra particularităţilor celorlalte categorii care îşi au locul aici.

2. LIMBA CA STRUCTURĂ

Structura a fost întotdeauna socotită un atribut al limbii în opoziţie cu vorbirea ; este deci necesar să revedem principalele teze referitoare la antinomia limbă—vorbire. Vom porni de la principiul că sistemul lingvistic cuprinde ambele aspecte, dar că există diferenţe de organizare între ele, care se explică prin caracterul static al limbii, acesta opunîndu-se mecanismului procesual al vorbirii.

Raportul limbă—vorbire a fost comentat în mod sistematic, dealtfel ca şi alte antinomii ale limbajului, mai ales după răspîndirea doctrinei lui Saussure. Înaintea lui Saussure s-a insistat îndeosebi asupra laturii psihologice a limbajului ; astfel, savanţii influenţaţi de concepţiile psihologiste, au elaborat o amplă teorie referitoare la vorbire ca expresie individuală, pierzînd din vedere raportul strîns care există între general şi particular (cf. Al. Graur, şi L. Wald, 1977, p. 112—114).

Ferdinand de Saussure opune categoric limba vorbirii. Avînd în vedere limba ca sistem, Saussure arată că producerea de sunete percepute ca imagini acustice nu afectează cu nimic sistemul (*Cours*, p. 36). Vorbirea, după Saussure, nu este obiectul de studiu al lingvisticii, ci al unor ştiinţe anexe, ca fiziologia, acustica. Lingvistica nu trebuie să se ocupe decît de limbă ca sistem. Dar Saussure concepe limba ca un fenomen psihic, considerat, ce-i drept, de natură socială (vezi W. Doroszewski, 1933 ; R. A. Budagov, 1954).

Ulterior, au fost reluate în discuție deosebirile dintre ideile lui Saussure referitoare la raportul limbă — vorbire și tezele structuraliștilor (W. Motsch, 1963, p. 7—8). La Saussure accentul cade pe opoziția individual — social, în timp ce punctul de vedere structuralist are la bază distincția sistem — interpretare a sistemului. Sub acest unghi, Hjelmslev stabilește ierarhia : *schemă—normă—uzaj*. Semnul, după cum am mai arătat, reprezintă pentru Hjelmslev o relație între două forme ; el aparține deci schemei (vezi L. Hjelmslev, 1959, *b*, Em. Vasiliu, 1959).

A fost firesc ca ideea de normă să apară în studierea raportului limbă—vorbire ; mai precis, ea a fost analizată din punctul de vedere al sistemului. Lucrarea lui E. Coseriu, *Sistema, norma y habla* (1962), reprezintă contribuția cea mai importantă în acest sens ; autorul situează norma între sistemul de opoziții și vorbire ca domeniu al variațiilor.

Din normă fac parte unitățile ca realizare a opozițiilor sistemului ; aceste unități sînt consacrate și de frecvența lor în colectivitatea lingvistică. Vorbirea este actul lingvistic concret, în cadrul căruia apar variații de moment, întîmplătoare. În ceea ce privește fonologia, A. Avram stabilește o ierarhie și mai analitică, de la arhifoneme pînă la sunetele concrete (vezi A. Avram, 1958, p. 52). În morfologie, norma indică care dintre variante este cea mai potrivită, chiar dacă nu există o formă clar stabilită, ca în pluralul *chibrite, chibrituri* (I. Dănăilă, 1963).

Din punctul de vedere al frecvenței, norma înseamnă interpretarea statistică a elementelor din cadrul structurii. În timp ce analiza structurală are scopul de a dezvălui esența, de a determina latura calitativă a unităților limbii, studierea normei are în vedere aceleași fapte, dar din punct de vedere cantitativ.

Limba ca structură semiotică cuprinde toate nivelele unităților lingvistice. Nivelul cel mai general este cel al arhiunităților. În planul expresiei, lucrurile sînt mai clare în cazul arhifonemelor, de exemplu /T/ în rusă și germană în poziție finală. Cît despre unitățile semiotice, neutralizarea unei opoziții între semnificanți sau între semnificați intervine, de pildă, în cadrul omonimelor și sinonimelor (cf. A. Avram, 1962 *b*, p. 352—356).

Domeniul cel mai larg al structurii este alcătuit din unitățile distinctive : fonemele în planul expresiei și sem-

nele, eşalonate în ierarhia unităţilor semnificative. Semnele elementare, monemele, sînt unităţi alcătuite dintr-un dublu fascicol de trăsături distinctive : pe planul semnificanţilor şi pe planul semnificaţilor ; semnele superioare, cuvintele, reprezintă suprafascicole.

Din punct de vedere semiotic trebuie să facem anumite precizări în cadrul relaţiilor distribuţionale. De pildă, în cazul distribuţiei complementare, cînd există o condiţionare fonetică a semnelor, variantele lor trebuie considerate ca formînd un singur semn, cum sînt desinenţele pluralului în engleză : *-s, -iz, -z*. În schimb, deşi se află în distribuţie complementară, desinenţele de singular în română sînt semne de sine stătătoare : ∅, *-u, -e, -ă ;* este şi cazul semnelor care se găsesc în variaţie liberă, de tipul desinenţelor neutrului plural în limba română : *-e, -uri*.

Aşadar, structura semiotică nu se reduce la simplul inventar al unităţilor invariante ; ea este mai analitică, în sensul că acordă statut de unităţi unor variante, indicînd şi tipologia grupării variantelor în unităţi. Se înţelege că variantele individuale, accidentale sînt reduse automat la trăsăturile distinctive ale unităţilor, atît pe planul semnificanţilor, cît şi al semnificaţilor. Acest mecanism funcţional se bazează pe structura variantelor care conţin simultan trăsăturile esenţiale ale unităţilor şi realizările întîmplătoare ; acestea din urmă sînt supuse unei reduceri de redundanţă, reţinîndu-se trăsăturile invariante, consacrate ca atare de structură.

Structura este deci un ansamblu de unităţi avînd o tipologie de realizări concrete, unite prin corespondenţe funcţionale. Dar ea mai cuprinde şi schema tipurilor sintagmatice şi tocmai în acest sens este concepută structura de unii autori. În fonologie cercetarea a atins un înalt grad de formalizare datorită teoriei grafurilor (vezi S. Marcus şi Em. Vasiliu, 1961).

Am văzut că s-a ajuns să se stabilească şi la nivelul semnificatului unele trăsături simple prin combinarea cărora se obţine un fascicol unitar. Oricare ar fi metodele folosite, rezultatul este descoperirea unor trăsături semantice, care nu sînt niciodată succesive într-un monem. O oarecare organizare sintagmatică apare în semnele complexe — cuvintele.

Modelele combinatorii ale semnelor complexe sînt lămurite de teoria generală a sintagmei (cf. A. Martinet, *Elé-*

ments, p. 109—115). Într-un cuvînt format din două moneme întîlnim raportul sintagmatic „clasic" dintre determinat-determinant (T — T') : în *casă*, *cas-* ca monem liber este T, iar desinența care nu poate fi folosită singură, reprezintă T'. Deosebirea esențială dintre sintagmele sintactice și „sintagmele monematice" constă în faptul că termenii primelor nu respectă în general o ordine fixă, în timp ce ordinea monemelor într-un cuvînt este fixă. Este inutil să mai insistăm asupra cazului în care ordinea termenilor unei sintagme are o valoare distinctivă : contrastul implică automat o opoziție lexicală, ca în franceză, în sintagme de tipul : *homme grand/grand homme* („om înalt/om ilustru"), sau o opoziție sintactică, ca în secvențele : *Paul frappe Pierre/Pierre frappe Paul.*

În ce privește limba în general, structura semiotică conține o mulțime *M* de semnificați lexicali și gramaticali, exprimați prin semnificanții corespunzători, care la rîndul lor formează o altă mulțime *M'* : Cele două mulțimi coincid, ceea ce înseamnă că mulțimea *M* se aplică asupra ei însăși ; avem de a face deci cu un automorfism special, numit în algebră *endomorfism.* Acest fapt constituie expresia formală a relației dintre planul semnificaților și cel al semnificanților în limbă.

Relația dintre cele două mulțimi este de fapt o aplicație care asociază unui element din *M* un alt element din *M'*, așa cum am văzut cu alte prilejuri cînd am analizat diferitele aspecte ale funcției semiotice. Cum însă intervin și cazuri de omonimie, putem socoti că aplicația este de un tip special și anume o *surjecție* : „dacă *f* este o surjecție, trebuie să ajungă cel puțin o săgeată", conform figurii de mai jos (cf. F. Speranza, 1975, p. 72) :

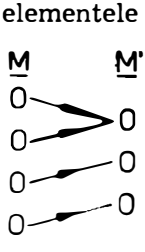

Cu privire la relațiile dintre elementele mulțimii de semne trebuie să subliniem unele particularități. Conform principiului stratificării, aplicat la cuvînt (vezi II, 3, *c*), elementele mulțimii de semne pot fi asociate între ele ; oricare ar fi această asociere, rezultatul este întotdeauna un semn care aparține mulțimii de semne. Această lege de asociere satisface axioma asociativității : pentru orice $a, b, c \in M$

$$a \circ (b \circ c) = (a \circ b) \circ c,$$

unde prin o se indică operația de asociere.

De exemplu, *lupt-am=lupta-m* ; în primul caz, se ia în considerare rădăcina, căreia i se asociază cele două afixe gramaticale, în al doilea, se ia în considerare tema (formată din două semne) căreia i se asociază desinența.

Dar, deoarece nu se verifică în acest fel decît axioma asociativității, nu putem considera mulțimea semnelor ca un grup, pentru aceasta fiind necesare încă două axiome (vezi P. Dragomir, A. Dragomir, 1975, p. 34—37). De aceea, în cazul mulțimii semnelor se poate vorbi de fapt de un *semigrup*. Cu alte cuvinte, legea de compoziție internă „o" determină o structură de semigrup în mulțimea *M*. Această structură caracterizează nivelul semiotic și îi pune în lumină flexibilitatea și complexitatea.

Rezumînd cele arătate, structura limbii cuprinde latura de semnificant sau expresia, latura de semnificat sau conținutul ; aceste două laturi se realizează la trei nivele : substanță, invarianță și formă (cf. și tabloul de la pag. 125).

3. DISCURSUL

În cele ce urmează vom face o scurtă prezentare a discursului ; prin această noțiune înțelegem realizarea vorbirii. Firește, vorbirea este mult mai vastă, deoarece cuprinde și procesele de semnalizare. Întrucît ne-am ocupat de aceste procese în capitolul precedent, vom menționa aici numai trăsăturile care explică locul lor în cadrul categoriilor analizate în capitolul de față.

Structura cea mai cuprinzătoare a discursului este textul ; conform principiului stratificării, textul reprezintă nivelul cel mai înalt. El este rezultatul complex al mecanismului codificării mesajelor în semnale multiple ; în planul semnificantului, avem a face cu un flux sonor, relativ cotinuu, marcat de elemente prozodice : accent, intonație, pauză, ritm (cf. *Gramatica limbii române*, 1963, p. 468—483, A. Nehring, *Sprachzeichen*, p. 148—213).

Organizarea textului depinde de situațiile informaționale, de poziția vorbitorilor în actul de transmitere a mesajului : el poate îmbrăca forma dialogului, a „mono-

logului" articulat sau interior. În toate cazurile sînt actualizate semnele structurii, care sînt grupate în semnale. Dar vorbirea articulată este primordială : ea își impune modelul tuturor celorlalte forme de expresie.

Forma textului depinde și de stilul vorbitorului, de starea lui afectivă ; din acest punct de vedere, textul se împarte în perioade, studiate de stilistică, care la rîndul lor, sînt împărțite în fraze. Semnalele frazelor nu sînt pe același plan nici ca expresie, nici ca semnificat ; de obicei sînt reliefate semnalele care alcătuiesc propoziții principale.

Propozițiile au un anumit contur melodic, după cum sînt simple enunțări sau întrebări, exclamații. Chiar în cadrul propozițiilor semnalele nu sînt egale ca întindere și articulare. În general, se scot în evidență subiectul și predicatul ; dar pot fi accentuate și alte părți de propoziție, chiar elemente de relație. Aceasta înseamnă că semnalele au o mare mobilitate în ceea ce privește rolul lor în discurs.

Am analizat deja modul în care propozițiile se împart în sintagme și acestea în semnale : analitice, sintetice și elementare (vezi IV, 2). Aceasta înseamnă de fapt că discursul în ansamblul său este supus unei organizări structurale stricte, care cuprinde toate nivelele și toate categoriile de unități. Această organizare are la bază corespondențe funcționale de natură semiotică. Cum corespondențele sînt esențiale pentru sistem, înseamnă că discursul include sistemul.

În secvențe, unitățile au o organizare structurală lineară ; nivelele se subordonează nemijlocit unul altuia prin însăși realizarea secvențelor. Între unitățile acestora se stabilește o relație de incluziune : fonemele sînt incluse în moneme, acestea în cuvinte, și în sfîrșit cuvintele în semnale complexe. Un text este format dintr-o mulțime de semnale ; această mulțime include toate unitățile de rang inferior. Între A = mulțimea semnalelor complexe și B = mulțimea unităților care îi sînt subordonate se stabilește o relație riguroasă de incluziune, și anume $A \supset B$. Prin urmare, unitățile specifice structurii semiotice a *limbii* sînt incluse în semnale, altfel spus, elementele discursului conțin fapte cu caracter sistematic.

Structurile dinamice diferă însă fundamental de cele statice, atît prin elementele constitutive cît şi prin forma de organizare. Aspectele dinamice ale sistemului semiotic al limbajului se realizează în ceea ce numim *enunţare*. Aceasta constituie un capitol important al lingvisticii actuale, care are la bază experienţa filozofiei analitice engleze, reprezentată de J. L. Austin (1962), la care se adaugă, pe linie lingvistică, contribuţiile lui E. Benveniste (1966).

Se face astfel distincţia între enunţarea constativă şi cea performativă ; prima cuprinde enunţuri adevărate sau false, a doua se referă la capacitatea enunţurilor de a influenţa pe ascultător. Actele vorbirii au trei aspecte : locuţiunea, ilocuţiunea şi perlocuţiunea. Locuţiunea se realizează prin simpla producere a semnificanţilor înzestraţi cu semnificaţi ; ea este actul prin care se spune ceva, se realizează semnale.

Ilocuţiunea este ansamblul indicilor care arată stările, actele asociate locuţiunii. Conceptul fundamental care reflectă dinamismul discursului este perlocuţiunea care se referă la efectele produse asupra ascultătorului în urma perceperii enunţului. Discursul cuprinde procedee performative uzuale, ca verbe de tipul : *a se scuza, a critica, a se opune, a aproba*, pronume, deictice, apelative. În toate aceste cazuri, semnele se realizează explicit ca semnale care, pe lîngă comunicare, acţionează, influenţează asupra interlocutorului.

Dimensiunea pragmatică a semioticii concepută ca act de limbaj a fost dezvoltată mai ales prin contribuţia lui J. Searl (1970), care a stabilit reguli precise pentru acte ca promisiunea, cererea etc. : reguli de conţinut propoziţional, reguli preliminare, reguli de sinceritate. Asemenea reguli cuprind acte de limbaj, realizate prin enunţuri simple ca *închide fereastra* ! dar şi prin structuri extrem de complexe, care reglementează raporturile sociale dintre oameni ; există astfel reguli precise de exercitare prin limbaj a relaţiilor juridice (vezi M. Tuţescu, 1974, p. 192—195). Vom relua aceste probleme în paragraful consacrat semioticii presei (VI, 4) ; în ce priveşte categoria fundamentală a presupoziţiei, ea va fi abordată la nivelul limbajului poetic (VI, 2).

Semnalul este aşadar determinat de toate trăsăturile semnificatului. Tipică pentru semnalizare este folosirea secvenţelor analizabile care grupează mai multe semne elementare (moneme). Înşiruirea lor reprezintă o formă de manifestare şi de organizare a conţinutului semnalizat.

Dacă în semnalizarea cognitivă este greu de sesizat participarea semnalelor la structurarea internă a procesului, în transmiterea informaţiei în cadrul discursului semnalele iau un aspect „tangibil", substanţa acustică (cf. şi N. I. Žinkin, 1958, 1962, p. 144). Dar ceea ce interesează mai mult în organizarea semnalelor, este determinarea lor de către conţinutul semnalizat, adică relaţiile informaţionale dintre segmentele semnificative minimale.

Aminteam mai sus că semnificatul actualizat prezintă determinări categoriale şi situaţionale ; în comunicarea obişnuită, conţinutul mesajului este raportat adesea la obiecte concrete, ceea ce adaugă la trăsăturile abstracte şi unele trăsături reprezentabile. Pentru a fi „gîndit" în acest fel, semnificatul se organizează în forme speciale (cf. P. Naert, 1940—1941, p. 189—191). Prin urmare, semnalul este determinat de conţinutul mesajului. Dar trebuie să menţionăm şi elementele pe care le impune contextul situaţional ; dacă în acesta se găsesc indici care pot sugera anumite trăsături ale mesajului, emiţătorul va alcătui un semnal mai economic ; în caz contrar, el va adăuga elementele necesare transmiterii exacte a mesajului (vezi L. Prieto, 1957—1958, p. 92). Nu este mai puţin adevărat că în principiu organizarea economică sau redundantă a semnalului depinde de conţinutul general al mesajului.

Semnalul are un caracter sintetic : el este legat de unităţi complexe de semnificat care îi determină organizarea. Toţi specialiştii care se ocupă de cunoaştere (medici, psihologi, filozofi, lingvişti) sînt de acord în principiu asupra faptului că cuvîntul ca semnal are o organizare care depinde de conţinutul mesajului. Acesta nu se poate organiza decît sub o formă semnalizatoare. Dealtfel, semnalul este singurul mijloc, cel puţin în momentul de faţă, care explică organizarea mesajului, pentru că mecanismul cerebral intim al acestuia nu este încă suficient lămurit.

Acest mecanism, de o complexitate extraordinară, presupune mai multe domenii de organizare : electrochimie, fiziologie, neurologie etc. Dar principalul punct de reper în toate aceste domenii este imaginea acustică a

semnificantului, realizat ca semnal generalizator. Ea permite nu numai elaborarea invarianților de cunoaștere dar și constituirea structurilor generale (vezi IV, 3), intervenind în însăși organizarea procesului de cunoaștere. În acest fel se stabilește un paralelism între organizarea structurii cognitive și a celei lingvistice.

De fapt, reducerea de redundanță în planul expresiei (elaborarea fonemelor) nu este posibilă decît datorită elaborării invarianților de cunoaștere : capacitatea distinctivă a fonemelor, care funcționează în comutare cu semnificatul, reprezintă o organizare a acestuia în procesul semnalizării cognitive și anume în procesul deosebirii dintre esențial și secundar, dintre necesar și accidental.

Faptul că organizarea expresiei este determinată de conținutul semnificat este și mai evident la nivelele superioare : organizarea elementară în unități distinctive (fonemele) este supusă transformărilor în unități semnificative : moneme, cuvinte. Semnificanții monemelor, motivați sau nu, devin modele formale de organizare a cunoașterii : de pildă, în cuvîntul *pat* se concentrează toate relațiile formale ale procesului cognitiv, care se concretizează astfel în unități funcționale, percepute într-un purtător material. Organizarea în semnificanți complecși, în semnale, este determinată și mai mult de conținutul semnificat ; noua trăsătură care apare este organizarea secvențială a segmentelor semnificative, adică o formă discursivă a mesajului. Organizarea procesului cognitiv este strîns legată de procesul de comunicare.

Sistemul semiotic al limbajului se prezintă deci astfel :

Sistem semiotic	Laturi	Nivele	Manifestare
LIMBĂ :	semnificant	substanță	variante
		invarianță	unități
SEMNE	semnificat	formă	relații
VORBIRE :	semnificant	proces	articulare
		probabilitate	informație
SEMNALE		discurs	secvențe

Sistemul semiotic al limbajului este deci organizat pe dihotomia fundamentală : structură statică — structură dinamică ; conform acesteia, deosebim, pe de o parte, un ansamblu de semne — unități cu două laturi (elementare sau complexe), pe de altă parte, gruparea semnelor în semnale — unități monoplane.

Am prezentat cu alt prilej (P. Miclău, 1970) detaliile analizei sistemului semiotic al limbajului, subliniind și anumite implicații mai ales în domeniu poetic. Ne vom ocupa pe scurt de aceste implicații, dar în domenii mai vaste, care acoperă în bună parte universul structurilor semiotice.

UNIVERSUL STRUCTURILOR SEMIOTICE

Cercetările structurale au ajuns în mod firesc la considerații semiotice și invers : datorită abordării semiotice a limbajului a putut fi elaborată metoda structurală. După cum am arătat, principiile semiotice ale lui Saussure sînt aplicate la teoria valorii, care duce la conceptul de opoziție, concept fundamental pentru demersul structuralist ; la fel, analiza de mare finețe pe care o realizează Hjelmslev în planul conținutului și al expresiei duce la conceptul semiotic de comutare care este primordial pentru metoda structurală. În același timp, structuralismul american reprezentat de L. Bloomfield are la bază o teorie a semnalizării care este o premisă a analizei structurale distribuționale.

Structuralismul a devenit astfel o metodă foarte riguroasă de cercetare, iar lingvistica a oferit în acest sens un model care atinge precizia științelor exacte. În aceste împrejurări, lingvistica a început să iradieze și a dobîndit cel puțin pentru științele umane cele mai importante, statutul de știință pilot. Metoda structurală a devenit astfel o metodă universală pentru aceste științe ; ea a dat rezultate elocvente în antropologie, în psihanaliză, în poetică. Dar acestea sînt tocmai științe al căror obiect este de natură semiotică (cf. François Wahl, 1968, p. 10). Așa se explică dezvoltarea semioticii care, într-o anumită măsură, s-a constituit ca teorie a disciplinelor bazate pe metoda structurală. Acest fapt este caracteristic pentru epistema zilelor noastre.

Deja în 1945 întemeietorul antropologiei structurale atrăgea atenția asupra influenței revoluționare a fonologiei

al cărei rol înnoitor era comparat cu cel pe care l-a avut fizica nucleară pentru științele exacte (vezi Claude Lévi Strauss, 1958, p. 39—40).

1. ANTROPOLOGIA ȘI PSIHANALIZA

Lévi Strauss a aplicat principiile analizei structurale la trei domenii importante : la anumite obiecte din viața materială, la relațiile de înrudire și la mitologie. În fiecare sector avem de-a face cu obiecte sau fenomene înzestrate cu semnificație, care pot fi deci analizate ca semne constituite pe baza opoziției natură/cultură.

În celebrul triunghi culinar (cf. 1965), Lévi Strauss arată cum se trece de la substanța alimentară la trăsături invariante grupate în funcție de opoziții ca : digerat/nedigerat, repede/încet, distanța în raport cu focul, durabil/provizoriu, endocentric/exocentric. În mare, se obține o organizare formală triunghiulară, analogă celei a vocalelor. Important e însă de reliefat faptul că alimentele dobîndesc semnificații culturale, ele comportîndu-se ca niște semne care marchează mentalitatea oamenilor în diferite epoci, în diferite colectivități.

În lucrările lui Roland Barthes trăsăturile semiotice ale obiectelor de acest tip sînt și mai clar explicitate ; el adaugă în plus și universul obiectelor de îmbrăcăminte, pe care moda le înzestrează cu semnificații multiple (cf R. Barthes, 1967).

De la aceste cazuri particulare se ajunge la o teorie generală a obiectelor concepute ca semne (cf. III, 1). Obiectele alcătuiesc un sistem care se manifestă pe cele două axe ale structurii : axa paradigmatică a seriilor marcate prin trăsături comune și axa sintagmatică a enunțurilor, unde coexistă elemente diferite. Stiloul intră în seria paradigmatică a obiectelor cu care se scrie, cum este creionul cu varietățile lui etc. Pe axa sintagmatică, stiloul se află alături de hîrtie, caiet etc.

Obiectele au fost întotdeauna înțelese ca semne și de către producătorii și de către consumatorii lor, din antichitate, trecînd prin evul mediu, pînă în epoca modernă. Dar

numai în urma industrializării capitaliste, oamenii au putut sesiza mai limpede sistemele semiotice în care se constituie obiectele, pe baza acumulării obiectelor și impactului lor social evident.

În sistemul capitalist și forța de muncă este o marfă, analogă obiectelor-semne care se vînd și se cumpără, proces ce constituie forma de bază a alienării, caracteristice acestei orînduiri. Dar în țările capitaliste avansate alienarea se extinde și asupra consumului, transformat, prin publicitate, într-un sistem de semne, menit să concentreze întreaga ființă asupra consumării de obiecte, distrăgînd atenția de la problemele economice, sociale și politice.

Sistemul socialist înlătură contradicțiile inerente mărfii : prin desființarea proprietății private asupra mijloacelor de producție, forța de muncă încetează de a mai fi o marfă ; conotativ vorbind, munca ajunge să fie o chestiune de onoare.

Obiectele de consum curent rămîn mărfuri, datorită acțiunii legii valorii, care are însă un caracter limitat în socialism. Ele sînt semne, păstrînd însușirile generale ale semnelor : semnificantul concret și semnificația rezultată din valoarea de întrebuințare. Datorită însă faptului că producătorii sînt și proprietari ai mijloacelor de producție, ei au conștiința și demnitatea de a produce obiecte pentru ei înșiși, pentru propriul lor consum. Aceasta este baza economico-socială a dezalienării individului în relația lui cu obiectele-semne. Publicitatea nu va mai avea funcția de dezorientare ideologico-politică, ci de informare, de explicitare a rostului consumului în funcție de legea fundamentală a socialismului. Omul ca producător și consumator al obiectelor-semne este „factorul esențial al întregii dezvoltări economico-sociale". Politica Partidului nostru este îndreptată tocmai spre „satisfacerea plenară a cerințelor sale de viață în continuă creștere și diversificare", se arată în „Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism" (p. 91—92).

Sînt foarte bine cunoscute lucrările lui Lévi Strauss în domeniul relațiilor de înrudire și în acest caz investigațiile sînt mai interesante pentru lingviști, cel puțin pentru că ei s-au ocupat cu studierea termenilor de înrudire.

Antropologia structurală dezvăluie mai clar semnificațiile suplimentare acordate „atomilor înrudirii", insti-

tuite prin coduri socio-culturale precise ; de pildă, într-o societate patriarhală, „tatăl" este caracterizat prin trăsături ca „respect", „autoritate". Investigaţia semiotică este şi mai avansată în acest domeniu ; termenii de înrudire sînt analizaţi şi ca „obiecte" care pot fi schimbate între ele, rezultînd de aici o adevărată structură combinatorie. De pildă, anumite colectivităţi fac schimb de femei, ceea ce conferă semnificaţii deosebite relaţiilor dintre elementele înrudirii. Rezultă de aici un gen de discurs semiotic care prezintă analogii cu structurile limbii.

În sfîrşit, domeniul cel mai important al antropologiei structurale îl constituie analiza miturilor ca forme elementare ale cunoaşterii, prin care oamenii încearcă să justifice fenomene ce depăşesc puterea lor de înţelegere. Constatînd că miturile prezintă o serie de variante, antropologii structuralişti desprind din acestea conţinutul invariant. Astfel, ţesătura miturilor este segmentată în unităţi minimale, ***mitemele***, care pot fi analizate după principiul axelor : paradigmatică şi sintagmatică. În acest sens este cunoscută analiza pe care Lévi Strauss o face mitului lui Oedip în *Anthropologie structurale*, dar mai ales sînt cunoscute cercetările sale din *Mythologiques* (1964, 1966, 1968). Deci miturile sînt producţii semiotice ale căror elemente constituie un adevărat limbaj ; ele pot fi combinate, supuse transformărilor, după tehnica bricolajului, ajungîndu-se astfel la producţii care pot fi întîlnite la diferite popoare.

Claritatea principiilor structurale aplicate la antropologie a produs o adevărată fascinaţie în rîndul specialiştilor care lucrează în domeniul ştiinţelor omului. Aşa se face că o nouă disciplină a fost atrasă în sfera problematicii semiotice, abordată prin metode structurale. Este vorba de psihanaliză, al cărei obiect este reinterpretat după noua metodologie. În 1953 Jacques Lacan se exprima cît se poate de limpede : „Lingvistica poate să ne servească aici de ghid, întrucît ea orientează antropologia contemporană, iar noi nu putem rămîne indiferenţi" (J. Lacan, 1966, p. 284).

Teza fundamentală a psihanalizei structurale susţine că „inconştientul este organizat ca un limbaj", ceea ce înseamnă că el este alcătuit din unităţi analoge acelora ale

limbajului, avînd un semnificant şi un semnificat. Într-adevăr, simptomele sînt semnificanţii în care trebuie descoperiţi semnificaţii refulaţi. Mai mult chiar, manifestările inconştientului se prezintă sub forma unui discurs care dispune de o sintaxă proprie ; un vis, de pildă, se desfăşoară sintagmatic ca o înşiruire de simboluri în spatele cărora se ascund dorinţele refulate.

Structurile semiotice ale inconştientului au la bază procese analoge metonimiei şi metaforei. În această privinţă sînt luate în considerare tezele lui R. Jakobson (1963), după care metonimia şi metafora sînt doi poli fundamentali ai limbajului. În psihanaliză, metonimia se constituie prin deplasarea reprezentărilor de la un termen la altul pe baza contiguităţii, a asemănării, ceea ce atrage după sine mutaţii ale valorilor psihice, bazate pe echivalenţe.

Metafora se realizează prin condensarea asociaţiilor într-o reprezentare unică, centrală. Visul, ca formă de manifestare a inconştientului, devine astfel un lanţ de simboluri care redau prescurtat un semnificat latent.

Dar inconştientul se prezintă ca un limbaj şi în privinţa dinamismului discursului său, care se constituie ca vorbirea celuilalt. Psihanaliza are şi aici puncte comune cu lingvistica, prin faptul că ea recurge la teoria comunicării, care lărgeşte domeniul cercetării şi oferă noi puncte de vedere referitoare la procesele de enunţare şi la structurile pe care acestea le folosesc (cf. J. M. Palmier, 1969, p. 72—74).

Freud subliniase faptul că „simptomele vorbesc", iar în *Introducere în psihanaliză*, a scris un capitol aparte despre „sensul simptomelor" (cf. S. Freud, 1962). Acum este însă vorba de o valorificare a principiilor freudiene în contextul creat de semiotică ca teorie şi de structuralism, ca metodă.

2. POETICA

Pentru a ilustra mai amplu tabloul structurilor semiotice considerate ca limbaj, ne vom referi în cele ce urmează la poetică. Provenită din necesitatea de a aborda

literatura ca pe o structură eliberată de implicaţiile externe, poetica va găsi repede un sprijin metodologic în structuralism şi o cercetare teoretică foarte rodnică în semiotică. Ea a renunţat astfel la cercetarea pozitivistă a detaliilor, care fusese caracteristică şi istoriei literare şi analizei stilistice tradiţionale. Prin demersul ei deductiv, poetica este analogă retoricii ; astfel ea studiază nu opera în individualitatea ei, ci literaritatea (cf. T. Todorov, 1968, p. 102).

Poetica cuprinde în mare trei domenii de cercetare : analiza structurală a naraţiunii, studierea imaginii poetice şi domeniul mai teoretic care este numit curent semiotica literară.

Structura naraţiunii are puncte comune cu alcătuirea miturilor ; într-adevăr, succesele antropologiei structurale au avut anumite urmări asupra dezvoltării poeticii. Trebuie să adăugăm aici şi răspîndirea, deşi tîrzie, a ideilor şcolii formaliştilor ruşi, ilustrată mai ales prin *Morfologia basmului* a lui Vladimir Propp (1970). Legătura între aceste cercetări şi domeniul semanticii structurale a fost făcută de A. J. Greimas care le-a plasat în contextul lor semiotic natural. El interpretează cu o mare subtilitate şi profunzime funcţiile lui Propp, plasate într-un model actanţial riguros. Izomorfismul cu modelul structuralismului lingvistic constă în analiza semică, în cadrul semiotic propriu structurilor ca atare şi discursului (vezi A. J. Greimas, 1966, 1970).

Pentru tipul de naraţiune simplă, apsihologică şi asimbolică, dispunem de lucrarea lui T. Todorov, *Gramatica Decameronului* (1969). Categoriile primare ale naraţiunii au denumiri lingvistice ca nume propriu, adjectiv, verb ; din categoriile secundare fac parte : negaţia, opoziţia, comparativul, modurile, volutativul şi viziunile. Structura discursului narativ presupune deci segmentări şi relaţii provenite din sistemul semiotic al limbajului.

Imaginea poetică are la bază structura semnificaţilor limbii, care sînt supuşi unor noi interpretări. Este vorba mai ales de trăsăturile reprezentabile (cf. III, 2), care au capacitatea de a sugera un obiect sau altul ; ele sînt aplicate altor semnificaţi, prin intermediul mecanismelor metasememelor, cum sînt metafora, metonimia etc., care au fost reinterpretate structural în lucrări ca *Retorica gene-*

rală (1970). În același timp, metasememele constituie încălcări a regulilor de restricție selectivă, stabilite de gramatica transformațională : cînd Baudelaire folosește termenul *miroirs* „oglinzi" pentru *yeux* „ochi" el nu ține seama de incompatibilitatea trăsăturii semice „animat" caracteristică pentru ochi cu trăsătura semică „obiect" care caracterizează termenul „oglinzi". Dar poetul realizează astfel o fuziune a trăsăturilor, avînd ca punct de plecare trăsătura semică „vizual" comună celor două sememe în cauză. Vom oferi o analiză combinatorie a semnificaților implicați în imaginea poetică, în paragraful consacrat motivării semantice (cf. IX, 2).

Semiotica literară se ocupă de trăsăturile unităților limbii, care sînt folosite în literatură, începînd cu prozodia, pînă la structurile complexe ale figurilor retorice. Ea are în vedere și transmiterea informației literare după celebrul model al lui R. Jakobson care a stabilit locul funcției poetice în schema funcțiilor limbajului ; funcția poetică constă în proiectarea principiului echivalențelor de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică (R. Jakobson, 1963). Informația rezultată poate fi calculată cu formule rafinate, bazate pe noțiunile de entropie și implicit de probabilitate și frecvență.

Este deci evident că literatura are trăsături semiotice, iar școlile de poetică structurală le-au pus în lumină mai mult ori mai puțin explicit. Poetica a preluat principiile analizei structurale, elaborîndu-și o metodă proprie de cercetare. Dar această metodă implică o teorie conform căreia literatura ar fi un sistem semiotic închis. Tocmai împotriva acestei tendințe s-au ridicat cîțiva dintre semioticienii actuali ; astfel, își deschide drum o nouă direcție ai cărei reprezentanți încearcă să dezvăluie caracterul dinamic al literaturii, deschiderea ei către un univers mai larg, inclusiv ideologic. Această direcție este ilustrată de lucrări ca cele ale Juliei Kristeva (1969, 1974) sau Umberto Eco (1962, 1968).

Este vorba de o orientare care are unele asemănări cu negarea structuralismului, proprie lingvisticii generative și transformaționale și mai ales teoriei enunțării, inaugurate de un Emile Benveniste.

Pornind de la un alt punct de vedere, am încercat să schițăm un sistem semiotic deschis, subiacent literaturii,

caracterizat în mare de particularităţile sugerate de contribuţiile la nr. 18 (1972) al revistei *Communications* (cf. A. Wilden, 1972).

a) Unul din indiciile caracterului deschis al unui sistem este marea sa complexitate ; or, mai ales în planul semnificatului, literatura este extrem de complexă, atît prin numărul de elemente pe care le realizează cît şi prin relaţiile contractate de aceste elemente.

b) Literatura implică şi simulează viaţa, care constituie dealtfel referentul ei. Viaţa socială este transpusă direct în structurile literare prin trăsăturile semiotice specifice unor domenii ca antropologia, psihanaliza etc. Una din trăsăturile cele mai importante în acest sens este conotaţia al cărei mod de realizare a fost magistral pus în lumină de Roland Barthes cu ocazia analizei efectuate în *S/Z* (1970).

c) Relaţiile cu contextul formează o altă trăsătură, care contribuie pregnant la deschiderea sistemului semiotic al literaturii. Acest context este reprezentat de referent ca sursă de informaţie, de modul de elaborare şi de funcţionare a operei şi de acţiunea exercitată asupra destinatarului. Contextul reglementează, ordonează şi perturbează sistemul literar, asigurîndu-i astfel dinamismul.

d) Un sistem închis este alcătuit din elemente omogene, care se îmbină ca un agregat, în timp ce sistemul deschis cuprinde elemente eterogene. Prin însăşi natura lor, sistemele semiotice sînt eterogene, deoarece pun în relaţie un subsistem de semnificanţi şi un subsistem de semnificaţi. În acest sens eterogenitatea literaturii este şi mai evidentă decît cea a limbii : semnificantul lingvistic este organizat mai ales prin mijloace prozodice, ajungînd la o structurare superioară în versificaţie. În acelaşi timp, semnificatul este supus unor operaţii complexe de analize şi sinteze inedite, al căror ultim rezultat este imaginea poetică. Relaţiile din cadrul fiecărui subsistem sînt deci foarte complexe în literatură, ceea ce face ca raporturile între ele să fie şi mai complexe. Raportul dintre „forma expresiei" şi „forma conţinutului" în literatură arată tocmai eterogenitatea care are ca bază deosebirile de natură dintre cele două planuri.

Complexitatea textului literar este pusă în lumină de Charles Grivel (1974), care, în mod paradoxal, defineşte textul ca „un agregat de unităţi/operaţii semice" ; înţelegem însă din analiza făcută de autor că textul este des-

chis prin mecanismele sale comunicative, prin implicațiile ideologice etc.

e) Un sistem închis este „alimentat" de energie, în timp ce un sistem deschis este organizat pentru a transmite informații, ceea ce asigură și controlul funcționării sistemului. Într-adevăr, informația literară este una dintre cele mai complexe, dat fiind că entropia sistemului semiotic în literatură provine dintr-un număr foarte mare de izvoare care se întrepătrund, iar combinarea lor produce o puternică imprevizibilitate.

Pentru a ilustra deschiderea informațională a literaturii să luăm ca exemplu două versuri din poemul lui René Char *Bel édifice et les pressentiments (Frumos edificiu și presentimentele)* :

Des yeux purs dans les bois
Cherchent en pleurant la tête habitable
(Ochi puri în păduri
Caută plîngînd capul locuibil).

Textul este alcătuit din patru unități : un actant — *Ochi puri,* un circumstant — *în păduri,* un predicat — *caută plîngînd,* și un obiect *capul locuibil.*

Pe plan paradigmatic putem menționa legătura de cîmp semantic existentă între *ochi, cap* și *a plînge* ; relațiile de contiguitate care unesc acești termeni sînt însă dezarticulate, fapt care permite desfășurarea lor sintagmatică.

Mai întîi trebuie observată sinecdoca *ochi puri,* folosită pentru a desemna o persoană și metonimia *capul locuibil* pentru a sugera raportul conținător — conținut. În ambele cazuri avem de a face deci cu un transfer de semnificație. Dar circumstantul și predicatul amintesc registrul propriu, nefigurat ; ei sînt plasați între cei doi poli supuși transferului. Decodarea totală cere o interpretare în structura de adîncime a unui mesaj inițial de tipul : „conștiința tragic sfîșiată își caută propriul lăcaș".

În al doilea rînd, se adaugă la cele de mai sus imaginile cuprinse în actant, în circumstant, în modalitatea predicatului și în obiect. Rezultatul este o sinteză semantică care produce un semnificat global cu valoare simbolică, realizat prin valențe psihanalitice, morale și chiar metafizice.

Pentru o înțelegere totală trebuie să ne referim la întregul poem, la opera poetului și la epistema epocii, ceea

ce introduce o perspectivă semiotică mult mai vastă, cuprinzînd mecanismele enunțării, participarea protagoniștilor actului poetic la transmiterea mesajului.

Acest dinamism constituie o trăsătură semiotică esențială a literaturii. Enunțarea este într-adevăr mult mai bogată în semnificații în literatură decît în folosirea curentă a limbii. Nu insistăm aici asupra mecanismului comunicării și a locului pe care îl ocupă funcția poetică în cadrul acestuia. Există însă alte categorii semiotice pe care sintaxa și semantica mai recentă le-au explicitat și care sînt foarte utile pentru semiotica literară. Ne vom limita la conceptul de *presupoziție*, unul dintre cele mai interesante pentru semiotica comunicării (cf. O. Ducrot, 1972 și sinteza făcută de Mariana Tuțescu, 1974, p. 200—210).

Presupoziția este direct legată de noțiunile de *spus (asertiune*, cf. fr. *posé)* și *subînțeles* (fr. *sous-entendu)*: asertiunea se reduce la afirmația cuprinsă într-un enunț, în timp ce subînțelesul sugerează concluzia la care ajunge în mod firesc receptorul. Presupoziția se referă la ceea ce se presupune a fi cunoscut de vorbitori, la ceea ce se consideră ca dat prealabil pentru ca mesajul să fie adevărat.

Dacă reluăm cele două versuri ale lui René Char, putem desprinde presupoziția și relațiile sale cu asertiunea și subînțelesul. În analiza făcută mai sus, am insistat mai ales asupra a ceea ce este spus (asertiunii), asupra faptului că „ochii își caută lăcașul". Implicațiile semiotice ale unei asemenea afirmații sînt destul de reduse dacă analiza se limitează la un model structural „clasic".

Prin subînțeles poetul sugerează anumite concluzii pe care le poate trage receptorul ; se subînțelege astfel că ochii își caută lăcașul și nu altceva, să zicem, obiectul vederii ; ei caută „în păduri", nu în alte situații, fiind scăldați în lacrimi, nu în străluciri de bucurie.

Presupoziția este cu mult mai bogată ; ea dezvăluie în mod obiectiv nu numai elementele marcate, dar și pe cele implicate în structura de adîncime. În *ochi*, forma nearticulată presupune că mai există și alți ochi care s-ar găsi în aceeași situație ca aceia la care se referă versurile. Epitetul *puri* presupune o selecție calitativă în clasa ochilor ; implicația imediată este că ochii „impuri" nu intră în joc.

Circumstantul *în păduri* restrînge sfera acțiunii, dar aceasta, teoretic, este nelimitată, pentru că ochii au putut căuta ceva mai înainte în orice loc.

Predicatul *caută* presupune o acțiune deosebită pentru ochi, deoarece acțiunea normală este aceea de „a vedea" ; dar acțiunea este restrînsă prin circumstantul *plîngînd*, care implică presupoziția fundamentală : „cel care caută este victima unei dureri sfîșietoare". În sfîrșit *capul* declanșează contradicții care nu pot fi lămurite decît folosind mecanismul presupoziției : dacă ochii caută capul, înseamnă că nu mai sînt în cap, că a avut loc înainte o dizlocare a acestor organe ; ba mai mult, ei sînt capabili să se miște ca o ființă independentă, care traversează pădurile.

Epitetul *locuibil* prezintă o presupoziție spațială : ochii caută capul nu ca pe o parte a corpului din care fac și ei parte, ci ca pe un lăcaș în mod firesc locuibil : ochii nu se comportă ca organe ale vederii, ci ca locatari. Rezultă că între presupoziție și aserțiune apare o contradicție, iar tocmai această contradicție este sursa efectului poetic.

f) Un sistem deschis este caracterizat și prin gradul de libertate al organizării însăși a elementelor care îl alcătuiesc. Într-adevăr literatura este marcată printr-o mare libertate semiotică, pe care am ilustrat-o prin textul din poemul lui René Char. Această libertate apare mai ales în poezie prin încălcarea regulilor de restricție selectivă, care produce anomalii semantice ; dar anomaliile literare nu sînt pur și simplu date, ci se cristalizează cu ajutorul amalgamelor semantice în semnificați integrați, care dobîndesc semnificații globale, încărcate de cele mai multe ori cu valori simbolice.

g) În sfîrșit, integrarea semiotică este o altă trăsătură a deschiderii sistemului literar. În literatură, mai mult decît în limbaj, un element nu se pierde după realizarea sa informațională ; el își menține de asemenea relațiile paradigmatice și sintagmatice în ceea ce Derrida (cf. 1967) numește urmă. Această urmă concentrează sau reunește transferări în care stimulii sînt adeseori foarte îndepărtați sau chiar uitați ; este vorba de pulsiuni, de evenimente ascunse, „uitate", contorsionate, concentrate sau transferate.

Dar tocmai acest gen de evenimente este propriu sistemului literar deschis asupra unei lumi căreia trebuie să i se descifreze codul prin semne roase de rutină. Am ilustrat în altă parte („Cahiers roumains d'études littéraires", nr. 2, 1973) trăsăturile sistemului literar deschis, luînd ca exemplu paradoxalul poem al lui Raymond Queneau *À partir*

du désert, care întruneşte plenar cele şapte puncte menţionate mai sus şi exemplificate parţial cu versurile lui René Char. Perspectiva poate fi deschisă pînă la cadrul mitologic, aşa cum rezultă din cercetarea lui J. Marc Blanchard, (1976), asupra unor fragmente din Rimbaud.

3. TRADUCEREA POETICĂ

Act fundamental de cultură, traducerea a fost, cu aceeaşi pasiune, susţinută şi combătută. Ea revine pe tapet cu aceeaşi balansare între bine şi rău ; laconic, am putea spune că traducerea este „un bine necesar".

Activitate practică prin excelenţă, traducerea a beneficiat tot timpul de o teoretizare care s-a închegat treptat, dar n-a putut ajunge la nivelul, la amploarea obiectului său. În contextul actual, marcat de o adevărată explozie de teorii şi metode în cîmpul cercetării limbajului, şi traducerea este abordată în termeni noi. Sînt de menţionat două direcţii : analiza structurală pe de o parte şi cea contrastivă pe de alta. Dacă prima oferă mijloace precise de studiere a structurii limbii, a doua pune problema comparării sistemelor lingvistice şi chiar a traducerii, fără să abordeze însă complexitatea textului literar.

Nu este necesară aici trecerea în revistă nici măcar a principalelor direcţii care readuc în actualitate problema traducerii. În contextul capitolului de faţă, ne vom limita la abordarea ei semiotică, care deschide mai larg perspectiva, oferind soluţii interesante şi pentru aspectul lingvistic şi, mai ales, pentru cel extralingvistic al traducerii. În general, putem spune că principalele procedee de traducere, puse în lumină de lingvistică, pot fi luate în considerare şi în planul semiotic. Poezia lui Blaga este un tărîm favorit pentru a ilustra toate feţele semiotice ale traducerii ; în cele ce urmează vom analiza aspectele ei semiotice, prilejuite de transpunerea în limba franceză, îndeletnicire deschizătoare de lumini, care de mai mulţi ani ne dă cînd bucuriile izbînzii, cînd necazurile neîmplinirii.

Primul aspect care interesează atît lingvistica cît şi semiotica este corespondenţa între cele două limbi — limba

din care se traduce, numită și „limba de bază" sau „limba sursă" și limba în care se traduce, numită și „limbă țintă" sau „limbă scop". Cum s-a văzut în capitolele precedente, (cf. II, 4) atît Saussure cît și Hjelmslev au subliniat că forma conținutului (ca și a expresiei, dealtfel) diferă de la o limbă la alta. Astfel, dacă în română spun *mă doare piciorul*, în franceză voi fi obligat să precizez dacă e vorba de partea superioară *(j'ai mal à la jambe)*, sau de partea inferioară *(j'ai mal au pied)*. Chiar în acest exemplu se vede în plus că româna are un verb specializat *(a durea)* pentru a exprima durerea, în timp ce franceza recurge la locuțiunea verbală *avoir mal*. Asemenea situații sînt foarte numeroase, chiar dacă se confruntă limbi înrudite genealogic și apropiate tipologic, cum sînt româna și franceza, iar ele se înmulțesc simțitor în cazul unor limbi mai îndepărtate.

La fel stau lucrurile în cadrul semnelor nelingvistice, implicate în operația de traducere. Chiar domeniile mai simple ale semioticii reflectă asemenea structuri diferite de la un cod „național" la altul ; astfel, de pildă, semiotica gesturilor (chinezica) arată că unui gest dintr-o comunitate poate să-i corespundă gestul opus în alta : bulgarii clatină capul invers față de români pentru a sublinia pe „da", respectiv „nu". Or, astfel de gesturi sînt de multe ori invocate în literatură și traducătorul trebuie să preîntîmpine nedumeririle, confuziile.

Cum se pot rezolva toate aceste dificultăți ? Printr-o serie de procedee, elaborate pentru lingvistică și care pot fi extinse și la semiotică ; ele sînt : analiza componențială, împrumutul, calcul, transpunerea, modularea, echivalarea globală și adaptarea (cf. Jean-Paul Vinay, 1968).

a) Analiza componențială vizează despărțirea semnificației cuvintelor în trăsături distinctive, analoge celor din fonologie. În traducere, apar adesea cuvinte așa-zise intraductibile, de tipul lui *dor* care nu are corespondent direct în limba franceză. Dar dacă sensul lui este descompus în trăsăturile componente, fiecare din acestea își găsește corespondent în franceză ; astfel, putem traduce *Dorul* ca titlu al unui poem de Blaga cu *Désir* pentru că textul vorbește explicit de dorință. În alte cazuri el poate fi tradus cu *nostalgie* și chiar *mystère* etc.

Se vede aici că traducerea este mai precisă decît originalul, dar acesta avea o calitate în plus, bazată tocmai pe

ambiguitatea produsă de semantismul „dorului". Se pot găsi însă și efecte comparabile, de pildă, dacă traducem *amiaza nopții* prin *le coeur de la nuit :* în română e un fel de antifrază, în timp ce în franceză apare o metaforă, dar curentă.

Oricum, prin traducere se pierd nuanțe ale originalului : *țărînă* se traduce normal în franceză prin *terre* care e mai puțin precis ; dacă sîntem conștienți de pierderea unei trăsături distinctive (aici „pulverizat"), vom căuta ca în alte locuri să ne asumăm riscul unei trăsături mai explicite în traducere, de tipul *tărie* tradus prin fr. *firmament*.

Se va produce astfel o permanentă pendulare de la ambiguu la dezambiguizare, de la vag la precis și invers. Se pot însă întîmpla și contrasensuri, dacă forțăm recuperarea. Titlul celebrului poem *Gorunul* poate fi tradus simplu cu *Le chêne*, chiar dacă acesta nu precizează specia, fără a mai risca soluția *Le jeune chêne*, cum s-a întîmplat într-o traducere recentă.

Cum să traducem însă sintagma *in curat* din cunoscuta poezie *Tămîie și fulgi ?* Soluția care se impune este aceea de *lin pur*, dat fiind că lui *curat* îi corespund în franceză *propre* și *pur*. Ambiguitatea din original se pierde în traducere, unde se precizează nuanța simbolică a inului. Cu acest exemplu trecem însă dincolo de analiza componențială, care se referă mai mult la latura rațională a semnificației, ajungînd în mult discutata zonă a conotației (vezi cap. III, 2). Aceasta poate fi ilustrată, ca problemă de traducere poetică, cu poemul *Înfrigurare*, unde Blaga face un tablou incandescent, concentrat sintetic într-o vorbă :

Livada s-a încins în somn. Din genele-i de stufuri
strîng lacrimi de văpaie :
licurici.

Or, în franceză *licurici* se spune *ver-luisant* și e clar că nu putem traduce așa, dată fiind conotația dezagreabilă a „viermelui", prin însăși natura lui. Găsim însă un alt termen care desemnează o insectă asemănătoare, al cărui nume (de origine italiană) poate fi acceptat : *lucioles*.

Aceeași analiză componențială și conotativă se aplică și la semnele prezente în text. Iată, de pildă, în poemul cadențat *La mînăstire* se spune : *Cu miros de ger în lînă vine un bătrîn. / Îi sînt obrajii zdrențuiți / întocmai ca un prapur*

vechi. El vrea o rugăciune *Pentru turma de oiţe.* Se conturează aici portretul unui bătrîn cioban, ca semn al unei civilizaţii ancestrale, în care spiritualitatea se leagă de umila realitate, ca într-o legendă. Cum un asemenea semn e mai puţin familiar pentru francezi, mai ales astăzi, el trebuie explicitat într-o versiune ca : *Un vieillard arrive dans sa fourrure à l'odeur de froid.*

b) Împrumutul este calea directă de a rezolva diferenţele de cod lingvistic, dar şi de alte coduri semiotice. De fapt, împrumutarea unui termen este implicată adesea de preluarea lucrului denumit, a referentului, ceea ce a fost de mult subliniat în lingvistică. Dar, aşa cum am arătat mai sus (III, 1, VI, 1) obiectele însele sînt semne înzestrate cu semnificaţie, ceea ce are o deosebită importanţă pentru traducerea poetică, întemeiată în mare parte pe o adevărată abordare contrastivă a lucrurilor invocate de poemele supuse traducerii : Astfel, din română a trecut în diferite limbi, fără a se răspîndi, e drept, un termen ca *haiduc.* Traducerea poemului *Haiducul* de Blaga ar contribui la consolidarea în franceză a cuvîntului românesc, dar mai ales a unei imagini a haiducului ca semn al unei entităţi umane contopite cu natura şi cu absolutul.

Poezia însă recurge rar la împrumuturi lingvistice inedite, evitînd chiar împrumuturile încetăţenite, uneori din motive puriste, alteori, cel mai des, pentru că foloseşte cuvinte obişnuite îmbinate inedit. Făcînd asemenea îmbinări, ea implică structuri semiotice noi, care sînt, în numeroase cazuri, proprii unei civilizaţii naţionale, puţin cunoscute alteia, sau chiar necunoscute. Cazul este sesizat acut cînd este vorba de civilizaţii distanţate, să zicem cea africană faţă de cea europeană. De aici s-a conchis chiar asupra imposibilităţii traducerii, aducîndu-se ca argument nu numai deosebirile de cultură, ci şi de geografie, de climă. Cum să traduci un text care vorbeşte de zăpadă în limba unui locuitor dintr-o regiune unde nu s-a văzut niciodată zăpada ? (pentru întreaga problemă, cf. G. Mounin, 1963).

Dar tocmai în asemenea situaţii extreme, traducerea devine mai interesantă, ea contribuind la vehicularea unor referenţi noi, zugrăviţi original ca semne sugestive. Pentru a relua exemplul zăpezii, el poate fi ilustrat de acelaşi poem al lui Blaga, *Tămîie şi fulgi.*

Dar Blaga vorbeşte explicit de realităţi româneşti, de la pomenirea satului natal, al cărui nume este cîntat prin

„etimologie poetică" în poemul ce poartă ca titlu data nașterii poetului (*9 Mai 1895*) pînă la semne ca : *Cocoși apocaliptici tot strigă / tot strigă din sate românești (Peisaj transcendent)*, sau mai larg, *Cocoși dunăreni* . . .

c) Calcul este o varietate camuflată de împrumut, de tipul *untdelemn*, ale cărui elemente traduc părțile slave corespunzătoare. Aici se produce în prealabil o analiză a semnului lingvistic din limba bază, unde el are o structură motivată, simțită ca atare de vorbitorul bilingv, care o transpune în limba țintă, traducînd elementele componente. La acest tip se adaugă calcul semantic prin care un termen din limba țintă se îmbogățește cu un sens suplimentar, cuprins în termenul corespunzător din limba bază. Astfel, *a prelucra* care avea sensul concret cunoscut, a căpătat sensul abstract actual, sub influența prototipului rusesc ; asemenea calcuri se consolidează în limbă și vorbitorul neavizat nu știe nimic despre modelul străin adaptat. În textele traduse ele pot apărea ca o traducere în traducere, dar înțeleasă ca atare numai de specialiști.

Mai important este însă că traducerea și, mai ales, traducerea poetică produce constant calcuri, îndeosebi de natură semantică. Am dat mai sus exemplul lui *țărînă* tradus în franceză prin *terre :* dacă prin traducere se poate sugera trăsătura suplimentară a originalului, se produce un calc semantic.

Însă calc semantic se realizează masiv în traducerea figurilor de stil, a metasememelor, înainte de toate a metaforei, apoi a metonimiei, a sinecdocii. Astfel, de pildă, în poemul *Izvorul nopții* transpus recent în muzică „ușoară" (în treacăt fie spus, într-un ritm care contravine flagrant gravității textului), întîlnim o serie de metafore : *ochii tăi, adîncii, sunt izvorul / din care curge tainic noaptea peste văi / și peste munți și peste șesuri, / acoperind pămîntul / c-o mare de-ntuneric.* De obicei, ochii sînt comparați cu oglinda, dar aici ei devin izvor al nopții ; traducînd chiar literal, obținem în franceză nuanțe noi pentru termenii corespunzători : *yeux, source, coule, mer de ténèbres.* În asemenea cazuri e bine să pledăm pentru o traducere literală, adică cît mai fidelă, deși în cazul de față tentează soluția : *d'où coule le mystère de la nuit.*

Se pare că Blaga este un caz fericit de „export" al imaginii românești, ceea ce și explică numărul mare de limbi

în care a fost tradus de curînd. Trebuie subliniat că imaginile devin semne conturate neprevăzut, a căror transpunere într-un alt spațiu cultural va găsi ecouri nebănuite, ca în monumentalul poem *Pluguri*, al cărui centru este imaginea-semn redată prin metafora explicită din partea a doua : *pluguri : mari paseri negre* etc. Aici vom traduce prozaic, cuvînt cu cuvînt, iar efectul va fi fulminant.

d) Transpunerea este operația menită să rezolve dificultățile care rezidă în deosebirile de structuri semiotice, lingvistice și extralingvistice. Numeroasele dizlocări de fraze, izolarea epitetului, rafinata folosire a elementului predicativ suplimentar, nedeterminarea, iată cîteva dintre structurile specifice poeziei lui Blaga, care sînt greu de transpus în franceză. Poate cea mai frecventă, folosirea substantivelor nearticulate, dă o coloratură deosebită poemelor, care rareori poate fi transpusă *(căci eu iubesc / și flori și ochi și buze și morminte)*. Ca procedeu specific, transpunerea intervine în cazul elementelor predicative suplimentare ; numai printre primele poeme, am relevat mai mult de zece exemple care dau o viziune structurală personală asupra universului referențial, trezit de semnele lingvistice folosite. Într-un caz ca *Nebun / ca niște limbi de foc eu brațele-mi întind (Noi și pămîntul)* putem traduce literal, în aceeași ordine. Ce să spunem însă de construcția din poemul *Scoica : în care / prelung și neînțeles / răsună zvonul unei mări necunoscute ?* Aici, *prelung și neînțeles* nu pot fi raportate la verb în franceză și va trebui să traducem : *où résonne / le son long / et incompris d'une mer inconnue.*

La fel vom proceda cînd e vorba de coduri semiotice mai largi. Dacă în *Perspectivă* izolarea epitetului e mai forțată în franceză : *Subt sfere, subt marile, / monadele dorm* ⇒ *Sous les sphères, sous les grandes, / les monades dorment*, în schimb, în poemul tot atît de rezonant semiotic *Din adînc* construcția pare firească și în traducere : *Mamă, — nimicul — marele ! Spaima de marele* ⇒ *Mère, — le néant — le grand! L'angoisse du grand.*

e) Modularea este de fapt o serie de transpuneri care acoperă un întreg proces de gîndire. O putem ilustra cu un ansamblu închegat, cum este în poezia lui Blaga ciclul consacrat zeului Pan. Lăsînd la o parte trăsăturile lingvistice și semiotice ale procedeului modulării, ne pu-

tem opri la un caz aparte, anume acela al transpunerilor impuse de constrîngerile din domeniul semnificantului şi, mai precis, al versificaţiei. În ciclul pomenit, am încercat unele soluţii care să recupereze sonoritatea originalului printr-un rearanjament sintactic sau printr-un surplus de imagine. Astfel, începutul cantabilului poem *Zeul aşteaptă* sună cristalin : *Prin mirişte se joacă / şoareci şi viţei, / iar viţele de vie / ţin în palme / brotăcei.* El poate fi supus unei transpuneri sintactice de tipul : *Dans l'éteule s'ébattent / des souris et des veaux / et la vigne entre ses mains / des grenouilles / tient.* Tot poemul se pretează la transpuneri, dar e de menţionat doar tentaţia transferului epitetului *curate* din complexa sintagmă a originalului asupra „locativului" îmbogăţit prin imagine : *Nu vreau decît / să-mi port curate / degetele răsfirate / prin părul ei, / prin părul ei,* transpus în : *Je veux promener mes doigts / dans le pur / murmure / de ses cheveux, / de ses cheveux.*

Aici semiotica aduce o contribuţie prin reliefarea deosebită a imaginilor. Dar ea este implicată direct în obiecte-semne intraductibile, cum este în exemplul *şi foile de ulm / răstălmăcesc o toacă,* unde putem răstălmăci : (transpune semiotic) : *et les feuilles d'orme / / sont les formes / sonores de l'angélus* (poemul *Umbra*). Cît despre sonoritatea propriu-zisă, iată doar fragmente din poemul *Pan cîntă (La flûte de Pan)* care transpun felurit originalul : *et devant les univers / de ma flûte je jouais des airs... Maintenant aucun étranger / ne traverse plus ma grotte, / seules les salamandes y trottent / / et parfois s'y déclenche : La lune blanche.* Verbul *déclenche* introduce un plus de dinamism, dar epitetul *blanche* e redundant şi obţinem astfel o compensaţie.

f) Echivalarea globadă se face în funcţie de anumite situaţii, şi în asemenea cazuri e clar că intervin şi mai pregnant probleme de semiotică. Pentru ilustrare, pot fi luate traducerile titlurilor de culegeri ; astfel, *În marea trecere* se traduce normal *Dans le grand passage* şi bucăţile culegerii explicitează sensul, fără să fie nevoie de căutarea altor soluţii mai fidele faţă de filozofia lui Blaga, pentru că ele ar încurca semnificaţia. *La cumpăna apelor* se poate traduce alb *Au partage des eaux* şi poemele din ciclu lămuresc ideea de bază (este unul cu acelaşi titlu).

Cum vom traduce însă *La curţile dorului?* Pe baza conţinutului programatic al poemului, cu acelaşi titlu, se poate propune *À la cour des mystères.* Oricum, soluţia unei traduceri recente în care s-a propus *Au manoir de l'ardente langueur* este cel puţin deplasată, prin faptul că *manoir* în franceză înseamnă *conac,* iar pluralul *curţile* trimite la orice, dar nu la ideea de „conac", în timp ce *langueur,* chiar dacă este *ardente* tot „lîncezeală" înseamnă, în ciuda unor eforturi verlainiene de înnobilare a conotaţiei.

În titlul *Mirabila sămînţă* Blaga îşi permite un neologism care nu poate fi echivalat în franceză ; vom traduce *La merveilleuse semence,* unde epitetul e obişnuit dar substantivul e mai puţin curent în limbajul poetic francez.

g) Adaptarea este procedeul folosit adesea în unele epoci ale traducerii, dar la el se recurge şi în contexte cînd domină rigurozitatea, dintr-un fel de disperare de cauză. Însă în mod normal adaptarea se aplică la producţiile teatrale şi romaneşti, unde cumpănesc mult structurile semiotice din afara textului. În poezie adaptarea duce la crearea de noi poeme elaborate „în maniera" originalului ; aşa pot fi amintite adaptările fabulelor lui La Fontaine, făcute de Tudor Arghezi.

Se poate recurge la adaptare şi în poezie, dar într-un cadru mai restrîns. Astfel, de pildă, în locul soluţiei de mai sus privitoare la *toacă* se poate renunţa simplu la acest semn, înlocuindu-l cu echivalentul lui, *clopot de vecernie,* care apare în versul următor. La fel se întîmplă la sfîrşitul poemului *Păianjenul,* unde vom face o adaptare tot prin suprimarea unui semn intraductibil. Alte soluţii au fost încercate, şi se cunoaşte greutatea traducerii termenilor caracteristici din Biblie în limba unor populaţii obişnuite cu altă floră etc. Poate că aici e preferabil împrumutul.

Exotismul poeziei trebuie menţinut : Blaga însuşi ne aduce culoarea locală în poemele inspirate din peisajul portughez sau polonez. Poeziile sale atît de româneşti prin universul referenţial al satului, al naturii ridicate pînă la o spiritualitate absolută, nu trebuie adaptate la coloratura franceză a unui Francis Jammes sau Paul Claudel, chiar dacă poetul îl admira pe acesta din urmă. Se face un gest de autentică cultură umanistă, dacă în

traducere se păstrează rezonanța de semnificant și mai ales de semnificat a originalului. Teoria semiotică contribuie din plin la lămurirea implicațiilor unui asemenea fapt de cultură.

4. MASS MEDIA : PRESA

Universul structurilor semiotice e readus în actualitate prin practica și teoria mijloacelor de comunicare de masă, pentru care semiotica aduce o viziune și o metodologie, menite să dezvăluie însăși esența alcătuirii, funcționării și scopului lor.

Printre celelalte *mass media* (radioul, televiziunea, cinematograful), presa se prezintă ca cel mai clasic sistem semiotic, atît prin vechimea, cît și prin desăvîrșirea la care a ajuns ; dealtfel, radioul s-a instituit ca o replică vorbită a presei scrise, iar televiziunea folosește unele tehnici preluate tot din presă, dacă n-ar fi decît celebrul reportaj. Evident, aici intervine imaginea dinamică, dar semnificațiile imaginii s-au cristalizat mai înainte tot în presă, unde s-au obținut adesea efecte de mișcare, prin unele instantanee sau îmbinări de imagini. Pe de altă parte, utilizarea plenară a instrumentului lingvistic în presă conferă acesteia profunzime și nuanțe de mesaj pe care nu le poate realiza fluxul de vorbe auzite sau consumul pasiv de imagine. Dacă presa a cedat pasul vitezei de informație radioului și televiziunii, care prin transmisiunile „în direct" ne oferă participarea simultană la eveniment, ziarul a devenit în schimb un mijloc de sinteză, de reflecție și interpretare. Neputînd asigura secvențialitatea realului, presa îl pune în schimb în pagină, oferind o imagine a lumii, sustrasă timpului pe care îl învinge.

Ziarul este un semn global. De acest lucru este mai mult ori mai puțin conștient chiar cititorul de rînd : cînd ia în mînă un ziar, el îl parcurge fugitiv înregistrînd titlurile, relatările esențiale, imaginile. Se operează astfel o integrare a tuturor semnelor din exemplarul respectiv într-un semn de ansamblu, care este de fapt imaginea lumii în momentul respectiv.

Întrucît ziarul este înainte de toate un text scris, categoria cea mai însemnată de semne este aceea a literelor, a grafemelor. Există o tehnică foarte pusă la punct a utilizării codului de semne grafice într-un ziar, mult mai importantă decît într-o carte. Litera și accesoriile ei se comportă, în contextul ziaristic, ca o categorie semiotică aparte și anume aceea a semnelor indiciale : ea orientează, prin dimensiunile și forma ei ; cititorul va selecta mesajele oarecum automat, reținîndu-le pe cele scoase în evidență prin codul grafic. Vom preciza însă că grafemele sînt semne de gradul al doilea, ele reproducînd fonemele care la rîndul lor alcătuiesc semnificantul sonor al semnelor lingvistice. De aceea, perceperea semnelor grafice duce la o imagine care se suprapune peste „imaginea acustică" a cuvintelor, pe o cale mai restrînsă, dar analogă sintezei dintre enunțul lingvistic și imaginea vehiculată în film sau televiziune, de pildă, cînd auzim rostirea unui generic scris. Aici însă putem vedea fie chipul vorbitorului, fie imaginea lucrului despre care se vorbește, a referentului, ceea ce în cazul ziarului se face de obicei pe baza mecanismului psihologic al reprezentării și, mai rar, prin ilustrarea fotografică.

Al doilea cod semiotic al jurnalisticii este imaginea propriu-zisă, care se realizează prin semnele iconice. Evident, cea mai importantă este fotografia care în unele ziare ocupă un spațiu foarte cuprinzător, cum este, de pildă, la noi, *Scînteia tineretului*. Dar toate ziarele acordă un cuvenit spațiu fotografic, atunci cînd e vorba de a rivaliza oarecum cu celelalte mijloace de comunicare de masă, bazate pe imagine, în special televiziunea și documentarul cinematografic. Este vorba mai ales de evenimente încărcate cu profunde semnificații, cum sînt vizitele, intrate în tradiție, ale tovarășului Nicolae Ceaușescu. Astfel *Scînteia* din 10 decembrie 1976 prezintă trei fotografii în prima pagină, urmate de alte trei imagini elocvente în pagina a treia, prilejuite de vizita secretarului general al partidului la expoziția consacrată noutăților în domeniul tehnologiilor și materialelor de construcție.

Dar fotografia nu este singurul semn iconic ; sînt de notat printre altele hărțile, publicate adesea pentru a situa unele evenimente din viața internațională, sau diagramele folosite atît de sugestiv cu prilejul campaniilor agricole.

Mai important este însă că imaginea, îndeosebi cea fotografică, include alte coduri de semne, printre care sînt de menţionat chinezica şi proxemica. Prima se ocupă de studiul gesturilor ca sisteme de comunicare, a doua de semnificaţia distanţei dintre protagoniştii unui proces de comunicare. Astfel, de pildă, în *Scînteia* (17 dec. 1976) se reproduce în ultima pagină o imagine din cadrul întrevederii dintre primul ministru al Guvernului R.S.R., tovarăşul Manea Mănescu şi preşedintele Franţei, Valéry Giscard d'Estaing. În fotografie se vede că distanţa dintre cele două personalităţi este redusă la minimum, ceea ce subliniază semnificaţia evenimentului, cadrul său afectiv, notat explicit la sfîrşitul articolului : „Primirea şi dejunul s-au desfăşurat într-o atmosferă cordială, prietenească".

Dar cel mai interesant cod care se aplică la structurarea şi folosirea semnelor este retorica. Elaborată încă din antichitate în scopul perfecţionării artei discursului public, retorica a cunoscut o perioadă de stagnare în decursul veacului trecut ca urmare a contestării regulilor clasice în literatură şi a perspectivei net istoricizante a cercetărilor lingvistice şi literare. Ea revine pe tapet cu o inedită vigoare, susţinută de poetică, pe de o parte, de semiotică pe de alta, pe platforma comună a extinderii structuralismului în ştiinţele umane.

Există mai întîi o retorică a textului scris, altfel spus a sistemului de semne lingvistice, folosite în presă. O particularitate de bază a presei socialiste constă tocmai în introducerea în ziar a artei retorice a dezbaterilor politice, de la reproducerea ca atare a unor cuvîntări importante pînă la comentarea unei ştiri oarecare.

În prezent însă există o tendinţă de extindere a viziunii retorice asupra tuturor sistemelor de semne, iar pentru cele din corpul ziarului mai semnificativă este abordarea cu mijloacele retoricii a semnelor iconice, a imaginii. Majoritatea figurilor de retorică se regăsesc în alcătuirea imaginilor din presă. Există astfel figuri bazate pe adăugarea unor elemente prin procedee ca repetiţia sau similaritatea ; tehnica respectivă este ilustrată de *Fotocronica „Scînteii"* (cf. numărul din 17 dec. 1976), în care se prezintă de fapt cinci portrete de fruntaşi în muncă de la întreprinderea *Automatica* din Bucureşti. Variaţiile de scene de activitate şi de figuri umane se

integrează unui mesaj global : preocuparea febrilă de realizare a sarcinilor de plan. Şi nu întîmplător textul asociat recurge la figura centrală a retoricii — metafora : *buchetul de realizări al întreprinderii.* Să menţionăm şi aici o anumită influenţă a imaginii dinamice de pe peliculă : fotografiile sînt înşirate secvenţial, prezentînd în plus avantajul simultaneităţii.

Din categoria opusă, aceea a suprimării de semne, merită să fie pomenită elipsa. O frumoasă exemplificare a procedeului oferă aceeaşi pagină din *Scînteia* în reportajul lui Corneliu Cârlan care explicitează chiar în titlu esenţa eliptică a protagoniştilor : *Oşenii, la locul lor de muncă. Zgîrciţi la vorbă, iuţi la faptă.* Există aici un izomorfism între particularităţile semiotice ale „eroilor" şi ale semnelor care vorbesc despre ei ; însăşi imaginea însoţitoare este doar o înfăţişare parţială a unei hale de producţie textilă, iar în prim plan firele acoperă în bună măsură pe cele două lucrătoare.

Substituţia retorică este procedeul care stă la baza figurilor centrale : sinecdoca, metonimia, metafora ; ele au fost cercetate şi răscercetate în retorică, estetică, lingvistică, cu aplicaţii mai mult în literatură şi limbă în ansamblu, dar au fost mai puţin lămurite în sectorul semnelor iconice. În limbajul presei ele şi-au găsit o poziţie pertinentă, elocventă mai ales în cazul imaginilor izolate, nelegate de un anume text : acestea trebuie să vorbească de la sine, atît prin mesajul transmis de „fabula" imaginii, cît şi prin tipul structural în care se încadrează.

În numărul din *Scînteia* luat ca exemplificare sînt de relevat două fotografii reprezentînd figuri retorice de substituţie. Astfel, în prima pagină întîlnim o sinecdocă reprezentată de imaginea avînd ca legendă : „Întreprinderea metalurgică din Iaşi : aspect din hala laminoarelor" ; este vorba de mecanismul reprezentării întregului printr-o parte a sa, cum spunem curent : *pars pro toto.*

Foarte importantă în presă este însă imaginea metonimică, în care un semn este folosit în locul altuia, pe baza unei contingenţe spaţiale sau temporale. Curentă este metonimia prin care se indică locul unde se face o acţiune în locul alteia sau chiar a agentului care o execută. În pagina a doua a aceluiaşi ziar se redă imaginea „Spitalului unificat din oraşul minerilor, Motru". Este

limpede pentru oricine că clădirea trimite la procesul de îngrijire a sănătății muncitorilor mineri ; în plus, vedem aici un efect al unei cauze implicite : preocuparea statului nostru pentru ocrotirea sănătății oamenilor muncii.

Metafora cere o anumită lămurire, fie prin introducerea termenului de plecare (metaforă explicită), fie prin dezvoltarea termenului de sosire. În *Scînteia* din 10 dec. 1976 există o fotografie a cărei semnificație rezultă din legenda alăturată : „Focul feeric al luminilor scenei începe în aceste orgi de lumină — aparatură complexă fabricată la întreprinderea *Decorativa* din Capitală". Într-adevăr, aparatele din fotografie par dotate cu „claviaturi" la care se află cei doi bărbați în poziție de lucru, unul din ei însă putînd fi interpretat ca un organist. Metafora cuprinde aici o transpunere senzorială (o sinestezie) în sensul că pentru prezentarea unui aparat, destinat să coordoneze luminile scenei, se recurge la comparația (prescurtată) cu un aparat care produce sunete — orga ; prin aceasta și sala de spectacol capătă vibrațiile unei catedrale, a unei săli de concert. În acest exemplu avem de fapt o îmbinare a metaforei iconice cu metafora literară, aceasta din urmă luminînd-o pe prima.

Alcătuirea semiotică a presei oferă însă un bogat material și pentru teoretizări în cadrul semioticii generale. Sînt de luat în considerare în acest sens, cele trei „dimensiuni" ale semioticii : semantica, sintaxa și pragmatica.

În cadrul semanticii trebuie lămurit statutul referențialului în presă : ziarul vorbește despre lucruri reale, supuse probei de adevăr ; el nu cuprinde ficțiuni mai mult sau mai puțin verosimile. Dacă unele ziare inserează foiletoane literare sau sub formă de bandă desenată, acestea rămîn tot creații artistice, care contrastează puternic cu senzația de adevăr produsă de restul ziarului. Însă mai importantă este utilizarea în presă a unor procedee literare în unele producții care devin, prin aceasta, specii literare ; este cazul reportajului care a preluat în mare parte tehnica narațiunii, deplasată de la nivelul ficțiunii la aceea a referențialului controlabil. Mișcare benefică și pentru literatură în cadrul popularei tendințe de dezvoltare a literaturii-document.

Dimensiunea sintactică este utilizată în cunoștință de cauză de ziariști în special în cadrul secretariatului de

redacție (cf. M. Ichim, 1975). Este vorba de operații sintagmatice ca elaborarea machetei, contextualizarea mesajului prin zonare (orizontală și verticală), aranjarea titlurilor etc.

Dimensiunea pragmatică, mai nouă în semiotică, nu este mai puțin importantă pntru teoria și practica presei. Intră aici concepte care intervin în structura de ansamblu a înlănțuirii praxiologice între cei doi poli ai săi : agentul și produsul. Este vorba de interese, motivații, scop, strategie, situații, operații de realizare, execuție, valorizare (cf. I. Tudosescu și C. Popa, 1976). Toate acestea sînt legate nemijlocit de semiotică care plasează actul comunicării într-o asemenea relație praxiologică. Important de subliniat e faptul că emițătorul în presă se instituie ca un producător de mesaj înzestrat cu o mare autoritate. El se adresează unui destinatar colectiv în scopul de a-l informa, a-l instrui și de a-l educa în cele din urmă. Din acest punct de vedere, mijloacele de comunicare de masă în general și presa în special trebuie să aibă o contribuție esențială în practica socială din țara noastră : „Dorim însă ca presa noastră, radioul, televiziunea, toate celelalte mijloace de informare să explice, prin activitatea lor, concepția și filozofia noastră despre lume și viață, politica internă și externă desfășurată de partidul comunist și de statul român pentru a fi bine înțeleasă și pentru a putea asigura ca întregul popor să participe la înfăptuirea acestei politici“ (din interviul acordat de președintele Nicolae Ceaușescu săptămînalului „The New Republic“ și cotidianului „The Washintom Star“ din S.U.A., publicat în *Scînteia* din 21 oct. 1976).

Pentru a răspunde unor asemenea cerințe, presa comunistă trebuie să folosească în cunoștință de cauză achizițiile lingvisticii și ale semioticii, așa cum o arată, printre altele și articolul *Linguistique : les mots et leur enjeu*, publicat de Denise Maldidier și Régine Robin în ziarul *l'Humanité* din 25 noiembrie 1976. În mod curent *Scînteia* publică materiale în rubrica „Cum scriem, cum vorbim românește“, foarte importante pentru cultivarea limbii literare actuale. Sînt inserate și unele materiale mai teoretice ; dar ar fi poate de dorit ca acestea să-și lărgească cîmpul și la alte sisteme semiotice, care depășesc pe cel lingvistic și care nu sînt mai puțin importante

pentru ansamblul mijloacelor de expresie. Evident şi celelalte publicaţii cotidiene şi periodice sînt chemate să-şi expliciteze alcătuirea prin studii coerente, care să contribuie la ridicarea pe o treaptă superioară a ansamblurilor de semne folosite. Semiotica lingvistică şi cea generală pot fi de un real folos în această privinţă.

5. FILOZOFIA STRUCTURILOR ŞI A SEMNELOR

Prezentarea diferitelor domenii ale semioticii, legate mai mult sau mai puţin direct de lingvistică nu epuizează întregul cîmp al cercetării semioticii ; ne-am mulţumit să înfăţişăm pe cele mai importante la ora actuală şi care, după ce au folosit experienţa lingvistică, o influenţează pe aceasta în multe privinţe.

O enumerare grăitoare a codurilor semiotice o face Umberto Eco (1972, p. 14—20). Le-am putea grupa într-o primă categorie a codurilor biologice (comunicarea animală, de care se ocupă zoosemiotica, cf. T. A. Sebeok, 1968, semiotica simţurilor, cea medicală — studiul simptomelor), chinezica şi proxemica : un alt grup este acela al semioticii artistice (muzicală, plastică, estetică în ansamblu). Unele din acestea au fost menţionate în cele de mai sus.

Mai strîns legate de lingvistică sînt cercetate sistemele de comunicare umană de către Lucia Wald (1973), care stabileşte relaţiile dintre limbajul animal şi cel uman, originea şi dezvoltarea acestuia din urmă. Sînt cercetate şi unele mijloace de comunicare paralingvistică, (cf. şi G. V. Kolšanski, 1974), dar mai ales se face o expunere clară a codului semiotic al gesturilor (chinezica). Foarte importantă este cercetarea transpunerii grafice a limbajului.

Firește, semiotica lingvistică trebuie să ţină seama de achiziţiile tuturor acestor domenii, dar nu trebuie să uităm în acelaşi timp că ea are totuşi rolul de disciplină pilot printre celelalte. Oricum, fapt este că putem vorbi de o teorie semiotică generală, însoţită de o precumpănitoare metodologie structuralistă.

Se ajunge astfel la un nivel abstract de reflecție filozofică asupra structuralismului ca metodă și asupra semioticii ca teorie, cum se vede în lucrările lui Michel Foucault.

Foucault practică un structuralism și, adăugăm, o semiotică mai mult deduse de exegeți. Pentru el important este să se facă arheologia cunoașterii ; într-adevăr, Foucault stabilește trei configurații științifice, marcate de un număr de precepte, de atitudini, care pot fi determinate după felul cum sînt concepute relațiile dintre cuvinte și lucruri : Renașterea, clasicismul și epoca modernă. Acestea se reduc la trei episteme, întemeiate semiotic și explicitate în analiza cunoașterii științifice în trei domenii esențiale : limbajul, biologia și economia.

În secolul XVI relația dintre cuvinte și lucruri este bazată pe asemănare care se caracterizează prin : convenienţă, emulație, analogie și simpatie (M. Foucault, 1966, p. 32—34).

Trecerea de la această epistemă la cea următoare se face pe calea discontinuității, teorie care a fost mult combătută de tot felul de adversari. Oricum, fapt este că în secolele XVII și XVIII, între cuvinte și lucruri nu se mai subliniază asemănarea, ci relația de ordine, de măsură, vizibilă în sistemele de semne, cercetate de gramatica generală, de istoria naturală și de economie : „În pragul epocii clasice, semnul încetează de a mai fi legat de ceea ce el marchează prin legăturile solide și secrete ale asemănării sau ale afinității" (M. Foucault, 1966, p. 72). În *Logica* de la Port-Royal semnul este prezentat ca un act de cunoaștere, ca un mijloc de a distinge lucrurile, el fiind socotit arbitrar. „O pură și simplă legătură a unui semnificant și a unui semnificat" (*op. cit.*, p. 81). Din felul cum Foucault descrie cunoașterea clasică, înțelegem că învățații de pe acea vreme practicau structuralismul „sans le savoir". El arată grija lor de a clasifica, de a introduce peste tot ordinea rațională.

Secolul al XIX-lea este marcat de spiritul istoric în economia politică, care duce de la Smith și Ricardo la Marx, în biologia evoluționistă de tip Lamarck și Cuvier, în lingvistica comparativă-istorică inaugurată de Bopp. Aceste direcții sînt prea bine cunoscute pentru a mai fi nevoie de precizări ; remarcăm totuși finețea cu care filozoful francez le abordează.

Epoca modernă are încă efecte în prezent. Iată însă că se schiţează o nouă viziune, o întoarcere la structuri, însă la un nivel superior, am spune noi. Dacă n-ar fi fost decît această constatare, şi ea camuflată, dealtfel, criticii n-ar fi fost atît de acerbi ; însă într-un asemenea context, în noua epistemă, Foucault proclamă fără echivoc „moartea omului". Arătînd că omul este o „invenţie recentă", datînd numai de un veac şi jumătate, el precizează : „În orice caz un lucru e sigur : omul nu este cea mai veche nici cea mai constantă problemă care s-a pus cunoaşterii omeneşti" (*op. cit.*, p. 398). Ultima frază a cărţii prezice ca un pariu, că „omul se va şterge ca un chip de nisip la marginea mării".

Dispariţia omului ca obiect de cunoaştere este urmarea firească a „morţii lui Dumnezeu", proces care iscă la Foucault accente retorice : „Tuturor celor care mai vor să vorbească de om, de domnia sau de eliberarea lui, tuturor celor care mai pun întrebări asupra a ceea ce este omul în esenţa lui, tuturor celor care vor să plece de la el pentru a avea acces la adevăr, tuturor celor care în schimb raportează *(reconduisent)* orice cunoaştere la adevărurile omului însuşi, tuturor celor care nu vor să formalizeze fără a antropologiza, care nu vor să mitologizeze fără a demistifica, care nu vor să gîndească fără a se gîndi de îndată că omul este acela care gîndeşte, tuturor acestor forme de reflecţie stîngace şi strîmbe *(gauches et gauchies)*, nu li se poate opune decît un rîs filozofic — adică, într-o anumită măsură, tăcut" (*op. cit.*, p. 353—354).

L'archéologie du savoir (1969) reia temele din lucrarea precedentă, arătînd mai clar locul şi rolul limbajului, conceput ca enunţ, dar nu în chip structuralist, ci ca o „funcţie de existenţă care aparţine exclusiv semnelor şi pe baza căreia se poate decide, apoi, prin analiză sau intuiţie, dacă ele fac sens sau nu, după ce regulă se succed sau se juxtapun, a ce *(de quoi)* sînt ele semne, şi ce fel de act se efectuează prin formularea lor (orală sau scrisă)" (p. 115).

Se poate vedea aici o evoluţie de la structură la proces, aşa cum structuralismul lingvistic a trecut de la taxinomie la studierea enunţării ? Sau aderăm la teza că Foucault caută o a treia cale în afara umanismului şi a

„structuralismului" ? (cf. Annie Guedez, 1972, p. 69—72). Oricum, în lecția inaugurală, ținută la Collège de France în 2 decembrie 1970, publicată cu titlul *L'Ordre du discours* (1971), Foucault se orientează mai clar spre problemele „discursului". Denunțînd forța de avalanșă a discursului modern, Foucault conchide că e necesar „să se restituie discursului caracterul său de eveniment" (*op. cit.*, p. 53).

Însă după ce a proclamat un „antiumanism teoretic", după ce a demascat puterea și autonomia discursului, Foucault a trecut la un „umanism practic", prin acțiuni militante de tip Sartre ; astfel, a luat parte, prin anchete, la activitatea „Grupului de informare asupra închisorilor", aplicînd în munca politică unele principii umaniste, expuse teoretic încă în lucrările despre fenomenul nebuniei, privit medical și social.

Rezultă de aci că umanismul este în ultimă instanță o problemă de atitudine practică, luminată cel mai limpede în practica politică.

Credem însă că la nivel teoretic așa-zisa moarte a omului ca individ, notat grandilocvent cu majuscule, proclamată în context structuralist, cere a fi examinată mai cu atenție. Dacă ar fi să credem pe Michel Foucault, declarînd că omul este o invenție recentă, ar însemna că el este produsul romantismului. Or, acesta a proclamat cultul individului, susținut pe plan moral-afectiv ; este adevărat că romantismul militant implică participarea maselor, dar el nu a teoretizat științific organizarea socială. Acest rol revine întemeietorilor marxismului.

Într-adevăr, Karl Marx, analizînd structura societății, arată că ea are un caracter obiectiv, fiind supraordonată voinței indivizilor. Dar marxismul nu este numai o teorie, ci și un instrument de schimbare a societății, în scopul eliberării sociale a oamenilor ; eliberînd proletariatul, revoluția socialistă eliberează întreaga societate, deci pe fiecare individ în parte, care se poate astfel realiza plenar.

Altfel spus, prioritar este scopul general, iar realizarea acestuia nu este posibilă decît prin cunoașterea științifică a structurilor. Omul nu este omorît prin această abordare, dimpotrivă, numai ea poate permite renașterea omului social și prin ea a omului individual. Aceasta este esența umanismului socialist. În acest context respingem o eventuală parafrazare a cronicarului : „Nu sînt struc-

turile sub om, ci bietul om sub structuri". Odată cunoscute, structurile vor fi schimbate prin acțiunea conștientă, prin înțelegerea necesității, adică în mod liber (vezi și H. Wald, 1970, p. 160—166).

Însă cunoașterea structurilor duce de cele mai multe ori la modele formale de analiză, elaborate la un nivel superior cu ajutorul logicii formale sau al matematicii. Este ceea ce Jeanne Parain-Vial numește structura-model, pe care dealtfel o acceptă ca instrument de cercetare. Autoarea respinge însă structura-esență, ca principiu ontologic (1969, p. 208—209).

Această structură-esență a fost raportată la direcții filozofice ca cele reprezentate de Platon sau Kant, dar, așa cum arată Paul Ricœeur, aici este vorba de un „kantism fără subiect transcedental"; structura devine o entitate în sine: „gîndirea structurală rămîne o gîndire care nu se gîndește", spune Ricoeur într-o formulă devenită celebră (1963, p. 617).

Replasînd problema în termeni semiotici, Umberto Eco, dezvoltă ideea unei anumite „surse" a oricărei structuri, un anume Cod al Codurilor, implicat de determinarea dintre structuri pînă la o structură absentă: „Dacă structura ultimă există, ea nu poate fi definită" (U. Eco, 1972, p. 383). Dacă semiotica structurală se ocupă de originea oricărei comunicări, problema care se pune este de a răspunde la întrebarea *Cine vorbește ?* Dar există, spune Eco o „întrebare mai constitutivă, care ar fi pusă nu de omul liber (care se află în împrejurarea de a putea „contempla"), ci *de sclav*, care socoate ca mai urgent să se întrebe *„cine moare ?"* în loc de „cine vorbește ?" (și să pornească de aici, nu pentru a face filozofie, ci pentru a construi o roată de apă care să-i îngăduie să moară mai puțin repede și să se elibereze de piatra de moară de care este înlănțuit)" — idem, p. 385. Aici, Eco evocă gîndirea înțelepților chinezi privitoare la importanța practicii, ceea ce repune problematica structuralismului într-un context dialectic mai larg decît cel schițat de Althusser (1969), care încearcă să recitească pe Marx în termeni structurali.

L. Althusser nu este un structuralist explicit, dar cum se arată uneori, „discursul" său este cel mai convergent cu implicațiile teoretice ale structuralismului; aceasta rezultă în primul rînd din raportarea gîndirii lui

Marx la coordonatele contemporaneității spirituale, marcate de teoriile structurale. În același timp, trebuie arătat că Althusser nu face din Marx un structuralist „avant la lettre", ci redă statutul teoretic al marxismului în relație cu principiile structurale, la rîndul lor reinterpretate dialectic.

Cum se știe, Marx însuși folosește termenul de structură, mai precis chiar decît ar face-o unii teoreticieni actuali, întrucît el distinge între cele două manifestări fundamentale : infrastructura și suprastructura. Althusser este preocupat înainte de toate de unele chestiuni de ordin epistemologic ; însă chiar la acest nivel, unde trebuie distins între ceea ce este vizibil și invizibil, el arată condiționarea structurală a obiectului.

Un mod de producție este caracterizat prin nivelul atins de forțele de producție și de tipul de relații de producție. Acestea din urmă sînt organizate structural în sensul că determină natura de clasă a producătorilor în raport cu proprietatea față de mijloacele de producție, cu poziția în producție și cu repartiția. Althusser insistă și asupra suprastructurii ca ansamblu de instituții, de manifestări și practici politice, ideologice. Ceea ce caracterizează organizarea societății este faptul că ea prezintă diferite nivele structurale care, deși se articulează coerent la un anumit plan, se intercondiționează.

Dar prioritară este economia ; Althusser vorbește de gradul de independență, de tipul de autonomie relativă a diferitelor practici sociale, precizînd însă că există o dependență față de practica determinantă, care este practica economică. Față de alte tipuri de structuri, Althusser aduce în discuție structura cu dominantă : „Prin aceasta este precizat un nou punct important : structura totului este articulată ca structura unui *tot organic ierarhizat.* Coexistența membrilor și a raporturilor în tot este supusă ordinei unei structuri dominante, care introduce o ordine specifică în articularea (Gliederung) membrilor și a raporturilor" (L. Althusser, 1969, p. 122). Acest principiu al dominanței este fundamental pentru economia politică marxistă, care demonstrează limpede determinarea „în ultimă instanță a structurilor non economice de către structura economică".

Ierarhizarea structurilor din care e alcătuit un întreg trebuie studiată și în alte discipline. După ce structura-

lismul s-a extins în noi şi noi domenii, el s-a îmbogăţit teoretic şi metodologic ; ne putem acum întoarce la domeniul de plecare — lingvistica, pentru a lămuri unele aspecte cu ajutorul conceptelor dobîndite între timp de analiza structurală. Astfel, am stabilit (II, 3, *b*) principiul dominanţei în cadrul nivelelor de manifestare a semnului lingvistic : sub dominarea nivelului lexical, ***venisem*** se comportă ca format din *ven-* şi o singură parte gramaticală, analizabilă sau nu, oricare ar fi monemele gramaticale : *-i, -se, -m, -ră* etc. Sub dominarea nivelului lexical, se produce un fel de neutralizare a opoziţiilor dintre monemele gramaticale ; în schimb, la nivelul lexical, *veni* este distinct de *reveni*.

Această dominanţă acţionează însă în tehnica organizării interne a semnelor limbii. Mai în concordanţă cu ierarhizarea de tip althusserian este abordarea limbajului ca un tot, iar pe linia celor discutate mai sus, ca un sistem semiotic de ansamblu. Instructivă pentru punerea problemei este despărţirea între cele trei dimensiuni ale semioticii : sintaxa, semantica şi pragmatica.

Pentru structuralismul formal, esenţială este dimensiunea sintactică, aşa cum arată şi studiile bazate pe logică şi matematică. În plus, s-ar înţelege că primele două dimensiuni — sintactică şi semantică — s-ar opune celei de a treia, cea pragmatică, cam aşa cum se opune structura practicii.

În realitate, Althusser arată că există tot atîtea practici cîte instanţe, nivele sociale. În mod analog, putem vorbi de o practică sintactică, precum şi de o practică semantică, rezervînd pragmatica pentru practica comunicării în ansamblu. În mare însă, practica lingvistică urmează ierarhizarea practicii sociale, de la economie pînă la ştiinţă ; mai precis, practica lingvistică se ierarhizează analog practicii sociale, determinantă fiind folosirea limbii în cadrul economic. Aceasta determină practica lingvistică din domeniul suprastructurii ; la acest nivel, limba se instituţionalizează, fiind „colorată", cum se spunea pînă nu demult, după grupuri şi clase în domeniul politic, ideologic, artistic etc. Procesul este evident în diacronie, dar efectele acesteia funcţionează sincronic.

Însă Althusser are meritul de a fi subliniat şi relativa autonomie a teoriei, a cunoaşterii, a ştiinţei, vorbind

de o practică teoretică [1]; pentru lingvistică, este interesant să punem în evidenţă practica epistemică, legată direct şi de activitatea materială şi de cea spirituală. Avînd în vedere că practica epistemică pune limba în raport nemijlocit cu referenţialul şi că din această raportare decurg structurile semantice, înseamnă că prioritară este dimensiunea semantică a semioticii lingvistice şi a semioticii în general.

În sfîrşit, un alt aspect al teoriei lui Althusser, care depăşeşte viziunea structurilor încremenite, este introducerea contradicţiei în însăşi organizarea structurală a societăţii. Este vorba de binecunoscuta teorie a contradicţiei dintre caracterul forţelor de producţie care, de pildă în capitalism, devin tot mai socializate şi relaţiile de producţie, bazate, în acest sistem pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie. Această contradicţie este raportată deci direct la conceperea structurală a ierarhizării societăţii pe nivele dominate de economie. De aci conceperea structurii ca proces dinamic, ca determinare internă a propriei sale deveniri. Tocmai o astfel de tratare dialectică a structurii stîrneşte obiecţii din partea unor gînditori care se împacă greu şi cu materialismul şi cu dialectica (cf. Jeanne Parain-Vial, 1969, p. 160—175).

Dinamismul structurii conduce direct la perspectiva istorică, fundamentală pentru structurile sociale şi implicit pentru marxism. Althusser arată cum în condiţii particulare precise s-a ajuns la asimilarea forţată a marxismului cu istoricismul, problema punîndu-se ca o dilemă : ori acceptăm istoria şi atunci sîntem marxişti şi nestructuralişti, ori sîntem structuralişti şi atunci nu acceptăm istoria. La încetăţenirea unui marxism preocupat exclusiv de practica istorică concretă a contribuit mult Gramsci, arată Althusser, iar dilema de mai sus este acreditată de Jean-Paul Sartre, partizan fervent al parti-

[1] Această autonomizare a teoriei, a ştiinţei, precum şi opunerea ei ideologică, îl duc pe Althusser la unele exagerări privitoare la caracterul „eronat" al ideologiei, combătute pertinent în studiul lui Ion Aluaş *Louis Althusser sau elogiul teoriei*, publicat ca introducere în versiunea românească a lucrărilor lui Altusser *Citindu-l pe Marx*, Ed. politică, Bucureşti, 1970. Nu trebuie să uităm însă că Althusser este condiţionat oarecum de valoarea peiorativă a termenului de ideologie în Occident, atît ca obiect de cercetare cît şi ca „practică" burgheză deformantă.

cipării nemijlocite, chiar individualiste la istoria zilelor noastre și deci adversar al „contemplării" structuraliste.

Ultimul capitol din *Lire le Capital* se intitulează „Le marxisme n'est pas un historicisme", capitol întemeiat pe întreaga concepție promovată de Althusser : „Obiectul de studiu al lui Marx este deci societatea burgheză actuală, care este gîndită ca un *rezultat* istoric : dar înțelegerea acestei societăți, departe de a trece prin teoria genezei acestui rezultat, trece dimpotrivă exclusiv prin teoria „corpului", adică a *structurii actuale a societății*, fără ca geneza ei să intervină prin ceva" (*op. cit.*, p. 79). Iată deci că marxismul nu este numai o știință a istoriei, ci și a dezvăluirii esenței sincronice a societății : *Capitalul* înfățișează modul de producție capitalist nu ca un simplu eveniment istoric, ci ca o structură realizată prin relații precise, iar prima sarcină a învățatului este descoperirea acestora. Odată descoperite, relațiile sînt plasate în procesul dialectic al negării lor ca urmare a contradicției care acționează în sîntul structurii. În această negație revoluționară, marxistul intervine din plin și nu izolat, ci încadrat într-un partid comunist, care are menirea de a înfăptui trecerea de la capitalism la socialism. Acesta este sensul demersului marxist în ansamblu și chiar al lui Althusser, deși în „litera" acestuia unii văd o negare prea categorică a istorismului.

Dacă e adevărat că există și un marxism sincronic, este adevărat că există și un structuralism diacronic, în special pentru spațiul francez, în care se așază dezbaterile evocate aici. Trebuie menționate contribuțiile lui André Martinet, lingvist format în climatul structuralismului praghez ; în capitolul 6 din *Éléments* autorul invocă factorii structurali ai diacroniei : minimul efort, economia sintagmatică și paradigmatică, redundanța, informația, frecvența, analogia, dar mai ales presiunile în lanț și în sistem, randamentul funcțional.

La un nivel mai larg de cuprindere, relația dintre structură și propriul ei dinamism este analizată de Lucien Sebag care subliniază importanța practicii în producerea sistemului conceptual însuși ; acesta este propriu culturii, care în ansamblu se poate bucura de o anumită autonomie, dar este determinat în ultimă instanță tot de practică (L. Sebag, 1964, p. 184).

În general, există o tentativă de a se depăşi absolutizarea unor structuri-esenţe, încremenite, autonome şi rupte de subiect, de practică. Cum se ştie, Jean Piaget prezintă o concepţie mai dinamică asupra structurii, caracterizată prin trei trăsături : totalitatea, transformarea, autoreglajul (J. Piaget, 1968, p. 5—16, 27). Pentru lingvistică, el recomandă punctul de vedere generativist ca fiind mai potrivit cu conceperea structurii ca transformare, ca creativitate, (cf. N. Chomsky, 1968), criticînd în acelaşi timp ineitatea chomskiană, căreia îi opune un structuralism constructivist (p. 65—81). De pe o altă poziţie, subliniază aspectul creator al limbajului în opoziţie cu structurile taxinomice şi Paul Ricœur : „După părerea mea, această nouă concepţie a structurii ca dinamism reglat va învinge primul structuralism ; îl va învinge integrîndu-l, adică aşezîndu-l exact la nivelul lui de validitate" (P. Ricoeur, 1967, p. 814).

Metodologic vorbind, o asemenea integrare se reflectă în *Structuralismul lingvistic* al Mariei Manoliu Manea (1973), unde *alături* de şcolile structuraliste clasice (pragheză, daneză, americană) este tratată şi gramatica generativă-transformaţională (p. 53—75). Dar chiar, şi poate mai ales, la nivelul metodei, este necesară mai mult opunerea decît alăturarea celor două direcţii. Gramatica generativă transformaţională beneficiază de achiziţiile structuralismului ; ea însă utilizează şi concepte şi descrieri ale lingvisticii tradiţionale şi porneşte, oricum, de la alte principii. Ea neagă structuralismul şi această negaţie este dialectică, dar tot negaţie rămîne.

În altă direcţie, la noi, „recuperarea" structuralismului teoretic s-a făcut în manualul *Materialismul dialectic* (1973) în capitolul „Sistem şi structură" redactat de Ludwig Grünberg. Conceptul de structură este corelat cu cel de sistem şi cu cel de conexiune, care este o categorie mai cuprinzătoare ; structura ca o categorie de ordinul esenţei „se sprijină în filozofia marxistă pe un principiu *ontologic* (structuralitatea ca *însuşire universală a realităţii*") (*op. cit.*, p. 203). Aşadar, structura-esenţă poate fi acceptată, dar numai corelată cu categoriile dialecticii materialiste : „Aşa cum structuralismul oferă un instrument metodologic indispensabil analizei dialectice, filozofia marxistă oferă metodei structurale instrumentul teoretic care-i permite să nu-şi trădeze raţiunea de a fi" (*op. cit.*, p. 230).

Am prezentat mai sus (V, 1) problema structurii ca esență ; ea trebuie privită diferit, după cum ne plasăm în perspectiva ontologică sau epistemologică. Discutînd în termeni structuraliști, în planul ontologic, substanța (realul concret) este primordială față de structura-esență. Însă, în planul epistemologic, structura se prezintă ca invarianță care se proiectează asupra substanței, iar în științele care operează cu semne se știe că substanța este decupată de forma invarianței.

De fapt, structuralismul din științele umane, care interesează aici, beneficiază de o nouă deschidere teoretică în cadrul semioticii actuale. Pentru unii învățați este limpede că structuralismul reprezintă metodologia cercetării sistemelor de semne.

Structuralismul a demarat pornind de la principiile semiotice ale lui Saussure, duse la expresia lor superioară în glosematica lui Hjelmslev. Însă el a continuat să se dezvolte mai mult metodologic, oarecum alături și chiar neglijînd cadrul semiotic. Odată extins însă în științele umane, s-au resimțit lacunele teoretice ale structuralismului, ceea ce s-a văzut și din expunerea de pînă aici ; altfel spus, la un nivel mai înalt de abordare, s-a constatat că structuralismul este o metodă izbitor de eficace în cercetarea particulară, care nu dispune însă de o teorie de aceeași talie. Într-o asemenea situație, avem impresia că s-a produs o recrudescență a semioticii tocmai pentru a suplini neizbutirile teoretice ale structuralismului. Acest lucru se vede în tot felul de prezentări, de la cele didactice (și ele numeroase), pînă la cele solid întemeiate pe principii filozofice (cf. N. Mouloud, 1969). Putem afirma că în prezent există o sinteză epistemică în științele omului între teoria semiotică și metoda structurală, sinteză deosebit de fructuoasă pentru cercetare, plină de lumini atunci cînd e vorba să vedem natura, esența obiectului studiat precum și organizarea discursului care îl explică.

Există însă mai multe semiotici, după cum există mai multe structuralisme, de la cea pragmatico-comportamentalistă pînă la cea legată direct de critică și ideologie. Așa cum structuralismul, după diferite disecării, a putut fi integrat și folosit numai prin plasarea lui în cadrul materialist-dialectic, tot așa și semiotica capătă un autentic statut și sevă de cunoaștere numai prin reașezarea ei în contextul filozofiei marxiste.

PARTEA A DOUA

MOTIVAREA

„ARBITRARUL"

1. COMENTARIUL PRINCIPIULUI

În cadrul semioticii limbajului s-a discutat mai mult așa-numitul arbitrar al semnului lingvistic decît caracterul de semn propriu-zis al elementelor limbii. Anumite formulări ale lui Saussure au stîrnit unele nedumeriri ; deși tardiv, în jurul anului 1940 s-a inițiat o discuție despre semnul lingvistic, în cadrul căreia varietatea punctelor de vedere emise și a soluțiilor propuse a dovedit complexitatea problemei arbitrarului ; dezbaterile au căpătat un caracter polemic, cuprinzînd și implicații de natură filozofică.

Raportul dintre semnificația cuvintelor și latura lor sonoră a fost discutat de aproape toate școlile filozofice. În domeniul lingvisticii generale, lui Ferdinand de Saussure îi revine meritul de a fi făcut o profundă analiză a naturii semnului lingvistic în general și a arbitrarului în special [1].

[1] Pentru istoria presaussuriană a problemei, vezi studiul lui E. Coseriu, *L'arbitraire du signe*, în *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, 204. Band, 119. Jahrgang, 2. Heft, 1967, p. 81—112. În ceea ce privește istoria culturii românești, am semnalat deja interesantele idei ale lui Paul Iorgovici despre arbitrarul semnului, care sînt comentate de D. Popovici în *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 268—270. Recenta ediție critică a *Cursului* lui Saussure, pregătită de Tullio de Mauro (1973), prezintă note foarte analitice privitoare la manuscrisele saussuriene, precum și la bibliografia diferitelor probleme, printre care arbitrarul ocupă un loc de seamă.

Vorbind despre relația *signe — signifié — signifiant*, Saussure arată că „semnul unește nu un lucru și un nume, ci un concept cu o imagine acustică" (*Cours*, p. 98). Legătura dintre cele două laturi este arbitrară, adică, spune Saussure, semnul lingvistic este arbitrar : nu există nici o legătură între sunetele franceze *s-ö-r* și ideea de „soră" redată prin ele ; dovada este că în alte limbi același concept e redat de alte sunete, de pildă în germană prin *Schwester*. Dîndu-și seama de neajunsul termenului de *arbitrar*, Saussure arată că semnificantul nu poate fi schimbat la întîmplare : „vrem să spunem că este *nemotivat*, adică în raport cu semnificatul, cu care nu are nici o legătură naturală în realitate" (*Cours*, p. 101). Arbitrarul este după Saussure „condiția esențială a semnului lingvistic" (*Cours*, p. 184).

Saussure atrage atenția asupra unor obiecții care i s-ar putea aduce, precizînd că există unele categorii motivate : onomatopeele și interjecțiile. Mai important este că el insistă asupra legăturii indisolubile dintre cele două laturi ale semnului ; ele sînt inseparabile ca atomii unei molecule de apă, ca cele două fețe ale unei foi de hîrtie. În *Cursul* lui Saussure se găsesc toate datele pentru a pune problema în termeni corecți ; în același timp însă există unele nepotriviri care au format punctul de plecare al discuțiilor. Acestea sînt prezentate în mod amănunțit de Rudolf Engler (1962, 1964).

Emile Benveniste a observat, pe bună dreptate, o inconsecvență la Saussure : în definiție acesta arată că semnul nu se referă la obiect (el este psihic), iar în chestiunea arbitrarului recurge la un al treilea termen — realitatea, care lipsea din definiție. De fapt, spune Benveniste, „între semnificant și semnificat, legătura nu este arbitrară, dimpotrivă, ea este necesară" [2]. Cum vom vedea, tocmai cate-

[2] Emile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966, p. 51 (vezi și AL, I, 1). Vezi și interpretarea lui Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică*, București, 1962, p. 300. Albert Séchehaye, Charles Bally și Henry Frei apără punctul de vedere saussurian : necesarul implică arbitrarul (cf. AL, II, 3, p. 165—169). Alan H. Gardiner recomandă o analiză mai nuanțată a conceptului în raporturile sale cu realitatea (vezi AL, IV, 3, p. 109—110 și cartea *The Theory of Speech and Language*, Oxford, 1951, cap. I, II). Într-un cadru mai larg problema este reluată de Tzvetan Todorov în lucrarea recentă, *Théories du symbole*, Paris, 1977, mai ales p. 323—338.

goria de necesitate poate oferi soluția raportului dintre cele două planuri ale limbii.

Charles Bally a reluat într-un cadru mai larg problema motivării. El vorbește de o motivare prin semnificant, adică ceea ce Saussure numea motivare absolută. Intră aici interjecțiile, onomatopeele (*ptiu, trosc, pleosc* etc.), simbolismul fonetic în sens larg, intonația, accentuarea. Motivarea *explicită* cuprinde categoria numită de Saussure motivare relativă și se referă la posibilitatea de analiză a unui semn prin alte semne — derivate, compuse, forme gramaticale. Pe baza principiului asocierii, motivarea este lărgită extrem de mult prin categoria motivării *implicite*. E vorba de analiza conceptului prin notele sale caracteristice și prin asocierile cu alte elemente ale altor concepte. Astfel, categoria motivării este considerabil lărgită și ea cuprinde trăsături categoriale, nemarcate din punct de vedere lingvistic (cf. Ch. Bally, 1940, p. 87 ; 1950, p. 200—204).

Pierre Naert face precizări importante cu privire la caracterul necesar al raportului dintre semnificant și semnificat. Pentru primul, P. Naert propune termenul de *signème*, încadrat într-o schemă interesantă. Autorul încearcă să subordoneze aceleiași structuri atît necesarul cît și arbitrarul, propunînd o soluție de tipul *și — și*. În același timp, trebuie să reținem ideea că ceea ce e arbitrar într-un sens e necesar în altul (cf. P. Naert, 1947).

S-a încercat de asemenea și o revizuire a termenilor ; astfel, după E. Lerch (1939) cuvîntul este un simbol și nu un semn, categorie pe care o respinsese însuși Saussure. L. Zawadowski (1958) propune înlocuirea termenului de arbitrar cu cel de *convențional*, prevenind asupra obiecției că acesta ar exprima o nuanță subiectivă. S. Ullmann precizează că motivarea se manifestă la mai multe nivele : în fonologie prin simbolismul fonetic (ex. : fr. *piailler*) în morfologie prin derivare (ex : fr. *chant-eur*), în semantică prin figurile de stil (ex : fr. *mouche* cu înțelesul de „spion"). Autorul arată cum se compensează în franceză ultimele două tipuri (cf. S. Ullmann, 1952, p. 103—104).

Categoria motivării e și mai largă la Ivan Fónagy, care se ocupă de intonație, socotită ca fiind aproape aceeași în toate limbile și marcînd anumite trăsături ale mesajului. Autorul pomenește și de efectele izolate ale îmbi-

nărilor armonioase de sunete, susceptibile de a sugera conținutul, precum și de dialectica pierderii și redobîndirii motivării prin fenomenele prozodice (cf. I. Fónagy, 1956, 1963, 1972).

Din această sumară prezentare se vede că pot fi sugerate soluții diferite, după cum luăm în considerare structura limbii sau realizările sale concrete în enunț, după cum unitățile cercetate sînt semne sau semnale.

O altă soluție este cea propusă de Alfons Nehring, pentru care perceperea elementelor unui cuvînt analizabil se deosebește de valoarea sa semantică generală. Astfel, în argoul american *flat-foot* are înțelesul de „polițai", în timp ce analiza semantică a termenului evidențiază sensul de „cel care are piciorul plat". E important să notăm că din punctul de vedere al motivării, Nehring distinge mai multe categorii de semne. Sînt pur „arbitrare" semnele care îndeplinesc o funcție referențială, cum sînt pronumele (cf. A. Nehring, 1950, 1963, p. 72—73). Această categorie dovedește faptul că există în limbă un anumit număr de cuvinte care, prin natura lor, nu se pretează la motivare ; e vorba de cuvintele cele mai frecvente, care vor fi interpretate din punct de vedere statistic în capitolele următoare.

În sfîrșit, un ultim punct de vedere de care putem ține seama, este dihotomia dintre sincronie și diacronie. Printre alte observații interesante semnalăm pe cele făcute de Eric Buyssens (1960 *a*) în această privință ; în ultimul capitol vom aborda motivarea din unghiul istoric și comparativ. Trebuie menționat și faptul că Al. Graur plasează motivarea în cadrul mai larg al raportului dintre conținut și formă în limbă. Am văzut deja (V, 1) în ce termeni se pune problema ; categoria formală care interesează nemijlocit motivarea este forma internă, constituită din cuvinte compuse, derivate și din figurile semantice. Este de reținut în mod deosebit importanța acordată caracterului dinamic al motivării (cf. Al. Graur, *Studii*, p. 179—180).

Cercetînd diferitele puncte de vedere referitoare la „arbitrarul" semnului lingvistic, ne-am oprit mai ales asupra aspectelor de care ne vom ocupa în continuare ; se impune astfel o judecată de ansamblu, care va fi implicit

o prezentare sumară a principiilor ce stau la baza părții a doua a lucrării.

1. Există un aspect deosebit de important al raportului dintre semnificant și semnificat : unii autori recunosc deschis că raportul respectiv presupune o investigație de ordin teoretic, în special în domeniul epistemologiei. Una din problemele care se pun este aceea dacă gîndirea poate exista în stare pură, nelegată de semn (cf. R. Godel, 1957, p. 190—250).

De fapt, o astfel de ipostază a gîndirii nestructurate nu ar putea fi admisă decît la nivelul cel mai de jos al cunoașterii.

Dar lăsînd la o parte această nuanță, Saussure discerne unul din aspectele dialectice ale raportului semnificant — semnificat, și anume caracterul său necesar, care a fost subliniat și de alți autori, în special de E. Benveniste și P. Naert.

Alți lingviști au insistat asupra trăsăturii opuse necesarului, denumită „arbitrar". Aici nu apărea însă corelația dialectică dintre cele două categorii, deoarece se pornea de la principiul *sau — sau.*

În afară de categoriile de necesar și arbitrar, s-a luat în discuție și noțiunea de motivare, care e mai strîns legată de analiza concretă a faptelor de limbă. Din păcate, motivarea nu a fost studiată în relațiile sale teoretice cu celelalte categorii. De aceea, am încercat să găsim o bază teoretică care să cuprindă principalele categorii luate în discuție. Plecînd de la existența unei legături necesare între semnificant și semnificat, vom analiza categoria necesității nu în raport direct cu arbitrarul, ci cu întîmplarea ; motivarea va fi tratată ca manifestare a categoriei mai generale a condiției.

2. În cadrul structurii, semnificantul și semnificatul se suprapun pe planul existenței lor interne. Raportul necesar dintre ele diferă după cum ne referim la această suprapunere de natură psihică, la semnificantul material sau la referent. Între acesta și semnificant, nu putem stabili în general nici un raport necesar, nici unul arbitrar.

La rîndul său, raportul necesar — întîmplător se manifestă diferit, după cum considerăm cuvîntul ca semn lexical, la nivelul vocabularului, sau gramatical, la nivel morfologic, sau, în sfîrșit, ca o sinteză a acestor nivele pe plan sintactic.

În procesele semiotice, legătura necesară între semnal şi conţinutul semnalizat se referă la un ansamblu superior, constituit de semnalizarea cognitivă ; semnalul e unilateral şi reprezintă un model de organizare a proceselor semiotice.

3. Anumite sugestii au arătat că e necesară tratarea categoriilor discutate în mod diferenţiat, după importanţa elementelor pe care le cuprind. Din acest punct de vedere considerăm vocabularul ca fiind împărţit în două părţi, una formată de lexicul fundamental, cealaltă de masa vocabularului. Ambele sectoare sînt caracterizate de indicii dezvăluiţi în urma aplicării statisticii la studiul limbii, iar modul lor de manifestare în cadrul motivării are implicaţii generale privind structura informaţională a limbajului.

4. Un ultim punct esenţial în problema motivării este aspectul diacronic. Într-adevăr, ceea ce în domeniul motivării e caracteristic unei anumite perioade poate fi negat de perioada următoare. Această teză este ilustrată prin evoluţia unei părţi a lexicului fundamental de la latină la limbile romanice.

2. NECESITATE, ÎNTÎMPLARE ŞI MOTIVARE

Există deci un raport necesar între semnificant şi semnificat, ceea ce înseamnă că el decurge din trăsăturile esenţiale ale celor două laturi ale semnului. Într-adevăr, dacă luăm în considerare semnificantul, constatăm că acesta nu există ca unitate a limbii decît în măsura în care e asociat cu un sens. Altfel spus, un grup de sunete devine unitate lingvistică numai atunci cînd participă la alcătuirea fondului de semne al limbii şi cînd e folosit ca semnal în procesul de comunicare.

De asemenea, semnificaţii nu pot exista decît în cadrul mecanismului legăturii care constituie baza fiziologică a raportului necesar între concept şi imaginea acustică. Analiza semnalizării cognitive arată că conceptele nu pot exista fără a fi legate de un semnificant.

Am arătat (IV, 3) că semnificatul e rezultatul unui proces de reducere de redundanță, prin care se reţin numai aspectele esenţiale ale unei clase de obiecte. Iată de ce semnificatul nu poate avea ca suport trăsăturile obiectelor individuale, ci trebuie să recurgă la un semnificant exterior naturii obiectelor. Numai asociindu-se cu acest semnificant, semnificatul poate reţine o informaţie sintetică, care se referă la o clasă de obiecte sau de fenomene. Astfel, caracterul invariant al semnificatului face necesară corelaţia cu imaginea acustică a unui semnificant.

Structura semnificaţilor are un caracter sintetic, realizat prin semnificanţi distincţi. Imaginile semnificanţilor participă ca puncte de reper la activitatea cognitivă. Semnificantul este, într-adevăr, singurul mijloc practic care ne permite folosirea promptă şi eficace a semnificaţilor, căci el îi diferenţiază conform unei scheme riguroase. Astfel, aspectul dinamic şi diferenţiat al semnificatului cere în mod necesar ca acesta să fie legat de un semnificant.

Argumentul hotărîtor în favoarea caracterului necesar al raportului semnificat — semnificant e dat de procesul de comunicare. Însă nu numai prin prisma apariţiei lor, semnificaţii trebuie să fie legaţi de semnificanţii respectivi, ci şi din punctul de vedere al transmiterii lor ca un tezaur pentru epocile ulterioare. Vorbirea, sub diferitele sale forme, e singurul mijloc de comunicare de la creier la creier, iar prin aceasta, achiziţiile gîndirii devin forme ale conştiinţei sociale. Semnele lingvistice permit transmiterea experienţei atît între indivizii aceleiaşi generaţii cît şi de la o generaţie la alta, asigurînd astfel continuitatea şi dezvoltarea civilizaţiei materiale şi culturii spirituale ; în felul acesta limba dobîndeşte un profund caracter social (cf. N. A. Leontiev şi A. A. Leontiev, 1960 ; pentru interpretarea semiotică a culturii, vezi I. Lotman, 1974). Prin urmare, natura comunicativă a gîndirii în societate impune la rîndul ei, atît ca apariţie cît şi ca existenţă şi dezvoltare, necesitatea unei corelaţii cu semnalul lingvistic.

Deci caracterul necesar al raportului dintre semnificant şi semnificat presupune o analiză a naturii interioare a celor două elemente, asupra căreia ne-am oprit în unele paragrafe ale primei părţi.

Însă categoria de necesar nu intră în corelaţie cu arbitrarul. De fapt, termenul de arbitrar trebuie înlăturat, întrucît, vrînd nevrînd, el presupune o nuanţă de subiecti-

vism, în sensul că semnificantul ar putea fi schimbat după bunul plac al vorbitorilor, presupunere pe care a combătut-o însuşi Saussure. „Necesar" nu se opune nici lui „nemotivat", deoarece acesta din urmă implică ideea de „lipsă de temei", de „nejustificare".

Dacă despre caracterul necesar al legăturii dintre semnificant şi semnificat s-au purtat destule discuţii, unele avînd un caracter filozofic, în schimb categoria opusă nu a fost cercetată decît sporadic. În notele manuscrise ale lui Saussure se găseşte o observaţie asupra caracterului „fortuit" al legăturii semnificatului cu semnificantul (cf. R. Engler, 1962, p. 67). E. Lerch propune înlocuirea termenului de „arbitrar" cu cel de „întîmplător". Aceeaşi sugestie o fac A. Séchehaye, Charles Bally şi Henri Frei (1940—41, p. 165—169), precum şi Jean Perrot (1965, p. 112), care atrage atenţia asupra punctului de vedere filozofic. Cu toate acestea, pînă în prezent nu s-a acordat suficientă atenţie corelaţiei necesitate — întîmplare în cadrul structurii semiotice a limbajului, iar motivarea n-a fost plasată precis în raport cu această corelaţie.

Deci necesarul este o categorie corelativă cu contingenţa, cu întîmplarea. Aceasta nu este tipică pentru fenomene, ci decurge din legăturile accidentale, exterioare. Întîmplarea este însă tocmai modul de manifestare a necesităţii : necesitatea îşi croieşte drum prin mulţimea întîmplărilor.

Dar întîmplarea nu are o sferă nelimitată de acţiune ; ea este limitată de anumite condiţii de loc, de timp etc. Există o probabilitate care, din punct de vedere statistic, este mai favorabilă în prezenţa anumitor factori. De pildă, apariţia fenomenelor meteorologice este o necesitate care îşi croieşte drum prin acţiunea întîmplării, dar aceasta este limitată de anotimpuri şi zone geografice. Condiţia esenţială care face ca trăsăturile întîmplătoare ale semnificanţilor să fie limitate este existenţa sistemului lingvistic, la toate nivelele sale. În primul rînd, semnificanţii nu pot lua decît forma impusă de sistemul fonologic existent într-o anumită etapă. În al doilea rînd, şi lucrul acesta este mai important, la nivelul semiotic întîmplarea este determinată de posibilităţile sistemului de a crea semne noi, de exemplu în sectorul derivării şi compunerii. În mare, factorii care limitează cîmpul de acţiune al întîmplării în limbă la nivelul organizării semnelor, se încadrează în catego-

riile de motivare, ceea ce corespunde pe plan teoretic categoriei de condiție. Motivarea se împarte în două mari tipuri :

1. **Motivarea absolută** cuprinde acea categorie de cuvinte al căror semnificant reproduce unele trăsături ale semnificatului. Aici intră :

a) *Interjecțiile. Ah ! Oh ! Vai !* exprimă spontan anumite stări afective. Fără a zugrăvi stările emoționale exprimate, ele sînt condiționate de acestea, prin faptul că apar ca o exteriorizare naturală a lor.

b) *Onomatopeele* reproduc sunete și zgomote din mediul înconjurător : *cucurigu, cucu, trosc, zdronc.* Dar organele de articulație nu pot reproduce exact cîntecul păsărilor, zgomotele din natură. În afară de aceasta, onomatopeele intră în procesul de comunicare, ceea ce face ca ele să capete o prelucrare colectivă ; caracterul lor imitativ este, prin urmare, destul de aproximativ. Aceasta se vede și din comparația între limbi : noi imităm cîntecul cocoșului prin *cucurigu,* în timp ce englezii îl reproduc prin *cock-a-doodle-doo.*

c) Cuvintele cu *simbolism fonetic* conțin numai unele sunete care amintesc de trăsăturile obiectului : *înghiți, miorlăi, sughița,* evocă parțial fenomenul denumit. Dacă primele două categorii sînt slab reprezentate în limbă, în schimb simbolismul fonetic este destul de frecvent. Există chiar procedee speciale, folosite pentru sugerarea unor trăsături ale obiectelor și fenomenelor, pe care le întîlnim la serii întregi de cuvinte. Astfel sînt în românește grupurile *(î)rl și (î)rț* [3].

2. **Motivarea relativă** este trăsătura semnelor complexe, a căror structură poate fi explicată prin alte semne. Un cuvînt ca *pierde-vară* nu este total întîmplător, de vreme ce poate fi explicat prin elementele lui componente. Alegerea unui anumit procedeu depinde de structura limbii și de atitudinea vorbitorilor, care pot fi impresionați de o trăsătură sau alta a obiectului. Astfel *ghiocel* e derivat

[3] Vezi Al. Graur, *Sur le symbolisme phonétique,* în *Recueil d'études romanes,* București, 1959, p. 73 și urm. Impresiile produse de sunete au fost cercetate experimental încă de E. Sapir, cf. *Recherches sur le symbolisme phonétique,* în *Linguistique,* Paris, 1968, p. 187—203. Pentru întreaga problemă, vezi Otto Jespersen, *Language, Its Nature, Developement and Origin,* Londra, 1959, p. 399—411.

în românește de la *ghioc*, luîndu-se ca trăsătură distinctivă forma referentului. Pe francezi i-a impresionat faptul că planta străpunge zăpada și au denumit-o *perce-neige ;* în rusește i se spune *podsnježnik*, cuvînt care vine de la *pod snjegom* „sub zăpadă" ; în germană ghiocelul e comparat cu un „clopoțel de zăpadă", *Schneeglöckchen*, iar în engleză cu o „picătură de zăpadă", *snow-drop* (cf. A. Budagov, 1961, p. 79—87). Din exemplele date rezultă că această categorie cuprinde mai multe clase de semne, și anume :

a) *Cuvinte derivate* de la alte cuvinte cu ajutorul prefixelor sau sufixelor. Astfel, *sputnik* în rusește înseamnă „satelit" și e alcătuit din prefixul *s* „împreună" și *putnik* „drumeț" ; numele unei păsări în românește este *mărăcinar* provenit de la *mărăcine* + sufixul *-ar*.

b) *Cuvinte compuse. Mierea-ursului* este în românește numele unei plante. În englezește *do-nothing* înseamnă „pierde-vară", literal „face nimic" ; în germană *Maiblume* („floare de mai") înseamnă „lăcrămioară". Astfel de cuvinte sînt extrem de numeroase în limbi care folosesc curent compunerea ca germana, maghiara, rusa.

c) Chiar din exemplele date mai sus, s-a văzut că uneori denumirea unui lucru poate avea la bază o comparație, o metaforă, sau o altă *figură de stil semantică ;* e vorba de o motivare semantică, folosită în toate registrele limbii, de la terminologia curentă (nume de animale, de plante — cf. P. Guiraud, 1967), pînă la imaginile poetice. Trebuie subliniat faptul că atunci cînd un semn e motivat prin mai mult de un procedeu, putem spune că el este *supramotivat*, ca în exemplul *Schneeglöckchen*, unde întîlnim compunerea, derivarea și o figură de stil semantică.

„Arbitrarul" semnului lingvistic implică deci trei categorii fundamentale, care trebuie luate în considerare : *necesitatea, întîmplarea și condiția*, ultima putînd fi asimilată în limbă cu motivarea.

În afară de reunirea semnificantului cu semnificatul, este necesar să luăm în considerare și raporturile implicate de baza lor obiectivă. Există astfel o legătură necesară între semnificantul acustic și imaginea lui, încadrată în raportul general dintre orice obiect și reprezentarea sa. Aceasta elimină unele trăsături ale obiectului, reținînd

pe cele mai semnificative, fără a ajunge însă la nivelul unui proces de reducere de redundanță propriu-zisă. În cazul semnificantului, se poate spune că are loc o reducere parțială a variantelor fonice, fapt care ne ajută să recunoaștem un semnificant și să-l raportăm la o reprezentare dinainte fixată ; reprezentarea acustică cuprinde fonemele și variantele lor poziționale, cum este *å* din *oase*.

Necesară este și legătura dintre invariantul psihic și cel obiectiv ; semnificatul reține trăsăturile relativ stabile dintr-o clasă de obiecte. De pildă, conceptul de „masă" se află în raport necesar cu clasa „mese".

Saussure afirmase că semnul este în întregime arbitrar, iar elevii săi au încercat să demonstreze amănunțit caracterul arbitrar al fiecărei laturi a semnului. Așa se explică de ce s-a introdus în discuție termenul de *realitate*. Mai delicată este însă problema caracterului arbitrar al conceptului. La Bally se găsește afirmația clară că și conceptul e arbitrar ; această teză cere o analiză mai profundă.

Bally consideră conceptele ca produs al mentalității sociale ; el dă exemplul ideii de virtute, care nu rezultă din simplul amestec al ideilor pe care indivizii și le fac asupra virtuții ; dimpotrivă ea le este impusă de viața socială și de practica limbii. De aceea conceptele diferă de la un popor la altul și de la un idiom la altul : contururile convenționale, pe care franceza le impune conceptului de „femeie" nu acoperă pe acelea ale germanului *Frau*, pentru simplul motiv că cuvîntul german este limitat de vecinătatea sinonimului sau *Weib*[4]. Ideea aceasta revine la Bally și în alte lucrări ; recunoscînd că arbitrarul conceptului e mai greu de demonstrat decît cel al semnificantului, Bally insistă asupra constrîngerii sociale, care prin intermediul cuvintelor, ne obligă să realizăm conceptele nu în funcție de realitate, ci de asocierile dintre cuvinte.

[4] Vezi Charles Bally, în *Journal de psychologie normale et pathologique*, 23 (1926), p. 693—701, 177—202 ; *Le langage et la vie*, Paris, 1935, p. 125—126, 177, 202 ; cf. de asemenea *Arbitraire du signe. Valeur et signification*, în FM (1940), 1 ; *La contrainte sociale dans le langage*, în *La revue internationale de sociologie*, 1927, p. 211—229 ; Vezi și Rudolf Engler, op. cit., p. 16, 59, 62 ; Th. V. Gamkrelidze, *The problem of „l'arbitraire du signe"*, în L. 50 (1974), nr. 1, p. 104—107.

Cum se vede, Bally leagă arbitrarul conceptului de categoria de valoare. În *Cours*, ideea de arbitrar este subordonată celei de valoare, în timp ce în notele lui Saussure raportul apare inversat. De fapt, cele două categorii — arbitrar şi distinctiv — sînt corelative. Cum pot fi puse ele în legătură cu natura conceptului ?

Conceptul este determinat în mod necesar de realitate şi are de aceea o valoare obiectivă, neputînd fi, din acest punct de vedere, în nici un fel arbitrar. Necesitatea se manifestă însă sub forma întîmplării, care intervine şi în modul de reflectare a anumitor trăsături în concept. Parţial întîmplătoare este şi delimitarea conceptelor pe baza anumitor semnificanţi, aşa cum se vede din comparaţia între cuvinte din diferite limbi, de tipul lui *picior* raportat la fr. ***pied*** şi *jambe*. Dar astfel de cazuri nu pun în lumină decît un singur aspect al organizării lingvistice, iar acest aspect nu este esenţial, ci întîmplător. De fapt, e necesar ca trăsăturile membrului inferior al omului să fie reflectate în mintea noastră şi e întîmplător că în română conceptul respectiv este fixat cu o singură unitate semiotică *picior*, în timp ce în franceză apar două unităţi care segmentează ansamblul în *pied* şi *jambe*. Că acest lucru e accidental o dovedeşte faptul că, atunci cînd au nevoie, francezii pot reuni cele două concepte, fie prin folosirea cuvintelor respective, fie prin sintagma *membre inférieur* etc. Este vorba în fapt de dublul aspect al valorii — valoare obiectivă şi valoare diferenţială, relativă (vezi mai sus, II, 4).

Lanţul raporturilor necesare în care intervin structurile semiotice, este deci următorul :

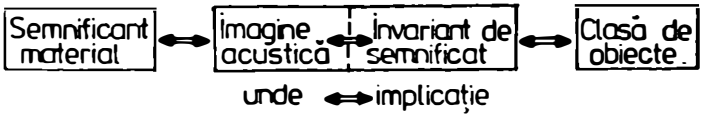

Între toate elementele vecine, luate cîte două, există o legătură necesară. De asemenea, un raport nemijlocit necesar îl induce şi pe cel imediat următor : semnificantul material este legat în mod necesar de imaginea lui acustică şi, prin intermediul acesteia, şi de invariantul de semnificat. La fel, clasa de obiecte este legată în mod necesar

de invariantul de semnificat și, prin acesta, și de imaginea acustică a semnificantului. Același lucru se poate spune și despre direcția interior — exterior : imaginea acustică implică invariantul de semnificat și, indirect, clasa de obiecte ; invariantul de semnificat se leagă în mod necesar de imaginea acustică și, prin ea, de semnificantul material.

Legătura nu mai este necesară dacă sărim peste un element oarecare : rupînd o verigă, polii rămași nu mai alcătuiesc o unitate intrinsecă. Astfel nu sînt reunite nemijlocit : semnificanții materiali și invariantele de semnificat, imaginile acustice și clasele de obiecte.

Cum s-a văzut, Saussure introdusese relația dintre imaginea acustică și realitate, pentru a arăta că semnul este arbitrar. Din cele de mai sus se vede însă că o astfel de relație nu este direct implicită și de aceea, ea nu are caracter necesar decît prin mijlocirea semnificatului. Neajunsul provine din faptul că la Saussure semnul este bilateral, alcătuit din semnificant și semnificat, în timp ce pentru o abordare mai completă a lui, se impune un model trilateral care să includă și referentul (vezi și cap. III, 1). Pentru ca relația să fie și mai analitică, am luat de fapt în considerare mai sus patru termeni, introducînd semnificantul material ca echivalent al referentului.

MOTIVAREA ABSOLUTĂ

S-au discutat pînă aici problemele teoretice ale motivării ; însă pentru lingvistică mai importante sînt aspectele ei practice. Latura aplicată va fi analizată în capitolele care urmează ; în capitolul de față, ne vom opri asupra motivării absolute, ilustrată cu material românesc, a cărui structurare poate fi întîlnită în numeroase alte limbi.

Motivarea absolută este condiționată înainte de toate de sistemul fonologic. Vorbind despre posibilitatea de alegere a diferitelor mijloace semiotice (sonore, luminoase, grafice etc.), L. O. Reznikov arată că atunci cînd semnele formează *un sistem*, particularitățile fiecărui semn în parte sînt determinate, într-o anumită măsură, de locul lui în sistem, de natura materialului din care e construit sistemul (L. O. Reznikov, 1961, p. 119 ; 1964, p. 196—232 ; vezi și A. Martinet, *Éléments*, p. 25).

Această determinare este evidențiată din plin de trăsăturile semnelor lingvistice. În ce privește cuvintele imitative, ele trebuie să se încadreze în structura fonologică a limbii [1]. Limbi ca franceza și germana nu conțin onomatopee cu vocala *î*, de pildă, în timp ce în română ele sînt foarte numeroase : din cele vreo 120 onomatopee

[1] Facem abstracție aici de sunetele, dealtfel puțin numeroase, care apar în cuvinte imitative, în interjecții, fără să facă parte din inventarul fonologic al limbii luate în considerare ; cf. de pildă, Serge Karcevski, *Introduction à l'étude de l'interjection*, în CFS, 1, p. 59—60. Ele țin mai curînd de ceea ce se cheamă codul semiotic paralingvistic.

menționate în DLRM, circa 30, adică 25%, conțin fonemul *î*. Recordul îl deține categoria onomatopeelor care reproduc sunete sau zgomote caracteristice mișcării obiectelor sau fenomenelor ; din 19 onomatopee, 10 au la bază vocala *î : hîrști, hîrți, hîț, hîța, jîș, vîj, pîr, scîrț, sfîr, zvîr*. Sunetul *î* se întîlnește, deși într-o măsură mai mică, și la interjecții și, bineînțeles, la derivatele de la interjecții și onomatopee : *bîlbîi, bîțîi, bîjbîi, fîrnîi, fîțîi, gîfîi, gîlgîi, gînguri*.

În planul sincronic, sistemul fonologic este un factor care limitează trăsăturile semnificantului, atît ca inventar de unități, cît și ca posibilități combinatorii. Ultimul aspect este din ce în ce mai mult studiat în fonologie (cf. E. Vasiliu, 1965, p. 132—144 ; Liliana Ionescu, 1962, p. 39—46), mai ales în domeniul consonantismului. Sistemul fonologic este dat prin tradiție, dar el este modificat imperceptibil de generațiile care se succed. Din punctul de vedere al realizării semnelor, sistemul de unități ale expresiei semnificante exercită o anumită constrîngere, în sensul că, odată stabilită forma semnului, nu se admit abateri prea mari de la ea. E vorba de aspectul contradictoriu al arbitrarului, explicat de Saussure ; în caracterul întîmplător al formei semnului rezidă și stabilitatea și posibilitatea schimbării lui.

În procesul constituirii limbajului, sunetele folosite în interjecții, în onomatopee, erau legate, în fiecare caz în parte, de un anumit mesaj ; ele nu alcătuiau un sistem fonologic închegat. Odată cu pierderea motivării absolute, din materialul fonetic existent se constituie un sistem de opoziții fonologice. Din acest moment relația de subordonare se inversează, unitățile folosite în semnele motivate prin semnificant fiind determinate de sistemul fonologic. Din punctul de vedere al expresiei propriu-zise (la nivelul fonologic), nu se poate spune deci că interjecțiile și onomatopeele au o poziție aparte în sistem.

Există totuși, o structură a acestor categorii de semne. Specificul lor constă într-un anume paralelism între planul semnificatului și cel al expresiei semnificante. Urmează ca acest lucru să fie demonstrat pentru interjecții și onomatopee pe bază de material românesc, extras din DLRM.

1. INTERJECȚIILE

Cele mai multe interjecții exprimă spontan o reacție de natură senzorială sau emoțională. Iată seria lor în bloc [2] : *ah, au, auleu, arș, bruh, elei, ha, hî, i, ia(n), iaca, iha, iu, o, of, oh, oho, oi, oideo, oleo, oleoleo, pi, phi, ptiu, ti, tiu, tiva, țț, uliuliu, ura, vah, vai, valeu, măre, bravo, pardon, parol, evrica, vivat.*

Se constată o predominanță a vocalei *a* în interjecțiile mai legate de senzații (*au, vai* etc.), a vocalei *i* în cele care exprimă o mirare, o surpriză (*i, ptiu, tiu*) ; vocala *o* redă reacții mai complexe, care presupun trăiri afective uneori mai înalte, de domeniul sentimentelor *(of, oh).* Dintre consoane sînt puțin reprezentate oclusivele și surdele. Interjecțiile *ptiu, ti(u), tiva, țț* formează un grup izolat. În rest, predomină sunetele continui : fricative, lichide, semiconsoane. Am lăsat la sfîrșit cuvintele independente folosite ca interjecții : *pardon, vivat* etc., care nu reflectă direct o stare emoțională.

Un număr mic de interjecții exprimă o reacție de dezaprobare, de îndoială : *de, dec, halal, hm, puah, sic, zău.* Cum o astfel de stare implică o atitudine cît de cît deliberată, interjecțiile respective conțin o mai mare varietate de sunete.

O altă categorie exprimă un îndemn, o chemare : *hai, haid, haida, hep, hopa, hopai, na, ss, sst, st ; halt, hareci, iată, stop.* Și aici se constată predominarea fricativelor : *h, s.* Oclusivele surde *p* și *t* au mai mult rolul de a realiza un sfîrșit normal al interjecției, o implozie.

Foarte bine reprezentat este grupul interjecțiilor care exprimă un ordin, o comandă adresată oamenilor, animalelor etc. Cele mai răspîndite sînt : *hait, ho, huideo, huo, nea, șo, tio, marș, pașol.* Unele au un caracter onoma-

[2] Pentru o clasare mai amănunțită vezi *Gramatica limbii române*, București, 1963, I, p. 422—429. Din punctul de vedere al valorii de semnalizare, interjecțiile sînt discutate de Alfons Nehring, *Sprachzeichen*, p. 87—91, unde se dă bibliografia problemei, cf. de asemenea S. Karcevski, *op. cit.*, p. 58—75.

topeic : *bîr, cîş, hale, hă, hiş, pui ; pis, cît ; ciuş ; cuţu ; ţa ; ţoa ;* pentru îndemnarea vitelor de tracţiune se folosesc : *cea, ceala, di, hăis, ptru, ţiu.* Structura interjecţiilor propriu-zise se apropie de aceea a tipurilor prezentate mai sus : predomină fricativa *h,* fiind însoţită de diftongi. Apar şi aici cuvinte de sine stătătoare ca *marş, paşol.* Interjecţiile onomatopeice sînt mai variate, întrucît presupun o oarecare imitare a sunetului sau zgomotului caracteristic fiinţei sau situaţiei în legătură cu care sînt exprimate. Intervine în această categorie un sunet exterior sistemului fonologic, *ptru,* un fel de vibrantă bilabială, folosită în unele părţi ale ţării pentru a exprima comanda de oprire a animalelor de tracţiune. Este un caz izolat şi numai aspectul practic al elaborării unui astfel de sunet explică menţinerea lui ca element neîncadrat în sistem.

În sfîrşit, o ultimă categorie trecută printre interjecţii este cea alcătuită din anumite elemente de adresare, de salut spontan : *bă, bre, fă, hăi, mă, măi, pa, servus.* Se vede că se includ aici şi unele cuvinte străine, neanalizabile de către majoritatea vorbitorilor. Celelalte se aseamănă din punct de vedere structural cu restul interjecţiilor. Apare însă în plus o specializare a lor pe stiluri : *bre, mă, măi, servus, pa,* sînt familiare în timp ce *bă, fă,* sînt populare sau vulgare.

În ansamblu, se observă că interjecţiile au o organizare proprie ; însă elementele lor componente nu „zugrăvesc" stările psihice exprimate. Aceasta se explică în primul rînd prin caracterul de reflex ale interjecţiilor : multe dintre ele răspund unor reacţii analoge reflexelor necondiţionate. Forma lor sonoră e determinată de poziţia organelor articulatorii, în reacţia de reflex spontan : *bruh, oh, au* etc. În al doilea rînd, sub influenţa celorlalte unităţi semiotice, interjecţiile capătă un caracter social, „convenţional". Prin manifestarea spontană a afectivităţii, interjecţiile apar ca semne total motivate ; prin caracterul lor social ele se supun tendinţei elementelor limbii de a se elibera de motivarea absolută şi de a intra în categoria „arbitrarului" (vezi mai sus, p. 63).

Sînt interjecţiile unităţi distincte în sistem ? La nivelul lor structural se poate demonstra că da. Înlocuind pe *au* cu *ptiu* se obţine o modificare în planul conţinutului, ceea ce dovedeşte că cele două interjecţii sînt uni-

tăți distincte. În același timp, este caracteristică pentru interjecții existența unui mare număr de variante alcătuite din foneme diferite : *auleu, oleu, aoleu, valeu, văleu.* Din cauza caracterului aproximativ al redării stării afective, a jocului de semnale posibile în jurul aceleiași stări, apar mai multe variante libere nu numai ca variante ale fonemelor, ci și pe linia înlocuirii fonemelor fără o schimbare în planul conținutului. În schimb, interjecțiile mai legate de funcția semnalizatoare pe plan denotativ se apropie de mecanismul structural obișnuit al limbii : *mă, bă* etc.

Din punct de vedere cantitativ, interjecțiile sînt puțin numeroase în raport cu restul vocabularului unei limbi avansate, chiar dacă socotim și variantele ca elemente aparte : circa 100 la un lexic de mai multe zeci de mii de cuvinte — aproximativ 0,2 % pentru un total de 50 000 de cuvinte. Este așadar îndreptățită teza că astfel de cuvinte sînt un sector accidental în sistem ; ea ar trebui să fie nuanțată cu ajutorul analizei statistice diferențiate pe stiluri. E aprioric sigur că în limba vorbită interjecțiile sînt cel mai des întîlnite. Nu întîmplător, interjecțiile ne întîmpină la tot pasul la Creangă și Caragiale, autorii care au redat cel mai bine limba vorbită, spontană.

2. ONOMATOPEELE

Gramatica limbii române (ed. cit.) trece printre interjecții și onomatopeele, probabil avîndu-se în vedere caracterul lor exclamativ. Dar dacă multe din onomatopee se aseamănă cu interjecțiile din acest punct de vedere, totuși ele au trăsături specifice și de aceea trebuie să fie tratate separat. S-a văzut că interjecțiile sînt motivate prin legătura realizată între exprimarea spontană și stările afective. De aceea, ele se aseamănă în multe limbi. Ca mod de elaborare, interjecțiile se apropie de cuvintele infantile : *mama, tata, papa.*

Specificul onomatopeelor constă în faptul că ele încearcă să reproducă sunete și zgomote existente în mod

obiectiv, în afara subiectului vorbitor. Dar ca și interjecțiile, onomatopeele sînt exclamații ; prin urmare ele îmbină tendința de a reproduce sunete și zgomote obiective cu aceea a redării tonalității afective. Însă efectul — structura lor motivată — este determinat de prima. Datorită motivării, mesajul se îmbogățește cu elemente reprezentabile. Reprezentarea, ca formă de cunoaștere, este un pas important spre abstractizare ; onomatopeele exclamative de tipul lui *pac*, *trosc*, se leagă de acest proces de abstractizare care se realizează prin reprezentare (vezi III, 1, 2). Cele care corespund trăsăturilor abstracte sînt înzestrate cu semne gramaticale, cel mai bun indiciu al abstractizării (*cucu*, *pițigoi* etc.). Dar și în acest caz sînt necesare unele precizări : în anumite contexte, unele onomatopee apar ca un mijloc suplimentar de simplă reproducere a unor sunete sau zgomote. Indiciul primordialității funcției imitative concrete îl constituie prezența ambelor funcții în același context.

Cucul sus pe-o rămurea,
Cucul sus cînta :

Cucu ! Cucu !

Interesează mai întîi organizarea structurală a onomatopeelor interjecționale ; spre deosebire de interjecțiile propriu-zise, onomatopeele sînt mai bine delimitate, fiecare onomatopee exprimînd un anumit lucru : *hau* imită lătratul cîinelui, *pleosc* redă zgomotul produs de ciocnirea cu un corp elastic etc. Variațiile formei sînt mai rare : *zdranc*, *zdronc*, *uța*, *huța*.

După cum reflectă un anumit conținut, onomatopeele pot fi împărțite în mai multe categorii (cf. S. Pușcariu, 1937, p. 319—351). În mare, pot fi despărțite onomatopeele referitoare la obiecte de cele referitoare la ființe.

Din prima categorie se evidențiază onomatopeele care reproduc zgomotul făcut de diverse lovituri : *cioc*, *poc*, *tronc*, *pac*, *tac*, *trac*, *paf*. Ele se folosesc fie separat, fie împreună : *tronca-tranca* ; *tronc* apare și în îmbinarea *hodoronc-tronc* ; mai rar, ajunge să fie folosită și ca exclamație de surpriză. Din această categorie, *paf* intră în expresia *a rămîne paf* ; astăzi aproape că se folosește mai mult expresia decît onomatopeea izolată.

Ca structură fonetică, se observă participarea consoanelor surde, mai ales oclusivele *p* și *t*, lucru explicabil prin însăși semnificația onomatopeelor respective, care reproduc zgomote înăbușite, închise. E semnificativă folosirea exclusivă a vocalelor *o* și *a* ca sunete grave.

O altă categorie, legată oarecum de prima e formată din onomatopeele care imită zgomotul produs de închiderea bruscă a ușii, a unui capac : *clamp, clanc, clanț, clap.* Caracteristic acestora este grupul consonantic *cl*, iar ca vocale, sunetul cel mai deschis *a* ; sfîrșitul este redat printr-un sunet surd, de obicei oclusiv ; rolul lichidei *l* și al nazalelor este de a sugera alunecarea.

Onomatopeele care redau diverse mișcări ale corpurilor pot fi clasate după sunetele din care sînt alcătuite. Zgomotele bruște, de scurtă durată, căderea etc., sînt reproduse prin oclusive (de obicei surde) : *buf, pac, țac, țoc (țoc-poc).* Zgomotele cu durată mai lungă sînt redate mai ales prin fricative și lichide (ultimele apar de obicei la finală) : *pîr, sfîr, zvîr, fîș, vîj.* Între consoane se intercalează peste tot vocala *î*. Frecarea, alunecarea, rostogolirea obiectelor sînt redate prin onomatopee formate mai ales cu sunetele *h* și *ț* : *haț, hăț, hîrști, hîț, hîța, hurduz-burduz, scîrț.* Și aici predomină vocala *î*. La unele se întîlnesc grupurile de sunete evocatoare : *-rț, sf-, zdr-, zv-.* Aceste grupuri concordă cu restul sunetelor din onomatopeele în care apar, completînd reprezentarea acustică ; de aceea, rolul lor se deosebește de cel al grupurilor evocatoare din cuvintele cu simbolism fonetic, unde apare un contrast între elementele simbolice și celelalte : *mîrțoagă.*

Tot zgomote ale obiectelor redau și onomatopeele care se folosesc în formule bazate pe repetiție : *tam-tam, tic-tac.* Repetiția reproduce sunetele sau zgomotele caracterizate tocmai printr-o reluare uniformă.

În afara onomatopeelor discutate pînă aici, care se leagă de grupuri largi de obiecte, destul de diferite între ele, există unele serii care redau mai strict sunetele sau zgomotele anumitor obiecte, sau fenomene. Poate fi amintită astfel seria onomatopeelor care reproduc sunetul clopotului ; pentru clopotele mari se folosesc : *bang, bong, dang, vum,* alcătuite numai din consoane sonore, nazale și vocale „grave" ; pentru clopoței se folosesc : *cling, tilinc,*

ting. Caracteristică aici este vocala *i* (închisă, anterioară), în îmbinarea ei cu sunetele surde și sonante ; finala este, ca și mai sus, o velară.

Un grup special de onomatopee redau zgomotul apei sau al unui obiect care cade în apă : *bîldîbîc, fleoșc, huștiuliuc, liop, pic, pleosc, plici.* Unele sînt alcătuite dintr-o singură silabă, altele sînt mai complexe : *bîldîbîc. huștiuliuc.* Există o deosebire între onomatopeele care reproduc zgomote înfundate, caracterizate prin vocalele *î, u, o* și cele care imită zgomotul picăturilor *(pic),* sau căderea unui corp mic *(plici),* în care se recurge la vocala *i.* La consoane se remarcă prezența unor grupuri cu lichida *l* : *pl, fl, ld.*

O altă categorie destul de bine reprezentată este aceea a onomatopeelor legate de diferite acțiuni și reacții fiziologice ale ființelor, îndeosebi ale omului : sughițul — *hec, hî, hîc* ; sforăitul — *sfor, hor* ; înghițitul — *gogîlț* ; sorbitul — *horp* ; zgomotul stomacului flămînd — *ghiorț* ; zgomotul picioarelor — *pîș, teleap, tip, tipa, treapaleapa, trep, trop* ; mișcări bruște — *hap, hara-para, hîț, huști, țîști, țac, țuști, vîrști, zbîr, zbîrn, zdup, zvîc* ; zgomotul produs de o lovitură cu palma — *lip, jart* ; vorbitul — *cîrc, mîrc, gîra-mîra, tura-vura* ; cîntatul — *tralala* ; șoptitul — *șopa, șoșoșo* ; rîsul — *ha, hi, puf.*

După natura acțiunii, întîlnim anumite sunete, cel mai răspîndit fiind sunetul *h* ; pentru acțiuni bruște predomină vocala *î,* însoțită de consoane surde *(p, t, c, ț).* În scopul redării unor acțiuni mai complexe se folosesc grupuri simbolice *-lț, -rț, -șt, -rșț, -bz, -dz, -rc.* Vocea e redată prin silabe deschise *(șo, hi, tralala).*

În sfîrșit, o ultimă categorie de onomatopee le cuprinde pe cele care redau cîntecul, strigătul păsărilor, sunetelor emise de diferite animale : *bîz, cri, țîr, țîrc* ; *miorc, oac* ; *clonc, clonca, cotcodac, cucurigu, ga, mac* ; *cirip, cîr, cronc, cucu, piu, uhiu* ; *bau, chiau, ham, hîr, mîr* ; *behehe, guiț, miau, mihoho, mor, chiț, țiț.*

Se înțelege că astfel de imitări sînt aproximative. Ca structură, se poate observa ușor o împărțire între cele care redau sunete plăcute și cele care reproduc țipete, în general articulații dezagreabile. În primul caz predomină vocala *i (cri, cirip),* în al doilea vocalele *-î, u (cîr. hîr, uhu).* Dintre consoane se remarcă frecvența mare a

lui *r*, apoi *h* și *ț*. În ansamblu însă există o mare varietate, corespunzătoare diversității sunetelor reproduse.

Onomatopeele au deci o structură determinată de semnificat și mai evident, de referent. În cadrul lor se folosesc fonemele limbii comune ; au o frecvență mai mare unele grupuri de sunete *-rț, -șt* etc. Încadrate ulterior în derivate de la onomatopee, acestea se pot desprinde ca un element sistematic de extindere a simbolismului fonetic. Cantitativ, onomatopeele sînt ceva mai numeroase decît interjecțiile (circa 120) ; dar față de întreg vocabularul respectiv al limbii române ele reprezintă tot cam 0,2%.

Spre deosebire de interjecții, onomatopeele intră în componența unor expresii (*hîț în sus și hîț în jos* etc.) și pot fi folosite la figurat (*a cădea cu tronc*), mai ales prin derivate (*a bîzîi* „a plînge"). Lucrul cel mai important este că aproape toate onomatopeele au derivate (*țopăi, ciripi, cîrîi* etc. etc.). În aceste derivate, care pot fi încadrate în categoria mai largă a cuvintelor cu simbolism fonetic, se realizează o sinteză superioară între capacitatea reprezentativă a semnului simbolic și semnificația lui denotativă. Iată pentru exemplificare o categorie ceva mai bine reprezentată de astfel de derivate, legate de acțiunile omului : *bălăngăni, băngăni, bîjbîi, bîlbîi, bîțîi, bodogăni, bolborosi, bombăni, boscorodi, cocoli, crîșca, dondăni, fîrnîi, fîțîi, fleșcăi, folfăi, fonfăi, forăi, forfăi, fornăi, forfoti, gîfîi, gîlgîi, gînguri, horcăi, leorpăi, molfăi, morfoli, mormăi.*

Interesant este că în derivate apar elemente de bază nefolosite izolat (*bîlbîi, gîlgîi*) ; numărul unor astfel de formații este foarte mare și el face ca grupul cuvintelor evocatoare prin semnificant să sporească considerabil (cf. pentru latină Al. Graur, 1929, p. 63—88). Mai trebuie adăugat și faptul că unele derivate au la bază cuvinte onomatopeice înzestrate de la început cu trăsături gramaticale, de exemplu *fonf, hohot* etc.

În plus, e demn de semnalat faptul că înseși onomatopeele interjecționale pot ține locul unei părți de propoziție. Iată un pasaj din Creangă : „Și cînd răcnește o dată cît ce poate, eu *zvîrr !* chibriturile din mînă, *țuști !* la spatele lui Zaharia, și-ncepem a horăi, de parcă dor-

meam de cine ştie cînd". În astfel de cazuri, cînd onomatopeele (şi dealtfel şi interjecţiile) au rolul unei părţi de propoziţie, ele contractează anumite relaţii gramaticale, căpătînd prin urmare determinări categoriale şi apropiindu-se astfel de cuvintele noţionale. Din acest punct de vedere se poate susţine opinia acad. Al. Rosetti care afirmă că onomatopeele sînt „folosite în acelaşi fel ca şi celelalte cuvinte ale vocabularului" (Al. Rosetti, 1962 ; cf. şi Iorgu Iordan, 1962, p. 60 şi urm.)

Luate la un loc, semnele motivate prin semnificant sînt destul de numeroase şi de frecvente, mai ales în limba familiară şi populară (vezi citatul de mai sus din Creangă, unde într-o singură frază apar patru elemente înzestrate cu motivare absolută).

MOTIVAREA SEMANTICĂ

Motivarea prin moneme (derivare și compunere) a fost mai bine studiată, atît din punct de vedere sincronic cît și diacronic și de aceea i-am rezervat ultimele capitole. Aici, urmează să fie înfățișată motivarea semantică care, împreună cu derivarea și compunerea, alcătuiește forma internă (motivarea relativă). La nivel semantic, motivarea rezultată din raporturile asociative din cadrul figurilor de stil, a metasememelor : metaforă, metonimie etc.

1. LIMBAJUL NEARTISTIC

Forma internă, mai ales cea semantică, a stîrnit numeroase discuții în istoria lingvisticii ; ea este legată de numele marelui învățat Wilhelm von Humboldt, care vede în forma internă oglinda sufletului poporului [1]. Înțelegînd prin „sufletul poporului" un ansamblu de idei mai mult sau mai puțin practic, se poate arăta într-ade-

[1] Vezi acad. Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică*, București, 1962, p. 111 și urm., unde se dă și bibliografia problemei ; vezi și comentariile făcute de Al. Graur, *Studii*, p. 162—164. În secolul nostru părerile lui Humboldt despre forma internă au fost dezvoltate într-un context nou de Leo Weisgerber care ajunge la concluzii extremiste ; vezi și K. A. Levkovskaia și M. M. Guhman, în culegerea *Voprosy teorii iazyka v sovremennom zarubežnoi lingvistike*, Moscova, 1961, p. 66—86, 123—162.

văr că modul de a trăi, de a gîndi se reflectă în limbă. Astfel, s-a arătat că limba latină reflectă ocupațiile de bază ale latinilor, agricultura și viața militară. Un cuvînt ca *delirare* „a ieși din brazdă *(lira)*" a căpătat valoare figurată (cf. neologismul *a delira*). Faptul că în limba noastră se află multe cuvinte și expresii de uz general luate din vocabularul pastoral, dovedește importanța vieții păstorești la noi : *a îmbulzi* e derivat de la *bulz*, expresia *ba e laie, ba-i bălaie* cuprinde termeni referitori la oi. Aceste aspecte n-au fost în măsură suficientă tratate cu mijloace lingvistice noi și pe o bază istorică realistă.

În motivarea semantică se pot stabili mai multe grade de participare a trăsăturilor reprezentabile la alcătuirea unui semnificat îmbogățit printr-o imagine. Fie cuvîntul francez *grue* „cocor". Cînd el se referă la pasăre, se realizează ca un semn nemotivat ; dar semnificatul nu e pur conceptual, deoarece vorbitorul actualizează, în afară de denotație, imaginea mai mult sau mai puțin schematizată a unui cocor. În principiu, trăsăturile abstracte și cele reprezentabile se îmbină într-un semnificat omogen.

Dar cuvîntul *grue* poate fi folosit în sens figurat desemnînd o femeie ușoară. În acest caz se obține un semnificat mai bogat : la trăsăturile abstracte se adaugă trăsăturile reprezentabile ale păsării, care subliniază pînă la deformare imaginea femeii. Structural vorbind, se stabilesc opoziții complexe între termenii : *femme* (neutru) — *grue* (figurat) — *grue* (propriu). Termenul din mijloc este marcat printr-o imagine expresivă, realizată ca atare în opoziție cu ceilalți termeni. Dacă însă unul din termeni nu figurează în această structură ternară efectele expresive dispar. E tocmai ce se întîmplă atunci cînd *grue* se folosește ca termen tehnic (cu sensul de „macara") ; el e motivat de imaginea pe care o implică denumirea obiectului printr-un semn consacrat pentru a desemna o pasăre, dar deoarece termenul tehnic nu are „sinonim" nefigurat, efectul expresiv este nul sau foarte slab.

Pentru a demonstra marea sferă de cuprindere a motivării semantice în cadrul tendințelor moderne de evoluție a limbii, am extras din DLRM toți termenii tehnici (în sensul larg al cuvîntului) folosiți la figurat, fie singuri, fie în expresii. Iată doar cîteva exemple de la lite-

rele *b*, *c* şi *d* : din tehnică în sens restrîns — *balanţă, cimenta, cizela* ; din ştiinţă (teoretică şi aplicată) — *caustic, cristaliza, dizolva ;* din finanţe şi comerţ — *credit, debit, deficit* ; din vocabularul militar — *baricada, blinda, calibru* ; din administraţie şi politică — *decreta, diplomat* ; din teatru — *culisă, decor, dramatic* ; din muzică — *brio, diapazon* ; din sport — *campion, dresa* ; din marină — *debarca* ; din medicină — *bisturiu, diseca.*

Termenii de acest gen fac parte dintr-un ansamblu de peste 1 000 de unităţi (vezi lista completă în lucrarea noastră din PLG, II, 1960) care reprezintă mai mult de 2% din totalul cuvintelor înregistrate de DLRM. Dacă la acestea adăugăm, şi cuvintele figurate curente, procentajul se ridică în mod simţitor. Aceasta înseamnă că motivarea semantică poate fi pusă pe acelaşi plan cu formarea cuvintelor. Uneori s-a vorbit chiar de tendinţa de compensare între cele două tipuri (S. Ullmann pentru limba franceză).

În acest paragraf nu ne vom ocupa de efectul expresiv al acestei categorii de semne ; ne vom mulţumi cu cîteva observaţii asupra raporturilor existente între motivarea semantică curentă şi clasele de semnificaţi.

Am procedat la o analiză exactă a corpusului pentru a putea dezvălui unele relaţii mai suple decît simpla menţionare a domeniilor din care se preia materialul pentru motivarea semantică.

Problema care se pune este dacă există un tratament diferit al cuvintelor respective în funcţie de părţile de vorbire. În primul rînd, se observă faptul că întîlnim clasele cele mai concrete : substantiv, adjectiv, şi verb ; numai substantivele reprezintă mai mult de jumătate din corpus. În capitolul III, consacrat claselor de semnificaţi, am arătat că substantivele constituie clasa cea mai independentă, ceea ce se verifică şi prin capacitatea lor de a avea o formă semantică motivată. Verbele constituie circa un sfert din total, iar adjectivele ceva mai puţin de 15%. Rezultă că motivarea semantică este direct proporţională cu gradul de independenţă a claselor de semne.

E interesant de văzut în ce registre ale limbii se folosesc cuvintele provenite în general din domeniile tehnice. Se înţelege de la sine că marea majoritate păstrează, în aspectul lor figurat, acelaşi caracter : *apogeu, asimila, amorf* etc. provin din limbajul intelectual şi-şi

păstrează această nuanță în accepțiile lor figurate ; dimpotrivă, alți termeni capătă nuanțe familiare : *acosta*, *afon* etc.

Pentru a vedea dacă există diferențe semnificative între părțile de vorbire din punctul de vedere al registrului stilistic căruia îi aparțin, am luat cuvintele care se caracterizează prin prezența clară a trăsăturilor reprezentabile. Aceasta, deoarece în corpusul nostru limbajul familiar nu conține cuvinte abstracte, în timp ce în limbajul intelectual există un anumit număr de unități a căror reprezentabilitate nu este foarte clară (tip *analiza*, *dilemă* etc.).

Acestea au fost omise din tabelul de mai jos. Procedînd astfel, proporția dintre cele două limbaje este mai echilibrată. Tabelul se prezintă astfel :

Limbaje / Părți de vorbire	Intelectual	Familiar	Total
Substantive	322 (317,7)	161 (165,3)	483
Verbe	153 (162,5)	94 (84.5)	247
Adjective	63 (57,9)	25 (30,1)	88
Total	538	280	818

Cifrele indică efectivele observate în raport cu cele teoretice (între paranteze), acestea fiind calculate după modelul : $483 \times \frac{538}{818} = 317{,}7$ etc. Am aplicat testul lui χ^2 ; pentru a stabili valoarea lui χ^2, se recurge la indicele lui Pearson, calculat după tipul : $\frac{(322-317{,}7)^2}{3177} = 0{,}058$ și așa mai departe. Făcînd totalul, obținem $\chi^2 = 3{,}107$. Tabelul admite două grade de libertate (la numerele liniilor și coloanelor se aplică formula : $(L-1) \times (C-1) = (3-1) \times (2-1) = 2$. Tabelele dau pentru 2 g.d.l. valoarea lui $\chi^2 = 5{,}991$, pentru un risc de 0,05. Cum valoarea noastră

pentru $\chi^2 = 3{,}107 < 5{,}991$, rezultă că nu există diferențe semnificative între părțile de vorbire în ceea ce privește folosirea lor ca semne motivate semantic în limbajul intelectual și familiar (provenite din domeniile tehnice).

Pentru motivarea semantică, se recurge la semne ai căror semnificați sînt reprezentabili. Totuși am inclus în listă și unii termeni mai abstracți, tocmai pentru a vedea care e proporția între cele două categorii. Și de data aceasta trebuie făcută o selecție în efectivele observate. De vreme ce în corpus termenii din limbajul familiar sînt toți concreți, proporțiile contează numai în cadrul limbajului intelectual :

Iată cifrele :

Părți de vorbire \ Sens	Concret	Abstract	Total
Substantive	322 (315)	113 (120)	435
Verbe	153 (136,9)	36 (52,1)	189
Adjective	63 (86,2)	56 (32,8)	119
Total	538	205	743

Chiar o comparație superficială arată că tratamentul claselor nu este același. Substantivele prezintă o mare proporție de termeni concreți, mai exact 322 din totalul de 435, adică 74,02%. Proporția este și mai mare în cadrul verbelor : 153 din totalul de 189, adică 80,95%. Lucrul nu trebuie să ne mire, deoarece în trecerea de la limbajul tehnic la cel curent, vorbitorii au fost mai impresionați de procesele evocatoare *(camufla, cristaliza)* decît de acțiunile abstracte ca *decreta*. În plus, se impune o altă observație : dezvoltarea științei și tehnicii a introdus un număr mare de verbe concrete, alături de cele care existau dinainte ; în privința verbelor abstracte, fondul vechi putea fi adaptat mai bine la noile cerințe. Totuși diferența dintre substantive și verbe nu este foarte mare.

Dimpotrivă, adjectivele au o comportare cu totul deosebită : din 119, nu sînt decît 63 concrete, adică 52,94%. Dacă, în general, adjectivele sînt tratate în același fel ca verbele din punctul de vedere al semnificațiilor, motivarea semantică este indicele originalității adjectivelor. Într-adevăr, un proces poate fi observat în trăsături mai independente decît o însușire. Planul sintagmatic este o dovadă a acestei diferențe de structurare a conținutului : într-o sintagmă care conține un verb și un substantiv *(copilul rîde)*, e greu de spus care din cei doi este determinantul. Unii lingviști consideră ambii termeni ca fiind determinanți, alții vorbesc chiar de întîietatea verbului. Nu la fel se întîmplă însă cu adjectivul, care joacă întotdeauna rolul de determinant într-o sintagmă nominală obișnuită *(copilul inteligent)*. Constituirea limbajului tehnic a avut consecințe în cele două categorii de adjective — reprezentabile și abstracte. Extinderea lor în limbajul curent a permis folosirea celor două serii, aproape în aceeași proporție.

În ansamblu, tabelul de mai sus oferă deci diferențe foarte semnificative, mai ales dacă comparăm adjectivele cu celelalte clase. Într-adevăr, $\chi^2 = 30{,}086$.

Analiza materialului românesc motivat semantic demonstrează tezele generale stabilite în prima parte (capitolul III) referitoare la structura semnificaților. În același timp, ea arată cum principiile teoretice devin mai precise și mai bogate prin confruntarea lor cu faptele.

2. IMAGINEA POETICĂ

Spre deosebire de limbajul neartistic, în textele poetice se recurge la efecte inedite, care se bazează pe o organizare semantică și sintactică deosebită. Astfel, Tudor Vianu arăta că „simbolurile" artistice trebuie să asigure impresia de continuitate, de integrare într-un ansamblu coerent ; în același timp, semnificații artistici au un caracter nelimitat (T. Vianu, 1966, p. 148—157). Vom vedea cum motivarea semantică în poezie, depășește limitele unui singur semn ; o imagine poetică presupune relații complexe între semne și operații de integrare pe care limbajul

curent nu le realizează decît în stare latentă. Pentru a demonstra această teză, vom lua culegerea lui Apollinaire *Alcools* [2]. Toţi cercetătorii sînt de acord asupra faptului că opera lui Apollinaire este una din cele mai interesante din punctul de vedere al imaginilor artistice folosite, dat fiind că ea se află la răscrucea dintre alcătuirile tradiţionale şi structurile noi ale veacului nostru.

În cele ce urmează, ne vom ocupa numai de procedeele „clasice", adică de comparaţie şi metaforă. Ca mecanism, motivarea artistică nu diferă prea mult de cea pe care o folosim în limbajul curent.

Studiul motivării semantice realizate ca imagine poetică a beneficiat de metodele elaborate în lingvistică. Astfel s-a încercat să se explice mecanismul figurilor de stil cu ajutorul analizei structurale. S-a arătat, de pildă, că comparaţia şi metafora au la bază neutralizarea opoziţiei dintre termenul figurat şi cel pe care-l determină.

Aşa cum am mai arătat, tropii au fost supuşi unei analize minuţioase, bazată pe principiile retoricii, la care s-au adăugat tehnicile moderne ale semanticii (cf. J. Dubois . . ., 1970). Analiza semică este rafinată cu ajutorul unor elemente de formalizare : metafora, de exemplu, se bazează pe o relaţie de intersecţie între cei doi termeni : termenul de plecare şi termenul de sosire. În general, tropii sînt priviţi ca metasememe, fapt care pune în lumină nu numai structura lor internă, dar şi fundamentul lor referenţial.

În acelaşi timp, se încearcă o depăşire a stadiului analizei structurale prin valorificarea perspectivei creatoare, introdusă de procedeele proprii gramaticilor generative. Modelele generativo-transformaţionale pot lămuri un aspect sau altul al structurii imaginii poetice.

Modelul gramaticilor cu număr finit de stări prezintă o formalizare a raportului dintre planul paradigmatic şi cel sintagmatic. Semnul motivat semantic face parte dintr-o paradigmă ; locul pe care-l ocupă în cadrul ei consacră capacitatea sa reprezentabilă. Motivarea semantică constă în transpunerea fascicolului de trăsături sugestive într-o altă paradigmă. În ceea ce priveşte efectul obţinut în fie-

[2] În *Calligrammes*, principiul integrării este şi mai pronunţat (vezi *Plans paradigmatique et syntagmatique dans l'analyse stylistique*, în *Actes du Xe Congrès international des linguistes*, Bucureşt, 1970.

care stare, el se poate aprecia prin cantitatea de informație adusă, calculată în funcție de probabilități, de frecvență. Dar în mesajul poetic există totdeauna o tendință de integrare foarte pronunțată, mai ales cînd este vorba de o imagine.

Modelul sintagmatic este mai puternic : el poate explica generarea frazelor, precum și relațiile dintre elementele lor. În domeniul motivării prin imagine, trebuie să vedem cum se leagă constituenții acesteia. Evident, am putea face o descriere sub forma unui arbore care ar fi o formă sugestivă de prezentare a indicatorului sintagmatic. Dar pentru că este vorba de procesul de integrare a elementelor într-o imagine globală, care ne interesează în primul rînd, e preferabil să ne limităm la o simplă punere în paranteze, ca în acest exemplu din Alcools (1907) :

(((Le fer) était (leur sang)) ((la famme) (leur cerveau)))
(Fierul era sîngele lor flacăra creierul lor)

Inconvenientele modelului sintagmatic constau pe de o parte în faptul că el nu are în vedere mesajul subiacent, pe de altă parte în incapacitatea sa de a rezolva problemele construcțiilor ambigui, a constituenților discontinui.

În schimb, în modelul transformațional aceste probleme sînt tratate satisfăcător cu ajutorul componentului semantic al gramaticii. Ajungem astfel la studierea structurii de adîncime a frazelor ; se recurge la regulile de proiecție, aplicate „de jos în sus", pentru a reface semnificatul global, motivat prin imagine. Primul lucru pe care-l constatăm este incompatibilitatea semică între termenii imaginii poetice. Astfel, într-o sintagmă nominală ca *prairie lyrique* (Apollinaire) observăm incompatibilitatea între trăsătura semică „vegetal" a primului termen și trăsătura semică „poetic" a celui de-al doilea. Altfel spus, se produce aici o încălcare a regulilor de restricție selectivă. Dar tocmai în aceasta constă efectul poetic ; în același timp, ea constituie mecanismul realizării motivării semantice.

Motivările poetice sînt catalogate în termeni generativi ca niște fraze anormale (cf. J. Katz, 1971) ; Tzvetan Todorov (1966) a făcut o clasificare a anomaliilor semantice în funcție de relațiile dintre termeni și trăsăturile semice.

La un nivel mai abstract, Solomon Marcus (1970, p. 158—162) a dat o apreciere exactă anomaliilor semantice

în funcție de distanța dintre nodurile arborelui în care sînt plasate mărcile semantice, diferențiatorii și, implicit, restricțiile de selecție,

Semantica generativă studiază deci cadrul de realizare a motivării prin imaginea poetică. Dar ea nu arată precis ce se întîmplă dincolo de integrările succesive, operate prin regulile de proiecție. Odată constatată încălcarea restricțiilor selective, trebuie să vedem cum se realizează amalgamele semantice, adică reunirea trăsăturilor semice luate în considerare. În acest punct semantica generativă este insuficientă.

Iată de ce am preferat o analiză logică a motivării semantice, care se apropie dealtfel de modelul transformațional. E vorba de modelul oferit de logica combinatorie, care e capabilă să dea seama în același timp de structura semantică și de structura sintagmatică a imaginii.

a) COMPARAȚIA

Pentru a explica structura comparației, trebuie să examinăm mai întîi natura termenilor care o alcătuiesc. Vom face în această privință distincția între termenii elementari și termenii complecși. Sînt elementari termenii proprii sau figurați, formați dintr-un singur cuvînt susceptibil de a contribui la motivarea semantică ; în ceea ce privește termenii complecși, aceștia sînt alcătuiți din mai mult de un cuvînt. Rezultă că în termenii elementari, semnificații trebuie să fie analizați după cum cuprind fascicole de trăsături abstracte și/sau reprezentabile. Dacă termenii sînt complecși, atunci fiecare parte va putea fi redusă la un singur fascicol.

„Obictele" care sînt supuse combinărilor sînt deci :

— fascicol abstract : *amintire*

— fascicol dublu în termenii simpli :

. . . les colchiques qui sont comme des mères
(brîndușile care sînt ca niște mame)

— fascicol exprimat de un cuvînt aparținînd unui termen complex :

L'amour lourd comme un ours privé
(La tzigane)
(Dragostea grea ca un urs îmblînzit).

Firește, sînt posibile toate combinațiile, după cum vom vedea din analizele care urmează.

Asupra acestor obiecte acționează operatorii elementari, numiți combinatori și anume : I = identificator ; $I\,a \rightarrow a$; W = repetitor ; $W\,a\,b \rightarrow a\,b\,b$; C = permutator : $C\,a\,b\,c \rightarrow a\,c\,b$; B = compozitor : $B\,a\,b\,c \rightarrow a(b\,c)$ și K = eliminator : $K\,a\,b \rightarrow a$[3].

Să luăm exemplul citat mai înainte, care conține termeni simboli :

Colchiques — mères
a b c d

unde : a și c = fascicole abstracte ;
b și d = fascicole reprezentabile.
Vom avea aplicația :

$$a\,b\,c\,d \rightarrow a\,c\,(b\,d)$$

Procesul de transpunere în imagine este deci :

$$X = df\ B^3\ I.C.\ BB.$$

Acest proces constă în integrarea trăsăturilor semnificaților într-o structură unitară. Fără îndoială, e riscant să precizăm ordinea actualizării semnificaților. În discurs, termenul de plecare este urmat de termenul de sosire. Dar cum se realizează trăsăturile în cadrul fiecărui semnificat ? Poate că psihologia experimentală va găsi o soluție la această problemă. Deocamdată putem spune că trăsăturile abstracte au prioritate, dat fiind faptul că sistemul denotativ este primordial față de reprezentare, de conotație. În imaginea integrată avem deci fascicolul abstract al termenului de plecare care se aplică pe celălalt fascicol abstract al termenului de sosire (figurat) ; rezultă astfel o sinteză în care primul fascicol are prioritate. Acest ansamblu sintetic se aplică la rîndul său pe reunirea fascicolelor concrete ale termenului de plecare și de sosire ; dar de data aceasta ultimul are prioritate.

În exemplul de mai jos, menționăm totuși un fel de inversare a perspectivei paradigmatice : în timp ce de obi-

[3] Vezi Gheorghe Enescu, *Introducere în logica matematică*, București, 1965, p. 174—176 ; am folosit mai ales datele cursului predat de d-l Grize, profesor la Universitatea din Neuchâtel, cu ocazia celui de-al 3-lea seminar de lingvistică teoretică și aplicată (Nancy, iulie, 1967).

cei în poezie se folosesc ca metasememe cuvinte care aparţin domeniului floral pentru a le aplica fiinţelor omeneşti, aici se petrece contrariul. Iată acum un exemplu care prezintă combinarea unui termen complex cu un termen simplu, ilustrînd dealtfel o structură destul de rară :

Il y avait des fruits tout ronds comme des âmes
(Le larron)

(Erau fructe rotunde ca sufletele)

Aici fiecare termen poate fi redus la un fascicol unitar. Imaginea formată de cele două cuvinte ale primului termen (complex) este determinată „spiritual". Dacă într-un context nocturn spunem : *Fereastra înaltă străluceşte ca un frumos sentiment*, vom avea doi termeni complecşi :

$$a\ b\ c\ d \rightarrow a\ b\ (c\ d).$$

În astfel de situaţii imaginea este şi mai bine marcată de integrare ; aceasta presupune o determinare reciprocă : în exemplul dat din Apollinaire, fructele sînt transpuse în domeniul conştiinţei, al „irealului", în timp ce sufletul se concretizează în mod geometric şi vegetal.

Putem avea doi termeni complecşi, fiecare fiind format dintr-un cuvînt abstract şi dintr-unul concret, ca în exemplul menţionat mai sus :

L'amour lourd comme un ours privé

În primul termen epitetul e concret, dar acesta nu face decît să sublinieze trăsăturile substantivului care e abstract. Inversarea se produce în cel de-al doilea termen, unde substantivul foarte concret are prioritate. Semnificatul sintetic se constituie prin reunirea trăsăturilor abstracte ale termenului propriu, subliniate de epitet, cu trăsăturile concrete ale comparaţiei. Observăm avantajul comparaţiei ca structură desfăşurată şi marele interes pe care-l prezintă analiza mijloacelor de realizare a mesajului motivat.

În poezia modernă, se recurge adeseori la imagini care depăşesc limitele stricte ale celor doi termeni ai comparaţiei, ca în acest exemplu din *Alcools (Les colchiques)* :

Le colchique couleur de cerne et de lilas
Y fleurit tes yeux sont comme cette fleur-là

Violâtres comme leur cerne et comme cet automne.
(Brînduşa de culoarea cearcănelor şi a liliacului
Înfloreşte ochii tăi sînt ca acea floare
Liliachii ca cearcănele lor si ca această toamnă).

Avem aici o imagine analitică, ai cărei termeni sînt interdependenţi, ajungînd la o integrare impusă atît de semnificaţii lor cît şi de relaţiile sintagmatice. Poetul începe prin a invoca floarea de pe pajiştea veninoasă, după care marchează o pauză. Apoi reia firul printr-o asociere simplă şi spontană, apropiind simbolic semnificatul florii de cel al ochilor. Imaginea este realizată prin două secvenţe : în prima, floarea este determinată de două elemente *(cerne* şi *lilas).* În a doua, apare semnificatul central, *yeux;* acesta se leagă de semnificatul integrat în prima secvenţă care capătă astfel o valoare figurată. Dezvoltarea celei de-a doua secvenţe introduce două comparaţii dintre care prima reia un element deja cunoscut *(cerne),* în timp ce ultima conţine un termen abstract. Dacă pornim de la această segmentare, procesul motivării semantice este destul de simplu :

1) *a b c → a(b c),*
2) *d a e b f → d a e(b f).*

Acelaşi tip sintagmatic se regăseşte în această imagine din *Zone,* deseori citată de specialişti :

Une famille transporte un édredon rouge come vous
transportez votre cœur
Cet édredon et nos rêves sont aussi irréels.
(O familie transportă o plapumă roşie cum îţi transporţi inima
Această plapumă şi visele noastre sînt la fel de ireale).

Aici comparaţia apare în primul vers ; integrarea este uşurată prin repetarea verbului şi prin strînsa legătura de semnificat între epitetul *rouge* şi complementul *cœur.* În partea a doua, se reia un element al primei părţi *(édredon),* la care se asociază un termen abstract *(rêve),* cei doi termeni fiind determinaţi de un „atribut" mai mult decît abstract — *irréels.* Acesta cere o nouă integrare a ansamblului într-un semnificat foarte bogat şi complex, care dă cheia imaginii.

Menționăm în sfîrșit tipul de imagine care se bazează pe comparații în lanț, unde integrarea se realizează printr-un mecanism subtil de aplicații. Iată, pentru ilustrare, un fragment din *La chanson du Mal-Aimé :*

Je suis fidèle comme un dogue
Au maître le lierre au tronc
Et les Cosaques Zaporogues
Ivrognes pieux et larrons
Aux steppes et au décalogue.
(Sînt credincios ca un dulău
Stăpînului iedera trunchiului
Și Cazacii Zaporojeni
Beți evlavioși și pungași
Stepelor și decalogului).

Credința este motivată semantic prin imagini în serie. La început, construcția lor este simetrică : *dogue — maître, lierre — tronc.* În a doua parte, termenii sînt foarte complecși, fiind determinați de epitete ; în cele din urmă se coordonează un semnificat concret cu un altul abstract. Din punct de vedere relațional, avem a face cu trei comparații în comparație. Cele trei comparații formează un semnificat unitar, puternic motivat, pe care se aplică semnificatul de credință.

Fie α = eul poetului ;

β = semnificatul de credință ;

γ = semnificatul integrat care rezultă din cele trei comparații ; avem aplicațiile :

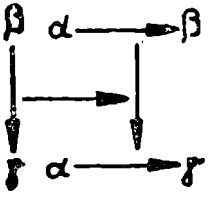

Astfel de cazuri de motivare semantică depășesc cu mult cadrul unui simplu enunț. Ele sînt la limita dintre semnificații globali și imaginea superioară — tabloul. Dar studiul acestuia nu intră în sfera de cuprindere a semioticii lingvistice.

b) METAFORA

Față de comparație, metafora este un procedeu de motivare semantică mai sintetic (cf. G. Genette, 1972, p. 30). În structura metaforei trebuie să se țină seama de două situații fundamentale : 1. Termenul de plecare și cel de sosire se află în aceeași secvență : *soleil cou coupé (soare gît tăiat).* Este ceea ce am putea numi *metaforă explicită.* 2. Al doilea tip nu conține decît termenul de sosire ; el corespunde definiției tradiționale a metaforei care presupune o opoziție *in absentia :* receptorul percepe mai întîi semnificatul de sosire, realizînd el însuși relațiile cu termenul de plecare. Putem desemna această categorie cu termenul de *metaforă implicită,* care este de fapt cel mai sintetic dintre procedeele de motivare semantică.

Deosebirea dintre termenii simpli și complecși este valabilă și pentru metaforă ; în structura explicită se pun aceleași probleme ca în cazul comparației.

Echivalența dintre termeni poate fi exprimată printr-o simplă juxtapunere : *soleil cou coupé, la lune son cou tranché.* În aceste exemple, primul termen este analizabil în două fascicole — abstract (*a*) și concret (*b*) ; în schimb, termenul de sosire este complex ; putem reduce astfel semnificatul fiecărui cuvînt la un singur fascicol (*c* și *d*). Acesta contează ca semnificat reprezentabil, care realizează motivarea prin imagine în semnificatul global. Deci :

$$a\ b\ c\ d \rightarrow a\ b(c\ d).$$

Semnificatul motivat se obține prin următorul demers :

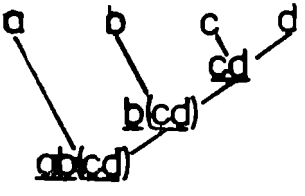

Să luăm acum exemplul :

Mon beau navire ô ma mémoire
(La chanson du Mal-Aimé)
(Frumoasa mea corabie o memoria mea).

Se constată că termenul figurat este complex și că precede termenul propriu ; acesta este simplu și format dintr-un fascicol de trăsături abstracte. Între cei doi termeni poetul a intercalat interjecția care contrastează cu contextul în planul semnificaților, dar asigură în același timp o legătură între termeni. În acest cadru se efectuează integrarea semnificaților ; factorul esențial care o determină este antepunerea termenului figurat.

O categorie destul de frecventă la Apollinaire este cea în care termenul figurat „aparține" termenului propriu :

Les cadavres de mes jours
Marquent ma route et je pleure.

. . . . . .

Et les roses de l'électricité s'ouvrent encore
Dans le jardin de ma mémoire.

(Les fiançailles)

(Cadavrele zilelor mele
Îmi înseamnă drumul și plîng

. . . . . .

Iar trandafirii electricității se mai deschid
În grădina memoriei mele).

Din punct de vedere logic, relația de apartenență nu este reflexivă, nici simetrică. Asta înseamnă că imaginea nu se aplică decît unei părți din trăsăturile semnificatului propriu. Cu alte cuvinte, în primul exemplu, semnificatul „cadavre" nu se referă la trăsăturile descompunerii fizice, ci mai ales la descompunerea morală. Și de astă dată se vede avantajul structurii explicite care, prin prezența celor doi termeni, permite asocieri neprevăzute. Acest lucru e valabil și pentru a doua parte a citatului, unde apare o metaforă tradițională *(rose)* legată de un termen tehnic modern. Dar imaginea nu se oprește aici, ci se lărgește pînă la dimensiunile unui tablou. După contrastul realizat prin introducerea termenului tehnic *(électricité)*, imaginea este reluată de această dată la un nivel dinamic ; verbul *(s'ouvrent)* cîștigă o mare forță expresivă, pentru că intervine după integrarea semnificaților precedenți. În sfîrșit, conturul se precizează în ultimul vers, unde se introduce un nou termen figurat *(jardin)*, care realizează o imagine

la un nivel superior de motivare semantică. Dar specifică poeziei lui Apollinaire, este surpriza totală care intervine la sfîrşit ; ea e marcată, lucru foarte important, prin notarea termenului de plecare. Într-un decodaj mai profund, ultimul semnificat („mémoire") este integrat printr-o imagine cu valoare simbolică.

Cînd verbul nu este figurat, caracterul său de element de relaţie procesual este mai evident :

Tous les mots que j'avais à dire se sont changés en étoiles
(Les fiançailles).
(Toate cuvintele ce aveam de spus s-au schimbat în stele).

În astfel de situaţii, termenul propriu este transpus în cel figurat printr-o succesiune în timp ; înseamnă că trăsăturile lui sînt „transportate" în secvenţă, pînă la trăsăturile semnificatului figurat, care, prin această întîlnire, devin cheia ansamblului reprezentabil al semnificatului sintetic. Firește, sînt posibile toate subtilităţile „jocului" ; de exemplu, verbul poate arăta o schimbare care nu este altceva decît o reîntoarcere la stadiul iniţial, el însuşi motivat semantic, ca în versul următor din acelaşi poem :

Les fleurs à mes yeux redeviennent des flammes
(Florile în ochii mei se prefac în flăcări)

Diversele structuri se pot combina între ele :

Des troupeaux d'autobus mugissant près de toi roulent
(Zone)
(Turme de autobuze mugind pe lîngă tine aleargă)

Semnificatul esenţial este verbul plasat la sfîrşit, fiind precedat de participiul prezent metaforic. Dar subiectul acestui ansamblu este *troupeaux*, metasemem care determină termenul următor ; de aci o cadenţă sintagmatică care simbolizează fenomenul real.

Pentru a ajunge la structura semnificatului global care sintetizează imaginea, intervine procesul următor, unde fiecărei litere îi corespunde un cuvînt :

$$a\ b\ c\ d \rightarrow b\,(d\ c)\,a.$$

Altfel spus, versul lui Apollinaire este o suită terminală, rezultată din transformarea mesajului subiacent :

„Les autobus roulent mugissant comme des troupeaux" („Autobuzele circulă mugind ca turmele").

Iată o altă variantă din *Zone :*

Bergère ô tour Eiffel le troupeau des ponts bêle ce matin
(Cioban o Turn Eiffel turma podurilor behăie-n astă dimineață).

Între cei doi termeni de la început întîlnim pauza interjecțională, deja menționată ca procedeu de contrast. Față de exemplul precedent, aici imaginea nominală este dublată și verbul „încoronează" semnificatul integrat ; receptorul trebuie să facă un decodaj cu atît mai interesant cu cît acesta se bazează pe o aglomerare echilibrată ca opoziție între trăsăturile reunite în semnificatul integrat.

Astfel, poetul ajunge la imagini foarte dezvoltate. Putem cita, din acest punct de vedere, tot poemul *Clair de lune* ; iată versurile cele mai semnificative, care ne dau o idee despre ceea ce am putea numi imagine-vîrtej :

Les astres assez bien figurent les abeilles
De ce miel lumineux qui dégoutte des treilles
Car voici que tout doux et leur tombant du ciel
Chaque rayon de lune est un rayon de miel.

(Așa limpede aștrii înfățișează albinele
Mierii luminoase ce picură din vrejuri
Căci iată cu blîndețe și căzînd din cer
Fiece rază de lună este o rază de miere).

Aici nu sîntem departe de alegoriile pe care le întîlnim în poeme ca *Les sept épées*, unde fiecare strofă conține o determinare figurată, de la fenomenele naturale *(un ciel d'hiver neigeant, un bel arc-en-ciel joyeux, un fleuve vert et doré)*, pînă la evocări de ființe omenești, de lucruri gingașe *(l'ami aux si douces mains, une femme, une rose).*

În exemplele de mai sus, comentate pe scurt, s-a putut vedea cum un termen figurat declanșează un altul, strîns legat de primul ; semnificatul de plecare rămîne deci pe planul al doilea, însă adesea trebuie exprimat prin semnificantul său, pentru ca să se poată realiza decodajul imaginii.

Din acest punct de vedere, metafora implicită este mai sintetică, de vreme ce semnificatul de plecare este totdeauna subînțeles ; rezultă o greutate suplimentară de decodare și, destul de des, o gamă largă de interpretări. Dar dacă acest tip de motivare semantică se prezintă ca un monolit, aceasta înseamnă că relațiile din cadrul imaginii vor avea ca punct de plecare chiar trăsăturile termenului folosit și ale clasei din care acesta face parte.

Astfel, sînt puse în evidență, mai mult decît în construcțiile explicite, afinitățile sintagmatice ale semnelor. Printre clasele care pun probleme speciale din acest punct de vedere trebuie menționate mai ales verbele : transferul metaforic al unui verb implică transpuneri de semnificat în cadrul subiectului și al complementului, dacă verbul este tranzitiv ; astfel, de pildă, dacă la Apollinaire *brazii dansează (les sapins dansent)*, înseamnă nu numai că legănarea lor e comparată cu dansul, dar și faptul că sînt umanizați prin aceea că li se atribuie o acțiune proprie omului. Dacă poetul declară că *a băut întregul Univers (avoir bu tout l'Univers)*, se observă că motivarea semantică depășește sfera verbului : obiectul acțiunii este considerat un lichid (vezi pentru aceasta sfîrșitul poemului *Vendémiaire*).

Pentru a explica mecanismul intim al acestor structuri, să reluăm exemplul : *les sapins dansent*. Putem spune că în astfel de cazuri există o determinare reciprocă : în vecinătatea substantivului *sapins*, este foarte limpede că *dansent* este decodat ca un termen figurat pentru *se balancent (se leagănă)*. În același timp, trăsăturile lui *dansent* sînt proiectate parțial asupra lui *sapins*, în sensul personificării. Mesajul de plecare va avea forma unei comparații : „Les sapins *(a)* se balancent *(b)* comme s'ils dansaient *(c)*" („Brazii *(a)* se leagănă *(b)* ca și cum ar dansa *(c)*".

Pornind de la structura de adîncime, vom avea :

$$a\ b\ c \rightarrow a\ c\ b\ c$$

$$X = df\ B^2\ I.BW.C.$$

Termenul figurat *(c)* se dublează prin intervenția repetitorului *(W)*, apoi își schimbă poziția, pentru ca în

fraza reperată să se elimine elementul *(c)* obținut prin repetare la un loc cu termenul de plecare *(b)*:

$$a\ c\ b\ c \rightarrow a\ (c\ b)c \rightarrow a\ c.$$

Intervine deci compozitorul *(B)* apoi eliminatorul *(K)* ceea ce înseamnă:

$$X = df\ B.K.$$

Prin urmare, motivarea semantică, realizată de metafora implicită, presupune o dezvoltare a semnificatului prin actualizarea semnificatului de plecare; mesajul subiacent astfel obținut este integrat într-un semnificat sintetic.

Fără îndoială, nu toți semnificații proprii sînt actualizați fără ambiguitate, mai ales în poezia modernă. Iată în această privință, un exemplu din *Alcools*, care se bazează tot pe personificarea subiectului:

Descendant des hauteurs où pense la lumière
(Le brasier)
(Coborînd din înălțimi unde cugetă lumina).

Subiectul e concret prin calitățile sale optice; lui i se atribuie însă o acțiune abstractă, proprie numai omului, ceea ce produce un izbitor contrast între cei doi termeni. Dealtfel, cu greu realizăm trăsăturile nefigurate ale semnificatului verbal, ceea ce face ca relația metasemică cu subiectul să rămînă pe primul plan. Aceeași prioritate a structurii sintagmatice apare acolo unde subiectul este mai abstract decît verbul:

Au dehors les années
Regardaient la vitrine.
(L'émigrant de Landor Road)
(Afară anii
Priveau vitrina,.

Structura este și mai interesantă atunci cînd poetul acumulează metaforele, însoțindu-le cu alte procedee, ca în acest exemplu:

Les villages éteints méditent maintenant
Comme les vierges les vieillards et les poètes
Et ne s'éveilleront au pas de nul venant.
(Le vent nocturne)

(Satele stinse stau acum pe gînduri
Ca fecioarele bătrînii și poeții
Și nu se vor trezi la pasul nici unui trecător).

Prin epitetul *éteints* imaginea sugerează lumea neînsufletită, dar verbele *(méditent, s'éveilleront)* reînsufleţesc tabloul în care viaţa năvăleşte în planul figurat prin seria de elemente invocate în comparaţiile celui de-al doilea vers.

Personificarea poate atinge contururi mitologice :

Le vieux Rhin soulève sa face ruisselante et se détourne pour sourire.
(La synagogue)
(Bătrînul Rin își ridică chipul șiroind de apă și se-ntoarce pentru a zîmbi).

Cele trei verbe cunosc o gradaţie în sensul umanizării ; dar de data aceasta întîlnim şi transpunerea obiectului acţiunii : *soulève* se referă la chipul fluviului.

În general, dacă se acumulează mai mulţi termeni figuraţi, care se referă la acelaşi semnificat, absent în lanţ, va avea loc o suprapunere a imaginilor în sensul că fiecare trăsătură a semnificatului propriu se îmbogăţeşte printr-o reprezentare de sine stătătoare, dar subordonată „organic" ansamblului ; iată ca exemplu seria nominală bine cunoscută :

Je ne veux jamais l'oublier
Ma colombe ma blanche rade
O marguerite exfoliée
Mon île au loin ma Désirade
Ma rose mon giroflier.
(La Chanson du Mal-Aimé)

(Nu vreau să-mi uit niciodată
Porumbiţa alba mea radă
O desfrunzită margaretă
Insula-mi îndepărtată Dezirada
Trandafirul pomul meu de cuișoare).

Într-o astfel de serie, e interesant de văzut cum se face trecerea de la o stare la alta. Prima metaforă asigură un decodaj uşor, ceea ce permite imaginilor următoare să treacă brusc dintr-un domeniu în altul : metaforă tehnică,

dar precizată de un epitet luminos *(blanche rade)*, metaforă florală, introdusă de o interjecție, dar determinată de un epitet ușor prețios *(marguerite exfoliée)*; versul următor include determinări surprinzătoare pentru trăsăturile semnificatului de plecare, proiectîndu-l pe acesta într-un domeniu îndepărtat și oarecum misterios, subordonat actului de conștiință exprimat de verb; în sfîrșit, totul se bazează pe numele florii banalizate *(rose)*, pauză urmată de ultimul termen care cufundă tabloul într-o atmosferă exotică. Așadar putem vorbi de o mișcare de contrapunct în structura și substanța poetică; altfel spus, poetul compensează simplitatea structurală a metaforei nominale prin folosirea altor procedee: cumulul și variația termenilor figurați, care sînt juxtapuși pentru a alcătui un tablou inedit.

În ansamblu, se constată o organizare deosebită a structurii: primul termen *(colombe)* este simplu, cei trei care urmează sînt complecși, iar ultimii doi sînt tot simpli. Ne aflăm deci în prezența unei structuri polarizate: la început și la sfîrșit fiecare termen este realizat ca un fascicol dublu, cuprins într-un singur semnificant, în timp ce la mijloc semnificații prezintă fasciole desfășurate în semnificanți de sine stătători.

Semnificatul sintetic este supramotivat de o imagine foarte bogată. Dacă aceasta ar fi închisă, am putea afirma că este redundantă. Dar în realitate fiecare termen, contribuind la integrarea imaginii, depășește limitele acesteia. Mesajul pe care-l obținem dobîndește astfel valori simbolice, dar și semnificații empirice, legate de universul referențial, extrasemiotic.

Exemplele analizate mai sus arată întreaga complexitate a motivării semantice în domeniul limbajului poetic. Putem conchide că cele două structuri fundamentale (explicită și implicită) ajung la un semnificat sintetic, motivat prin imagine. În structurile explicite, plecînd de la elementele prezente în enunț, ne putem mulțumi cu dezvăluirea constantei semantice. Structurile implicite cer o dezvoltare a mesajului în adîncime prin actualizarea semnificatului propriu. Acesta este integrat în semnificatul sintetic motivat, dar nu se exprimă printr-un semnificant aparte.

În cele de mai sus, ne-am mărginit la explicarea alcătuirii imaginii fără a aborda nivelul superior al structurilor

poetice, care pune probleme de analiză compoziţională, actanţială etc. (cf. de pildă, studiului poemului *Les colchiques* întreprins de Jean-Claude Coquet, 1973, p. 115—130)

În schimb, am procedat la o mică investigaţie privind frecvenţa semnelor motivate semantic ; pentru aceasta, am luat un singur eşantion, care are o structură specială. Este vorba de un text românesc modern în proză, şi anume un fragment din cartea lui Matei Caragiale, *Crai de Curtea-veche*, din capitolul *Cele trei hagialîcuri*, de la „Povestirea unduia agale . . ." pînă la „ . . . să-şi afle şi mormîntul". Este un pasaj în care se evocă călătoriile într-un decor pitoresc oriental. Proporţia dintre cuvintele nefigurate şi cele figurate este dată într-un tablou sintetic.

Sens / Părţi de vorbire	Nefigurat	Figurat	Total	% Figurat
Substantive	196	67	263	25,48
Verbe	58	46	104	44,23
Adjective	47	66	113	58,41
Total	301	179	480	37,29

Cifrele indică diferenţe foarte semnificative între cuvintele nefigurate şi cele figurate. Fragmentul analizat ocupă însă un loc aparte în carte şi ilustrează o corelaţie originală între trăsăturile clasematice ale semnificaţilor şi folosirea lor figurată.

De obicei, cu cît semnificaţii sînt mai concreţi, cu atît sînt mai susceptibili de a fi folosiţi la figurat. Teoretic deci, substantivele sînt cele care ar trebui să fie mai frecvente la figurat. Procentajele arată că în realitate putem recurge mai degrabă la clase semiotice mai abstracte pentru a obţine efectele de motivare semantică ; se constată chiar că cu cît clasele sînt mai abstracte, cu atît ele sînt mai „ex-

ploatate". Într-adevăr, verbele sînt cu mult mai numeroase decît substantivele şi, ceea ce este mai interesant, adjectivele figurate sînt şi mai numeroase. Înseamnă că autorul recurge destul de des la epitete concrete pentru a alcătui imagini foarte sugestive, ca în acest pasaj : „La picioarele noastre, între costişe pleşuve şi dîmburi încomate de codri stufoşi, văile se aşterneau de-a lungul albiei şerpuite a rîurilor ce se pierdeau departe, în aburul cîmpiilor grase".

Ne găsim, fără îndoială, în faţa unui caz aparte de întrebuinţare artistică a motivării semantice. Limbajul curent nu admite în principiu o astfel de aglomerare de metasememe. Dar tocmai construcţiile foarte bogate în motivare semantică arată posibilităţile sistemului de „a crea" totdeauna fascicole inedite de trăsături de semnificaţi.

MOTIVAREA PRIN MONEME ÎN DISCURS

Nivelul semnelor începe cu monemele. Luat izolat, monemul (lexical și gramatical) apare de cele mai multe ori ca nemotivat : semnificatul său nu poate fi justificat decît pe plan diacronic. Am văzut (cap. VIII) că motivarea absolută apare pe o scară largă în interjecții și în onomatopeele interjecționale, precum și în cuvintele cu simbolism fonetic. În afara acestora, imensa majoritate a monemelor sînt nemotivate (*cînt, pat, cas-, mas-, lucr-, munc-* etc., etc.). Pentru limbile evoluate, putem afirma aproape cu certitudine că toate monemele gramaticale sînt nemotivate.

Totuși nu există un nivel pur monematic. În limbile cu afixe (flexionare și aglutinante), monemele sînt rareori folosite izolat ; ele intră în formarea cuvintelor, unde introduc determinări din domeniul conținutului părților de vorbire (substantiv, verb etc.) și al categoriilor gramaticale (gen, număr, caz, timp etc.).

Așadar trebuie să ținem seama — chiar dacă la drept vorbind nu e vorba de o motivare — de structura analizabilă a cuvintelor la nivel morfologic (gramatical). *Cas-* este nemotivat, dar cuvîntul *casă* nu este în întregime întîmplător, fiind format din *cas+ă*, a căror asociere se explică prin sistemul limbii. Afixele gramaticale sînt nemotivate : *-ă, -u, -se* etc., dar asocierile lor la nivel gramatical nu mai sînt accidentale ; în cadrul mai mult ca perfectului românesc, de pildă *(lucrasem)*, se grupează de fapt, un ansamblu de semne gramaticale : *-a, -se, -m*. Prin urmare, anumite

paradigme formate din mai multe semne gramaticale care se succed în aceeaşi formă a cuvîntului conţin o structură gramaticală analizabilă, pe care am putea-o desemna prin termenul de *determinare*.

Motivarea este o problemă de acordare a semnificantului cu semnificatul, şi de aceea nu putem socoti ca motivate decît formele marcate cu un semn pozitiv. Cînd folosim un singur semn, el nu poate fi socotit motivat decît prin semnificat, după analiza pe care a făcut-o Bally unei astfel de motivări (vezi VII, 1), adică pe de o parte prin trăsăturile distinctive ale conţinutului iar pe de altă parte, prin ceea ce Saussure numea valoare (aspectul diferenţial). Dar, în felul acesta, unităţile minimale ale expresiei (fonemele) ar fi şi ele motivate, de vreme ce sînt alcătuite din fascicole de trăsături distinctive şi se încadrează în structuri diferenţiate. O astfel de concepţie depăşeşte însă cu mult motivarea prin semnificantul analizabil, care ne preocupă în capitolul de faţă.

La nivel lexical, sînt motivate semnele alcătuite din mai multe moneme lexicale (rădăcini şi afixe). Acesta este domeniul cel mai strict organizat al motivării relative, care cuprinde în primul rînd derivatele şi compusele (*prelucra, lucrător, înălbi, înnegri, bunăvoinţă, floarea-soarelui* etc. etc.). Extinderea motivării depinde de productivitatea procedeelor folosite ; în acelaşi timp, e important să subliniem caracterul sistematic al formării cuvintelor (cf. J. Dubois, 1962). Este vorba de fapt de paradigme de motivare, organizate în jurul rădăcinii ; cuvintele derivate din aceeaşi rădăcină formează o familie reală (care nu se confundă cu familia istorică cuprinzînd cuvinte nelegate astăzi între ele în mintea vorbitorului, cum este cazul dubletelor ca : rom. *drept-direct* ; fr. *frêle-fragile, champ-camp* ; engl. *jealous-zealous, dainty-dignity* etc.). Acest lucru apare clar în dicţionarele etimologice ; iată, ca exemplu, cuvintele citate într-un articol destul de lung din *Dictionnaire étymologique de la langue française* al lui Oscar Bloch şi Walter von Wartburg (Paris 1964) : *plat : plat, platée, plateau, platine, platitude, méplat, replat, aplatir, aplatissement, plat-bord, plate-bande, plate-forme.* Cuvintele împrumutate pot alcătui de asemenea o familie : fr. *politique : politiquer, impolitique, apolitique, politiser, politisation, dépolitiser.* Uneori familia din limba de origine este parţial

reprodusă, fie direct, fie pe cale de împrumut, ca de exemplu lat. *fabrica* (de la *faber*), *fabricare*, *fabricator*, *fabricatio*> fr. *fabrique*, *fabriquer*, *fabricateur*, *fabrication* (vezi şi unii termeni româneşti corespunzători).

Dar înainte de a discuta aceste probleme care privesc aspectele dinamice ale motivării monematice, vom vedea cum se prezintă ea în diferitele registre ale limbii.

E interesant de urmărit mai întîi cum se manifestă motivarea în texte, adică în secvenţe în care folosim în acelaşi timp cuvinte motivate şi nemotivate pentru a exprima un mesaj unitar. În acest caz, nu contează ierarhia, ci repartiţia, după nevoile de transmitere a mesajului, a celor două categorii de cuvinte. Textele constituie realitatea lingvistică ; ele reflectă global aspectele cele mai variate ale structurii limbii.

De aceea, am luat eşantioane destul de variate din franceză şi română, care provin din trei registre ale limbii : limbaj ştiinţific, limbaj ziaristic şi limbaj familiar. Firește, în numărările efectuate există dificultăţi care ţin pe de o parte de limitele cuvîntului, pe de alta de cele ale monemului. În privinţa cuvîntului, astfel de greutăţi au fost deja puse în lumină de lingviştii statisticieni (cf. Ch. Muller, 1963). Analiza în moneme este şi mai complicată, iar specialiştii sînt departe de a se fi pus de acord asupra acestei probleme. În asemenea împrejurări, un oarecare subiectivism este inevitabil, dar sperăm totuşi ca el să nu ducă la o prea mare deformare a realităţii.

După cum am arătat mai sus, trebuie să facem deosebirea între analiza lexicală şi cea gramaticală a cuvintelor, între motivare şi determinare. Un cuvînt ca fr. *venir* este nemotivat, dar analizabil din punct de vedere gramatical în *ven-* şi *-ir*. Dacă cuvîntul este motivat lexical, ca *revenir*, determinarea întăreşte caracterul analizabil : recunoaştem aici trei moneme.

Nu am numărat şi numele proprii, deoarece caracterul lor analizabil este cel mai adesea îndoielnic ; cuvintele străine sînt analizabile în ţara de baştină, uneori chiar în alte ţări ca *Salvador*, dar ce să spunem de *Chuquicamata*, de exemplu ?

Date fiind dificultăţile numărării, nu am putut ţine seama de monemele discontinui ca atare ; într-o secvenţă de tipul *Casa noastră este frumoasă*, cantitativ trebuie să

considerăm cuvintele *casa, noastră* şi *frumoasă* ca fiind formate din două moneme, chiar dacă mărcile genului se repetă.

Formele supuse alternanţei de tipul fr. *locaux* au fost socotite ca un singur monem. Aici determinarea gramaticală nu este explicită, iar motivarea nu intervine în nici un fel.

Formele gramaticale analitice au fost separate : fr. *avait chanté* cuprinde deci două unităţi cu doi semnificanţi de moneme. Dealtfel, aceasta nu este foarte important deoarece, în astfel de construcţii, nu este vorba de motivare. În schimb, dacă un participiu trecut de tipul fr. *blessé* este luat ca substantiv, el este socotit motivat ; derivarea improprie schimbă statutul cuvîntului care trece de la stadiul determinării la cel al motivării.

Fără îndoială, nu putem justifica aici toate segmentările mai mult sau mai puţin delicate ; în principiu, motivarea este mai clară decît determinarea şi ea ne-a interesat în primul rînd.

Atît din franceză cît şi din română am luat două eşantioane suficient de mari, de 300 de cuvinte (aproape o pagină) fiecare. Dăm rezultatele în tabele, unde : x_i = număr de moneme şi n_i = număr de cuvinte.

1. FRANCEZA

Limbaj familiar. Eşantion 1 : Raymond Queneau, *Zazie dans le métro*, Paris, 1959, p. 20—21, de la „Alors, petite, . . .“ pînă la „ . . . comme ça (geste)“.

x_i	n_i	
	Motivare	Determinare
1	271	237
2	26	54
3	3	8
4	0	1

În astfel de ansambluri, e preferabil să ne limităm la proporţia dintre cuvintele nemotivate şi cele motivate în loc să calculăm media (pentru media în română, vezi A. Dragomir, P. Miclău, 1966). Totuşi, am trecut în tabel repartiţia în cadrul cuvintelor motivate şi/sau determinate ca simplu indiciu al compoziţiei ansamblului.

E de la sine înţeles că proporţia cuvintelor nedeterminate este mai mică decît a celor nemotivate, chiar pentru o limbă analitică ca franceza.

Eşantion 2 : aceeaşi carte, p. 75—77, de la „Là, reprit Gridoux, . . .“ pînă la „ . . . insistait le type“.

x_i	n_i	
	Motivare	Determinare
1	261	235
2	34	53
3	1	10
4	1	2

Ne găsim în faţa unui eşantion omogen şi care reflectă importanţa dihotomiei nemotivat/motivat.

Aceste două eşantioane oferă o imagine a preponderenţei în franceza familiară a structurii neanalizabile, mai ales a nemotivării. Notînd cu p proporţia cuvintelor neanalizabile (nemotivate sau nedeterminate) şi cu q proporţia cuvintelor analizabile (motivate sau determinate), avem pentru cele două eşantioane din Queneau :

	Motivare	Determinare
p	0,892	0,787
q	0,108	0,213

Un număr atît de redus de cuvinte nemotivate este specific limbii vorbite, mai ales familiare. Firește, este vorba de motivarea prin moneme, de vreme ce motivarea semantică este curentă în stilurile limbii populare. Există doi factori principali care explică structura neanalizabilă

a textelor familiare : 1) marea frecvență a cuvintelor din vocabularul fundamental, care, așa cum vom vedea în paragrafele următoare, sînt nemotivate în marea lor majoritate. 2) În ce privește nedeterminarea, ea se datorează structurii frazei vorbite, care se bazează deseori pe juxtapunere ; formele flexionare apar mai ales în frazele complexe. Or, eșantioanele noastre sînt formate mai mult din dialoguri destul de scurte ; cînd unul din personaje dezvoltă o idee, o face printr-o serie de fraze foarte simple. În ciuda acestui fapt, diferențele în cadrul determinării nu sînt tot atît de importante ca cele care privesc motivarea.

Să vedem care este situația în celelalte registre.

Presa. Eșantion 1 : *Le Monde* din 13—14 martie 1966, p. 5, articolul „L'armée tire sur les mineurs en grève", de la „Selon les informations . . ." pînă la „ . . . le gouvernement insistait".

x_i	n_i	
	Motivare	Determinare
1	245	225
2	45	64
3	9	10
4	1	1

Eșantion 2 : *Le Monde* din 17 martie 1966, p. 9, articolul „A propos de Marxisme et Démocratie", de la „L'article de . . ." pînă la „ . . . la direction des masses et de l'. . .".

x_i	n_i	
	Motivare	Determinare
1	251	239
2	42	51
3	6	9
4	1	1

Este evident că în cele două eșantioane proporția cuvintelor motivate și determinate crește sensibil în raport

cu limba familiară. Situaţia generală pentru limbajul presei este următoarea :

	Motivare	Determinare
p	0,827	0,773
q	0,173	0.227

Vom vedea acum dacă diferenţele de procentaj observate pentru eşantioanele luate din Queneau şi din presă sînt statistic semnificative pentru o diferenţă reală între limbajul familiar şi cel al presei [1].

Pornim de la următoarea ipoteză :

H_0 = proporţia de cuvinte motivate este aceeaşi în limbajul familiar şi cel al presei.

Fie cantitatea :

$$D_0 = \frac{p_{1,0} - p_{2,0}}{\sqrt{\frac{p_{1,0} \times q_{1,0}}{n_1 - 1} + \frac{p_{2,0} \times q_{2,0}}{n_2 - 1}}},$$

unde $p_{1,0}$ = procentaj de cuvinte nemotivate, din eşantionul Queneau ;

$q_{1,0}$ = procentaj de cuvinte motivate, din eşantionul Queneau ;

$p_{2,0}$ = procentaj de cuvinte nemotivate, din eşantionul Presă ;

$q_{2,0}$ = procentaj de cuvinte motivate, din eşantionul Presă ;

n_1 = totalul eşantionului Queneau ;

n_2 = totalul eşantionului Presă.

Ipoteza H_0 fiind presupusă adevărată D_0 este o variabilă aleatorie care urmează aproximativ o lege normală redusă.

[1] Ţinem să mulţumim lui Pierre Boeuf, profesor la Centrul de lingvistică cantitativă din Paris, pentru ajutorul preţios pe care ni l-a dat în interpretarea datelor din acest paragraf.

Există atunci o probabilitate de 0,05 (respectiv 0,01) ca D_0 să fie superior în valoare absolută lui 1,96 (respectiv 2,576). Dacă constatăm că D_0 este superior în valoare absolută lui 1,96 (respectiv 2,576), vom stabili că ipoteza noastră este falsă, altfel spus că diferența între procentajele cuvintelor nemotivate din eșantioanele Queneau și Presă este semnificativă pentru o diferență reală dintre procentajele cuvintelor nemotivate în limbajul vorbit și cel al presei.

În acest fel, refuzăm oarecum să ținem seama de probabilitatea de 0,05 (respectiv 0,01) pe care o avea D_0 de a fi superior în valoare absolută lui 1,96 (respectiv 2,576), ipoteza H_0 fiind adevărată. De aceea, spunem că am testat ipoteza H_0 cu riscul de 0,05 (respectiv 0,01).

În cazul care ne interesează :

$$D_0 = \frac{0{,}892 - 0{,}827}{\sqrt{\frac{0{,}892 \times 0{,}108}{599} + \frac{0{,}827 \times 0{,}173}{599}}} = \frac{0{,}065}{0{,}02} = 3{,}25.$$

Diferența observată este deci semnificativă, atît pentru riscul de 0,05 cît și de 0,01 ; vom stabili deci că ipoteza noastră este falsă.

Într-adevăr, în presă se folosesc destul de mulți termeni motivați (derivate și compuse) ; în același timp, frazele fiind mai ample, frecvența cuvintelor determinate este relativ mai mare față de limbajul familiar.

Pentru limbajul științific, am cercetat două fragmente din lucrări de medicină.

Medicină. Eșantion 1 : *Journal de chirurgie*, Paris, 1966, martie, p. 345—346, de la „L'abcès la l'arrière . . ." pînă la „ . . . supéropostérieur derrière".

x_i	n_i	
	Motivare	Determinare
1	240	226
2	45	55
3	15	19

Eşantion 2 : aceeaşi revistă, p. 402.

x_i	n_i	
	Motivare	Determinare
1	238	220
2	52	69
3	9	10
4	1	1

Cele două eşantioane sînt foarte apropiate ca proporţie de cuvinte motivate şi nemotivate. În amîndouă avem situaţia următoare :

	Motivare	Determinare
p	0,797	0,743
q	0,203	0,257

Se observă că proporţia motivatelor e mai mare decît cea din textele din presă. Nu mai trebuie să insistăm asupra faptului că faţă de textele din Queneau diferenţa este şi mai semnificativă.

Rămîne de văzut care este semnificaţia diferenţelor existente între presă şi medicină din punctul de vedere al motivării.

În acest caz :

$$D_0 = \frac{0{,}827 - 0{,}797}{\sqrt{\frac{0{,}827 \times 0{,}173}{599} + \frac{0{,}797 \times 0{,}203}{599}}} = \frac{0{,}03}{0{,}0226} = 1{,}33.$$

Deci diferenţa nu este semnificativă la riscul de 0,05 (a fortiori la riscul de 0,01) pentru o diferenţă reală între procentajul de cuvinte nemotivate în limbajul presei şi în cel ştiinţific. Altfel spus, în ciuda tendinţei de a se folosi un număr mare de cuvinte derivate şi compuse în vocabularul medical, diferenţele între cele două limbaje nu depăşesc anumite limite calitative.

În ceea ce privește determinarea, avem :

$$D_0 = \frac{0{,}773 - 0{,}743}{\sqrt{\frac{0{,}773 \times 0{,}227}{599} + \frac{0{,}743 \times 0{,}257}{599}}} = \frac{0{,}03}{0{,}0245} = 1{,}22.$$

Și aici diferența observată nu este semnificativă pentru o diferență reală.

Prin urmare, determinarea pare a merge mînă în mînă cu motivarea în limbajul științific și în limbajul presei.

Chiar și pentru ansamblul eșantioanelor din franceză, se constată că nu există diferențe semnificative între ele în sectorul determinării. Ajunge să comparăm din acest punct de vedere efectivele observate în Queneau, eșantioane în care determinarea este cel mai puțin reprezentată, cu textele medicale, unde ea este cea mai ridicată.

Avem astfel :

$$D_0 = \frac{0{,}787 - 0{,}743}{\sqrt{\frac{0{,}787 \times 0{,}213}{599} + \frac{0{,}743 \times 0{,}247}{599}}} = \frac{0{,}044}{0{,}024} = 1{,}83.$$

Se observă că diferența se apropie sensibil de limită, dar fără a o depăși : rezultă că folosirea gramaticală a cuvintelor impune o structură semiotică analizabilă în ansamblul registrelor limbii, în ciuda diferențelor de motivare care sînt deseori destul de semnificative.

Făcînd o medie a efectivelor în toate eșantioanele luate din franceză, obținem imaginea globală :

	Motivare	Determinare
p	0,838	0,768
q	0,162	0,232

Procentele ilustrează, calitativ și cantitativ, relațiile dintre diferitele categorii semiotice din franceză. Determinarea gramaticală reduce, deși timid, tendința francezei spre nonanaliza semiotică. Așa cum vom vedea mai departe, în română determinarea gramaticală este cu mult mai cuprinzătoare.

2. ROMÂNA

Pentru limba română am procedat în acelaşi fel ca în cazul limbii franceze, luînd cîte două eşantioane din fiecare limbaj.

Limbaj familiar. Eşantion 1 : Ion Creangă, *Opere/Oeuvres*, Bucureşti, 1965, din povestea *Dănilă Prepeleac*, p. 334—338, de la „Apoi dă carul . . ." pînă la „. . . Dar capra tot capră".

x_i	n_i	
	Motivare	Determinare
1	279	202
2	20	91
3	1	6
4	0	1

Este evident că diferenţa dintre română şi franceză se manifestă deja în acest eşantion cu structură polarizată : motivare mai mică decît în franceză şi determinare mai mare.

Al doilea eşantion are o structură asemănătoare ; Idem, p. 628—630, din *Poveste*, începînd cu „Într-una din zile . . ." pînă la „. . . amărît ca vai de om".

x_i	n_i	
	Motivare	Determinare
1	277	174
2	21	102
3	2	20
4	0	4

Pe ansamblu avem :

	Motivare	Determinare
p	0,927	0,627
q	0,073	0,373

Rezultă că eşantioanele din română sînt mai nemotivate decît în franceza familiară. Pînă la proba contrară, avem aici un indice al diferenţelor care separă cele două limbi. Aşa cum am arătat, româna se caracterizează prin polarizarea celor două fenomene considerate.

Presa. Eşantion 1 : *Scînteia* din 18 aprilie 1966, articolul „În preajma deschiderii noii sesiuni a parlamentului . . .“ pînă la „ . . . să fie clarificată mai tîrziu“.

x_i	n_i	
	Motivare	Determinare
1	250	151
2	43	89
3	6	51
4	1	7
5	0	2

Se vede aici marea diferenţă dintre limbajul familiar şi cel ziaristic în limba română ; de asemenea, remarcăm o distanţă apreciabilă între valorile motivării şi ale determinării.

Eşantion 2 : *Scînteia* din 27 aprilie 1966, articolul „În comitetul celor 18“, pînă la „ . . . tuturor forţelor armate pe teritoriul“.

x_i	n_i	
	Motivare	Determinare
1	230	119
2	60	106
3	10	67
4	0	6
5	0	2

Pe ansamblu, cele două categorii prezintă procentajele :

	Motivare	Determinare
p	0,800	0,450
q	0,200	0,550

Este pentru prima dată cînd structura analizabilă conține mai mult de jumătate din cazuri. Aceasta pentru că în presă se recurge la un număr destul de mare de cuvinte motivate (20% din eșantioanele noastre); dar fenomenul cel mai important este determinarea cu ajutorul monemelor gramaticale. Mai mult decît în limba franceză, în limba română frazele complexe cer adeseori marcarea raporturilor între cuvintele din text într-o formă redundantă.

În ceea ce privește limbajul ziaristic, aprecierea statistică este mai ușoară în română prin faptul că dispunem de o listă a frecvențelor, întocmită de Gh. Bolocan (1961) Autorul a stabilit un fond principal al acestui limbaj, a cărui compoziție se apropie de aceea a textelor ziaristice excerptate.

Menționăm mai întîi că și în această listă există un mare număr de neologisme care, în general, micșorează structura motivată. De pildă, între poziția 300 și 400 găsim 39% neologisme neanalizabile din punct de vedere lexical, cea mai mare parte fiind de origine franceză, de tipul : *constitui, special, actual* etc. În ansamblu, nedeterminarea ajunge la 0,433 ceea ce înseamnă că ea este mai mică decît în textele ziaristice, prezentate mai sus. Aceasta se explică prin faptul că textul este întotdeauna mai determinat decît structura „paradigmatică".

Înainte de a testa gradul de semnificație al diferențelor care există între textele ziaristice și cele familiare în limba română, trebuie să prezentăm și eșantioanele extrase din limbajul științific, deoarece ele oferă aceeași structură ca a celor din limbajul ziaristic.

Medicină. Eșantion 1 : Dr. Ion Țurai, Dr. Emil Papahagi, *Chirurgia stomacului*, București, 1963, p. 177—179, de la „Operație de necesitate . . ." pînă la „ . . . lungă de 10 . . . "

x_i	n_i	
	Motivare	Determinare
1	239	136
2	56	107
3	5	51
4	0	6

Datele concordă deci cu cele din presă.

Eşantionul 2 : idem, p. 517—518, de la „Din cauza rezecţiei . . .", pînă la „ . . . să depăşească 8 . . ."

	n_i	
	Motivare	Determinare
1	241	129
2	44	110
3	12	51
4	3	9
5	0	1

Cele două eşantioane prezintă împreună următoarele proporţii :

	Motivare	Determinare
p	0,800	0,442
q	0,200	0,558

Se observă că în ce priveşte motivarea, textele ziaristice medicale conţin proporţii identice. Determinarea este diferită de la un limbaj la altul, dar într-o proporţie cu totul neglijabilă (1%). Fără îndoială, aceste coincidenţe sînt datorate, în fond, întîmplării, dar ele arată că cele două categorii de texte nu conţin diferenţe semnificative ; probabil că diferitele limbaje ale limbii române standard (neartistice) sînt mai puţin diferenţiate între ele decît cele ale limbii franceze. În franceză diferenţele sînt mai pregnante, dar testul statistic a dovedit că ele nu ating un grad semnificativ. Rezultă deci că între cele două limbi găsim, la scară diferită, aceeaşi tipologie structurală a organizării semiotice. E de la sine înţeles că aceste categorii au trăsături proprii în fiecare limbă, dar relaţiile dintre ele sînt de aceeaşi natură. Putem presupune dealtfel că în multe alte limbi relaţiile între ansamblurile semiotice sînt, dacă nu aceleaşi, cel puţin analoge.

În limba franceză, am văzut că există diferenţe semnificative între limbajul familiar şi celelalte, din punctul de vedere al structurii analizabile. În limba română situaţia este şi mai clară. Dacă vom compara, pe de o parte eşantioanele din Creangă cu cele din presă şi medicină pe de altă parte vom avea pentru motivare :

$$D_0 = \frac{0{,}927 - 0{,}800}{\sqrt{\frac{0{,}927 \times 0{,}073}{599} + \frac{0{,}800 \times 0{,}200}{599}}} = \frac{0{,}127}{0{,}0195} = 6{,}51.$$

Rezultă că diferenţele sînt foarte semnificative, mult mai mari decît în franceză. În română, rezultatele statistice reflectă distanţa dintre limbajul popular foarte simplu (şi cu atît mai bogat în efecte estetice sub pana lui Creangă) şi limba standard (neartistică).

Situaţia este aceeaşi în sectorul determinării. Iată în continuare datele care pun în opoziţie limbajul familiar şi cel ziaristic :

$$D_0 = \frac{0{,}627 - 0{,}450}{\sqrt{\frac{0{,}627 \times 0{,}373}{599} + \frac{0{,}450 \times 0{,}550}{599}}} = \frac{0{,}170}{0{,}0284} = 5{,}99.$$

Se vede că diferenţele sînt foarte mari. Aceasta arată că limbajul familiar foloseşte în special cuvinte simple atît din punctul de vedere al motivării cît şi al determinării, în timp ce complexitatea conţinutului mesajului duce la fraze arborescente, realizate printr-un anumit număr de termeni motivaţi şi prin cuvinte determinate gramatical (mai mult de jumătate). Reiese de aici fizionomia deosebită a limbii române printre celelalte limbi romanice.

Într-adevăr, în ceea ce priveşte determinarea, limba română păstrează o flexiune bine marcată la verbe, ca de altfel şi celelalte limbi romanice ; dar ea are şi o declinare fără articol, precum şi flexiunea articolului postpus, ceea ce produce structuri analizabile foarte frecvente. În plus, după cum am mai arătat (p. 99), în multe sintagme apar numeroase mărci redundante. În acelaşi timp, procedeele formării cuvintelor sînt bine reprezentate în română, mai ales derivarea. În ceea ce priveşte registrele limbii, cu cît acestea sînt mai abstracte, mai intelectuale, cu atît structura monematică folosită este mai determinată, motivată

În ansamblul eşantioanelor din limba română, proporţiile sînt următoarele :

	Motivare	Determinare
p	0,842	0,506
q	0,158	0,494

Confruntarea celor două coduri (familiar şi intelectual) menţine prioritatea nemotivării, dar, în schimb, ea ajunge la un echilibru evident în determinare.

Diferenţele faţă de limba franceză sînt mult mai categorice ; nemotivarea în limba franceză este puţin mai restrînsă, în timp ce nedeterminarea este mai largă ; în limba română apare polarizarea menţionată mai sus. Trăsătura proprie limbii române este mai marea extindere a determinării gramaticale ; ea atinge, în mod sensibil jumătate din cazuri, în timp ce în franceză ea se apropie abia de un sfert din ansamblul de semne.

Elementele statistice confirmă cu exactitate aceste afirmaţii privitoare la diferenţele dintre cele două limbi.

Pentru motivare avem :

$$D_0 = \frac{0{,}842 - 0{,}838}{\sqrt{\frac{0{,}842 \times 0{,}158}{1\,799} + \frac{0{,}838 \times 0{,}162}{1\,799}}} = \frac{0{,}004}{0{,}0122} = 0{,}328$$

Rezultă deci, că din punctul de vedere al motivării diferenţele dintre franceză şi română nu sînt semnificative.

Nu aceeaşi este însă situaţia în sectorul determinării :

$$D_0 = \frac{0{,}768 - 0{,}506}{\sqrt{\frac{0{,}768 \times 0{,}232}{1\,799} + \frac{0{,}506 \times 0{,}494}{1\,799}}} = \frac{0{,}262}{0{,}0154} = 17{,}01$$

De această dată, aşa cum am arătat în discuţiile precedente, diferenţa este deosebit de semnificativă.

Din punctul de vedere al structurii semiotice analizabile, limba comportă deci manifestări foarte nuanţate. Dar cu ajutorul mijloacelor oferite de statistică putem determina anumite limite care servesc la aprecierea diferitelor valori considerate, după nivelele la care apar.

Dependența structurii semiotice de tipul lingvistic este foarte evidentă în texte. Analiza cea mai slabă apare în limbile analitice ; în schimb, în limbile sintetice raporturile între cuvinte sînt marcate de moneme care intră chiar în alcătuirea unităților lexicale. Această opoziție este ilustrată de diferențele foarte semnificative în determinarea din limbile franceză și română.

În principiu, printre limbile cu afixe, un grad superior de determinare apare în limbile aglutinante. În aceste limbi, pentru fiecare valoare se adaugă un afix, ca în maghiară : *„ember-ek-nek“* „oamenilor“. Această trăsătură este compensată de marea frecvență a anumitor clase invariable ; într-o sintagmă, o valoare este marcată o singură dată, de pildă în magh. *a szép ember-ek* „oamenii frumoși“, unde pluralul nu este marcat decît la substantiv și nu și la adjectiv și la articol ca în limbile flexionare.

Gradul suprem de determinare sintagmatică este atins de limbile polisintetice (incorporante). În aceste limbi, obiectele acțiunii și împrejurările în care ele au loc sînt exprimate prin afixe incluse în forma verbului, un cuvînt conținînd astfel o întreagă „propoziție“ ; într-un idiom indian (din statul Oregon) conținutul „(eu) am venit pentru a-i da (ei) aceasta (acest lucru)“ este exprimat printr-un singur cuvînt : ***i-n-i-a-l-u-d-am*** unde :

d = rădăcina verbului „a da“ ;
i (inițial) = trecut apropiat ;
n = pers. I sg ;
i al doilea) = obiectul pronominal „aceasta (acest lucru)“ ;
a = al doilea obiect pronominal „ea“ ;
l = afixul care arată că obiectul este indirect („ei“) ;
u = afix care arată că acțiunea pornește de la subiectul vorbitor ;
am = sufix care marchează scopul (cf. P. S. Kuznețov, 1955, p. 27—28).

În ce privește registrele limbii, limba vorbită (familiară, populară) reprezintă nivelul inferior al structurii analizabile. Limba literară artistică tinde către folosirea cuvintelor curente, dar preferă motivarea semantică, așa cum reiese din capitolul precedent. Limba standard neartistică se caracterizează, în general, printr-o motivare de natură monematică (cuvinte derivate și compuse) : determinarea gramaticală ocupă în cadrul ei un loc important,

raporturile complexe dintre elementele mesajului cerînd folosirea monemelor funcționale, adesea atașate direct la rădăcină.

Motivarea și determinarea sînt probleme care privesc gruparea semnelor în enunțuri. Forma fundamentală a acestora este tocmai combinarea monemelor în cadrul cuvîntului. Pe lîngă această structură „clasică", care se manifestă de asemenea pe plan paradigmatic, trebuie cel puțin menționată gruparea elementelor semiotice în discurs, pe baza tipurilor sintagmatice structurale.

După dihotomia subliniată mai ales în prima parte a acestei lucrări, unitățile fundamentale ale discursului sînt semnale. Unele din acestea sînt elementare, ca în secvența *aici văd bine,* unde fiecare cuvînt este un semnal neanalizabil (cf. IV, 2). Dacă semnalele sînt complexe, ele lărgesc considerabil sfera motivării și șterg diferențele între construcțiile sintetice și cele analitice ; forme ca : *pe cal, lui Ion, au venit* sînt unitare din punctul de vedere al semnificatului, iar vorbitorii le decodează global.

Nivelele structurale superioare introduc elemente de motivare absolută, ca de pildă intonația, ritmul etc., realizate conform trăsăturilor stabilite de structură și consacrate de normă. Analiza statistică, ale cărei rezultate au fost prezentate mai sus, aruncă o anumită lumină asupra unui sector care cere cercetări mai ample, cuprinzînd eșantioane mai numeroase ; pentru înțelegerea concluziilor comparative ar fi util să abordăm și alte limbi, înrudite sau nu. Dar pentru realizarea unui astfel de program sînt indispensabile unele instrumente de lucru automate.

MOTIVAREA ŞI FRECVENŢA

1. NUCLEUL LIMBII FRANCEZE ŞI AL LIMBII ROMÂNE

În domeniul motivării, elementele trebuie să fie diferenţiate. Cum se ştie, mai mult decît celelalte sectoare ale limbii, lexicul are o structură ierarhizată. În mare, el conţine un nucleu format din cuvintele cele mai importante, în jurul căruia se află masa vocabularului. Lingviştii de la noi au încercat să delimiteze acest nucleu pentru limba română (A. Graur, *Încercare*), pentru istro-română (I. Coteanu, 1957 *b)* şi pentru franceză (P .Miclău, 1958). Criteriile pe care le-au folosit au fost supuse unei discuţii critice (cf. revista SCL, IX, 1958, 1, 3), în cadrul căreia I. Fischer a negat posibilitatea delimitării unui fond principal al lexicului şi a preconizat doar o simplă ierarhizare a cuvintelor, stabilită nu pe baza unor criterii lingvistice, ci pe baza cercetărilor statistice ; I. Coteanu a susţinut valoarea criteriilor lingvistice şi interesul delimitării fondului principal.

Dar, la fel ca şi în alte probleme teoretice, cercetarea faptelor a pus în lumină anumite principii care, pînă atunci, păreau total opuse dezbaterilor generale. În ce priveşte valoarea criteriului frecvenţei este interesant să arătăm rezultatele obţinute în studiul francezei elementare (G. Gougenheim, *Elaboration*) : după stabilirea unui vocabular de 1 063 de cuvinte (pînă la frecvenţa 20), autorii au recurs şi la disponibilitate ca expresie particulară a frecvenţei : folosind ancheta centrelor de interes (vezi şi P. Fraisse, 1963), ei au sporit lista pînă la 1 358 de cuvinte.

Vocabularul francezei elementare reprezintă un minimum de cuvinte necesare pentru învăţarea unei limbi străine ; de aceea, nu trebuie să-l confundăm cu fondul principal. În cadrul lui găsim cuvinte ca : *accent, accident, allemand, américain, digne, frontière* etc. ; în schimb, lipsesc altele, de pildă : *alors, bœuf, cacher, degré, dent.* Astfel, 581 de cuvinte din lista noastră (cf. *Omagiu lui Iorgu Iordan*) nu figurează în vocabularul limbii franceze elementare. (G. Gougenheim, *Elaboration*), unde apar altele, 311 în total (vezi C. Otobîcu, 1959). Dar, în ciuda scopului ei, lista vocabularului elementar poate fi folosită şi în cercetarea legăturii dintre motivare şi frecvenţă.

De asemenea, s-a aplicat statistica frecvenţei şi pentru delimitarea nucleului lexicului limbii române (V. Şuteu, 1959). S-a stabilit astfel o listă de 512 cuvinte. Studiul acestui fond duce la concluzii care se apropie de principiile stabilite de A. Graur. Faptul dovedeşte că criteriile lingvistice sînt complementare statisticii ; deşi limita fondului principal este mai mult sau mai puţin arbitrară, e limpede pentru oricine că trebuie să se facă distincţia dintre cuvintele foarte frecvente şi celelalte. Dar chiar în cadrul fondului principal este necesară stabilirea unei ierarhii a frecvenţei. Dacă avem un vocabular de bază mai întins, este bine să împărţim ansamblul în secţiuni ordonate după frecvenţă. Aceasta este soluţia adoptată de Alphonse Juilland, P. M. H. Edwards, Ileana Juilland în *Frequency Dictionary of Rumanian Words* (Londra-Haga-Paris, 1965) : cele 3 000 de cuvinte ale vocabularului fundamental sînt împărţite în secţiuni de cîte 500 de unităţi fiecare.

Structura cuvintelor din punctul de vedere al motivării este strîns legată de frecvenţa lor. Teoretic vorbind, această problemă a atras deja atenţia specialiştilor (cf. I. Fónagy, *Zeichen*, I. p. 53, A. K. Halliday, *Zeichen*, II, p. 102—104). În ciuda reproşului făcut statisticienilor de a fi neglijat anumite nuanţe, de pildă semnificaţia socială şi psihologică a cuvintelor (cf. G. Matoré, 1953, p. 82), metoda rămîne totuşi indispensabilă pentru descoperirea unui număr mare de fenomene lingvistice a căror importanţă n-ar putea fi sesizată altfel. Fără îndoială, pentru fiecare problemă este important să vedem semnificaţia lingvis-

tică a soluțiilor propuse, precum și trăsăturile specifice ale materialului folosit.

În ce privește motivarea, trebuie să facem deosebirea între cuvinte mai mult sau mai puțin izolate și cuvinte aparținînd unor familii. Cuvintele simple sînt mult mai importante atunci cînd, în afară de marea lor frecvență, ele sînt susținute de un mare număr de derivate, dintre care unele sînt înzestrate, la rîndul lor, cu o frecvență destul de ridicată. De pildă, verbul *arriver* ocupă poziția 79 (G. Gougenheim, *Elaboration*) iar *passer* nu apare decît la poziția 86 ; or, *passer* are 20 de derivate și 14 compuse, pe cînd *arriver* nu are decît 3 ; astfel de exemple nu sînt rare.

Datorită studiilor statistice, au fost descoperite anumite trăsături esențiale ale limbii ; de pildă, s-a observat că cuvintele cele mai frecvente sînt și cele mai scurte, cele mai vechi, cele mai simple din punct de vedere morfologic, cele mai bogate în nuanțe semantice. [1] Aspectul morfologic nu se referă strict la gramatică : se știe că cele mai frecvente cuvinte au adesea flexiunea cea mai complicată. Am putea însă stabili ca un corolar al trăsăturilor menționate mai sus faptul că cele mai uzuale cuvinte sînt în același timp și cele mai nemotivate, ceea ce rezultă de-altfel din însuși corpul fonetic redus, din vechimea lor.

Listele elaborate pe baza statisticii frecvenței n-au fost făcute conform principiilor motivării : ele pornesc de la ocurența cuvîntului, caracterul său (ne)analizabil nefiind luat în considerare. S-ar putea ca în viitor să se efectueze analize ample cu ajutorul calculatorului electronic care să aibă în vedere structura semnelor elementare sau complexe.

Deocamdată, am folosit liste bazate pe criterii lingvistice, cu atît mai mult cu cît au fost făcute în raport direct cu problemele motivării, deși acestea n-au fost tratate explicit din punct de vedere semiotic. Este vorba de listele deja menționate, ale lui A. Graur, pentru română și latină (cf. *Încercare*) și de a noastră pentru franceză (cf. *Omagiu lui Iorgu Iordan*) ; avantajul folosirii

[1] Vezi Pierre Guiraud, *Problèmes et méthodes de la statistique linguistique*, Paris, 1959, p. 13 ; autorul analizează aici semnificația binecunoscutei legi a lui G. K. Zipf. A se vedea de asemenea André Martinet, *A Functional View of Language*, Oxford, 1962, p. 135—155.

paralele a acestor trei fonduri constă în faptul că cercetarea are ca punct de plecare aceleaşi principii : e de la sine înţeles că riscul de a greşi este mai mare dacă vom compara rezultate obţinute după criterii diferite.

În urma unor îndelungate discuţii asupra criteriilor posibile, am reţinut patru criterii fundamentale (vezi prezentarea sintetică din *Introducere în lingvistică*, 1972, p. 122—123) :

1. *Frecvenţa.* Ea este apreciată intuitiv : cuvîntul trebuie să fie cunoscut şi folosit des de către toate categoriile de vorbitori în conversaţia curentă. Conform acestui principiu, putem decide cu uşurinţă asupra celor mai frecvenţi termeni, care fac parte din anumite cîmpuri semantice, ca cel al termenilor de înrudire directă *(tată, mamă, frate, soră)* ; acelaşi lucru este valabil pentru cuvintele gramaticale. Pentru acestea nu e absolut necesar să apelăm la numărări statistice pentru a lămuri apartenenţa la vocabularul fundamental.

2. *Capacitatea de a forma cuvinte noi, derivate şi compuse.* Acest principiu este în strînsă legătură cu cercetarea noastră şi el va fi ilustrat pe larg în cele ce urmează. Este clar că anumite cuvinte, ca *passer, porter, main, terre,* au o deosebită importanţă în franceză, dat fiind numărul mare de semne complexe în care ele apar.

3. *Posibilitatea de a intra în locuţiuni şi expresii.* Există un mare număr de cuvinte foarte importante, care nu sînt folosite în derivate sau compuse, dar intră în schimb în construcţii închegate, analoge dealtfel semnelor complexe. În română, este cazul unor cuvinte ca *gură, pîine* etc. ; în lista franceză apar exemple ca : *assiette, ciel, joug, soleil.*

4. *Stabilitatea.* Factorii menţionaţi mai sus sînt într-o mare măsură complementari, în timp ce stabilitatea este mai degrabă corolarul lor. Firește, în fondul principal, nu toate cuvintele sînt vechi, deoarece activitatea contemporană impune termeni care pot înlocui echivalenţii lor tradiţionali, sau care vin să ocupe „o căsuţă goală" ; în astfel de cazuri, deseori se întîmplă ca termenul nou să capete o mare bogăţie semantică şi să-şi alcătuiască o familie numeroasă. Aceasta însemnă de fapt că diacronia este o verificare a soliditătii poziţiei unei unităţi în sistem.

Pe baza acestor criterii s-a ajuns la stabilirea listelor pentru română (A. Graur, *Încercare*) şi pentru franceză

(*Omagiu lui Iorgu Iordan*). Ele pot fi verificate în listele restrînse pe care le dăm în anexă la sfîrşitul prezentei lucrări. Pentru franceză, cifra care precede cuvîntul indică rangul, adică poziţia sa în funcţie de numărul derivatelor şi compuselor : rangul este invers proporţional cu capacitatea motivantă. De pildă, *porter* are rangul 2 deoarece apare în 29 de derivate şi compuse în timp ce *noir* are rangul 22, neavînd decît 3 derivate şi compuse — vezi p. 281—282.

În cele ce urmează dăm proporţiile din listele globale, comparînd lista Graur cu listele noastre şi cu listele deja menţionate, întocmite după statistica frecvenţei, adică lista Şuteu şi lista Gougenheim.

În lista Şuteu, dintr-un total de 512 cuvinte, numai 11,67% sînt formate în română (în majoritate, pe baza elementelor latine : 9,96%) ; pînă la rangul 100 nu sînt decît 5 cuvinte formate în română, cea mai mare parte, nemaifiind analizabile astăzi (*din, prin, parcă*) ; doar adverbul *numai* (rangul 61) este motivat. Între rangul 100 şi 200 există 12 cuvinte formate în limba română (dar unele dintre ele nu mai sînt analizabile — *căci, dintre*), după care proporţia cuvintelor motivate creşte.

În prima secţiune din *Frequency Dictionary of Roumanian Words* situaţia este aproape aceeaşi ; trebuie să subliniem însă faptul că autorii au considerat drept forme unitare combinaţii de tipul *pentrucă, întradevăr, deaceea*. *pentruca*. O astfel de interpretare măreşte numărul unităţilor motivate, chiar într-un nucleu foarte restrîns, format din 500 de unităţi.

Este interesant că în listele Graur (*Încercare*, p. 48—55) procentajul cuvintelor motivate este mult mai mic, deoarece autorul a folosit alte principii, printre care formarea cuvintelor joacă un rol preponderent, cel puţin pentru limbi ca româna în care ea este bine reprezentată. Dacă la A. Graur găsim verbul *durea*, substantivul corespunzător *durere* nu mai apare în alte liste, deşi este destul de important. Dimpotrivă, la Şuteu găsim, de pildă şi *putea* şi *putere*.

Nu e de mirare deci că în prima listă Graur (formată din 964 de cuvinte) cuvintele motivate sau foste motivate nu sînt decît în proporţie de 2,07% ; în suplimentul adăugat primei liste, proporţia cuvintelor motivate este de 3,24%, dar în ansamblul celei de-a doua liste procentajul

lor nu este decît de 2,29 ; în suplimentul adăugat acesteia găsim 2,10% cuvinte motivate, iar în toată lista a treia procentajul ajunge abia la 2,25 (dintr-un total de 1 419 unităţi).

Aceste cifre nu sînt întîmplătoare ; se ştie că în română derivarea este un procedeu productiv : vorbitorii analizează uşor structura cuvintelor. De aceea, este normal să se introducă în lista fondului principal cuvîntul simplu şi să se lase la o parte derivatele sale, în ciuda frecvenţei mari a unora dintre ele : *vedere — vedea, părere — părea.*

Alta este însă situaţia limbii franceze. În lista Gougenheim există patru elemente motivate pînă la poziţia 100 (dar aici sînt incluse şi forme neunitare ca : *parce que* şi *un peu.* Între 101 şi 200, există 20 de forme motivate, dar apar aici şi îmbinări nesudate lexical ca : *eh bien, qu'est-ce que, peut-être, quelque chose, n'est-ce pas, est-ce que.* Pentru ansamblul listei de 1 063 de cuvinte, proporţia semnelor motivate ajunge la aproximativ 20%. Acest procentaj se explică de asemenea prin introducerea anumitor adverbe derivate : *également, extrêmement, uniquement, actuellement, généralement.*

Dar diferenţa faţă de română apare şi mai clar dacă vom compara lista Graur cu a noastră, deoarece ele au la bază aceleaşi principii. Am arătat că în a doua listă Graur sînt 2,29% cuvinte motivate din 1 181 ; în franceză sînt însă 9,5% din 1 173. Aceasta pentru că în franceză derivarea este mai slabă şi în general cuvintele sînt mai izolate decît în română. Trebuie de asemenea să ţinem seama de schimbările fonetice (cf. *coup — couper, embrasser — bras*), precum şi de evoluţia sensurilor : este greu astăzi să analizăm automat pe *partage* prin *partir, village* prin *ville* etc.

Compararea celor două nuclee pune în lumină un aspect paradoxal : cu cît o limbă este mai sintetică, productivă în derivare şi compunere, cu atît fondul ei de bază este mai nemotivat şi invers. În latină, limbă sintetică, fondul principal nu cuprinde decît în mod excepţional cuvinte motivate ; justificîndu-şi lista, A. Graur *(Încercare)* vorbeşte tocmai de coeziunea puternică existentă între cuvintele latine.

Totuşi, în afara nuanţelor inerente structurii limbii, fondul principal se caracterizează prin absenţa motivării. Această trăsătură reiese chiar din definirea lui ca „parte

a vocabularului care asigură stabilitatea limbii şi serveşte drept bază pentru formarea de noi cuvinte". Trebuie să ţinem seama, între altele, de faptul că fondul principal conţine, mai ales în nucleul său, cuvinte „gramaticale" : prepoziţii, verbe auxiliare, conjuncţii, pronume, adverbe. Pînă la poziţia 100, lista Gougenheim nu conţine decît trei substantive (*heure* — 82, *jour* — 84, *chose* — 88).

Teza lui Saussure privitoare la arbitrar ca o condiţie esenţială a semnului lingvistic se aplică, prin urmare, în primul rînd fondului principal lexical. De aceea, precum şi pentru a avea o imagine precisă asupra motivării fondului principal prin moneme, am procedat la o analiză statistică mai aprofundată. În acest scop, am împărţit lista Şuteu în cvartile ; dăm rezultatele acestei analize în tabelul şi calculele de mai jos, în care :

x_i = numărul monemelor ;

n_i = numărul cuvintelor.

x_i	Număr de cuvinte pe cvartile				n_i	$x_i \cdot n_i$
	1	2	3	4		
1	70	47	55	48	220	220
2	59	82	72	78	291	582
3	1	1	4	2	8	24
4	0	1	0	1	2	8
5	0	0	0	1	1	5
Total	130	131	131	130	n=522	839

Media, $m = \frac{\sum x_i \cdot n_i}{n} = \frac{839}{522} = 1{,}61$.

Rezultă din acest calcul că în nucleul limbii române numărul mediu al monemelor din cuvintele respective este de 1,61. Faptul se datorează prezenţei în fondul principal a unui număr relativ ridicat de cuvinte auxiliare monomonematice, apoi a unui număr crescînd de cuvinte formate din două moneme de tipul *casă*, *masă*, după care se produce o scădere bruscă la cuvintele formate din trei sau mai multe moneme.

Trebuie să precizăm că lista analizată ar putea să conţină anumite erori datorate numărului prea mic de

cuvinte înregistrate : 50 000 în loc de vreo 300 000 care ar fi fost necesare pentru o listă de aproape 500 de unităţi (cf. P. Guiraud, 1959, p. 96).

Aceste cifre se referă la structura analizabilă a listei atît la nivel lexical cît şi gramatical, dat fiind că în română există numeroase categorii de cuvinte a căror formă „primitivă" nu prezintă niciodată lexemul în stare pură ; este cazul mai ales al verbelor care sînt totdeauna analizabile din punct de vedere gramatical la infinitiv şi al substantivelor declinării feminine de tipul *cas-ă*. De aceea, am calculat o altă medie care se referă strict la motivarea lexicală. Putem considera ca nemotivate din punct de vedere lexical verbe ca ***pune***, substantive de tipul ***casă***, adjective ca ***mare***. Numărul total al cuvintelor din aceste categorii este de 260. Nu am socotit însă cuvinte ca ***durere*** în care sufixul infinitival exprimă înţelesul nou de „durere", nici ca ***clipi*** unde sufixul serveşte atît la alcătuirea infinitivului cît şi la formarea unui cuvînt nou.

Dacă lăsăm la o parte monemele pur gramaticale, avem :

$$m = \frac{579}{522} = 1{,}11.$$

Această medie oferă o imagine mai fidelă a motivării fondului principal, debarasată de determinarea gramaticală.

În ceea ce priveşte limba franceză (lista Gougenheim), iată rezultatele în decile :

x_i	Număr de cuvinte pe decile										n_i	$x_i \cdot n_i$
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1	64	67	59	63	70	80	64	65	68	61	661	661
2	33	29	41	38	27	25	37	32	34	37	333	666
3	8	9	6	3	9	1	3	8	4	7	58	174
4	1	1	0	2	0	0	2	1	0	1	8	32
Total	106	106	106	106	106	106	106	106	106	106	$n=$ 1060	1533

$$m = \frac{1\,533}{1\,060} = 1{,}45.$$

Se constată că numărul mediu de moneme al cuvintelor din vocabularul elementar al limbii franceze este mai mic decît în română, ceea ce am stabilit deja în principiu. Pe de altă parte, anumite erori sînt posibile, dat fiind faptul că n-au fost numărate decît 300 000 de cuvinte în loc de un milion de unităţi cît ar fi fost necesar pentru o listă de aproape 1 000 de elemente.

În acelaşi timp, trebuie să menţionăm bogăţia sistemului vocalic francez care permite realizarea unui atît de mare număr de cuvinte monomonematice.

Teoria informaţiei dă astăzi o interpretare mai ştiinţifică acestor rezultate statistice. Din punctul de vedere al structurii, limba este considerată ca un cod. Cum se ştie, codul este un ansamblu de elemente combinate după anumite reguli, în vederea transmiterii unui mesaj. Una dintre cerinţele fundamentale în elaborarea unui cod este ca elementele fondului dat să fie folosite cît mai economic cu putinţă.

Pierre Guiraud vorbeşte de două tipuri de economie : una privitoare la articularea semnului, cealaltă referitoare la „identificarea semnului fonetic la nivelul memoriei". Fiecăreia din cele două categorii îi corespunde un cod : unul fonetic, altul mintal. Cuvîntul ca semn este definit prin combinaţiile unui anumit număr de elemente semiotice, în primul caz, şi prin „operaţii mintale de decodaj" în al doilea caz. Fiecare din aceste două coduri presupune un anumit efort. La nivelul articulării, efortul constă în simpla pronunţare a cuvintelor, ceea ce face ca cuvintele foarte frecvente să sufere o reducere a corpului fonetic (vezi P. Guiraud, 1959, p. 81).

Din punctul de vedere al decodării, legătura dintre semnificant şi semnificat este mult mai stabilă pentru cuvintele uzuale, deoarece ea este mereu reconstituită. De aceea, nici nu avem nevoie de elemente suplimentare care să uşureze identificarea semnificantului cu invariantul codificat. Acest fapt este dovedit şi de evoluţia limbii şi el va fi ilustrat mai departe. Ceea ce este important de reţinut acum este că, atunci cînd structura analizabilă este necesară, ea este refăcută sau menţinută prin alte mijloace, ca în cazul afixelor gramaticale. Opoziţiile gramaticale, ca cele de număr, de pildă, trebuie să fie menţinute, indiferent de natura mijloacelor folosite pentru a le exprima, — sintetice sau analitice. Dimpotrivă,

pentru cuvintele frecvente, caracterul analizabil nu e neapărat necesar.

Cuvintele mai puţin frecvente sînt mai greu de reţinut. Efortul decodării este totuşi uşurat de structura analizabilă a cuvîntului : *bunăvoinţă* este recunoscut după elementele sale componente. Se înţelege de la sine că uneori este necesar să cunoaştem un element suplimentar, avînd în vedere că formarea cuvintelor este structurată după principiul operaţiilor algebrice, ceea ce înseamnă că gruparea unităţilor produce o altă unitate, diferită de ele : *floarea-soarelui* desemnează o plantă, prin sinteza elementelor componente. Folosind terminologia lui André Martinet, am putea spune că, în general, cuvintele analizabile realizează o economie paradigmatică, iar cuvintele uzuale o economie sintagmatică (care ţine de lanţul vorbirii) [2].

Faptele dovedesc într-adevăr că marea majoritate a cuvintelor care nu fac parte din fondul principal sînt motivate. În primul rînd, există numeroase cuvinte derivate de la elementele fondului principal. În română aceste derivate sînt în număr de 6 816 pentru cuvintele din lista mare, adică 4,80 derivate pentru fiecare cuvînt. Deşi proporţia este slabă (0,82 pe unitate), există totuşi un mare număr de derivate (7 412) formate de la cuvinte din masa vocabularului. Aceasta înseamnă că, în ansamblu, masa vocabularului conţine 14 228 de derivate şi 9 008 cuvinte nederivate (A. Graur, *Încercare*, p. 108) ; proporţia este grăitoare. Ne-am putea aştepta totuşi la un număr mai mare de cuvinte dacă n-am şti că factorii interni se îmbină cu factorii externi : vocabularul se îmbogăţeşte şi prin împrumut, dar acesta slăbeşte motivarea în limbi ca româna şi franceza, în care calcul este puţin folosit. Pe ansamblu, în română cele 10 427 de baze au produs deci 14 228 derivate, adică 1,36 pe unitate.

Cuvintele din fondul principal al limbii franceze sînt folosite în 4 399 derivate şi 662 compuse, deci cîte 4,3 pentru fiecare unitate. Proporţia este destul de mare pentru o limbă despre care se spune că în general recurge mai rar la procedeele de formare a cuvintelor.

[2] André Martinet, *Eléments* (vezi în special capit. VI). Knud Togeby observă faptul că cuvintele abstracte au un corp fonetic redus, în timp ce cuvintele concrete au un corp fonetic mai dezvoltat (*Zeichen*, I, p. 141).

Pe ansamblu, în franceză există 14 419 cuvinte de bază care au produs 12 464 derivate şi compuse, adică în medie 0,86 pe unitate (vezi Al. Bolintineanu, 1976, p. 112) ; se vede că media este mai mică decît în română. Diferenţa provine şi din deosebirile de corpus, de structurare a materialului, dar ea reflectă clar o productivitate mai mare a formării cuvintelor în română decît în franceză.

Menţionăm totuşi că în franceză împrumuturile de cuvinte savante care constituie majoritatea, sînt bine asimilate şi încorporate, fapt care dealtfel se reflectă în structura fondului principal. În timp ce în română acesta nu cuprinde decît aproximativ 4% elemente de origine internaţională, în franceză cuvintele de origine latină (care în general corespund celor de origine internaţională din limba română) reprezintă 9,6%, ceea ce face ca multe din cuvintele împrumutate din latină să fie percepute ca motivate. Numărul cuvintelor motivate creşte sensibil dacă ţinem seama de numeroasele elemente împrumutate odată cu cuvîntul de bază, fiind deci analizabile, de tipul deja menţionat : *fabrique, fabriquer, fabrication, fabricateur*. Un alt fapt important în ambele limbi este că persoanele instruite analizează anumite cuvinte împrumutate prin elementele lor componente din limba de origine : în procesul instructiv, cea mai mare parte a termenilor din domeniul ştiinţei şi tehnicii sînt explicaţi şi din punct de vedere etimologic.

Astfel, analiza faptelor precum şi a trăsăturilor fundamentale ale limbii cu ajutorul principiilor actuale ale lingvisticii dovedeşte că, în planul motivării, lexicul este net diferenţiat, prezentînd o mare preponderenţă a nemotivării în cadrul vocabularului fundamental.

Ca metodă, am calculat o simplă medie. Aceasta nu are decît o valoare de indice lingvistic, arătînd proporţia foarte mică a motivării în fondul principal. Structura acestui ansamblu este supusă legilor statistice ale frecvenţei, puse în lumină de Zipf şi precizate de B. Mandelbrot (1954). Aceste legi sînt într-un raport foarte strîns cu motivarea.

O analiză, chiar superficială, a tabelelor de mai sus arată o compoziţie specială a ansamblului. De pildă, în tabelul conţinînd cifrele pentru franceză, majoritatea (661) este reprezentată de cuvintele care cuprind un singur monem, în timp ce cuvintele de două moneme sînt doar

333. Celelalte sînt prea puţin numeroase (58 cu 3 moneme, şi 8 cu 4 moneme). Există aici o anumită analogie cu numărul de silabe care intră în alcătuirea cuvintelor, deşi deseori numărul de silabe şi de moneme nu coincide (de ex., *caracter* conţine trei silabe şi un singur semnificant de monem etc., etc.). Lungimea medie a cuvintelor, în funcţie de numărul de silabe, a fost studiată de Chebanov pentru limbile indo-europene, care a tratat faptele după legile de distribuţie statistică ale lui Poisson. În acelaşi timp, conform teoriei lui W. Fucks, se pot face deosebiri între diferitele registre ale limbii (literară, ştiinţifică etc.) din punct de vedere statistic şi informaţional (vezi S. Marcus, Ed. Nicolau, S. Stati, 1966, p. 265—298).

Am preferat însă un studiu bazat pe o singură distincţie şi anume între cuvintele motivate şi nemotivate, mai simplă ca aparat matematic şi destul de instructivă din punct de vedere lingvistic.

2. STABILITATEA ŞI PRODUCTIVITATEA NUCLEULUI LEXICAL

În paragraful precedent am arătat că cele mai frecvente cuvinte sînt în acelaşi timp cele mai stabile şi cele mai productive. De obicei, se vorbeşte de productivitatea procedeelor de formare a cuvintelor : sufixare, prefixare, compunere. În general, se face distincţia între afixe productive şi afixe neproductive. Credem însă că ar fi tot atît de legitim să vorbim şi despre productivitatea cuvintelor ; este vorba în speţă, de capacitatea cuvîntului de a intra în alcătuirea altor cuvinte. Acest fapt este legat de frecvenţa cuvîntului respectiv, de structura procedeelor de formare a cuvintelor precum şi de factori externi.

Există un nucleu de cuvinte foarte productive care intră în mare măsură în fondul cuvintelor foarte frecvente. Rareori, ele sînt produsul aceloraşi cuvinte ; în schimb, servesc la formarea a mii şi mii de cuvinte noi ca semne complexe, motivate. În paragraful precedent am dat rezultatele globale privitoare la productivitatea fondului de bază. Nu ne rămîne acum decît să examinăm această productivitate în funcţie de stabilitatea nucleului şi să stabilim o ierarhie între elementele sale.

Ca punct de plecare, am luat fondul principal latinesc (lista Graur, *Încercare*). Din această listă am ales numai cuvintele care au fost transmise atît în nucleul limbii franceze cît şi al limbii române (lista lor este dată sub formă de anexă la sfîrşitul lucrării). Fiind vorba de două limbi îndepărtate, geografic şi structural, păstrarea aceluiaşi cuvînt de bază şi într-una şi în cealaltă este o probă incontestabilă a stabilităţii lui.

Pentru a simplifica faptele, am ales drept material numai nucleul limbii franceze (şi acesta este prezentat într-o listă alfabetică pe care o dăm în anexă). Cuvintele care apar în această listă îndeplinesc deci următoarele condiţii :

a) Se află în lista generală a fondului principal al limbii franceze (cf. *Omagiu lui Iorgu Iordan*).

b) Toate provin din termeni latini, care, sub o formă sau alta, făceau parte din fondul principal al limbii latine (lista Graur, *Încercare*).

c) Au un corespondent moştenit din latină în lista fondului principal al limbii române (lista Graur, *Încercare*).

Dacă vreuna dintre aceste condiţii nu este îndeplinită, cuvîntul este omis din corpusul pe care îl utilizăm pentru analizele de mai jos.

Lista dată în anexă (p. 277—283) conţine deci toate cuvintele analizate, în ordine alfabetică. Amintim că înaintea fiecărui cuvînt există o cifră care indică rangul său, adică poziţia într-o listă făcută în ordinea descrescătoare a productivităţii (număr de derivate şi compuse pe cuvînt). Această listă organizată în funcţie de rang este publicată în „Revue roumaine de linguistique", XIII, p. 289—295 ; o reproducem în ordine alfabetică, utilizînd-o de asemenea ca indice al cuvintelor studiate în acest capitol.

Pentru numărul de derivate şi de compuse pe cuvînt, am folosit lucrarea lui O. Bloch şi W. von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1964 [3].

[3] Firește, un dicţionar etimologic neglijează funcţionarea sincronică a limbii. Dat fiind că am stabilit nucleul motivant din perspectiva stabilităţii, am fost obligaţi să ne mulţumim cu dicţionarul etimologic. În realitate însă, chiar dacă un asemenea dicţionar conţine omisiuni, acestea nu afectează decît foarte puţin proporţiile stabilite ; concluziile privitoare la productivitatea semnelor rămîn valabile chiar în eventualitatea anumitor modificări ale procentajelor.

Cum însă în această parte a lucrării ne-am ocupat numai de motivarea prin moneme, n-am socotit şi formaţiile obţinute prin „derivare improprie", de tipul *bon*=termen financiar etc. În schimb, trebuie să considerăm drept creaţii monematice elementele formate prin derivarea regresivă, de pildă substantive ca *change* „schimb", *chasse* „vînătoare" etc.

a) IERARHIA NUCLEULUI

Nucleul stabil al limbii este în acelaşi timp foarte productiv. Dar elementele pe care le conţine sînt departe de a avea aceeaşi capacitate motivantă. Există astfel o gradare neîntreruptă începînd cu cuvintele care au zeci de derivate şi compuse pînă la unităţile „sterile".

Dăm mai întîi situaţia globală în tabelul 1, unde :

r = rang ;
n_i = număr de unităţi pe rang ;
x_i = numărul de derivate şi compuse pe care le posedă fiecare unitate de un anumit rang.

Tabelul 1

r	n_i	x_i	$n_i \cdot x_i$	r	n_i	x_i	$n_i \cdot x_i$
1	1	34	34	14	6	11	66
2	1	29	29	15	10	10	100
3	1	28	28	16	13	9	117
4	1	21	21	17	18	8	144
5	1	20	20	18	25	7	175
6	2	19	38	19	27	6	162
7	2	18	36	20	40	5	200
8	4	17	68	21	51	4	204
9	7	16	112	22	57	3	171
10	3	15	45	23	73	2	146
11	6	14	84	24	76	1	76
12	7	13	91	25	116	0	0
13	10	12	120	Total	558		2 287

Acest tabel sintetic arată creşterea efectivelor de semne motivante în funcţie de rang ; semnele care au aceeaşi capacitate motivantă (număr egal de derivate şi compuse) sînt grupate sub acelaşi rang. Numărul de semne

aparţinînd aceluiaşi rang este direct proporţional cu acesta : cu cît rangul este mai mare, cu atît numărul de unităţi care îl reprezintă este mai mare. În rangurile de la 1 la 5 nu există decît o unitate pentru fiecare dintre ele. Creşterea numărului de semne motivante de un anumit rang nu este totdeauna regulată deoarece constatăm căderi la punctele : 9—10, 13—14. Raportul între rang şi numărul de semne motivante este reprezentat în figura 1 :

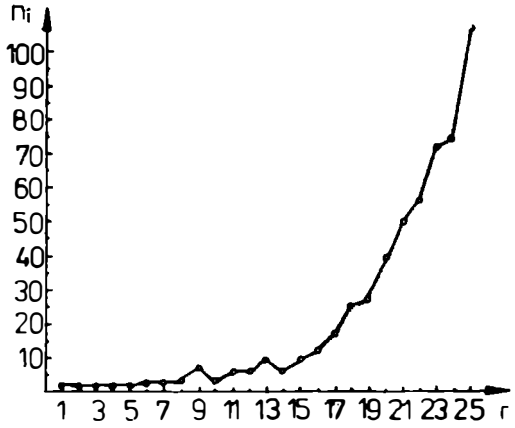

Fig. 1.

Rezultă deci că pînă la rangul 10, cel mai bine reprezentat este rangul 9 ; el cuprinde semne cu capacitate motivantă puternică (16 derivate şi compuse), de exemplu : *lever, prendre, voir, pied.* În următoarele zece tranşe, rangul 20 este cel care realizează creşterea cea mai marcată, ocupînd dealtfel, locul al doilea în ierarhia totalurilor de semne motivate pe rang. Observăm în sfîrşit creşterea bruscă a lui n_t care intervine la ultimul rang : după cum vom vedea mai departe, majoritatea semnelor care figurează aici sînt cuvinte gramaticale care au în acest caz o capacitate motivantă nulă.

În ansamblu, curba reflectă deci creşterea efectivelor în funcţie de rang ; este vorba de o creştere exponenţială de formă ordonată $n_t = Ae^{Br}$ —1, unde A şi B sînt constante şi e un număr algebric important, avînd valoarea de 2,71828 . . .

Numărul de derivate şi compuse pe care îl posedă fiecare cuvînt poate fi considerat ca repartiţia aceluiaşi semn în cadrul unităţilor complexe pe care le-a creat. Aceasta este o repartiţie particulară, manifestată în limbă şi nu în discurs.

În primele ranguri există o discontinuitate, în sensul că se trece de la valoarea de 34 la 29 şi de la 28 la 21. Dar de la această valoare (21) descreşterea derivatelor şi compuselor pe rang, devine foarte regulată : este vorba de o relaţie lineară descrescîndă, adică $x_i = ar_i + b$ unde : $a = -1$; $b = 25$ (cf. figura 2).

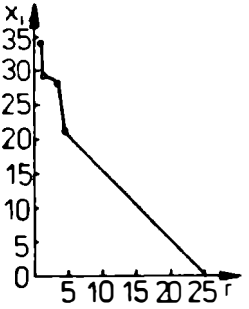

Fig. 2.

Relaţia între rang şi numărul de semne motivate pe rang nu trebuie să fie confundată cu cea care există între rang şi frecvenţă, aşa cum se manifestă ea în listele curente de frecvenţă. Reprezentarea legii rang — frecvenţă, într-un sistem de coordonate carteziene, are forma unei hiperbole echilaterale (cf. S. Marcus, Ed. Nicolau, S. Stati, 1966, p. 224—232).

Dealtfel, raportul dintre rang şi frecvenţă, care, conform legilor, trebuie să fie constant, nu se prezintă astfel în cazul nostru decît pentru valorile centrale ale rangurilor, mai ales între rangul 9 şi 16.

Pentru ca aceste raporturi să fie respectate, trebuie socotite nu numai numărul de derivate şi compuse pe cuvînt ci şi ocurenţele acestora, care ar urma să fie raportate la semnul de bază. Nu acesta a fost însă scopul nostru. Imaginea pe care o dă lista folosită este mai simplă, dar ea reflectă mai bine capacitatea motivantă a semnelor, care

se distinge categoric de frecvența lor. Este de ajuns, în acest sens, să privim primele 5 unități ale listei noastre și ale listei Gougenheim *(Elaboration)*, pe care le reproducem în tabelul 2.

Tabelul 2

Semne motivante			Lista Gougenheim	
Cuvinte	Rang	x_i	Nr. de ordine	Frecvență
passer	1	34	86	483
porter	2	29	406	72
faire	3	28	19	3 174
main	4	21	289	107
fond	5	20	384	77
être	23	2	1	14 083
avoir	25	0	2	11 552
de	25	0	3	10 503
je	25	0	4	7 905
il	24	1	5	7 515

Semnele cu capacitate motivantă puternică nu sînt deci implicit și foarte frecvente : dintre aceste 5 unități numai verbul *faire* are o frecvență mare, ceea ce se explică prin faptul că este semi-auxiliar. În schimb, toate cele 5 cuvinte din lista Gougenheim sînt cuvinte gramaticale (exceptînd folosirea ca cuvinte „pline" a verbelor *être* și *avoir*). Asta înseamnă că cuvintele gramaticale sînt nu numai nemotivate, dar, în același timp, au o capacitate motivantă minimă.

Dealtfel majoritatea zdrobitoare a semnelor din lista noastră sînt nemotivate ; în cadrul ei sînt 54 de cuvinte formate în franceză adică 9,7% din totalul de 558. Dar dintre ele 14 sînt formate din elemente vechi, ceea ce împiedică analiza în momentul de față ca, de pildă : *poisson, visage, jadis, repas* etc. Rămîn deci 40 de semne motivante care sînt ele însele motivate, adică 7,2% din totalul de 558. Nucleul fondului principal este în principiu

slab motivat, dar el iradiază în celelalte sfere ale lexicului prin semnele complexe pe care le produce.

Într-adevăr, acest ansamblu de 558 de unităţi a produs 2 287 semne motivate. Lista noastră oferă tocmai avantajul de a ilustra repartizarea diferenţiată a acestui ansamblu în funcţie de capacitatea sa motivantă. Se constată astfel o descreştere a semnelor motivate (coloana $n_i \cdot x_i$ în tabloul 1) ; aceasta merge pînă la rangul 5, de vreme ce fiecare rang nu este reprezentat decît printr-o singură unitate de bază. Apoi, se remarcă o creştere pînă la rangul 9 care totalizează 112 derivate şi compuse. După ce a făcut două „cocoaşe" pe care le-am menţionat, curba din figura 3 urcă, cunoaşte după aceea o altă cădere, mai mică, de data aceasta şi ajunge pînă la punctul culminant (rangul 21), care cuprinde semnele cu capacitate motivantă de ordinul 4. În sfîrşit, linia coboară brusc către zero, care corespunde rangului cel mai înalt. Figura 3 ilustrează funcţia $n_i \cdot x_i = f(r)$

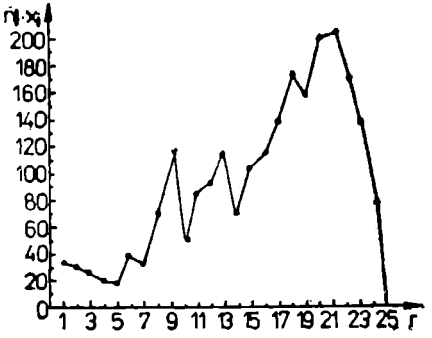

Fig. 3.

Pentru ca linia să devină regulată, trebuie să grupăm rangurile patru cîte patru ; din punct de vedere statistic operaţia este destul de forţată, dar diagrama obţinută este instructivă din punct de vedere lingvistic.

Rang	I	II	III	IV	V	VI	Total
	1–4	5–8	9–12	13–16	17–20	21–24	
$x_i \cdot n_i$	112	162	332	403	681	597	2 287

Grafic, obţinem histograma din figura 4 :

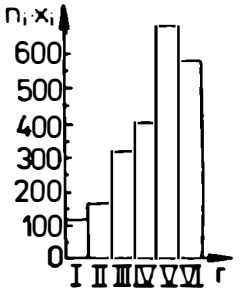

Fig. 4.

Deşi ansamblul nu reprezintă o distribuţie „clasică" de tipul legii lui Gauss, se poate totuşi calcula o medie. Numărul mediu de semne derivate sau compuse pe rang este dat de formula :

$$m = \frac{\Sigma n_i \cdot x_i}{r} = \frac{2\,287}{25} = 91{,}5.$$

Această medie reflectă marele număr de derivate şi compuse aparţinînd tranşelor de semne caracterizate prin aceeaşi capacitate motivantă. Altfel spus, ea este un indice al claselor delimitate în funcţie de rang.

Şi mai important este să vedem care este indicele capacităţii motivante a semnelor luate individual. Pentru aceasta recurgem la formula :

$$m = \frac{\Sigma n_i \cdot x_i}{n} = \frac{2\,287}{558} = 4{,}1.$$

Rezultă deci că în ansamblul semnelor motivante, media pe unitate este de mai mult de 4 semne complexe. Ea este, fără îndoială, diferenţiată pe clase de semne (părţi de vorbire, aşa cum vom vedea în paragraful următor).

Am prezentat pînă aici structura nucleului motivant al limbii franceze în perspectiva a două fenomene luate izolat : pe de o parte, creşterea în funcţie de rangul efectivelor motivante, pe de altă parte, gruparea semnelor motivate în tranşe de efective. Se impune acum să luăm în considerare imaginea sintetică a celor două fenomene.

În figura 5 am proiectat în înălţime valorile lui x_i (semne motivate) pe punctele care marchează evoluţia lui n_i (efective motivante) în funcţie de rang.

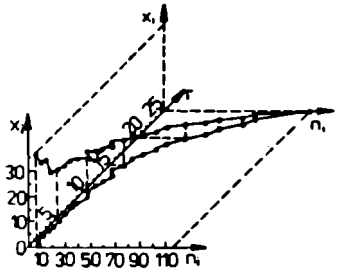

Fig. 5.

Se vede limpede că cu cît creşte rangul, cu atit se măresc şi efectivele (cf. de asemenea fig. 1). Acestei creşteri i se asociază o scădere permanentă a proporţiei de motivare (a se vedea şi fig. 2).

Pentru ca acest fapt să fie şi mai clar, vom da o reprezentare complexă, tot tridimensională, în care linia x_i va fi înlocuită cu aceea care reflectă numărul total $(n_i \cdot x_i)$ al semnelor motivate aparţinînd efectivului propriu fiecărui rang. Este vorba deci de o funcţie parametrică în care cota este funcţie de două variabile n_i şi x_i, ca în figura 6.

Linia „pe înălţime" reflectă ansamblul semnelor motivate (cf. şi fig. 3) şi ea se modifică după cum variază semnele motivante, cele două categorii fiind determinate de ranguri. În punctul esenţial de creştere al lui n, la rangul 19—20, linia $n_i \cdot x_i$ avansează clar în planul Orn_i. Ea atinge punctul maxim la rangul 21, pentru a coborî apoi repede, dar regulat la valoarea zero.

În ce priveşte distribuţia celor două ansambluri se cuvine să dăm cîteva precizări comparative : pentru primele ranguri, n_i prezintă o densitate foarte slabă, în timp ce $n_i \cdot x_i$ este „populat" de un număr mult mai mare de unităţi. Urmează apoi o evoluţie concomitentă, dînd mai departe prioritate densităţii semnelor motivate. Important de notat este că, aşa cum am arătat deja în figurile precedente, cu cît numărul semnelor motivate creşte, cu atit

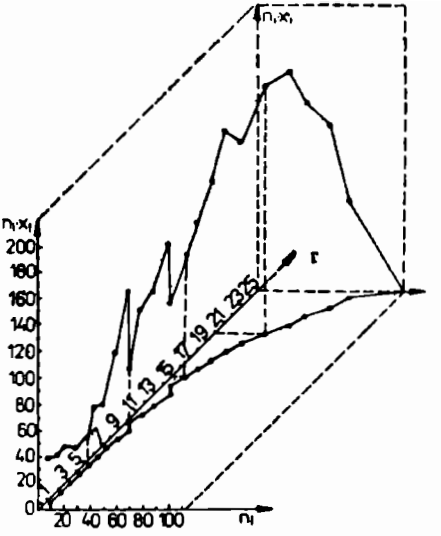

Fig. 6.

capacitatea lor motivantă scade, aşa încît creşterea semnelor motivate la rangurile din vîrf este asigurată de sporirea numărului de semne motivante. Pentru a ajunge la săgeata „traiectoriei" se trece peste saltul remarcat la rangul 19—20. Dealtfel, valoarea 4 a lui x_i pentru vîrf (rangul 21), valoarea dominantă, se apropie foarte sensibil de media de semne motivate (4,1) pe unitate motivantă, ceea ce înseamnă o neutralizare a densităţii motivelor în jurul motivantelor în rangurile inferioare. După ce trece de vîrf (rangul 21), creşterea semnelor motivante nu mai poate asigura creşterea relativă a motivelor : cu cît numărul motivantelor se măreşte, cu atît cel al motivatelor scade în raport cu vîrful ; la rangul 24 ele au aceeaşi valoare şi, în sfîrşit, la rangul 25, celei mai mari valori a motivantelor îi corespunde zero în sectorul motivatelor.

Analiza unităţilor în raport cu rangul oferă o imagine ierarhizată a ansamblului, împărţit în tranşe ordonate. Dar „statisticianul caută uneori să ştie cîte din valorile unei serii statistice sînt superioare sau inferioare unei valori date, care este procentajul valorilor seriei, cuprinse între două valori date . . ." (A. Monjallon, 1963, p. 34). Pen-

tru a avea o asemenea perspectivă, trebuie să recurgem la noţiunea de efective cumulate şi de frecvenţe cumulate. Este vorba, în speţă, de a cumula pentru fiecare rang numărul de semne motivante şi de motivate din rangurile precedente, începînd cu primul pînă la rangul respectiv inclusiv. În tabelul 3, coloana cn_i dă efectivele cumulate iar coloana cm_i derivatele şi compusele cumulate :

Tabelul 3

r	n_i	cn_i	x_i	$n_i \cdot x_i$	cm_i	r	n_i	cn_i	x_i	$n_i \cdot x_i$	cm_i
1	1	1	34	34	34	14	6	52	11	66	792
2	1	2	29	29	63	15	10	62	10	100	892
3	1	3	28	28	91	16	13	75	9	117	1 009
4	1	4	21	21	112	17	18	93	8	144	1 153
5	1	5	20	20	132	18	25	118	7	175	1 328
6	2	7	19	38	170	19	27	145	6	162	1 490
7	2	9	18	36	206	20	40	185	5	200	1 690
8	4	13	17	68	274	21	51	236	4	204	1 894
9	7	20	16	112	386	22	57	293	3	171	2 065
10	3	23	15	45	431	23	73	366	2	146	2 211
11	6	29	14	84	515	24	76	442	1	76	2 287
12	7	36	13	91	606	25	116	558	0	0	2 287
13	10	46	12	120	726						

Poligonul semnelor motivate cumulate este prezentat în figura 7 ; curba este integrala celei pe care o avem în figura 3, unde $n_i \cdot x_i = f(r)$; deci $cm_i = \int_0^{r_i} f(r)\,dr$.

Se vede deci că neregularităţile liniei valorilor $n_i \cdot x_i$ în funcţie de rang (figura 3) dispar aici. Graţie acestei noi curbe (figura 7) se poate vedea repartizarea valorilor între anumite limite. Aşa se explică, de pildă, că toate semnele care apar pînă la rîndul 17 au în jurul lor mai mult de 50% din totalul motivatelor, în timp ce numărul lor (cn_i) reprezintă mai puţin de un sfert din ansamblu. Pînă la rangul 21 se află mai mult de 75% din semnele motivate, repartizate pe mai puţin de jumătate din motivante.

Pentru a sugera mai bine această corelaţie s-ar putea imagina o reprezentare plastică a suprafeţei care cuprinde şi semnele motivante şi pe cele motivate. Ea se prezintă ca un ansamblu de atomi avînd fiecare un nucleu şi un

anumit număr de electroni în jur. Dacă am colora nucleele în roşu şi electronii în negru, am avea în rangurile inferioare un număr redus de puncte roşii, dar înconjurate de o mare familie de puncte negre. Pe măsură ce rangul creşte, vom avea un număr tot mai mare de puncte roşii, dar cu un număr tot mai mic de „electroni" negri în jur. În sfîrşit, ultima tranşă nu va avea decît nuclee fără electroni, ca să zicem aşa, puncte roşii fără împrejmuire neagră. Există deci un raport invers proporţional între capacitatea motivantă a semnelor şi numărul de unităţi care realizează un anumit grad al acestei capacităţi. Acest fapt se explică prin participarea diferenţiată a claselor semiotice care constituie ansamblul considerat, precum şi diferitele sale nivele.

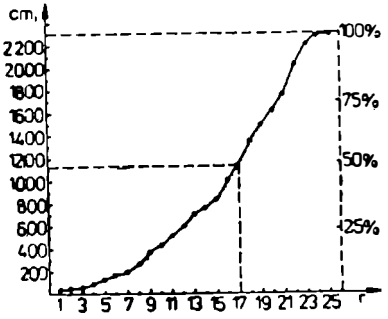

Fig. 7.

În principiu, semnele cu capacitate motivantă mare cuprind semnificaţi „puternici", independenţi, în timp ce straturile exterioare ale sferei nucleului lexical sînt populate mai ales de semne gramaticale, relaţionale. Capacitatea lor motivantă în „limbă" este minimă ; în schimb, ei participă, în discurs, la realizarea semnalelor complexe, motivate (vezi IV, 2). Dar la acest nivel intervine un alt principau de structurare, caracterizat printr-un mare dinamism (vezi mai ales V, 3).

b) CLASE MOTIVANTE

Trăsătura esenţială a semnelor, motivarea, depinde deci de organizarea lor în clase de semnificaţi. Din nefericire, tendinţele dominante din lingvistica structurală au

îndepărtat cercetătorii de analiza acestui domeniu. Studiile distribuţionale sau mecanice se bazează pe aspectul tangibil al semnelor, semnificanţii. Încercările mai noi de cercetare a semnificaţilor au dat rezultate promiţătoare. Psiho-sistematica a analizat semnificaţii mai ales cu metodele logicii şi ale psihologiei, bazate în primul rînd pe introspecţie. Se încearcă în prezent interpretarea rezultatelor sale cu mijloace formale mai adecvate realităţii lingvistice şi perspectivei tratării automate a limbajului.

Am schiţat o prezentare generală a claselor de semnificaţi în funcţie de trăsăturile lor (cf. III), insistînd asupra raportului cu motivarea. Motivarea semantică pune în lumină o manifestare particulară a trăsăturilor semnificaţilor ; am dat cîteva rezultate privitoare la capacitatea motivantă a semnelor în planul semantic, rezultate care ilustrează pe larg dinamismul său (IX). Principiile fundamentale se verifică însă şi mai nuanţat în organizarea nucleului motivant al limbii franceze în planul monematic.

Iată mai întîi faptele în tabelul 4, unde :

S = substantive ;

V = verbe ;

A = adjective ;

G = cuvinte gramaticale.

Se vede în acest tabel că cea mai mare parte a cuvintelor sînt substantive, adică 209, deci 37,4% din totalul de 558 ; urmează verbele cu 176 unităţi motivante, deci 31,5%. Adjectivele sînt mult mai puţin numeroase, anume 50, deci 9,7% ; acest număr nu cuprinde decît adjectivele „pline" ; predeterminanţii de tipul *ce*, *mon*, *quel* etc., au fost grupaţi cu cuvintele gramaticale. Acestea cuprind de asemenea adverbele, ceea ce explică totalul de 123 (22%).

Această compoziţie a ansamblului este normală pentru un nucleu restrîns : majoritatea unităţilor este constituită de substantive, ceea ce corespunde caracterului lor de semne independente, legate direct de manifestările universului referenţial. Faptul că şi verbele ating proporţia de aproape o treime din total nu trebuie să surprindă ; aşa cum s-a remarcat adesea, denumirile acţiunilor sînt mai stabile decît cele ale obiectelor prin care ele se realizează. În întreg lexicul unei limbi oarecare, proporţia verbelor este mult mai mică decît cea a substantivelor, dar în nucleul semnelor motivante şi stabile diferenţa se reduce la

Tabelul 4

r	x_i	S		V		A		G	
		n_i	$x_i \cdot n_i$	n_i	$x_i \cdot n_i$	n_i	$x_i \cdot n_i$	n_i	$x_i \cdot n_i$
1	34	0	0	1	34	0	0	0	0
2	29	0	0	1	29	0	0	0	0
3	28	0	0	1	28	0	0	0	0
4	21	1	21	0	0	0	0	0	0
5	20	1	20	0	0	0	0	0	0
6	19	0	0	2	38	0	0	0	0
7	18	0	0	2	36	0	0	0	0
8	17	3	51	0	0	1	17	0	0
9	16	1	16	6	96	0	0	0	0
10	15	2	30	1	15	0	0	0	0
11	14	2	28	2	28	1	14	1	14
12	13	4	52	2	26	1	13	0	0
13	12	3	36	6	72	1	12	0	0
14	11	0	0	5	55	1	11	0	0
15	10	2	20	5	50	2	20	1	10
16	9	5	45	7	63	1	9	0	0
17	8	8	64	8	64	2	16	0	0
18	7	8	56	15	105	1	7	1	7
19	6	10	60	13	78	3	18	1	6
20	5	14	70	19	95	5	25	2	10
21	4	23	92	23	92	4	16	1	4
22	3	22	66	19	57	8	24	8	24
23	2	33	66	19	38	3	6	18	36
24	1	29	29	7	7	15	15	25	25
25	0	38	0	12	0	1	0	65	0
Total		209	822	176	1 106	50	223	128	136
%		37,4	35,9	31,5	48,4	9	9,7	22	6

minimum. Aceeaşi este situaţia şi pentru semnele gramaticale : în ansamblul limbii, ele sînt puţin numeroase, dar intră aproape toate în nucleu, unde ocupă circa un sfert din volum, avînd în acelaşi timp o poziţie aparte din punctul de vedere al motivării.

În ce priveşte repartizarea pe ranguri, evoluţia curbelor înregistrate de clase reflectă în general pe cele date pentru ansamblu. În cadrul substantivelor se poate constata o foarte slabă reprezentare în primele ranguri ; o creştere sensibilă apare începînd cu rangul 16, adică în tranşele unde unităţile au mai puţin de 10 derivate şi com-

puse. Punctul culminant este atins de către ultimul rang (38 de unităţi); există deci un număr apreciabil de substantive care, deşi frecvente, sînt „sterile" în sectorul motivării, ca *lumière*, numele zilelor săptămînii etc.

Verbele sînt destul de bine reprezentate în rangurile inferioare; creşterea lor sensibilă apare deja în rangul 13 (deci 12 semne motivate pe unitate motivantă) — cf. verbe ca: *coucher, laver, tenir.* Cea mai mare parte a verbelor sînt acumulate de rangurile 18—23. Faţă de substantive, ele sînt mai puţin reprezentate în ultimele ranguri; altfel spus, sînt mai puţin verbe „sterile" decît substantive în nucleul motivant şi stabil.

Adjectivele înregistrează o evoluţie mai specială; foarte slab reprezentate pînă la rangul 18, ele se acumulează în ultimele ranguri; numai rangul 24 numără 15 adjective (aproape o treime din totalul lor), care sînt unităţi cu capacitate motivantă minimă. În schimb, există un singur adjectiv „steril".

Pentru cuvintele gramaticale reprezentarea este nulă pînă la rangul 11 şi minimă pînă la rangul 22. De la acesta intervine majoritatea zdrobitoare a cuvintelor gramaticale, mai mult de jumătate dintre ele (65) găsindu-se în ultimul rang cu capacitatea motivantă nulă.

Întrucît toate curbele sînt neregulate, am grupat rangurile 5 cîte 5; proporţiile au fost stabilite în procente, aşa cum rezultă din tabelul 5.

Tabelul 5

Rang	*S*		*V*		*A*		*G*		Total	
	n_i	%	n_i	%	n_i	%	n_i	%	n_i	%
1–5	2	40	3	60	0	0	0	0	5	0,9
6–10	6	33,3	11	61,1	1	5,6	0	0	18	3,2
11–15	11	28,2	20	51,3	6	15,4	2	5,1	39	7
16–20	45	36,6	62	50,4	12	9,8	4	3,2	123	22
21–25	145	38,9	80	21,4	31	8,3	117	31,4	373	66,9
Total	209	37,5	176	31,5	50	9	123	22	558	100,0

Această regrupare duce la o distribuţie mai omogenă. Într-adevăr, într-un ansamblu restrîns ca al nostru, tre-

buie să luăm intervale mai largi, pentru a avea o imagine mai coerentă. Vom compara aceste date cu tabelul „categoriilor gramaticale", examinat după frecvențe (cf. Gougenheim, *Elaboration*, p. 110—113).

În listele de frecvență primele ranguri sînt masiv reprezentate prin cuvinte gramaticale : pînă la rangul 11, sînt 10 cuvinte gramaticale și un singur verb. Pe măsură ce frecvența descrește, cuvintele gramaticale sînt mai puțin numeroase : în ultimele ranguri ele nu ating decît o proporție de 5,7%. Situația este diametral opusă în lista noastră, unde, așa cum am văzut, cuvintele gramaticale sînt acumulate în ultimele ranguri.

În schimb, în lista noastră primele ranguri sînt ilustrate de clasele concrete, substantive și mai ales verbe (respectiv 40% și 60%). Proporția substantivelor tinde de asemenea către această valoare în celelalte ranguri și se apropie mult de ea în ultima tranșă. Nu același lucru se-ntîmplă în lista de frecvență. Aici substantivele sînt foarte slab reprezentate în rangurile superioare : în tranșa de frecvențe de la 1 000 la 501 nu sînt decît două substantive, deci 8,7%, după care proporția lor crește aproape regulat, pentru a ajunge în ultima tranșă la 53,9%.

Verbele sînt relativ puțin numeroase în frecvențele înalte, apoi în frecvențele mijlocii și joase ele se mențin aproape constant în jurul proporției de 20%. În lista semnelor motivante se constată dimpotrivă o mare proporție de verbe în primele ranguri, după care procentul lor descrește mereu.

Proporția adjectivelor, deși mai neregulată, este analogă celei a substantivelor din lista de frecvență adică, în principiu, adjectivele devin mai numeroase atunci cînd frecvența descrește.

În valoare absolută, acest fapt este valabil și pentru corpusul nostru ; dar în raport cu celelalte clase se constată o creștere bruscă a procentului de la a doua la a treia tranșă, urmată de o descreștere.

Toate aceste relații devin și mai clare dacă analizăm numărul de derivate și compuse în funcție de clase (coloanele $n_i \cdot x_i$ din tabelul 4).

Curbele urmează în mare pe cele stabilite pentru tot ansamblul ; ele depind și de capacitatea motivantă a uni-

tăţilor în raport cu rangul (x_i) şi de efective (n_i), cu căderile pe care le comportă variaţiile mai sensibile în subansambluri. De aceea, nu dăm decît valorile şi proporţiile pentru ansamblu, într-un grafic (fig. 8), unde lărgimea reprezintă numărul de unităţi (n_i) iar înălţimea capacitatea motivantă ($n_i \cdot x_i$) a claselor.

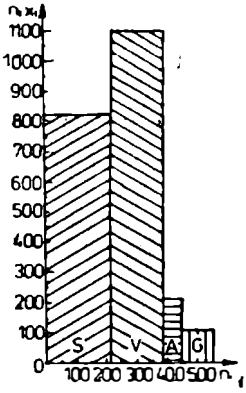

Fig. 8.

Este o imagine care reflectă sugestiv diferenţele dintre clase ; se impune o primă paralelă între substantive şi verbe : se vede că numărul de unităţi (n_i) este în raport invers cu capacitatea lor motivantă. Pentru a fi asigurată o anumită proporţie de motivare, trebuie ca substantivele să fie mai numeroase decît verbele. Aceeaşi relaţie intervine între adjective şi semnele gramaticale : acestea din urmă sînt de 2,5 ori mai numeroase decît adjectivele şi nu ajung totuşi la numărul lor global de derivate şi compuse.

În toate tabelele şi figurile prezentate mai sus, s-a văzut că la ultimul rang toate clasele ajung la nivelul zero de capacitate motivantă. Dar diferenţa este esenţială între clasele negramaticale (substantive, verbe şi adjective) şi clasa gramaticală. În primele, majoritatea semnelor sînt productive, aşa cum rezultă din tabelul 6 :

Tabelul 6

Clase / Productivitate	$S+V+A$	%	G	%	Total	%
Productive	384	88,3	58	47,2	442	79,2
Neproductive	51	11,7	65	52,8	116	20,8
Total	$n_1=435$	100	$n_2=123$	100	558	100

Față de ansamblul corpusului (558), semnele negramaticale $(S+A+V)$ cuprind 435 de unități, adică 78% ; dar semnele gramaticale sînt și ele destul de numeroase, de vreme ce depășesc o cincime din totalul de 558, mai exact, ele sînt în număr de 123, adică 22% (vezi și tabelul 4).

Din punctul de vedere al productivității, patru cincimi din semne sînt productive, adică 442 din totalul de 558, deci 79,2%. Dar și aici proporția semnelor neproductive este grăitoare ; faptul că o cincime din nucleu nu are de loc derivate și compuse reflectă raportul dialectic dintre motivare, frecvență și structura semnificaților.

Într-adevăr, semnele negramaticale conțin o majoritate netă de unități productive, mai precis 384 (88,3%) din totalul de 435. Invers, în subansamblul de semne gramaticale, din totalul de 123, mai mult de jumătate sînt neproductive, mai exact 65 (52,8%).

Putem încerca să vedem dacă diferențele de procente observate în cele două subansambluri sînt semnificative statistic ; fie cantitatea D_0 folosită în cap. X :

$$D_0 = \frac{p_{1,0} - p_{2,0}}{\sqrt{\frac{p_{1,0} \times q_{1,0}}{n_1 - 1} = \frac{p_{2,0} \times q_{2,0}}{n_2 - 1}}}$$

unde :

$p_{1,0}$ = procentajul semnelor productive în $S+V+A$;

$q_{1,0}$ = procentajul semnelor neproductive în $S+V+A$;

$p_{2,0}$ = procentajul semnelor productive în G ;

$q_{2,0}$ = procentajul semnelor neproductive în G ;

n_1 = totalul $S+V+A$;

n_2 = totalul G.

Deci :

$$D_0 = \frac{0{,}883 - 0{,}472}{\sqrt{\frac{0.883 \times 0{,}117}{434} + \frac{0{,}472 \times 0{,}528}{122}}} = \frac{0{,}411}{0{,}0478} = 8{,}6$$

Această valoare este net superioară limitelor admise de tabele : 1,96 la un risc de 0,05 şi 2,576 la un risc de 0,01. Prin urmare, există o diferenţă foarte semnificativă între semnele negramaticale şi semnele gramaticale din punctul de vedere al capacităţii lor motivante.

Sînt şanse foarte mari ca aceste proporţii să reflecte o diferenţă de structură mai generală. Pentru nucleele celorlalte limbi romanice, structura trebuie să fie analogă.

O imagine mai analitică este dată de mediile pe care le oferă clasele. Ele pot fi calculate pornind de la datele incluse în tabelul 4. Astfel vom avea :

Substantive : $m = \frac{\sum n_i \cdot x_i}{n} = \frac{822}{209} = 3{,}9.$

Verbe : $m = \frac{1\,106}{176} = 6{,}3.$

Adjective $m = \frac{223}{50} = 4{,}5.$

Cuvinte gramaticale : $m = \frac{136}{123} = 1{,}1.$

Total : $m = \frac{2\,287}{555} = 4{,}1.$

Se vede deci că substantivele sînt mai apropiate de media ponderată (4,1), reflectînd nivelul de motivare normală. Ele pot fi folosite fie ca bază, fie ca material subordonat în semnele motivate ; avem, de pildă, pe de o parte *ferraille, fer-blanc*, dar, pe de altă parte, *chemin-de-fer ; chef* constituie baza motivantă în *achever, chef-d'oeuvre*, dar el se prezintă ca material subordonat în *couvre-chef*. Capacitatea motivantă a substantivelor este blocată într-o oarecare măsură tocmai de această subordonare sintagmatică.

Verbul este clasa dominantă prin excelență : în corpusul nostru, media semnelor motivate pe verb ajunge la valoarea apreciabilă de 6,3. Aceasta pentru că verbele nu se folosesc decît rareori ca elemente subordonate în semnele complexe : formații de tipul *laisser-passer* sînt mai mult sau mai puțin izolate. Dimpotrivă, un foarte mare număr de verbe sînt folosite ca elemente dominante în semne complexe : *passage, passe-partout, passe-temps*. Această dominanță sintagmatică este un factor esențial pentru productivitate în cadrul motivării.

Un alt factor care contează foarte mult este caracterul trăsăturilor clasematice. Am văzut (III, 3) că verbele sînt mai abstracte decît substantivele ; tocmai caracterul general al trăsăturilor și polivalența lor constituie premisa esențială a capacității motivante a verbelor. Discursul înregistrează fără încetare sintagme capabile să devină semne complexe, stabile. Necesitățile precum și întîmplarea care guvernează viața oamenilor și a limbajului decid asupra păstrării cutărei sau cutărei creații.

Adjectivele au de asemenea o mare capacitate motivantă (4,5), care depășește media ansamblului. Ele sînt mai abstracte decît verbele și la fel ca la verbe, trăsăturile lor se extind și asupra determinatului : *eau claire, bonhomme*. Dar generalitatea verbelor este mai independentă decît cea a adjectivelor și ceea ce este și mai important, adjectivele nu se supraordonează decît rareori unui alt termen *(clair-obscur)* ; tocmai de aceea adjectivele nu pot atinge nivelul de capacitate motivantă a verbelor.

Se pare că pragul superior de abstractizare a trăsăturilor, care favorizează productivitatea motivantă, este atins de verbe. Cînd acest prag este depășit, abstractizarea devine un inconvenient. Ea nu frînează decît în mică măsură productivitatea adjectivelor.

Ansamblul vocabularului reflectă și mai fidel aceste trăsături ; într-adevăr, în franceză substantivele au 0,67 derivate și compuse pe unitate, adjectivele 0,62, în timp ce verbele ajung la media remarcabilă de 2,01 (Al. Bolintineanu, 1976, p. 113). Aici se vede că clasele nominale (substantivele și adjectivele) sînt apropiate, ca și în corpusul nostru dealtfel, unde însă adjectivele o iau înaintea substantivelor ; importantă este distanțarea verbelor care

în întregul lexic francez au o medie de productivitate de aproape trei ori mai mică decît media generală (0,86).

În ce privește semnele gramaticale : capacitatea lor motivantă este minimă, în medie de 1,1. Este clar deci că diferența este semnificativă în raport cu celelalte clase, mai ales cu verbele.

Foarte abstracte, semnele gramaticale sînt utilizate ca elemente de relație între semne și adesea ele intră ca atare în structura semnelor complexe : *arc-en-ciel, sous-embranchement* etc.

Trebuie menționat faptul că numeroase semne gramaticale motivate intră în nucleul fondului principal : din 54 de semne formate în franceză, 18 deci 33,3% sînt cuvinte gramaticale, mai ales adverbe. Teoria clasică a uzurii se verifică aici. Semnele gramaticale au cele mai înalte frecvențe în vocabularul fundamental ; corpul lor fonetic se reduce constant și el trebuie să fie întărit, așa cum se vede și din cele ce urmează.

În concluzie, se poate spune că capacitatea motivantă a semnelor depinde direct de independența dar, mai ales, de dominanța lor sintagmatică. Caracterul abstract al trăsăturilor categoriale joacă aici un rol foarte important, dar el nu trebuie să depășească un anumit prag. Abstractizarea relațională este foarte puțin compatibilă cu productivitatea în domeniul motivării.

3. PIERDEREA MOTIVĂRII

Pînă aici am cercetat motivarea mai ales din punct de vedere sincronic ; în paragraful precedent am analizat productivitatea semnelor foarte frecvente și foarte stabile, încercînd în același timp să punem în evidență dinamica acestui nucleu.

Cum însă pentru a lămuri organizarea generală a motivării, am subliniat mijloacele cu ajutorul cărora ea se constituie, în paragraful de față ne vom ocupa mai ales de factorii care determină pierderea motivării precum și de căile de dispariție a structurii motivate.

Se înţelege de la sine că economia unui singur paragraf nu ne permite să ne oprim asupra tuturor categoriilor motivării în diacronie. De aceea, am renunţat la studiul istoric al motivării absolute, nu pentru că n-ar fi interesantă prin ea însăşi, ci pentru că, cel puţin pentru moment, o astfel de analiză dezvăluie într-o prea mică măsură caracterul sistematic al schimbărilor. Aceeaşi este situaţia şi pentru motivarea semantică.

E adevărat că anumite observaţii cu caracter general au fost făcute în acest din urmă domeniu. De pildă, s-a remarcat că în perioadele în care limba familiară vorbită este mai importantă decît limba literară scrisă, tendinţa spre motivarea semantică este foarte accentuată. Limba populară conţine metafore familiare proprii, precum şi numeroase cuvinte speciale şi tehnice care nu apar în literatură (C. H. Grandgent, 1958, p. 17).

Astfel, latina populară tîrzie conţine serii întregi de acest fel de metafore ; dar în aceleaşi serii putem vedea şi procesul pierderii motivării prin dispariţia sinonimului clasic şi, implicit, a opoziţiei metaforă/non-metaforă. Ulterior, tendinţa către motivare duce la noi metafore ; apare astfel o pendulare de la cuvîntul nemotivat (lat. *caput* „cap"), la cel motivat (lat. pop. *testa*, „ciob" > „cap") apoi din nou la nemotivat (fr. *tête* „cap"), după care poate urma o altă motivare (fr. *bille* „bilă" > „cap") ş.a.m.d.

Întrucît observaţiile de acest tip cuprind mai mult exemple izolate, am preferat cercetarea diacronică a structurii motivate prin moneme. Ca material, am luat termeni aparţinînd fondului principal al limbii latine (lista Graur), adică cei care, sub o formă oarecare, au fost transmişi în fondurile principale ale limbii franceze şi ale limbii române. Am socotit că schimbările survenite în nucleul lexicului latin în perspectivă romanică pot sugera toată complexitatea mecanismelor prin care se modifică motivarea în general. Trebuie să ţinem seama de faptul că nucleul lexicului romanic este preponderent de origine latină : 60,32% în română (lista Graur) şi 78,80% în franceză (lista noastră) ; reţinînd elementele latine transmise celor două nuclee, vom obţine o imagine privitoare la ansamblul schimbărilor.

a) CAUZELE NEMOTIVĂRII

În cercetările privitoare la transformările latinei în limbi romanice, teza pierderii motivării a devenit un fel de loc comun. De exemplu, Saussure arătase că franceza se caracterizează, faţă de latină, printr-o creştere enormă a arbitrarului : *inimicus* este motivat prin *in* şi *amicus*, în timp ce *ennemi* este nemotivat ; Saussure dă alte exemple analoge şi conchide că astfel de cuvinte au trecut la un arbitrar absolut, care ar fi, dealtfel, condiţia esenţială a semnului lingvistic (*Cours*, p. 184). Aşa cum am văzut în paragrafele precedente, această afirmaţie este valabilă mai ales pentru cuvintele foarte frecvente. În plus, fizionomia pe care Saussure o consideră ca fiind proprie limbii franceze se întîlneşte în alte limbi ; în ceea ce priveşte limba română, faptul menţionat a fost demonstrat parţial în paragrafele precedente şi va fi verificat de asemenea în analiza diacronică din paginile ce urmează.

Exemplele citate mai sus nu ilustrează decît una din căile de pierdere a motivării. Ocupîndu-se de forma internă, Al. Graur (*Studii*, p. 160—170) prezintă principalele căi de obţinere şi de pierdere a motivării. După o scurtă prezentare a cauzelor care explică pierderea motivării, le vom studia pe materialul cuprins în fondul principal al limbii latine transmise direct sau prin forme derivate şi compuse în fondurile principale ale limbii franceze şi ale limbii române. Principalele cauze care duc la pierderea motivării sînt următoarele :

1) *Schimbările fonetice.* Datorită transformărilor de sunete, anumite moneme dintr-un cuvînt se pot confunda într-o singură unitate semnificativă. Latinescul *collocare* este format din patru semnificanţi (două moneme lexicale şi două gramaticale) : *cum-loc-a-re.* Vocala *o* din rădăcină, devenind protonică şi mediană cade prin sincopă ; astfel, cele două moneme lexicale se combină într-unul singur : fr. *couch-er*, rom. *culc-a ;* aceste cuvinte nu mai pot fi analizate cu ajutorul rădăcinii nominale, fr. *lieu*, rom. *loc ; coucher*, de pildă, este atît de modificat faţă de prototipul său latin încît nu mai conţine nici un sunet din rădăcina *loc*, nici chiar din forma paralelă *lieu.* Înseamnă deci că schimbările fonetice constituie o cauză fundamen-

tală a dispariției structurii motivate. Dar ele se combină adesea cu alte cauze.

2) *Dispariția monemelor. a) Pierderea bazei.* Într-o familie de cuvinte, structura motivată se păstrează datorită prezenței unei rădăcini ca semn de bază, caracteristic pentru toată familia. În latină, analiza familiei era foarte clară : procedeele de formare a cuvintelor mai ales derivarea, au dus la gruparea unui mare număr de cuvinte în jurul aceleiași rădăcini. Aceasta însă poate dispărea ; într-un caz ca al lui *capio* observăm că el s-a pierdut ca atare, dar a fost transmis prin derivate în nucleele limbii franceze și române. Astfel, **capitare* > *căpăta*, **accaptare* > *acheter*, **accaptiare* > *agăța*, **captiare* > *chasser*, *excapitare* > *scăpăta*, *incapere* > *încăpea*, *incipere* > *începe*, *percipere* > *pricepe*, *recipere* > *recevoir*. Prin pierderea lui *capio* structura motivată s-a slăbit ; în același sens au acționat și schimbările fonetice. Se vede că încă din latină vocala *a* a trecut la *i* în cuvintele cu prefixe : *incipere*, *recipere*, schimbare generală dealtfel, de vreme ce intervine și în alte părți (cf. *facio* — *conficio*, *perficio*). Confruntarea dintre cele două tendințe se face cel mai adesea în favoarea modificărilor fonetice. Rareori prevalează coeziunea cuvintelor și atunci apar forme ca *incapere*, în care vocala *a* se explică prin presiunea formei *cap-* a rădăcinii.

În limbile romanice, unitatea familiei este mai slabă decît în latină ; rolul schimbărilor fonetice este foarte mare în franceză, unde formele care provin din aceeași rădăcină se aseamănă foarte puțin : *acheter*, *chasser*, *recevoir*.

b) În plus, trebuie să subliniem că nu numai pierderea cuvîntului de bază provoacă nemotivarea ci și *dispariția afixelor lexicale productive*. Dintre formele de mai sus se remarcă prefixul *ex-* care a devenit în română *s-*, fără să aibă statut de unitate semnificativă : *scăpăta* nu mai este motivat, deși *căpăta* ar putea constitui o nouă bază de interpretare.

Alături de factorii deja menționați, tot în seria citată intervin și schimbările semantice : *pricepe* este prea îndepărtat, semantic vorbind, de *începe* pentru ca ele să poată fi analizate unul prin celălalt.

Acestea înseamnă că pierderea monemelor ca o cauză a nemotivării apare clar acolo unde ea acționează singură ;

de pildă în : *arguo — argentum>argent, argint ; laus — laudare>louer, lăuda.*

3) *Schimbările de sens.* Se întîmplă ca anumite cuvinte dintr-o familie legată prin aceeaşi rădăcină să cunoască o evoluţie semantică total divergentă, astfel că nu mai pot fi legate de ansamblu. De pildă, în română *nebun* nu mai este raportat la *bun* din cauza unei puternice specializări semantice. Schimbarea semantică se combină adesea cu alţi factori : fr. *route*, „drum" ca semnificant are la bază lat. *rupta* care era participiul trecut al lui *rumpere* „a rupe" ; dar prin intermediul lui *via* „cale", „drum" *rupta* (iniţial epitet al lui *via)* începe să desemneze orice drum. Din acest moment, nici o legătură semantică între *route (rupta)* şi *rompre (rumpere)* nu mai este posibilă, *route* devenind astfel nemotivat. Se înţelege de la sine că la acest fapt au contribuit mult şi schimbările fonetice ; în acelaşi timp, nu trebuie să neglijăm presiunile sistemului morfologic care au dus la crearea unui nou participiu, regulat de la *rompre : rompu.*

Schimbările semantice au loc într-un cadru morfologic important ; se poate ca morfologia să izoleze un cuvînt al familiei, chiar dacă din punct de vedere semantic el rămîne apropiat de ea. *Debere* a dat în franceză *devoir :* participiul său trecut *debita* a devenit, ca urmare a modificărilor fonetice, *dette.* Dar cum participiile cu accentul pe rădăcină reprezentau tipul cel mai neregulat, a apărut o nouă formă de participiu : *dû*, şi el destul de neregulat, din punctul de vedere al legăturii cu rădăcina. *Dette* a păstrat un sens apropiat de verbul *devoir,* dar modificările morfologice (şi fonetice) nu mai permit să-l analizăm ca atare. Limbile romanice se deosebesc fundamental de latină din acest punct de vedere ; în latină, flexiunea, chiar şi neregulată, nu altera coeziunea cuvintelor şi formelor lor. Vorbitorii restabileau legătura chiar şi în cazuri mai complicate, ca de pildă *luna (*louksna) — luceo ; potest* era analizabil, pe cînd fr. *peut*, rom. *poate* nu mai sînt etc. etc.

4) *Împrumutul* este de asemenea o cauză importantă, care determină pierderea structurii motivate. Mai întîi este vorba de cuvintele analizabile dintr-o limbă, care trecînd în alta devin nemotivate ; în română *garderobă* nu

este analizabil în părţile componente ca etimonul său francez *garde-robe*. Astfel de cazuri sînt foarte numeroase şi ilustrează una din trăsăturile de bază ale împrumutului lingvistic.

În al doilea rînd, împrumutul interesează şi în relaţiile sale cu cuvintele moştenite. În general, împrumutul slăbeşte poziţia cuvintelor moştenite acolo unde, în locul neologismelor luate din alte limbi, s-ar putea crea cuvinte pe baza materialului autohton. Astfel, în franceză, alături de *mère*, *père*, s-a împrumutat din latină *maternel*, *paternel*, care, formal, nu pot fi raportate la primele. Aceeaşi este situaţia şi pentru cuvintele româneşti *matern*, *patern* care nici măcar istoric nu se leagă de *mamă*, *tată*.

Marele număr de împrumuturi scade proporţia semnelor motivate în limbile romanice. Nu trebuie totuşi să exagerăm rolul negativ al împrumuturilor în domeniul motivării. Pe de o parte, împrumuturile se pot regrupa ele însele în serii motivate, de tipul *matern — maternitate*.

Pe de altă parte, se constată în prezent dezvoltarea structurii analizabile chiar în împrumuturi. Elemente care în trecut erau „savante" devin acum familiare ; fr. *monoprix* este acum un termen folosit în conversaţia zilnică. Faima lui *mini-* nu mai are nevoie de nici un comentariu : a apărut astfel *ministor* şi, în reclame, chiar *miniprix*. Acest tip de motivare este întărit prin răspîndirea vocabularului medical, care face cunoscute elemente ca *endo-*, *neuro-* etc.

Se înţelege de la sine că împrumutul nu se leagă direct de materialul pe care-l vom folosi mai jos, dat fiind că acesta nu conţine decît forme moştenite.

b) PĂSTRAREA CUVÎNTULUI DE BAZĂ

Cauzele pe care le-am prezentat intervin cel mai adesea combinîndu-se între ele, aşa cum reiese din analizele ce vor urma, bazate pe un corpus stabilit după principiul frecvenţei şi al stabilităţii.

În principiu, tot materialul folosit este organizat după modelul matricelor [4]. Materialul a fost împărţit în două tipuri de matrice : matrice în care cuvîntul de bază se păstrează şi matrice în care se cuprind cazurile de pierdere a bazei.

Pentru toate cazurile dăm numai exemple de cuvinte latine transmise într-unul sau altul din nucleele romanice sau în amîndouă. Materialul complet al limbii franceze şi al limbii române (precum şi formele latine din care provine) este prezentat în studiul nostru *Căile pierderii motivării în franceză şi în română (fondul principal lexical)*, apărut în PLG, V, p. 115—151. Dealtfel, în anexele date la sfîrşitul acestui capitol (278—294), materialul latin, francez şi român este reprodus în ordine alfabetică.

1. Primul grup care se impune este cel al cuvintelor latine, foarte frecvente şi nemotivate, care s-au transmis în cele două nuclee (francez şi român), dar care n-au transmis derivate şi compuse în aceste nuclee. De exemplu, *frater* > *frère, frate* ; dar derivatele lui *frater* n-au fost moştenite în ambele nuclee : *fraternel, fratern* etc. sînt neologisme puţin frecvente.

Exemple de acelaşi tip mai sînt : *frons, lupus, terra, umbra.*

Sînt în total 43 de unităţi, adică 39,8% din cele 108 substantive întîlnite în tot materialul latinesc. Acest lot dovedeşte permanenţa anumitor elemente ale limbii : deşi n-au fost susţinute prin derivate şi compuse foarte frecvente, au fost totuşi moştenite în nucleul limbii franceze şi al limbii române.

Dar ele şi-au refăcut familia pe teren romanic. În ansamblu, cele 43 de substantive din seria franceză au produs 239 de derivate şi compuse, adică 5,6 pe unitate, ceea ce depăşeşte cu mult media de 3,9 a nucleului substantivelor franceze (vezi p. 174). Aceasta înseamnă că, în ciuda factorilor care distrug structura motivată, aceasta

[4] Vezi, de exemplu, Albert Monjallon, *Initiation au calcul matriciel*, Paris, 1960. Pentru etimologii am folosit : A. Ernout şi A. Meillet, *Dictionnaire, étymologique de la langue latine*, Paris, 1959 ; W. Meyer-Lübke, REW, Heidelberg, 1935, în special pentru română ; O. Bloch şi W. von Wartburg, *Dictionaire étymologique de la langue française*, Paris, 1964.

se „reproduce" mereu ca urmare a unei tendințe fundamentale a limbajului de a grupa unități simple în structuri complexe.

În domeniul verbelor avem exemple ca : *cresco* > *croître, crește, dico* > *dire, zice* etc. În total sînt 14 unități, adică 12,2% din cele 115 verbe latine din nucleul frecvent și stabil. Aceasta este o proporție destul de redusă, deoarece verbele constituie clasa cea mai numeroasă a nucleului latin : 115 din 297, adică 38,7%.

Dar și verbele prezintă același proces de refacere a familiei : în franceză, *croître, dire,* au un foarte mare număr de derivate și compuse. Tot grupul a produs 92 de unități motivate, adică 6,6 în medie, depășind media verbelor din nucleu, care este de 6,3 (vezi p. 257).

Adjectivele sînt următoarele : *asper, dulcis, niger, surdus.*

Avem deci 4 unități din totalul de 27 adică 14,8%. „Descendenții" lor din franceză posedă de asemenea multe derivate și compuse, adică 16 în total, deci 4 pe unitate ; observăm că de data aceasta media nu o atinge pe cea a adjectivelor din nucleul motivant, care este de 4,5 (vezi p. 257).

Dintre numerele, nu sînt decît *cinque, mille, octo.*

Dar față de totalul de 11, proporția este destul de ridicată, adică 27,3%. În franceză numerale corespunzătoare au dat 18 derivate și compuse, adică 6 pe unitate, ceea ce reprezintă un grad foarte ridicat de productivitate.

Dintre adverbe numai *heri* intră în tipul discutat aici ; dintre cele 12 pronume, numai *ego,* iar dintre cele 11 prepoziții, numai *per.*

2. În această categorie am grupat cazurile în care forma nucleului latin a fost transmisă în nucleele romanice printr-o formă înrudită, ca de pildă *clarus — clamare* > *chema, per — pro* > *pour.* Alte cuvinte din nucleul latin sînt : *divido, tenuis, volvo.*

3. Într-un număr restrîns de cazuri, termenul din nucleul latin este moștenit prin cuvinte diferite în nucleul francez și român : *pasco* > *repas, paște, vox* > ***voix**, boci, sequor* > *suivre, ensuite* și *socius* > *soț.*

4. Există în schimb un grup important, caracterizat prin faptul că în nucleul limbii franceze se regăsește

forma latină de bază, în timp ce, în română, această formă a fost transmisă printr-un derivat devenit, la rîndul lui, nemotivat, după tipul : *sanus* > *sain*, *sanitas* > *sănătate*. Din acest grup fac parte şi exemple ca : *iuvenis*, *lavo*, *res*.

5. Invers, cuvîntul simplu din nucleul latin se regăseşte în română, în timp ce în franceză, derivatul acestuia este transmis în nucleu, după tipul : *radere* > *rade*, *rasare* > *raser*. Seria mai cuprinde exemple ca : *siccus*, *signum*, *tono*, *mane*.

6. Evident, apare şi cazul în care unul din nuclee păstrează forma de bază, aici, româna, în timp ce în celălalt se întîlnesc doi reprezentanţi nemotivaţi proveniţi din derivatele cuvîntului de bază : *frigus* > *frig*, *frigidus* > *froid*, *frictio* > *frisson*. Celelalte cuvinte de bază sînt : *linum*, *mons*, *somnus*, *traho*.

7. Într-o altă serie, cuvîntul de bază este însoţit de două derivate în nucleul latin ; în nucleul francez reapare cuvîntul de bază, însoţit fie de un derivat, fie de două, în timp ce în nucleul român nu există decît descendentul unui derivat din nucleul latin. În franceză, formele sînt nemotivate din cauza schimbărilor fonetice, gramaticale, semantice, în timp ce în română se adaugă şi dispariţia cuvîntului de bază : *molere* > *moudre*, *molinum* > *moulin*, *mola* > *moară* ; putem adăuga şi exemple ca : *cura*, *maneo*, *mitto*.

8. Mai numeroase sînt cazurile în care, în nucleul român, alături de bază, sînt transmise unul sau mai multe derivate, devenite nemotivate, în timp ce în nucleul francez nu este reprezentat decît un singur derivat al bazei. Firește, în astfel de situaţii în română acţiunea cauzelor nemotivării a fost mai profundă : *cernere* > *cerne*, *certare* > *certa*, **certanus* > *certain*. Acelaşi tratament îl întîlnim şi în exemple ca : *doleo*, *rodo*, *verus*.

9. În grupul următor cuvîntul de bază precum şi un derivat sînt transmise în nucleul român ; în cel al limbii franceze nu sînt decît doi reprezentanţi ai derivatelor din cuvîntul latin de bază. De exemplu, *circus* > *cerc*, *circulus* > *cercle*, *circare* > *chercher*, *cerca*. În latină *circare* era motivat prin *circus*, în timp ce în română reprezentanţii lor nu mai sînt motivaţi din cauza schimbărilor de

sens. În franceză, *cercle* este nemotivat ca urmare a pierderii bazei ; *chercher*, la rîndul lui, nu poate fi apropiat de *cercle*, din cauze fonetice şi semantice. În seria latină mai întîlnim cazuri ca : *gelu, muto.*

10. Acţiunea cauzelor nemotivării este mai complexă cînd în cele două nuclee se regăseşte un mare număr de cuvinte provenind din derivate sau compuse formate din elemente ale nucleului latin. Dacă luăm, de pildă, cuvîntul *dies*, vedem că el s-a păstrat în română *(zi)*. Celelalte cuvinte româneşti *(azi, joi)* sînt nemotivate din cauza schimbărilor fonetice, a accidentelor survenite în formarea cuvintelor. Cuvîntul de bază *(dies)* a dispărut ca unitate independentă, în franceză ; *di* s-a combinat cu alte elemente, dar cuvintele care au rezultat nu mai sînt analizabile. Toată seria reflectă această situaţie ; cuvîntul nucleului latin se păstrează în română, în timp ce în franceză se pierde ca atare : *do, felix, iacio* ş.a.

11. Evident, apare şi celălalt tip : în franceză se menţine cuvîntul latin, în timp ce în română dispare. Prin urmare, în română acţionează toţi factorii care duc la nemotivare, ca în *păsa, apăsa, spînzura.* Dar, deşi mai puţin numeroşi, factorii care acţionează în franceză sînt mai profunzi : cuvinte ca *pendre, peser, penser, poids, dépense, pencher* au aceeaşi bază etimologică, dar nu sînt analizabile unele prin altele. Iată alte cuvinte latine care ajung în această situaţie : *cubo, lego, vivo, ne* etc.

Pînă aici am prezentat situaţii în care cuvîntul din nucleul latin se regăseşte fie în nucleul francez, fie în cel român. În grupurile următoare, cuvîntul de bază apare în ambele nuclee.

12. În acest grup, alături de cuvîntul din nucleul latin, transmis în ambele nuclee romanice, intervin forme paralele care sînt legate etimologic, fără să fie derivate, de tipul *me > me, mă ; meum > mien, mon, meu.* În ansamblu, avem cuvinte latine ca : *se, tu, si, homo, texo* ş.a.

13. Într-o altă serie, alături de termenul de bază, menţinut în cele două limbi, apar derivate şi compuse transmise în nucleul limbii române, unde îşi pierd caracterul motivat, ca în *coquere > cuire, coace, coctorium > cuptor.* Alte elemente din serie se grupează sub : *lingua, placeo, contra* etc.

14. Situaţia inversă este mult mai frecventă pentru nucleul francez, ca în tipul : *pax* > *paix*, *pace* şi *pacare* > *payer*. Putem menţiona aici numeralele în franceză, de la *onze* la *seize*, precum şi numele zecilor de la *vingt* la *soixante*, care nu mai sînt motivate ; în română, compunerea numeralelor este clară peste tot, motiv pentru care nu apar decît numeralele simple în nucleu. Grupul se bazează pe cuvinte latine ca : *deus*, *iocus*, *mollis*, *decem*, *tres* etc.

15. Un alt grup, restrîns dealtfel, cuprinde formele nucleului latin, însoţite de un derivat transmis în ambele nuclee, ca în : *nos* > *nous*, *noi*, *noster* > *notre*, *nostru*. *Vos* şi *rota* ilustrează aceeaşi situaţie.

16. În sfîrşit, grupul cel mai extins cuprinde cuvinte de bază moştenite în ambele nuclee romanice, cărora li se adaugă multe derivate şi compuse latineşti transmise fie într-unul sau altul din nuclee, fie în amîndouă. În marea lor majoritate, ele îşi pierd structura motivată în franceză şi în română, din cauza schimbărilor fonetice, semantice sau a accidentelor survenite în formarea cuvintelor. Un alt fapt, care trebuie semnalat, este prezenţa anumitor cuvinte latineşti nemotivate, legate de cuvinte de bază ca *qui* sau *sum* ; aceasta înseamnă că chiar în latină există cazuri în care un grup de semne legate etimologic nu forma totuşi o structură motivată. Această situaţie este mult mai curentă în limbile romanice.

Ca tip mai putem cita : *longus* > *long*, *lung*, *longe* > *loin*, **sublongum* > *selon*, *longum-ad* > *lîngă*, **allongare* > *alunga*. Alte elemente din nucleul latin care apar în această categorie sînt : *cado*, *facio*, *ille*, *magis*, *quattuor*, *venio*, *unus* etc.

În seriile prezentate în acest paragraf am dat categoriile privitoare la organizarea materialului lexical în trecerea de la latină la franceză şi română în sectorul nucleelor motivante. În toate cazurile plecăm de la nucleul latin transmis ca atare sau prin intermediul derivatelor şi compuselor în nucleul francez şi român. Am stabilit 16 grupe pornind de la cazurile în care nucleul latin este transmis fără derivate şi compuse în nucleele romanice, ajungînd la situaţiile cele mai complexe, unde în jurul cuvîntului de bază din nucleul latin apar numeroase derivate şi compuse care sînt moştenite în nucleul francez, şi român, devenind apoi nemotivate.

Aceasta arată că nucleul latin nu şi-a putut asigura continuitatea fondului de semne motivante de-a lungul unei perioade îndelungate. El a trebuit să fie întărit printr-un adaos de semne motivate, care, pierzîndu-şi caracterul motivat, au devenit o nouă bază motivantă în nucleele romanice.

În ansamblu în toate grupele sînt 240 de forme latine nemotivate, reprezentînd 51% din totalul de 470. Cum s-a văzut, adesea ele se sprijină pe semne motivate, moştenite în nucleele romanice. Este vorba, în total, de 230 de unităţi motivate, adică 49% din ansamblul de 470. Aceste unităţi nu făceau parte ca atare din fondul latin de semne motivante şi stabile. Dar ele le conţineau în structura lor, ceea ce cotribuia la o creştere indirectă a frecvenţei elementelor de bază.

Trecerea de la latină la limbile romanice a fost marcată printr-o revoluţie în sectorul motivării. În urma schimbărilor fonetice, semantice şi a accidentelor survenite în formarea cuvintelor, structura motivată se pierde.

Într-adevăr, în nucleele romanice majoritatea zdrobitoare a cuvintelor sînt nemotivate. Astfel, din totalul de 377 de unităţi ale nucleului francez, 354 sînt nemotivate, adică 93,9%. În nucleul român, din totalul de 333 de unităţi, 323 sînt nemotivate, adică 97%. Diferenţele dintre cele două nuclee provin din faptul că româna este mai aproape de latină decît franceza, în sensul că ea a păstrat mai multe trăsături sintetice, chiar şi în formarea cuvintelor: derivarea este mai puternică în română, ceea ce face ca nucleul motivant să fie aici mai clar deosebit de restul vocabularului decît în franceză. Totuşi diferenţele dintre cele două limbi nu sînt calitative în ceea ce priveşte nucleele. Amîndouă au pierdut structura motivată iniţială a elementelor din nucleele lor. Limbile romanice creează structuri motivate plecînd tocmai de la aceste noi fonduri nemotivate, fapt pe care l-am arătat în special pentru franceză, în paragraful precedent.

c) DISPARIŢIA CUVÎNTULUI DE BAZĂ

Este unul din factorii cei mai importanţi care duc la nemotivare. În grupele de mai sus, am prezentat parţial acest fenomen: adesea, cuvîntul de bază este transmis

într-una din limbi, dar el dispare în cealaltă. La nivelul limbii care păstrează cuvîntul de bază, acesta nu şi-a pierdut toată importanţa ca unitate independentă. Este clar că, dacă cuvîntul nucleului latin dispare în nucleele a două limbi aşa de îndepărtate ca franceza şi româna, fenomenul este foarte semnificativ pentru ansamblul Romaniei.

Vom împărţi materialul în mai multe grupe după numărul de derivate şi compuse ale cuvîntului de bază, transmise în cele două nuclee.

1. Primul grup cuprinde cazurile în care cuvîntul din nucleul latin s-a transmis printr-un singur derivat în nucleul francez şi român. Există astfel 6 verbe de bază moştenite în cele două nuclee romanice prin intermediul substantivelor ca în : *arguo>argent, argint.* Ne găsim în faţa unui grup în care transmiterea cuvîntului de bază printr-un derivat implică o schimbare de clasă gramaticală, altfel spus, o modificare în sistemul semiotic în ansamblul său. În aceeaşi situaţie mai sînt : *frendo, pario, serpo* ş.a. Se înţelege că există şi verbe de bază transmise prin derivate tot verbale : *iuvo — adiutare>aider, ajuta ; fero, nosco, spondeo, spiro.*

Am dat mai întîi verbele pentru că ele formează grupul cel mai numeros şi cel mai sugestiv pentru tendinţele care domină întreaga categorie. Astfel de tendinţe se întîlnesc şi în cadrul substantivelor. În cazul lui *hiems — hibernum, -a* trebuie să menţionăm păstrarea unui derivat care era determinantul lui *tempus, -ora.* În celelalte cuvinte, schimbările sînt la fel de profunde, ca în *silva — salvaticus > sauvage, sălbatic :* afixele s-au combinat cu rădăcina care nu mai există ca atare în limbile romanice examinate. Alte cuvinte latine care se găsesc la baza acestei categorii sînt : *caper, succus, vindex* etc.

2. Acest grup conţine cuvinte din nucleul latin, care au fost transmise prin două derivate dintre care unul se găseşte în nucleul limbii franceze iar celălalt în cel al limbii române. Este vorba de cazuri ca *forma — formaticus > fromage, formosus > frumos.* Nemotivarea lui *fromage* ridică probleme interesante : ea nu se explică prin pierderea bazei, deoarece aceasta a fost reluată ca împrumut *(forme),* ci prin schimbări ale sintagmei din care făcea partea etimonul, prin modificări semantice şi fonetice.

Într-adevăr, *formaticus* era determinatul lui *caseus* care a dispărut în franceză, transmiţînd sensul său determinantului. Metateza lui *r* a îndepărtat şi mai mult pe *fromage* de aspectul cuvîntului de bază. În română, *frumos* nu poate fi raportat la neologismul *formă*, tot din cauza transformărilor semantice şi fonetice. Înseamnă deci că împrumutul cuvîntului de bază ar permite analiza cuvintelor tradiţionale, dacă acestea n-ar fi cunoscut o evoluţie deosebită, atît în semnificant cît şi în semnificat. Grupul mai este ilustrat de elemente ca : *liber, misceo, servus, luctor* ş.a.

3. Acţiunea mai multor cauze ale nemotivării este mai evidentă cînd se găsesc cel puţin două foste derivate într-un nucleu. Astfel, în acest grup, cuvintele de bază s-au transmis prin intermediul a două derivate în nucleul francez şi printr-unul singur în cel al limbii române, după modelul *laxus — laxare > laisser, lăsa ; laxicare > lâcher* : cele două cuvinte franceze nu pot fi legate de o bază comună din cauza schimbărilor fonetice. Alte unităţi latine, pe care se bazează mecanismele complexe ale acestui proces al nemotivării sînt : *augeo, fulgeo, par, tremo* etc.

4. Într-un număr mai restrîns de cazuri, acelaşi fenomen apare şi în română ; cele două cuvinte transmise în nucleu au devenit nemotivate din cauza schimbărilor fonetice, semantice şi a tulburărilor survenite în formarea cuvintele : *ambulare>aller, umbla, perambulare>plimba*. Printre celelalte cuvinte latineşti în discuţie sînt : *suo, is, mirus* ş.a.

5. Există cazuri în care cele două derivate ale cuvîntului de bază sînt păstrate în ambele nuclee unde, în general, sînt nemotivate, ca în *ius — iurare>jurer, jura, iudicare>juger, judeca*. În aceeaşi situaţie sînt *auris* şi *pleo*.

6. În acest grup întîlnim cazurile în care din cele trei derivate latineşti nucleul român moşteneşte două (devenite nemotivate), în timp ce în franceză apare unul singur, după modelul : *calx — calcare>călca, incalciare>încălţa, calceare>chausser*. Seria latină cuprinde de asemenea pe *moneo, post, puto*.

7. Apare şi situaţia inversă : *fodio — fossa>fosse, *fodiculare>fouiller, fossatum>sat*. Nucleul latin mai cuprinde şi *nex, retro, vigeo*.

8. Acţiunea factorilor care duc la izolarea formelor în cele două nuclee romanice este şi mai evidentă dacă luăm în considerare un număr şi mai mare de derivate în latină ; cea mai mare parte a formelor latine se întîlneşte în franceză, în timp ce, pentru română, nu există decît o singură formă păstrată : *merx — merces>merci, *mercantem>marchand, mercatus>marché, Mercuri (dies)>mercredi, miercuri ;* sînt de adăugat *gigno, premo* şi cazul invers al lui *paveo.*

9. Cînd cel puţin două forme sînt moştenite în cele două nuclee acţiunea tuturor cauzelor nemotivării este mai evidentă (cf. grupul 5 de mai sus) : *plecto — plicare> plier, pleca, implicare > employer, in-duplicare > indupleca.* Aceeaşi situaţie este ilustrată de *quatio, tango, voro.*

10. În sfîrşit, grupul cel mai semnificativ — şi cel mai numeros dealtfel — din punctul de vedere al factorilor care determină nemotivarea, este cel care cuprinde numeroase forme latineşti devenite în general nemotivate în ambele limbi, după tipul lui *capio,* prezentat mai sus (p. 262). În astfel de cazuri, diferite serii de cuvinte sînt supuse acţiunii conjugate a tuturor cauzelor nemotivării : dispariţia cuvîntului de bază din nucleul latin, schimbările fonetice, semantice şi de formare a cuvintelor. Fireşte, în anumite serii, cutare sau cutare factor are prioritate ; astfel, de pildă, din familia lui *aceo* provin cuvintele româneşti *ac* şi *aţă,* care sînt foarte îndepărtate semantic de *acru.* Accidentele în formarea cuvintelor sînt foarte clare în derivatele şi compusele grupate în jurul lui *alius, hic, ante, ecce.*

Printre numeroasele cuvinte din nucleul latin care ilustrează grupul cel mai reprezentativ pentru pierderea structurii motivate avem *: ago, ante, rego, tam, verto* etc.

Grupurile caracterizate prin pierderea cuvîntului de bază în nucleul limbii franceze şi al limbii române reflectă mai bine mecanismele motivării decît grupurile în care cuvîntul din nucleul latin se menţine. Peste tot se constată că cuvîntul de bază este înlocuit prin derivate sau compuse. Cu excepţia primului grup, în celelalte, cuvîntul de bază este înconjurat de un mare număr de forme motivate. În cele două nuclee romanice, majoritatea zdrobitoare a acestora se transformă în semne nemotivate.

În total există 97 de cuvinte din nucleul latin care au fost transmise în nucleele romanice prin intermediul a 261 de forme. Dintre acestea, un număr foarte redus (22) erau neanalizabile. Important este că, din totalul de 261, 239 de unități, adică 91,6%, erau clar motivate. Putem trage de aici o concluzie semnificativă privitoare la structura vocabularului în general și la motivare în special : un cuvînt, oricît de important ar fi, poate să dispară în trecerea de la o epocă istorică la alta. Dar se întîmplă adesea ca, exact în astfel de situații, moartea unității respective să nu fie absolută, deoarece aceasta este transmisă epocilor ulterioare prin creațiile sale.

Astfel de creații dobîndesc la rîndul lor statutul de unități de bază, nemotivate. În nucleul francez, din totalul de 181 de unități, 164, adică 90,6%, sînt nemotivate ; proporția este chiar mai mare în nucleul limbii române : din totalul de 170 de forme, 167 sînt nemotivate, adică 98,2%. Înseamnă că grupurile caracterizate prin pierderea cuvîntului de bază reflectă mai bine tendința nucleului lexical către nemotivare.

În tot materialul folosit în acest paragraf, avem 297 de unități în nucleul lexical latin, care s-au transmis ca atare sau prin intermediul derivatelor și compuselor în ambele nuclee romanice.

Totalul formelor latine moștenite în cele două nuclee se ridică însă la 731 de unități, ceea ce înseamnă o creștere cu 434 de cuvinte, adăugate celor 297 de forme latine de bază. Altfel spus, nucleul latin nu putea să-și asigure prin el însuși baza pentru constituirea de noi nuclee proprii limbilor romanice analizate. Această bază a fost lărgită printr-un mare număr de forme motivate, care înconjurau cuvîntul de bază. În medie pentru fiecare cuvînt al nucleului avem o creștere cu 1,5 unități.

Prin această sporire, latina a transmis în nucleul limbii franceze 558 de unități, ceea ce înseamnă că nucleul latin s-a mărit de 1,9 ori în procesul constituirii nucleului francez. În română latina a transmis 503 cuvinte, adică de 1,7 ori nucleul inițial. Cele două nuclee romanice pornesc de la un fond de 297 de cuvinte de bază, care a fost mărit printr-un mare număr de forme moștenite fie în comun, fie de unul din cele două nuclee.

Nucleul latin analizat era aproape fără excepţie nemotivat. Dar el avea o foarte mare capacitate motivantă, deoarece a produs un număr impresionant de forme motivate care au dovedit o puternică stabilitate. Aşa se explică faptul că din totalul de 731 de forme latine, 469, adică 64,2% sînt motivate. Aceasta înseamnă că întărirea nucleului latin s-a făcut în primul rînd prin propriile lui creaţii. Am putea spune chiar că s-a produs o schimbare calitativă în dezvoltarea lexicului latin : în momentul în care el era pe cale să se transforme în lexic romanic, formele motivate le-au învins pe cele elementare, nemotivate. Astfel se verifică teza binecunoscută, conform căreia limbile romanice se bazează pe o variantă a latinei foarte motivată, atît în planul semantic cît şi în planul formării cuvintelor.

Cum am mai observat în analiza parţială a celor două categorii, în limbile romanice se produce o nouă schimbare calitativă, în sensul că formele motivate, care întăriseră nucleul latin, îşi pierd structura analizabilă. Într-adevăr, în franceză, din cele 558 de unităţi ale nucleului lexical, nu sînt motivate decît 40, adică 7,2% ; în română, proporţia este şi mai mică : din totalul de 503 unităţi, doar 13, adică 2,6% sînt motivate. În ambele categorii am subliniat, pentru fiecare grup, factorii dominanţi care determină nemotivarea, insistînd asupra anumitor cazuri particulare. Dar în observaţiile făcute în paragraful precedent, am văzut că nucleul romanic a fost luat drept o nouă bază pentru crearea de noi semne complexe. Cu alte cuvinte, există un ritm marcat de negaţii succesive : un nucleu nemotivat se dezvoltă prin propriile lui creaţii ; acestea din urmă alcătuiesc un nucleu mai larg, categoric motivat. La rîndul lui, acesta se transformă în noi nuclee romanice nemotivate. Dar nucleele romanice sînt o nouă bază pentru crearea de unităţi motivate. E vorba în fond de acţiunea legii dialectice a negării negaţiei, care sintetizează magistral diacronia semioticii limbajului.

Credem că materialul prezentat, precum şi observaţiile respective au o semnificaţie mai mult sau mai puţin

generală, atît în ceea ce privește evoluția motivării nucleului lexical cît și în privința diacroniei vocabularului în totalitatea sa.

Putem chiar afirma că tendințele dezvăluite guvernează viața semnelor proprii tuturor cîmpurilor semiotice ; este o ipoteză pe care semiotica urmează să o verifice în momentul cînd se va apleca și asupra răscolitoarei axe a istoriei.

ANEXA 1

NUCLEUL FRANCEZ [1]

25 à
24 abri
20 acheter
19 acier
21 affaire
21 aider
19 aigre
24 aigu
19 aiguille
25 ailleurs
25 ainsi
22 aise
23 ajouter
19 aller
19 allumer
25 alors
25 âme
22 an
24 ancien
22 août
20 apprendre
24 âpre
25 après
17 arc
16 argent
22 arme
21 arrêter
22 arrière
19 assembler
23 asseoir
25 assez
24 assiette
20 attendre
24 aucun
25 aussi
23 autre
15 avant
25 avec
21 aventure
22 aveugle
21 avis
25 avoir
11 beau
25 beaucoup

[1] Cifra din faţa fiecărui cuvînt reprezintă rangul în funcţie de derivate şi compuse.

24 bien
21 bœuf
14 boire
18 bon
25 bonheur
19 bras
17 brûler
23 ça
6 cacher
25 car (conj.)
24 carré
9 casser
23 ce (pron.)
25 ce (adj.)
25 ceci
23 celui
25 cependant
21 cercle
24 certain
23 chacun
21 champ
22 chance
19 chanter
22 chapeau
15 chasser
23 chaud
13 chauffer
22 chausser
15 chef
22 chercher
22 cheveu
17 chèvre
17 chien
25 ciel
24 cinq
14 clair
21 clef
16 clou
25 combien
24 comme
22 commencer
25 comment
20 commun
23 comprendre
7 compter
18 conduire
17 connaître
20 contre
8 corne
18 croire
13 coucher
20 coude
20 coudre
19 cour
19 courir
23 cousin
23 coûter
20 couver
15 couvrir
23 craindre
20 crever
9 croître
16 croix
25 cueillir
22 cuire
25 curé
20 dame
24 danger
24 dans
25 davantage
25 de
25 dehors
22 demain
21 demander
25 demi
24 demoiselle
10 dent
23 dépense
25 derrière
25 dès
22 descendre
24 dessus
23 dette
23 deux
22 devant
22 deviner

15 devoir
13 dieu
24 dimanche
11 dire
18 dix
23 doigt
25 don
19 donner
25 dont
22 dormir
12 dos
24 douleur
21 douter
16 doux
22 douze
18 dresser
19 droit
17 dur
22 eau
23 écarter
21 échelle
21 éclairer
23 écouter
18 écrire
20 élever
25 elle
22 embrasser
21 empêcher
21 employer
22 emporter
22 emprunter
25 en[1]
25 en[2]
21 enchanter
25 encore
25 endroit
21 enfler
22 enseigner
24 ensemble
25 ensuite
20 entendre
23 entier
25 entre
22 entrer
22 envie
25 errer
23 essayer
21 essuyer
25 été
24 étonner
23 être
24 étroit
19 éveiller
19 face
18 façon
3 faire
22 farine
24 farouche
17 fer
23 fille
23 fils
23 flamme
13 fleur
20 foin
5 fond
17 fondre
24 fontaine
24 forêt
22 fosse
15 fou
23 foudre
17 fouiller
23 frein
23 frère
23 frisson
20 froid
23 fromage
17 front
21 fuir
16 fumer
17 geler
22 genou
20 gens
20 gentil
21 glace
20 gonfler

11 gorge
16 goût
22 graisse
19 gras
8 gueule
12 haut
18 herbe
24 hier
23 hiver
20 homme
24 hôte
22 huit
25 ici
24 il
25 jadis
25 jamais
25 je
15 jeter
22 jeu
25 jeudi
22 jeune
16 joindre
18 jouer
25 joug
12 jour
23 journal
19 juger
20 jurer
25 jusque
24 là
18 lâcher
20 laine
20 laisser
16 lait
21 langue
19 larme
13 laver
25 le (art.)
25 le (pron.)
25 leçon
24 léger
25 leur
9 lever
17 lier
21 lieu
18 ligne
23 linge
21 lire
21 livrer
25 loi
23 loin
8 long
21 louer[1]
20 louer[2]
18 loup
25 lui
25 luire
25 lumière
25 lundi
17 lune
24 lutter
25 mai
4 main
24 maire
23 mais
23 maison
20 maître
22 manche
21 marchand
25 marché
24 mardi
25 me
24 méchant
13 mêler
25 même
25 menacer
13 ménage
9 mener
24 mensonge
21 mentir
24 menuisier
23 merci
25 mercredi
25 messe
20 mesurer
25 métier

14 mettre
24 midi
23 miel
25 mien
23 miette
25 milieu
11 mille
21 mince
20 miroir
20 moitié
25 mon
21 monnaie
23 montagne
7 monter
23 mort
13 mou
22 moudre
21 mouiller
23 moulin
24 mourir
21 moyen
16 naître
25 ne
21 net
23 neuf (num.)
25 ni
25 nid
23 noce
24 nœud
22 noir
23 nombre
25 non
25 notre
20 nouer
25 nous
24 nouveau
25 novembre
24 noyer (v.)
24 nuage
23 nuire
23 nuit
24 nul
12 œil
24 œuf
25 oignon
21 ombre
25 on
23 ongle
24 onze
25 or
19 oreille
21 os
25 ôter
25 où
20 oublier
24 oui
21 ouvrir
21 pain
25 paire
21 paix
23 panier
25 par
21 paraître
22 pardonner
20 pareil
24 parent
21 parer
24 part
21 partage
25 parti
10 partir
25 pas
1 passer
18 payer
18 pays
20 peau
20 pelle
23 pencher
12 pendre
16 penser
18 perdre
22 périr
11 peser
22 peur
9 pied
15 plaire

24 plein
12 plier
24 pluie
23 poids
18 poing
10 point
17 poisson
20 porte
2 porter
21 poule
25 pour
18 pouvoir
9 prendre
23 près
20 presser
25 prêt
22 prêter
24 prochain
22 profit
25 proie
23 puis
25 quand
25 quant
23 quarante
15 quart
23 quatorze
23 quatre
25 que
20 quel
22 queue
22 qui
23 quinze
25 quoique
23 rapporter
23 raser
19 recevoir
24 refuser
24 remplir
23 remuer
18 rendre
25 repas
25 répondre
25 rien
23 rire
18 roi
25 rompre
17 rond
24 ronger
13 rouler
19 route
22 sain
20 saison
25 saluer
25 samedi
22 sang
20 saoûl
23 sauce
22 sauf
14 sauter
21 sauvage
25 se
19 sécher
23 secouer
25 secours
25 sein
24 seize
11 sel
19 selle
25 selon
24 semaine
18 sembler
18 semer
21 sentir
24 sept
24 septembre
23 serpent
16 servir
24 si (adv.)
24 si (conj.)
25 sien
23 six
24 sœur
21 soixante
24 soleil
23 sommeil
25 son (adj.)

22 songer
19 sonner
20 sort
20 sortir
14 souffler
22 souffrir
21 soupçon
23 soupirer
24 source
22 sourd
24 sous
23 souvenir
24 souvent
19 suer
17 suivre
25 sur
24 sûr
25 taire
25 tandis
19 tant
24 tard
18 tâter
25 te
24 tel
23 témoin
21 temps
24 tenaille
16 tendre (v.)
22 tendre (adj.)
13 tenir
25 tenter
8 terre
25 tien
20 tisser
18 toile
25 ton
18 tordre
25 tort
22 tout
19 tracer
25 trait
22 travailler
24 travers
24 treize
21 trembler
22 trente
25 très
23 trois
23 tu
24 un
23 vaincre
25 vaisseau
25 vallée
22 veille
16 vendre
25 vendredi
21 venger
18 venir
17 vent
24 vers (prep.)
14 verser
15 vert
24 veuf
23 viande
21 vie
19 vieux
22 vif
22 vigne
24 village
24 ville
12 vin
23 visage
17 vivre
24 voici
9 voir
22 voisin
25 voix
6 voler[1]
21 voler[2]
25 votre
20 vouloir
24 vous
21 vrai
25 y

ANEXA 2

NUCLEUL ROMÂNESC

a
ac
acel
acest
acolo
acru
acum
adăuga
adevăr
adins
afară
afla
agăţa
ager
aici
aiurea
ajunge
ajuta
al
alde
alege
alt
alunga
amănunt
ameninţa
amiază
amîna
amîndoi
an
apă
apăra
apăsa
apoi
aprinde
aproape
arc
argint
armă
asculta
ascunde
aspru
asupra
aşa
aşeza
aştepta
atinge
atît
atunci

aţă
aur
avea
azi
ăl
ăst
bătrîn
bea
bine
boci
bou
braţ
bun
ca
cald
cap
capră
care
că
căci
cădea
călca
căldare
căpăta
căpătîi
către
ce
cel
cer
cerc
cerca
cerne
certa
cheag
cheie
chema
chiar
ci
cinci
cine
cîine
cîmp
cînd
cinta
cît
coace
coadă
coase
codru
coperi
corn
cot
crăpa
crede
creşte
cruce
cu
cugeta
cuib
culca
culege
cum
cumpăra
cumpăt
cunoaşte
cuptor
curat
curge
curte
cutare
cuveni
cuvînt
da
dacă
dată
dator
de
deci
deget
depinde
destul
deşi
din
dinte
dînsul
doi

domn
dor
dormi
dos
drege
drept
duce
duios
dulce
duminică
dumnezeu
după
durea
ea
el
eram
eşti
eu
face
fapt
fată
faţă
făină
fără
făta
fecior
ferice
fier
fiu
fîn
fîntînă
floare
frate
frig
frîu
frumos
frunte
fugi
fulgera
fum
fund
ger
gheaţă
gras
gură
gust
iarbă
iarnă
ieri
ierta
ieşi
in
inimă
intra
îl
împărat
împinge
împresura
împreună
împrumut
împunge
în
înainte
înalt
înăuntru
încă
încălţa
încăpea
începe
încheia
închide
încît
încoace
încotro
îndată
îndărăt
îndemna
îndupleca
îndura
îneca
înghiţi
însă
însumi
întinde
întîi
între

întreba
întreg
întru
înțelege
învinge
joc
joi
jos
judeca
jug
june
jura
la
lac
lacrimă
lăsa
lăuda
leagăn
lega
lege
legumă
lemn
limbă
lingură
lînă
lîngă
loc
lua
luci
lume
lumină
lumînare
lună
lung
luni
lup
lupta
mai
mă
măiestru
mănușă
mărunt
măsura
mesteca
meu
mic
mie
miercuri
miere
miez
mijloc
minte
minți
minune
mira
mîine
mîna
mînă
mînecă
moale
moară
moarte
mormînt
mulțumi
munte
muri
mustra
muta
naște
nebun
negoț
negru
neted
nicăieri
nici
nimeni
nimic
noapte
nod
noi
nor
nostru
nou
nouă
nu
numai

număr
nuntă
o (pron.)
o (num.)
oaspete
ochi
odinioară
om
opt
os
ou
pace
par
parcă
parte
pas
paşte
patru
păgîn
pămînt
părea
părinte
păsa
pe
pentru
pereche
peste
peşte
piedică
piele
pierde
pieri
pîine
pînă
plăcea
plăcintă
pleca
plimba
plin
ploaie
poartă
pradă
pricepe
prin
prinde
printre
pui
pumn
purta
putea
puţin
rade
rămîne
răsări
răspunde
rătăci
rău
rîde
roade
roată
rost
rotund
ruga
rupe
sare
sat
saţ
sau
să
sălbatic
sălta
sănătate
sărbătoare
sări
săruta
sătul
său
scară
scădea
scălda
scăpăta
scoate
scrie
scula
scutura
se

sec
semăna [1]
semăna [2]
semn
simţi
sine
singur
sîn
sînge
sînt
soare
soartă
somn
soră
soţ
spaimă
spăla
sperla
spînzura
spre
sta
stărui
stingher
stoarce
strecura
strîmt
strînge
sub
subţire
sudoare
suferi
sufla
sui
sul
suna
supăra
surd
surpa
sus
suspina
şa
şapte
şarpe
şase
şedea
şi
tare
tăcea
tău
timp
tînăr
tîrziu
toarce
toartă
tort
totuşi
trage
trece
trei
tremura
trimite
tu
tuna
turtă
ţară
ţese
ţine
uita [1]
uita [2]
umbla
umbră
umfla
umple
un
unde
unealtă
unghie
ureche
usca
ustura
uşor
vale
varză
vas

văduv
văr
vărsa
vechi
vecin
vedea
veghea
veni
venin
verde
vin
vinde
vindeca
vineri
vis
vită
viu
vînt
voi
vostru
vrea
zăcea
zău
zbura
zece
zi
zice

ANEXA 3

NUCLEUL LATINESC

aceo
ad
ago
alius
alo
ambulo
anima
annus
ante
aperio
aqua
arcus
arguo
arma
asper
augeo
auris
aurum
bibo
bonus
bos
bracchium
cado
caelum
caleo
calx [1]
campus
canis
cano
caper
capio
caput
cauda
cerno
cinque
circus
clamo
(cf. clarus)
clarus
clavis
contra
coquo
cornu
crassus
credo
crepo
cresco
crux
cubo
cura

curro
de
decem
dens
deus
dico
dies
digitus
divido
do
doleo
domus
dormio
duco
dulcis
duo
durus
ecce
ego
eo
erro
facio
far
felix
fero
ferrum
flo
flos
fodio
foris
forma
frater
frendo
frigus
frons
fugio
fulgeo
fumus
fundo
fundus
gelu
gigno
gustus
habeo
herba
heri
hic
hiems
homo
hortus
hospes
iacio
ille
in
intro (adv.)
iocus
ipse
is
iugum
ius
iuvenis
iuvo
lac
lacrima
lana
laus
lavo
laxus
lego
levis
lex
liber
ligo
lingua
lino
linum
locus
longus
luctor
lupus
lux
magis
mane
maneo
manus
me

medius
mel
mens
merx
metior
mille
minae
minor
mirus
misceo
mitto
modus
molo
mollis
moneo
mons
morior
munus
(cf. muto)
muto
ne
nex
niger
niteo
nodus
nos
nosco
novem
novus
nox
nubes
nubo
numerus
octo
oculus
os
ovum
pando
pango
panis
par
pareo
pario
paro
pars
pasco
paveo
pax
pellis
pendo
per
pes
piscis
placeo
plecto
pleo
pluo
porta
post
praeda
praehendo
premo
pro
(cf. per)
prope
puer
pugnus
pungo
puto
quatio
quattuor
qui
rado
rego
res
retro
rideo
rodo
rogo
(cf. rego)
rota
rumpo
sal
salio
salus
sanguis

sanus
satis
scando
scribo
se
sedeo
sentio
septem
sequor
sero [1]
serpo
servus
sex
si
siccus
signum
silva
similis
sinus
sol
somnus
sono
soror
sors
specio
spiro
spondeo
sto
stringo
sub
sucus
sudo
sum
suo
super
surdus
taceo
tam
tango
tardus
tempus
tendo
tenuis
terra
texo
tono
torqueo
totus
traho
trans
(cf. intro)
tremo
tres
tu
umbra
unguis
unus
uro
vas
venio
ventus
venum
venus
verto
verus
vetus
vicus
video
vigeo
vinco
vindex
vinum
vireo
vivo
volo [1]
volo [2]
volvo
voro
vos
vox

BIBLIOGRAFIE

KARL MARX. *Capitalul*, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 23, Bucureşti, Ed. politică, 1966.

FRIEDRICH ENGELS. *Rolul muncii în procesul de transformare a maimuţei în om*, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. 20, Bucureşti, Ed. politică, 1964.

V. I. LENIN. *Materialism şi empiriocriticism*, Bucureşti, Ed. politică, 1972.

NICOLAE CEAUŞESCU. *Interviu acordat săptămînalului „The New Republic" şi cotidianului „The Washington Star" din S.U.A.*, în Scînteia din 21 oct. 1976.

ERHART ALBRECHT. *Die erkenntnistheoretische Problematik des sprachlichen Zeichens. Zur Auseinandersetzung mit der idealistischen Zeichentheorie in der modernen Sprachwissenschaft*, în DZPh, 1961.

LOUIS ALTHUSSER. *Lire le Capital*, Paris, 1969, trad. rom. *Citindu-l pe Marx*, Bucureşti, 1970.

ION ALUAŞ. *Louis Althusser sau elogiul teoriei*, introducere la L. Althusser, *Citindu-l pe Marx* (trad. din l. fr.), Bucureşti, 1970.

L. ANTAL. *Sign, Meaning and Context*, în Lg, X, 1960, 2.

PAVEL APOSTOL. *Funcţiunea de cunoaştere a noţiunii*, în PL, 1956.

FINUŢA ASAN. *Categoriile substantivului*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958.

J. L. AUSTIN. *Comment parler ?* (trad. din l. engl.), în *Langages*, 1966, 2.

J. L. AUSTIN. *How to do Things with Words*, Oxford, 1962, trad. fr. *Quand dire c'est faire*, Paris, 1970.

ANDREI AVRAM. *Despre fonologia normei*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958.

ANDREI AVRAM. *Omonimia şi sinonimia în fonologie*, în SCL, XIII, 1962, 1(a).

ANDREI AVRAM. *Despre neutralizarea opoziţiilor lingvistice*, în LR, XII, 1962, 4(b).

MIOARA AVRAM. *Mijloace morfologice de diferenţiere lexicală*, în SCL, IX, 1958, 3.

CH. BALLY. *Le langage et la vie*, Paris, 1926.

CH. BALLY. *La contrainte sociale dans le langage*, în *La revue internationale de sociologie*, 1927.
CH. BALLY. *Qu'est-ce qu'un signe ?*, în *Journal de psychologie normale et pathologique*, XXXVI, 1939, aprilie-iunie.
CH. BALLY. *Sur la motivation des signes linguistiques*, în BSLP, XLI, 1940, 1.
CH. BALLY. *Arbitraire du signe. Valeur et signification*, în FM, 1940, 8.
CH. BALLY. *Linguistique générale et linguistique française*, Berna, 1950.
ROLAND BARTHES. *Mythologies*, Paris, 1957.
ROLAND BARTHES. *Éléments de sémiologie*, Paris, 1964.
ROLAND BARTHES. *Système de la mode*, Paris, 1967.
ROLAND BARTHES. *S/Z*, Paris, 1970.
E. I. BASIN. *Problemele interpretării limbii ca semn în istoria filozofiei*, în *Analele româno-sovietice, Filozofie*, 1963, 2.
JEAN BAUDRILLARD. *Le système des objets*, Paris, 1968.
MAX BENSE. *Mică estetică abstractă*, trad. de V. E. Maşek, în vol. *Estetică, informare, programare*, Bucureşti, 1972.
EMILE BENVENISTE. *Nature du signe linguistique*, în AL, I, 1939, 1.
EMILE BENVENISTE. *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966.
ANGELA BIDU VRÂNCEANU. *Systématique des noms des couleurs. Recherche de méthode en sémantique structurale*, Bucureşti, 1976.
J. MARC BLANCHARD. *Sur le mythe poétique : essai d'une sémiostylistique rimbaldienne*, în *S*, 16 : 1, 1976.
OSCAR BLOCH şi W. VON WARTBURG. *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1964.
L. BLOOMFIELD. *Language*, New York, 1933.
ALEXANDRU BOBOC. *Probleme filozofice ale limbajului*, în culegerea *Limbaj, logică, filozofie*, Bucureşti, 1968.
ALEXANDRU BOBOC. *Neopozitivismul şi ştiinţa contemporană*, Bucureşti, 1974.
DWIGHT L. BOLINGER. *The Uniqueness of the Word*, în Lg, 12, 1963, 3.
AL. BOLINTINEANU. *La productivité des bases en français moderne et contemporain*, teză de doctorat (manuscris), 1976.
GH. BOLOCAN. *Unele caracteristici ale stilului publicistic al limbii române literare*, în SCL, XII, 1961, 1.
V. BRÖNDAL. *Les parties du discours. Partes orationis*, Copenhaga, 1928.
ROBERT M. BROWNE. *Typologie des signes littéraires*, în *Poétique*, 1971, 7.
A. A. BRUDNII. *Znak i signal*, în VF, 1961, 4.
R. A. BUDAGOV. *Iz istorii jazykoznanija*, Moscova, 1954.
R. A. BUDAGOV. *Introducere în ştiinţa limbii* (trad. din l. rusă), Bucureşti, 1961.
K. BÜHLER. *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena, 1934.

E. BUYSSENS. *La nature du signe linguistique*, în AL, II, 1940—41, 3.
ERIC BUYSSENS. *Les langages et le discours*, Bruxelles, 1943 ; variantă nouă : *La communication et l'articulation linguistique*, Bruxelles—Paris, 1967.
ERIC BUYSSENS. *Le structuralisme et l'arbitraire du signe*, în SCL, XI, 1960, 3(a).
ERIC BUYSSENS. *Le signe linguistique*, în *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, XXXVIII, 1960, 3(b).
RUDOLPH CARNAP. *Logische Syntax der Sprache*, Viena, 1934 ; trad. it. Milano, 1961.
RUDOLPH CARNAP. *Introduction to Semantics. Studies in Semantics*, I, Cambridge, Mass., 1942.
J. B. CAROL. *The Study of Language. A Survey of Linguistics and Related Disciplines in America*, Cambridge, 1955.
MARIA CARPOV. *Introducere* la A. J. Greimas, *Despre sens* (trad. din l. fr.), Bucureşti, 1975.
E. CASSIRER. *Le language et le discours*, în PLg, 1933.
* * * *Categoriile dialecticii materialiste*, sub redacţia lui M. M. Rosenthal şi G. M. Straks (trad. din l. rusă), Bucureşti, 1957.
DUMITRU CHIŢORAN. *Elements of English Structural Semantics*, Bucureşti, 1973.
NOAM CHOMSKY. *Current Issues in Linguistic Theory*, în *Janua linguarum*, Londra—Haga—Paris, 1964.
NOAM CHOMSKY. *Language and Mind*, New York, 1968 ; trad. fr. Paris, 1969.
NOAM CHOMSKY şi GEORGE A. MILLER. *L'analyse formelle des langues naturelles* (trad. din l. engl.), Paris, Haga, 1968.
LIVIUS CIOCÂRLIE. *Realism şi devenire poetică*, Timişoara, 1974.
JEAN-CLAUDE COQUET. *Sémiotique littéraire*, Paris, 1973.
EUGENIO COSERIU. *Teoria del lenguaje y lingüistica general. Cinco estudios*, Madrid, 1962.
EUGENIO COSERIU. *Pour une sémantique diachronique structurale*, în TLL, II, 1964, 1.
EUGENIO COSERIU. *L'arbitraire du signe. Zur Spätgeschichte eines aristotelischen Begriffes*, în *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literatur*, 204, Band, 119, Jahrgang, 2. Heft, 1967.
EUGENIO COSERIU. *Vers une typologie des champs lexicaux*, în *Cahiers de lexicologie*, XXVII, 1975, II.
I. COTEANU. *Note pe marginea cîtorva studii recente despre cuvînt*, în SCL, VIII, 1957, 2(a).
I. COTEANU. *Cum dispare o limbă (istroromâna)*, Bucureşti, 1957 (b).
I. COTEANU. *Contribuţii la o semasiologie sistematică*, în PLG, I, 1959.
I. COTEANU. *Stilistica funcţională a limbii române*, Bucureşti, 1973.
I. COTEANU şi EM. VASILIU. *Conţinut şi formă în limbă*, în PLG, II, 1960.
MARCEL CRESSOT. *Le style et ses techniques*, Paris, 1959.

TEODORA CRISTEA. *Le locatif spatio-temporel en français contemporain*, Bucureşti, 1975.
A. DARMESTETER. *La vie des mots*, Paris, 1928.
I. DĂNĂILĂ. *Note despre conceptul de „normă lingvistică"*, în LR, XII, 1963, 4.
PAULA DIACONESCU. *Pe marginea unor lucrări despre morfem*, în SCL, XIII, 1962, 4.
W. DOROSZEWSKI. *Quelques remargues sur les rapports de la sociologie et de la linguistique: Durkheim et F. de Saussure*, în PLg, Paris, 1933.
A. DRAGOMIR şi P. MICLĂU. *Media statistică a motivării cuvintelor prin morfeme în limba română*, în *Analele Universităţii din Timişoara, Filologie*, IV, 1966.
P. DRAGOMIR şi A. DRAGOMIR. *Structuri algebrice*, Timişoara, 1975.
JEAN DUBOIS. *Études sur la dérivation suffixale en Français moderne et contemporain*, Paris, 1962.
JEAN DUBOIS. *Distribution, ensemble et marque dans le lexique*, în *Cahiers de lexicologie*, 4, 1964, 1.
J. DUBOIS, F. EDELINE, J. M. KLINKENBERG, P. MINGUET, F. PIRE, H. TRINON. *Rhétorique générale*, Paris, 1970, trad. rom., Bucureşti, 1974.
OSWALD DUCROT. *Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique*, Paris, 1972.
UMBERTO ECO. *Opera operta*, Milano, 1962, trad. fr. Paris, 1965, trad. rom., Bucureşti, 1969.
UMBERTO ECO. *La struttura assente*, Milano, 1968, trad. fr., Paris, 1972.
UMBERTO ECO. *Il segno*, Milano, 1973.
C. L. EBELING. *Linguistic units*, în *Janua linguarum*, XII, 1960.
NIELS EGE. *Le signe linguistique est arbitraire*, în TCLC, V, 1949.
GHEORGHE ENESCU. *Introducere în logica matematică*, Bucureşti, 1965.
RUDOLF ENGLER. *Théorie et critique d'un principe saussurien: l'arbitraire du signe*, Geneva, 1962, sau în CFS, 19, 1962.
RUDOLF ENGLER. *Compléments à l'arbitraire*, în CFS, 21, 1964.
A. ERNOUT şi A. MEILLET. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1959.
A. EVDOŞENCO. *Curs de gramatică istorică a limbii moldoveneşti*, Chişinău, 1964.
I. FISCHER. Recenzie la Al. Graur. *Fondul principal al limbii române*, Bucureşti, 1957, în SCL, IX, 1958, 1.
I. FISCHER. *Din nou despre fondul principal lexical*, în SCL, IX, 1958, 3.
ELI JØRGENSEN-FISCHER. *Form and Substance in Glossematics*, în *Acta linguistica Hafniensia*, X, 1, Copenhaga, 1966.
IVAN FÓNAGY. *Über die Eigenart des sprachlichen Zeichens*, în Lg, VI, 1956.
IVAN FÓNAGY. *Die Metaphern in der Phonetik*, Haga, 1963.
IVAN FÓNAGY. *Motivation et remotivation*, în *Poétique*, 1972, 11.
MICHEL FOUCAULT. *Les mots et les choses*, Paris, 1966.
MICHEL FOUCAULT. *L'archéologie du savoir*, Paris, 1969.

MICHEL FOUCAULT. *L'ordre du discours*, Paris, 1971.
PAUL FRAISSE. *Fréquence et familiarité du vocabulaire*, în *Problèmes de psycho-linguistique*, Paris, 1963.
G. FREGE. *Über Sinn und Bedeutung*, în *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, Band 100, Leipzig, 1892.
HENRI FREI. *L'unité linguistique complexe*, în Lg, 11, 1962.
HENRI FREI. *Le signe de Saussure et le signe de Buyssens*, în Lg, 12, 1963, 4.
SIGMUND FREUD. *Introduction à la psychanalyse* (trad. din l. germ.), Paris, 1962.
R. GALISSON. *Analyse sémique, actualisation sémique et approche de sens en méthodologie*, în *Langue Française*, 1970, 8(dec.).
THOMAS V. GAMKRELIDZE. *The problem of „l'arbitraire du signe"*, în L, 50, 1974, 1.
ALAN H. GARDINER. *De Saussure's Analysis of the signe linguistique*, în AL, IV, 1944, 3.
ALAN H. GARDINER. *The Theory of Speech and Language*, Oxford, 1951.
GÉRARD GENETTE. *Figures III*, Paris, 1972.
H. A. GLEASON. *An Introduction to Descriptive Linguistics*, New York . . ., 1965 ; trad. fr. Paris, 1969.
E. GOBLOT. *Traité de logique*, Paris, 1924.
ROBERT GODEL, *Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F. de Saussure*, Geneva—Paris, 1957.
ROBERT GODEL. *De la théorie du signe aux autres termes du système*, în CFS, 22, 1966.
SANDA GOLOPENȚIA-ERETESCU. *Semantica transformațională*, în LR, XVI, 1967, 2.
SANDA GOLOPENȚIA-ERETESCU. *Explorări semiotice*, în SCL, XXII, 1971, 3.
ESTERA GORO și NICOLAE DIACONESCU. *Cu privire la dialectica conținutului și a formei în natura vie*, în CF, X, 1963, 4.
D. P. GORSKI. *Rolul limbii în cunoaștere* (trad. din l. rusă), în *Lingvistică generală*, București, 1963.
G. GOUGENHEIM, R. MICHEA, P. RIVENE, A. SAUVAGEOT. *Elaboration=L'élaboration du français élémentaire*, Paris, 1956.
* * * *Gramatica limbii române*, București, 1954, 1963.
C. H. GRANGENT. *Introducere în latina vulgară* (trad. din l. sp.), Cluj, 1958.
AL. GRAUR. *Les consonnes géminées en latin*, Paris, 1929.
AL. GRAUR. *Încercare = Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954.
AL. GRAUR. *Sur le symbolisme phonétique*, în *Recueil d'études romanes*, București, 1959.
AL. GRAUR. *Studii=Studii de lingvistică generală*, București, 1960.
AL. GRAUR. *Introducere în ligvistică*, sub conducerea lui Al. Graur, București, 1972.
AL. GRAUR și L. WALD. *Scurtă istorie a lingvisticii*, București, 1977.

JOSEPH GREENBERG. *Essays in Linguistics*, Chicago, 1957.
A. J. GREIMAS. *Sémantique structurale, recherche de méthode*, Paris, 1966.
A. J. GREIMAS. *Du sens : Essais sémiotiques*, Paris, 1970 ; trad. rom. Bucureşti, 1975.
CHARLES GRIVEL. *Pour une sémiotique des produits d'expression, 1 : le texte*, în S, X, 1974, 2.
LUDWIG GRÜNBERG. *Sistem şi structură*, în *Materialismul dialectic*, Bucureşti, 1973.
ANNIE GUEDEZ. *Foucault*, Paris, 1972.
M. M. GUHMAN. *Lingvističeskaja teorija L. Weisgerber*, în *Voprosy teorii jazyka v sovremennoj zarubežnoj lingvistike*, Moscova, 1961.
L. GUILBERT. *Les antonymes. Y-a-t-il un système morpholexical des antonymes ?*, în *Cahiers de lexicologie*, 4, 1964, 1.
GUSTAVE GUILLAUME. *Langage et science du langage*, Paris, 1964.
GUSTAVE GUILLAUME. *Structure sémiologique et structure psychique de la langue française, I*, în *Leçons de linguistique de Gustave Guillaume*, 1948—1949, publicate de Roch Valin, Québec, 1971.
PIERRE GUIRAUD. *Problèmes et méthodes de la statistique linguistique*, Paris, 1959.
PIERRE GUIRAUD. *Le français populaire*, Paris, 1965.
PIERRE GUIRAUD. *Structures étymologiques du lexique français*, Paris, 1967.
PIERRE GUIRAUD. *La sémiologie*, Paris, 1971.
GEORGES GURVITCH. *La vocation actuelle de la sociologie*, Paris. 1963.
VALERIA GUŢU-ROMALO. *Un procedeu distribuţional de delimitare a paradigmelor*, în SCL, XV, 1964, 1.
Z. S. HARRIS. *Methods in Structural Linguistics*, Chicago, 1961.
LOUIS HJELMSLEV. *Problégomènes = Prolégomènes à une théorie du langage* (trad. din l. engl.), Paris, 1968.
LOUIS HJELMSLEV. *Essai d'une théorie des morphèmes*, în TCLC, XII, 1959 (a).
LOUIS HJELMSLEV. *Langue et parole*, în TCLC, XII, 1959 (b).
LOUIS HJELMSLEV. *La stratification du langage*, în TCLC, XII, 1959 (c).
LOUIS HJELMSLEV. *Le langage*, Paris, 1966.
MIRCEA ICHIM. *Secretariatul de redacţie*, Bucureşti, 1975.
AL. IONAŞCU. *Cu privire la aspectul social al faptelor de limbă*, în PLG, IV, 1962.
LILIANA IONESCU. *Une classification des consonnes du roumain d'après le critère de la neutralisation*, în CLTA, I, 1962.
IORGU IORDAN. *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1956.
IORGU IORDAN. *Lingvistica romanică. Evoluţia, Curente. Metode.* Bucureşti, 1962.
PAUL IORGOVICI. *Observaţii de limbă rumănească prin Paul Iorgovici fecute* „In Buda s-au typărit la Crăiasca Universităţii Typografie", 1799.

V. IVANOV. *Réponse aux questions sur la neutralisation*, în TIL, II, 1957.
ANDRÉ JACOB. *Points de vue sur le langage*, texte alese și prezentate de André Jacob, Paris, 1969.
ROMAN JAKOBSON. *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963.
OTTO JESPERSEN. *Language. Its Nature, Development and Origin*, Londra, 1959.
SVEND JOHANSEN. *La notion du signe dans la glossématique et dans l'esthétique*, în TCLC, V, 1949.
A. JOJA. *Elemente pentru explicarea deducției și inducției* (I) în CF, 1955, 3.
ALPHONSE JUILLAND, P. M. H. EDWARDS și ILEANA JUILLAND. *Frequency Dictionary of Rumanian Words*, Londra, Haga, Paris, 1965.
S. KARCEVSKI. *Intraduction à l'étude de l'interjection*, în CFS, 1, 1941.
J. J. KATZ și J. A. FODOR. *The structure of semantic theory*, în L, 39, 1963, trad. fr. în *Cahiers de lexicologie*, 1966, II, 1967, I, trad. rom. în *Antologie de semantică*, București, 1976.
JEROLD KATZ. *La philosophie du langage*, Paris, 1971.
ASEN KISELINCEV. *Teoria marxist-leninistă a reflectării și învățătura lui I. P. Pavlov despre activitatea nervoasă superioară* (trad. din l. bulg.), București, 1958.
A. WALTER KOCH. *Filosofia, psicologia y signo lingüistico*, în *Archivum*, XIII, 1963.
E. F. K. KOERNER. *Contribution au débat post-saussurien sur le signe linguistique. Introduction et bibliographie annotée*, în *Approaches to Semiotics*, 2, editat de Thomas A. Sebeok, Haga-Paris, 1972.
G. V. KOLŠANSKI. *V čem različie znakovyh sistem*, în VF. 1960, 5.
G. V. KOLŠANSKI. *Paralingvistica*, Moscova, 1974.
A. KREINDLER. *Mecanismele cerebrale ale limbii și gîndirii*, în *Materialismul dialectic și științele contemporane ale naturii*, București, 1962.
JULIA KRISTEVA. Σημειωτική. *Recherches pour une sémanalyse*, Paris, 1969.
JULIA KRISTEVA. *La révolution du langage poétique*, Paris, 1974.
JULIA KRISTEVA, JOSETTE REY-DEDOVE și JEAN DONNA UMIKER. *Essays in Semiotics*, Haga—Paris, 1971.
F. KULLESCHITZ-KOLMAR. *Ist das Phonem ein Zeichen ? Stratifizierung der Bedeutung*, în *Phonetica*, V, 1960, 2.
JERZY KURYLOWICZ. *Linguistique et théorie du signe*, în *Journal de psychologie normale et pathologique*, XLII, 1949.
P. S. KUZNEȚOV. *Clasificarea morfologică a limbilor* (trad. din l. rusă), București, 1955.
JACQUES LACAN. *Ecrits*, Paris, 1966.
JULES LAZICZIUS. *La définition du mot*, în CFS, 5, 1945.
HENRI LEFEBVRE. *Le langage et la société*, Paris, 1966.
I. K. LEKOMCEV. *Zamečanija k voprosy o dvustoronnem znakovom jazyke*, în VJ, X, 1961, 2.

A. A. LEONTIEV. *Vozniknovenie i pervobytnoe razvitie jazyka*, Moscova, 1963.
N. A. LEONTIEV şi A. A. LEONTIEV. *Cu privire la problema „sistemului lingvistic individual"*, în RP, 1960, 4.
E. LERCH. *Vom Wesen des sprachlichen Zeichens*, în AL, I, 1939
CLAUDE LÉVISTRAUSS. *Anthropologie structurale*, Paris, 1958.
CLAUDE LÉVISTRAUSS. *La pensée sauvage, Paris, 1962.*
CLAUDE LÉVISTRAUSS. *Le triangle culinaire.* în *l'Arc*, nr. 26, 1965.
CLAUDE LÉVI-STRAUSS. *Mythologiques ;* vol. I : *Le Cru et le Cuit*, Paris, 1964, vol. II : *Du miel aux Cendres*, Paris, 1967, vol. III : *L'Origine des manières de table*, Paris, 1968.
K. A. LEVKOVSKAIA. *Nekotorye zarubežnye jazykovedčeskie teorii o ponjatii slova*, în *Voprosy teorii jazyka v sovremennoj zarubežnoj lingvistike*, Moscova, 1961.
* * * *Logica*, sub redacţia lui D. P. Gorski, P. V. Tavaneţ (trad. din l. rusă), Bucureşti, 1957.
LEONARD LINSKY. *Refering*, Routledge a Kegan Paul ; trad. fr *Le problème de la référence*, Paris, 1974.
T. P. LOMTEV. *O prirode značenija znakovogo jazyka*, în VF, 1960, 7.
I. M. LOTMAN (red.). Σημειωτική. Universitatea de Stat din Tartu, Tartu, 1970, 1971, 1973.
I. LOTMAN. *Studii de tipologie a culturii* (trad. din l. rusă), Bucureşti, 1974.
DENISE MALDIDIER et RÉGINE ROBIN. *Linguistique : les mots et leur enjeu*, în *l'Humanité* din 25 noiembrie, 1976.
BERTIL MALMBERG. *Structural Linguistics and Human Communication*, Berlin—Göttingen—Heidelberg, 1963.
BERTIL MALMBERG. *New Trends in Linguistics*, Stockholm, Lund, 1964 ; trad. fr., Paris, 1966 (a).
BERTIL MALMBERG. *La phonétique*, Paris, 1966 (b).
BENOIT MANDELBROT. *Structure formelle des textes et communication*, în W, 10, 1954, 1.
MARIA MANOLIU MANEA. *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, Bucureşti, 1968.
MARIA MANOLIU MANEA. *Structuralismul lingvistic*, Bucureşti, 1973.
SOLOMON MARCUS. *Description à l'aide de la théorie des ensembles de certains phénomènes morphologiques*, în *Revue de mathématiques pures et appliquées*, VI, 1961, 4.
SOLOMON MARCUS. *Lingvistica matematică — modele matematice în lingvistică*, Bucureşti, 1963, 1966 ; versiunea franceză : *Introduction mathématique à la linguistique structurale*, Paris, 1967.
SOLOMON MARCUS. *Poetica matematică*, Bucureşti, 1970.
SOLOMON MARCUS (red.). *Semiotica folclorului*, Bucureşti, 1975.
S. MARCUS şi EM. VASILIU. *Matematică şi fonologie. Teoria grafelor şi consonantismul limbii române*, în *Fonetică şi dialectologie*, III, Bucureşti, 1961.
S. MARCUS, ED. NICOLAU şi S. STATI. *Introducere în lingvistica matematică*, Bucureşti, 1966.

J. MAROUZEAU. *Lexique de la terminologie linguistique*, Paris, 1951.
ANDRÉ MARTINET. *Economie des changements phonétiques*, Berna, 1955.
ANDRÉ MARTINET. *A Functional View of Language*, Oxford, 1962 (a) ; trad. fr., Paris, 1969.
ANDRÉ MARTINET. *La variété des unités significatives*, în Lg, 11, 1962 (b).
ANDRÉ MARTINET. *La linguistique synchronique*, Paris, 1965.
ANDRÉ MARTINET. *Le mot*, în *Problèmes du langage, collection Diogène*, Paris, 1966.
ANDRÉ MARTINET. *Éléments=Éléments de linguistique générale*, Paris, 1966, 1967 ; traducere și adaptare la limba română de Paul Miclău, București, 1970.
G. MATORÉ. *La méthode en lexicologie*, Paris, 1953.
TULLIO DE MAURO. *Note* la ediția critică a lucrării lui Ferdinand de Saussure *Cours de linguistique générale*, Paris, 1973.
GEORG-FRIEDRICH MEIER. *Das Zero-Problem in der Linguistik*, Berlin, 1961.
A. MEILLET. *Linguistique générale et linguistique historique*, Paris, 1936.
CHRISTIAN METZ. *Remarque sur le mot et sur le chiffre*, în *La linguistique*, 1967, 2.
W. MEYER-LÜBKE. *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935.
PAUL MICLĂU. *Contribuții la stabilirea fondului principal lexical al limbii franceze*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958.
PAUL MICLĂU. *Scriitorii și evoluția limbii*, în PLG, II, 1960.
PAUL MICLĂU. *Semn, semnal, „arbitrar"*, în PLG, IV, 1962, trad. în l. rusă în *Revue de linguistique*, VIII, 1963, 1.
PAUL MICLĂU. *Le signe dans les fonctions du langage*, în *Zeichen*, III, 1966.
PAUL MICLĂU. *Căile pierderii motivării în franceză și în română (fondul principal lexical)*, în PLG, V, 1967.
PAUL MICLĂU. *La productivité du noyau lexical français*, în *Revue roumaine de linguistique*, XIII, 1968, 4.
PAUL MICLĂU. *Plans paradigmatique et syntagmatique dans l'analyse stylistique* în „Actes du X Congrès international des linguistes", București, 1970.
PAUL MICLĂU. *Sistemul limbajului*, în *Sistemele limbii*, București, 1970.
PAUL MICLĂU. *Stilurile limbii*, în *Tratat de lingvistică generală*, sub redacția Al. Graur, S. Stati, Lucia Wald, București, 1971.
PAUL MICLĂU. *La poésie comme système sémiotique ouvert*, în *Cahiers roumains d'études littéraires*, nr. 2, 1972.
FRANCIS MIKUŠ. *En marge du sixième congrès international des linguistes*, în *Miscelánea Homenaje a André Martinet*, I. La Laguna-Canarias, 1957.
NOËL MOULOUD. *Langage et structures. Essais de logique et de séméiologie*, Paris, 1969.

ALBERT MONJALLON. *Initiation au calcul matriciel*, Paris, 1960.
ALBERT MONJALLON. *Introduction à la méthode statistique*, Paris, 1963.
CHARLES W. MORIS. *Foundation sof the Theory of Signs*, în *International Encyclopedia of Unified Science*, Chicago, 1955.
CHARLES W. MORRIS. *Signs, Language and Behaviour*, New York, 1946.
CHARLES W. MORRIS. *Signification and Significance*, Cambridge, Massachusetts, 1964.
WOLFGANG MOTSCH. *Observații preliminare cu privire la distincția lui F. de Saussure între „langue" și „parole"*, în LR, XII, 1963, 1.
GEORGES MOUNIN. *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris, 1963.
GEORGES MOUNIN. *Saussure ou le structuraliste sans le savoir*, Paris, 1968.
GEORGES MOUNIN. *Introduction à la sémiologie*, Paris, 1970.
CHARLES MULLER. *LE MOT, unité de texte et unité de lexique en statistique lexicologique*, în TLL, I, 1963.
PIERRE NAERT. *Réflexions sur le caractère du mot dans les langues modernes*, în AL, II, 1940—1941, 4.
PIERRE NAERT. *Arbitraire et nécessaire en linguistique*, în SL, I, 1947, 1.
ALFONS NEHRING. *The Problem of the Linguistic Sign*, în AL, VI, 1950, 1.
ALFONS NEHRING. *Sprachzeichen = Sprachzeichen und Sprechakte*, Heidelberg, 1963.
E. NICOLAU și C. BĂLĂCEANU. *Cibernetica*, București, 1961.
C. K. OGDEN și I. A. RICHARDS. *The Meaning of Meaning*, Londra, 1923.
C. OTOBÎCU. Recenzie la G. Gougenheim, R. Michéa, P. Rivène, A. Sauvageot, *L'élaboration du français élémentaire*, Paris, 1956, în LR, VIII, 1959, 3.
ANTONIO PAGLIARO. *La parola e l'imagine*, Neapole, 1957.
JEAN-MICHEL PALMIER. *Lacan. Le Symbolique et l'imaginaire*, Paris, 1969.
JEANNE PARRAIN-VIAL. *Analyses structurales et idéologies structuralistes*, Paris, 1969.
I. P. PAVLOV. *Opere alese* (trad. din l. rusă), București, 1951.
CHARLES SANDERS PEIRCE. *Collected Papers*, Cambridge, Harvard Un. Press, 1931—1935.
CH. S. PEIRCE. *The Philosophy of Peirce, Selected writings*, editate de Justus Buchler, Londra, 1940.
CHARLES SANDERS PEIRCE. *Selected Writing*, ed. de Philip P. Wiener, Dover Publication, 1958.
JERZY PELĆ. *Semantic functions as applied to the analysis of the concept of metaphor*, în *Poetics*, Varșovia, 1961.
JEAN PERROT. *La linguistique*, Paris, 1965.
JEAN PIAGET. *Le structuralisme*, Paris, 1968 ; trad. rom., București, 1973.
J. L. PIERSON. *Langue — parole ? Signifiant — signifié — signe*, în SL, XVII, 1963, 1.

MIHAI POP. *Cuvînt înainte* la I. Lotman, *Studii de tipologie a culturii* (trad. din l. rusă), Bucureşti, 1974.
CORNEL POPA. *Cunoaştere şi limbaj*, în *Filozofie. Materialism dialectic şi istoric*, coordonatori : Ion Tudosescu, Mihai Florea, Cornel Popa, Bucureşti, 1976.
D. POPOVICI. *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945.
BERNARD POTTIER. *Pensée structurée et sémiologie*, în *Bulletin hispanique*, LX, 1958, 1.
BERNARD POTTIER. *Systématique = Systématique des éléments de relation*, Paris, 1962.
BERNARD POTTIER. *Du très général au trop particulier en analyse linguistique*, în TLL, I, 1963, 1.
BERNARD POTTIER. *Vers une sémantique moderne*, în TLL, II, 1964, 1.
BERNARD POTTIER. *Linguistique générale. Théorie et description*, Paris, 1974.
J. LUIS PRIETO. *D'une asymétrie entre le plan de l'expression et le plan du contenu de la langue*, în BSLP, 53, 1957—1958, 1.
J. LUIS PRIETO. *Principes de noologie. Fondements de la théorie fonctionnelle du signifié*, Haga, Paris, 1964.
J. LUIS PRIETO. *Fonction et économie*, în *La linguistique*, Paris, 1965, 1 şi 2.
J. LUIS PRIETO. *Messages et signaux*, Paris, 1966.
* * * *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism*, Bucureşti, 1975.
VLADIMIR I. PROPP. *Morfologija skazki*, Leningrad, 1928 ; trad. fr., 1970, trad. rom., Bucureşti, 1970.
SEXTIL PUŞCARIU. *Les onomatopées de la langue roumaine*, în *Etudes de linguistique roumaine*, Bucureşti, Cluj, 1937.
G. RÉVÉSZ. *Ursprung und Vorgeschichte der Sprache*, Berna 1946 ; trad. fr., Paris, 1950.
J. REY-DEBOVE. *La définition lexicologique : recherches sur l'équation sémique*, în *Cahiers de lexicologie*, 1966, 1.
L. O. REZNIKOV. *O roli znakov v procese poznanija*, în VF, 1961, 2.
L. O. REZNIKOV. *Gnoseologija progmatizma i semiotika Ch. Morris*, în VF, 1963, 1.
L. O. REZNIKOV. *Gnoseologičeskie voprosy semiotiki*, Leningrad, 1964,
U. RICKEN. *Observaţii asupra onomasiologiei*, în LR, IX, 1960, 4.
PAUL RICOEUR. *Structure et herméneutique*, în *Esprit*, noiembrie, 1963.
PAUL RICOEUR. *La structure, le mot, l'événement*, în *Esprit*, mai 1967.
AL. ROSETTI. *Le mot, esquisse d'une théorie générale*, Copenhaga, Bucureşti, 1943, 1947 ; în română : *Filozofia cuvîntului*, Bucureşti, 1946.
AL. ROSETTI. *Introducere în fonetică*, Bucureşti, 1957.
AL. ROSETTI. *Observaţii asupra întrebuinţării onomatopeelor*, în SCL, XIII, 1962, 4.
ALEXANDRU ROŞCA. *Tratat de psihologie experimentală*, Bucureşti, 1963.

Z. ROVENSKI, A. UEMOV şi E. UEMOVA. *Maşina şi gîndirea* (trad. din l. rusă), Bucureşti, 1962.
BERTRAND RUSSEL. *Introduction to Mathematical Philosophy*, Londra, 1920 ; trad. fr., Paris, 1970.
NICOLAS RUWET. *Introduction à la grammaire générative*, Paris, 1967.
MANFRED SANDMANN, *Subject and Predicate. A Contribution to the Theory of Syntax*, Edinburg, 1954.
EDWARD SAPIR. *Linguistique* (trad. din l. engl), Paris, 1968.
SOL SAPORTA. *Psycholinguistics. A Book of Readings*, New York, 1961.
S. K. ŠAUMJAN. *O ponjatijah lingvističeskoj sistemy i lingvističeskogo znaka*, în *Kratkie soobščenija Instituta slavianovedenija*, 30, Moscova, 1961.
FERDINAND DE SAUSSURE. *Cours = Cours de linguistique générale*, Paris, 1965.
ADAM SCHAFF. *Introduction à la sémantique* (trad. din l. pol.), Paris, 1968, trad. rom. 1966.
ADAM SCHAFF. *Langage et connaissance* (trad. din l. pol.), Paris, 1969.
H. SCHULTINK. *On Word Identity*, în Lg., 11, 1962.
JOHN R. SEARLE. *Speeach acts. An Essay in The Philosophy of Langage*, Cambridge, 1970 ; trad. fr. Paris, 1972.
LUCIEN SEBAG. *Marxisme et structuralisme*, Paris, 1964.
T. A. SEBEOK. *Animal Communication*, Bloomington, 1968.
A. SÉCHEHAYE, CH. BALLY şi H. FREI. *Pour l'arbitraire du signe*, în AL, II, 1940—41, 3.
TATIANA SLAMA-CAZACU. *Despre „cuvinte concrete" şi „cuvinte abstracte"*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958.
TATIANA SLAMA-CAZACU. *Limbaj şi context*, Bucureşti, 1959 ; trad. fr., Haga, 1961.
TATIANA SLAMA-CAZACU. *L'économie et la redondance dans la communication*, în CLTA, I, 1962.
TATIANA SLAMA-CAZACU. *Comunicarea în procesul muncii*, Bucureşti, 1964.
TATIANA SLAMA-CAZACU. *Introducere în psiholingvistică*, Bucureşti, 1968.
ELENA SLAVE. *Conotaţia*, în PLG, VI, 1974.
A. I. SMIRNICKIJ. *Obiektivnost sušćestvovanija jazyka*, Moscova 1954.
HENNING SPANG-HANSSEN. *Recent Theories on the Nature of the Language Sign*, Copenhaga, 1954, în TCLC, IX.
FRANCESCO SPERANZA. *Relaţii şi structuri* (trad. din l. it.), Bucureşti, 1975.
A. G. SPIRKIN. *Originea limbii şi rolul ei în formarea gîndirii*, (trad. din l. rusă), în *Lingvistică generală*, Bucureşti, 1963.
I. S. STEPANOV. *Semiotica*, Moscova, 1971.
VALERIU ŞUTEU. *Observaţii asupra frecvenţei cuvintelor în operele unor scriitori români*, în SCL, XI, 1959, 3.
TZVETAN TODOROV. *Les anomalies sémantiques*, în *Langages*, martie, 1966.

TZVETAN TODOROV. *Grammaire du Décaméron*, Paris, 1969 ; trad. rom., Bucureşti, 1975.
TZVETAN TODOROV. *Poétique* în vol. *Qu'est-ce que le structuralisme ?*, Paris, 1960 ; variantă nouă, Paris, 1973 ; trad. rom (*Poetica. Gramatica Decameronului*, traducere şi studiu introductiv de Paul Miclău), Bucureşti, 1975.
TZVETAN TODOROV. *Théories du symbole*, Paris, 1977.
KNUD TOGEBY. *Qu'est-ce qu'un mot ?*, în TCLC, V, 1949.
B. TRNKA. *On the Morphological Classification of Words*, în Lg, 11, 1962.
BOHUMIL TRNKA. *On the Linguistic Sign and the Multilevel Organisation of Language*, în *Travaux linguistiques de Prague*, I, 1964.
PAVEL TROST. *Zur Theorie des Eigennamens*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958.
N. S. TROUBETZKOY. *Principes de phonologie* (trad. din l. germ.), Paris, 1957.
ION TUDOSESCU şi CORNEL POPA. *Acţiune umană, acţiune socială şi conducere*, în vol. *Filozofie, Materialism dialectic şi istoric*, Bucureşti, 1976.
MARIANA TUŢESCU. *Précis de sémantique française*, Bucureşti, 1974.
STEPHEN ULLMANN. *Précis de sémantique française*, Berna, 1952.
STEPHEN ULLMANN. *Semantics. An Introduction to the Science of Meanings*, Oxford, 1962.
EMANUEL VASILIU. *Limbă, vorbire, stratificare*, în SCL, X, 1959, 3.
EMANUEL VASILIU. *Contribution à la théorie du signe linguistique*, în CLTA, I, Bucureşti, 1962.
EMANUEL VASILIU. *Fonologia limbii române*, Bucureşti, 1965.
EMANUEL VASILIU. *Sens referenţial şi reguli de transformare*, în PLG, V (1967).
EMANUEL VASILIU. *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, Bucureşti, 1970.
LAURA VASILIU. *Câteva observaţii asupra conţinutului semantic al prepoziţiilor în lumina categoriilor generalului şi particularului*, în PLG, III, 1961.
J. VENDRYES. *Le langage*, Paris, 1921, 1968.
TUDOR VIANU. *Postume*, Bucureşti, 1966.
JEAN-PAUL VINAY. *La traduction humaine* în *Le langage*, sub conducerea lui André Martinet, Encyclopédie de la Pléiade, Paris, 1968.
ION VLAD. *Povestirea. Destinul unei structuri epice (Dimensiunile eposului)*, Bucureşti, 1972.
A. G. VOLKOV. *Iazyk-sistema znakov*, Moscova, 1966.
A. G. VOLKOV. şi I. A. HABAROV. *K voprosy o prirode jazykovogo znaka*, în VF, 1959, 11.
FRANÇOIS WAHL. *Introducere* la volumul *Qu'est-ce que le structuralisme ?*, Paris, 1968.
HENRI WALD. *Introducere în logica dialectică*, Bucureşti, 1959.
HENRI WALD. *Structura logică a gîndirii*, Bucureşti, 1962.
HENRI WALD. *Homo sygnificans*, Bucureşti, 1970.

LUCIA WALD. *Note cu privire la raportul dintre conținut și formă în limbă*, în PLG, III, 1961.
LUCIA WALD. *Progresul în limbă*, București, 1969.
LUCIA WALD. *Sisteme de comunicare umană*, București, 1973.
LEO WEISGERBER. *Die Muttersprache im Aufbau unserer Kultur*, Düsseldorf, 1957.
RULON S. WELLS. *De Saussure's System of Linguistics*, în W, III, 1947, 1—2.
ANTHONY WILDEN. *L'écriture et le bruit dans lamorphogenèse du système ouvert*, dans *Communication*, nr. 18, 1972.
L. ZAWADOWSKI. *The so-called Motivation in Language*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958.
* * * *Zeichen = Zeichen und System der Sprache. Veröffentlichung des 1. Internationalen Symposions* „Zeichen und System der Sprache", vom 28. 9. bis 2. 10, 1959 in Erfurt, Berlin, vol I, 1961 ; vol. II, 1962 ; vol. III, 1966 (II. *Internationalen Symposion*, Magdeburg. 1964).
N. I. ŽINKIN. *Mehanizmy reči*, Moscova, 1958 ; trad. engl., Haga, Paris, 1968.
N. I. ŽINKIN. *Four Communicative Systems and Four Languages*, în W, 18, 1—2, aprilie—august, 1962.
A. A. ZINOVIEV. *Ob osnovah abstraktnoj teorii znakov*, în *Problemy strukturnoj lingvistiki*, Moscova, 1963.
V. A. ZVEGINCEV. *Očerki po obščemu jazykoznaniju* ,Moscova, 1961.

CUPRINS

Cuvînt înainte 5
Abrevieri 14
Partea întîi
SEMN ŞI SEMNAL 15

Cap. I : ACTUALITATEA SEMIOTICII ... 16
1. Teorii moderne 17
2. Semiotica românească 22
a) Un precursor : Paul Iorgovici 22
b) Tendinţe actuale 27

Cap. II : SEMNUL ÎN STRUCTURA IMBII ... 30
1. Semn unilateral sau bilateral ? 30
2. Termeni şi nivele semiotice 33
3. Cuvîntul ca semn 37
a) Conţinutul semantic al cuvîntului 40
b) Lexem şi morfem 42
c) Semnul ca monem. Stratificarea semiotică 45
4. Semnul ca funcţie 49

Cap. III : CLASA DE SEMNIFICAŢI ... 60
1. Referinţa 63
2. Reprezentarea 71
3. Abstracţia 77
4. Categorii 81

Cap. IV : PROCESE DE SEMNALIZARE ... 87
1. Transmiterea mesajului 87
2. Structura semnalului 92
3. Semnalizarea cognitivă 100
a) Semnal al semnalului 100
b) Cele două feţe ale semnului 106

Cap. V : SISTEMUL SEMIOTIC AL LIMBAJULUI 112
1. Substanţă, invarianţă şi formă 113
2. Limba ca structură 117
3. Discursul 121
Cap. VI : UNIVERSUL STRUCTURILOR SEMIOTICE 127
1. Antropologia şi psihanaliza 128
2. Poetica 131
3. Traducerea poetică 138
4. Mass media : presa 146
5. Filozofia structurilor şi a semnelor 152
Partea a doua MOTIVAREA 163
Cap. VII : „ARBITRARUL" 169
1. Comentariul principiului 164
2. Necesitate, întîmplare şi motivare ... 169
Cap. VIII : MOTIVAREA ABSOLUTĂ 177
1. Interjecţiile 179
2. Onomatopeele 181
Cap. IX : MOTIVAREA SEMANTICĂ 187
1. Limbajul neartistic 187
2. Imaginaţia poetică 192
a) Comparaţia 195
b) Metafora 200
Cap. X : MOTIVAREA PRIN MONEME ÎN DISCURS 210
1. Franceza 213
2. Română 220
Cap. XI : MOTIVAREA ŞI FRECVENŢA 228
1. Nucleul limbii franceze şi al limbii române 228
2. Stabilitatea şi productivitatea nucleului lexical 239
a) Ierarhia nucleului 241
b) Clase motivante 250
3. Pierderea motivării 259
a) Cauzele nemotivării 261
b) Păstrarea cuvîntului de bază 264
c) Dispariţia cuvîntului de bază 270
Anexa 1 : Nucleul francez 277
Anexa 2 : Nucleul românesc 284
Anexa 3 : Nucleul latinesc 291
Bibliografie 295

Redactor : ION ILIN
Tehnoredactor : IOAN I. IANCU

Bun de tipar : 10.II.1978. Apărut : 1978.
Coli de tipar : 19,5. Tiraj : 4 000+70.

Întreprinderea poligrafică „Banat"
Timişoara, Calea Aradului nr. 1.
Comanda nr. 195.

În seria
STUDII DE LIMBĂ
ȘI STIL
au mai apărut

Olimpia Berca
POETICI ROMÂNEȘTI
Marin Bucă, Ivan Evseev
PROBLEME
DE SEMASIOLOGIE
G. I. Tohăneanu, T. Bulza
O SEAMĂ
DE CUVINTE
ROMÂNEȘTI
V. Botiș, M. Vulișici Alexandrescu,
I. Comănescu
SINTAXA PROPOZIȚIEI
Victor Iancu
LIMBAJ COTIDIAN
ȘI
ROSTIRE LITERARĂ
Richard Sirbu
ANTONIMIA LEXICALĂ
ÎN
LIMBA ROMÂNĂ

Lei 12

facla